พุทธประวัติทัศนศึกษา

นิพนธ์ของ

พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถระ ร.บ.)

พระราชปฏิภาณโสภณ

วัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร

๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

พุทธประวัติทัศนศึกษา นิพนธ์ของ พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถระ ร.บ.)

พระพิมลธรรม เดิมชื่อ **ชอบ** ฉายา **อนุจารี** เป็นชาวพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี คุณโยมบิดาชื่อ ชม คุณโยมมารดาชื่อ จันทร์ เกิดเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ เมื่ออายุได้ ๑๔ ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณรที่บ้านเดิม แล้วย้ายเข้ามาอยู่วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพฯ ได้ถืออุปัชฌาย์ในสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) อุปสมบทเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕

สอบได้เป็นเปรียญ ๖ ประโยค เคยเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมที่มหาธาตุวิทยาลัย วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพฯ วัดราษฎร์บำรุง ชลบุรี วัดวิมุตยาราม ธนบุรี วัดบางโคล่นอก วัดคลองเตยใน เป็นกรรมการแปลพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เป็นสมาชิกสังฆสภา เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษา และเป็นแม่กองธรรมสนามหลวง

พ.ศ. ๒๔๘๙ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่พระชลธารมุนี พ.ศ. ๒๔๙๒ เป็นพระราชสุธี พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นพระเทพเมธี ในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ เป็นพระธรรมโกศาจารย์ เป็นเจ้าคณะตรวจการภาค ๒ และภาค ๔ และเป็นเจ้าคณะจังหวัดชลบุรี ตั้งแต่ยังเป็นพระมหาชอบอยู่ พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นหัวหน้าพระธรรมทูตสาย ๑ เป็นคณาจารย์เอกทางรจนาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นผู้บรรยายสวดมนต์มีคำนำทางวิทยุแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์

พุทธประวัติทัศนศึกษา

นิพนธ์ของ

พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถระ ร.บ.)

พระราชปฏิภาณโสภณ

วัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร

๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

พิมพ์ถวายเป็นมุทิตาสักการะ ในโอกาสที่

พระเมธีวรญาณ

(มาณพ ติกฺขญาโณ ป.ธ.๙)

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชโอรสาราม

ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นราช

ในพระราชทินนาม ที่

พระราชปฏิภาณโสภณ

เนื่องในปีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๘๐ พรรษา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช

๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

พิมพ์เป็นมุทิตาสักการะ

โดย

๑. คุณสมชาย-คุณอรุณรัตน์ ตั้งกิจงามวงศ์

๒. คุณณัฐณิชาช์ ตั้งกิจงามวงศ์

๓. คุณณัฐสินี ตั้งกิจงามวงศ์

๔. คุณวิไลพร ลิมปนวงศ์แสน และครอบครัว

๕. คุณฐนุ วจีสุธรรม

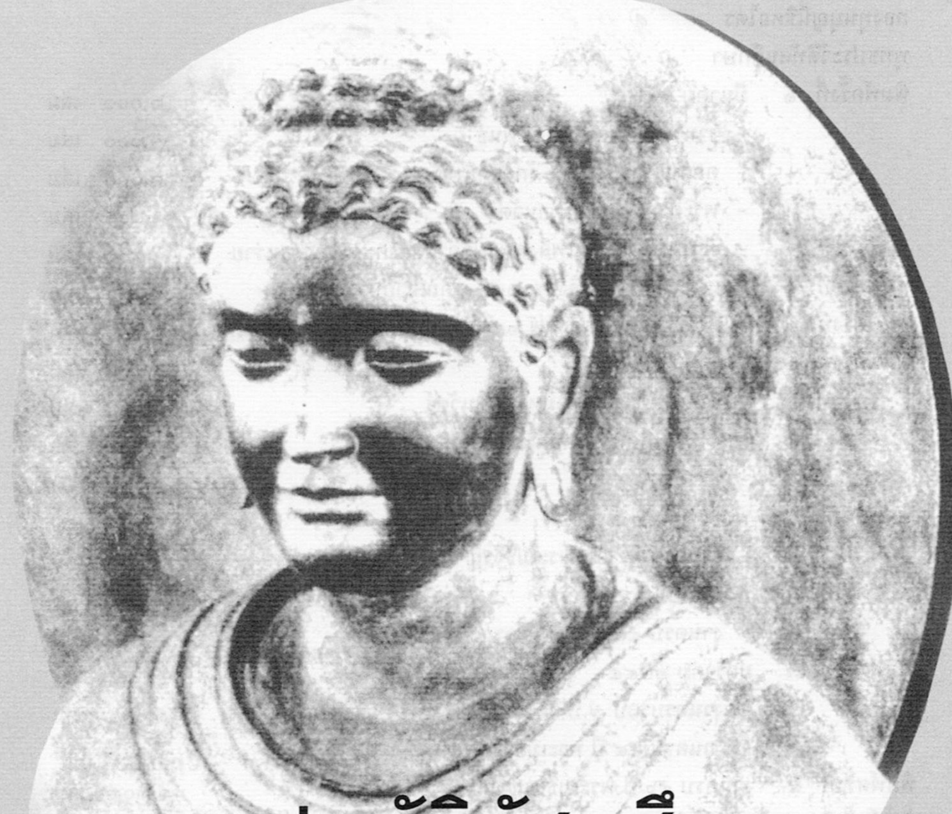
๖. คุณสมชาย-คุณสุธาทิพย์ ภัทรมาลัย

๗. คุณณีรชร ภัทรมาลัย

๘. คุณจตุพล สกุลวงศ์ธนา-คุณรัชนีกูล เจริญสุข

๙. ด.ช.รัชพล-ด.ช.นิธิวัต สกุลวงศ์ธนา

๑๐. คุณปรมา ธนาหาญภิรมย์ และครอบครัว

พุทธประวัติทัศนศึกษา

นิพนธ์ของ

พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถระ ร.บ.)

พิมพ์เป็นมุทิตาสักการะ ในโอกาสที่พระเมธีวรญาณ
ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่

พระราชปฏิภาณโสภณ

๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

กองทุนบุญนิธิหอไตร
พุทธประวัติทัศนศึกษา

พิมพ์ครั้งที่	๑	มีนาคม ๒๕๒๕	๒,๐๐๐	เล่ม
		- งานวันเกิดหลวงพ่อผู้นิพนธ์	๑,๐๐๐	เล่ม
		- คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ์	๑,๐๐๐	เล่ม
		- พระครูปลัดมหาเถรานุวัตร์	๕๐๐	เล่ม
		- งานพระราชทานเพลิงศพแม่ชีจำลองลักษณ์ คงสาหร่าย	๓๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๒	งานพระราชทานเพลิงศพ ๒๕๒๙ คุณนายบาง เวมลาน	๑,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๓	งานพระราชทานเพลิงศพ ๒๕๓๒ คุณพ่อปลั่ง สุวรรณานนท์	๑,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๔	มีนาคม ๒๕๓๓	๒,๕๐๐	เล่ม
		- งานศพพระครูปลัดมหาเถรานุวัตร์	๒๕๐	เล่ม
		- งานวันเกิดหลวงพ่อผู้นิพนธ์	๑๐๐	เล่ม
		- ธรรมทาน	๑๕๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๕	พฤษภาคม ๒๕๓๙	๑,๐๐๐	เล่ม
		- งานครบ ๔ รอบ พระเมธีวรญาณ	๑,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๖	พฤษภาคม ๒๕๔๑	๒,๐๐๐	เล่ม
		- งานครบ ๕๐ ปี พระเมธีวรญาณ	๕๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๗	มกราคม ๒๕๔๕		
		- งานครบรอบ ๗ ปี วัดพุทธวิหาร นครเบอร์ลิน	๑,๐๐๐	เล่ม
		- งานครบ ๕๔ ปี พระเมธีวรญาณ	๓๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๘	งานครบ ๕๖ ปี พระเมธีวรญาณ	๑,๓๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๙	พฤษภาคม ๒๕๔๙		
		- งานอนุสรณ์งานบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ยกฉัตรและสมโภช	๑,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๑๐	๕ ธันวาคม ๒๕๕๐		
		- มุทิตาสักการะ พระราชปฏิภาณโสภณ	๑,๒๐๐	เล่ม

ผู้แต่ง	พระพิมลธรรม ราชบัณฑิต
ภาพประกอบ	ภาพฝาผนังพระอุโบสถ วัดพระแก้ว ภาพสถานที่จริงในประเทศอินเดีย
ผู้ดำเนินงานและประสานงาน	พระเมธีวรญาณ วัดราชโอรสาราม คณะกุฏิเรือนไทยมัลลิกา คณะเหนือ เขตจอมทอง (บางขุนเทียน) กรุงเทพฯ ๑๐๑๕๐ โทร. ๐-๒๘๙๓-๗๙๗๙

คำปรารภ

เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๘๐ พรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ อาตมภาพพระเมธีวรญาณ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่พระราชปฏิภาณโสภณ

โดยปกติทุกปีในช่วงวันคล้ายวันเกิด ๑๕ พฤษภาคม ก็จะพยายามพิมพ์หนังสือพุทธประวัติทัศนศึกษาเล่มนี้ไว้แจกเผยแพร่กับท่านผู้มีความประสงค์อยากจะทราบประวัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรา และต้องการจะมีหนังสือเล่มนี้ไว้อ่านประจำตัว ประจำครอบครัว หรือมอบให้สถาบันหรือห้องสมุด บางท่านก็มีศรัทธามาช่วยบริจาคพิมพ์ บางท่านก็พิมพ์แจกงานวันเกิดเป็นต้น ทางบุญนิธิหอไตรก็ยินดีและอนุโมทนา

หนังสือพุทธประวัติทัศนศึกษาที่คณะคุณสมชาย-คุณอรุณรัตน์ ตั้งกิจงามวงศ์พิมพ์ถวายเมื่อยกฉัตรและสมโภชพระสัมพุทธบรมธาตุเจดีย์ศรีเชียงรายเมื่อวันที่ ๑๕ - ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๔๙ ก็หมดลงแล้ว

มาปีนี้ อาตมภาพได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ คณะคุณสมชาย-คุณอรุณรัตน์ ตั้งกิจงามวงศ์ ได้มีศรัทธาและมุทิตาจิต จัดพิมพ์ถวายเป็นมุทิตาสักการะ และเป็นพุทธบูชาแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขออนุโมทนาและขอให้คุณพระศรีรัตนตรัย และบุญกุศลที่ได้กระทำแล้วนี้จงดลบันดาลประทานพรให้คุณสมชาย-คุณอรุณรัตน์ ตั้งกิจงามวงศ์ พร้อมลูก ๆ และญาติมิตร ตลอดถึงทุกท่านผู้มีส่วนร่วม จงเจริญด้วยสรรพมงคลทุกประการ เพียบพร้อมไปด้วยสิ่งที่ดีงามที่ปรารถนา และเจริญงอกงามยิ่งในคุณงามความดีบารมีธรรมจนกว่าจะพ้นทุกข์ในสังสารวัฏฏ์เทอญ

หวังว่า หนังสือพุทธประวัติทัศนศึกษา จะอำนวยประโยชน์ให้แก่ท่านทั้งหลายผู้สนใจในธรรมตามสมควร เพราะการได้อ่านประวัติของพระพุทธองค์นั้นจะทำให้รู้จักพระพุทธศาสนาดียิ่งขึ้น เป็นการเพิ่มศรัทธาในพระพุทธเจ้าให้มั่นคง บางท่านเป็นชาวพุทธ แต่ยังไม่เคยอ่านหนังสือพุทธประวัติเลย พอมีคนมาถามก็ไม่รู้ว่าพระพุทธเจ้าคือใคร บางครั้งมีผู้กล่าวว่าพระพุทธเจ้าไม่มีจริง ก็ชักจะลังเลใจ การได้รู้จักประวัติของพระพุทธองค์ และพระธรรมคำสอน พร้อมทั้งหลักฐานต่าง ๆ ความที่ปรากฏ มีพระพุทธรูปโบราณและโบราณสถานอันเก่าแก่ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธองค์ ก็จะเป็นการกระทำศรัทธาให้มั่นคงยิ่งขึ้น

ขอความสุขในธรรมจงบังเกิดมีแด่ทุกท่าน เทอญ

พระราชปฏิภาณโสภณ

(พระราชปฏิภาณโสภณ)
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชโอรสาราม
กรุงเทพมหานคร

คณะกุฎิเรือนไทยมัลลิกา คณะเหนือ
วัดราชโอรสาราม เขตจอมทอง
กรุงเทพฯ ๑๐๑๕๐ โทร. ๐-๒๘๙๓-๗๙๗๙

ประวัติย่อ
พระราชปฏิภาณโสภณ
(มาณพ ติกฺขญาโณ ป.ธ.๙)

สถานะเดิม ชื่อ มาณพ นามสกุล เงินแย้ม เกิด วันเสาร์ที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ ตรงกับขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๖ ปีชวด ที่บางลำพู อ.พระนคร กรุงเทพมหานคร

โยมบิดา นายน้อม โยมมารดา นางปรางศรี (เล็ก)

บรรพชา อายุ ๑๒ ขวบ เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๐๓ ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร โดยมีสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) สมัยดำรงสมณศักดิ์ที่พระพิมลธรรม เป็นพระอุปัชฌาย์

อุปสมบท อายุ ๒๐ ปี เมื่อวันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๑๑ ที่วัดสุทัศนเทพวราราม โดยมีสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เสงี่ยม จนฺทสิริมหาเถระ) สมัยดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมวิสุทธิวงศาจารย์ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระเทพวงศาจารย์ วัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นพระกรรมวาจาจารย์ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสนมหาเถระ) วัดสระเกศฯ สมัยดำรงสมณศักดิ์ที่พระเทพคุณาภรณ์ เป็นพระอนุสาวนาจารย์

การศึกษา มัธยม ๒ น.ธ.เอก เปรียญธรรม ๙ ประโยค (๒๕๒๑) สอนปริยัติธรรม ที่วัดสร้อยทอง, วัดศรีประวัติ, วัดราชโอรสาราม สอนนักศึกษานานาชาติ AFS, สอบพระปาฏิโมกข์ได้ที่ ๑ ของจังหวัดนนทบุรี

สมณศักดิ์	พระเมธีวรญาณ	๒๕๓๔
	พระราชปฏิภาณโสภณ	๒๕๕๐

จำพรรษา	วัดพญาจีใต้ สหภาพพม่า เมื่อเป็นสามเณร	๓	พรรษา
	วัดสร้อยทอง	๑๐	พรรษา
	วัดศรีประวัติ	๗	พรรษา
	สำนักวิปัสสนาอ้อมน้อย	๒	พรรษา
	วัดพุทธปทีป กรุงลอนดอน	๘	พรรษา
	วัดป่าเลไลยก์ (สิงคโปร์)	๑	พรรษา
	วัดราชโอรสาราม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๐ ถึงปัจจุบัน		

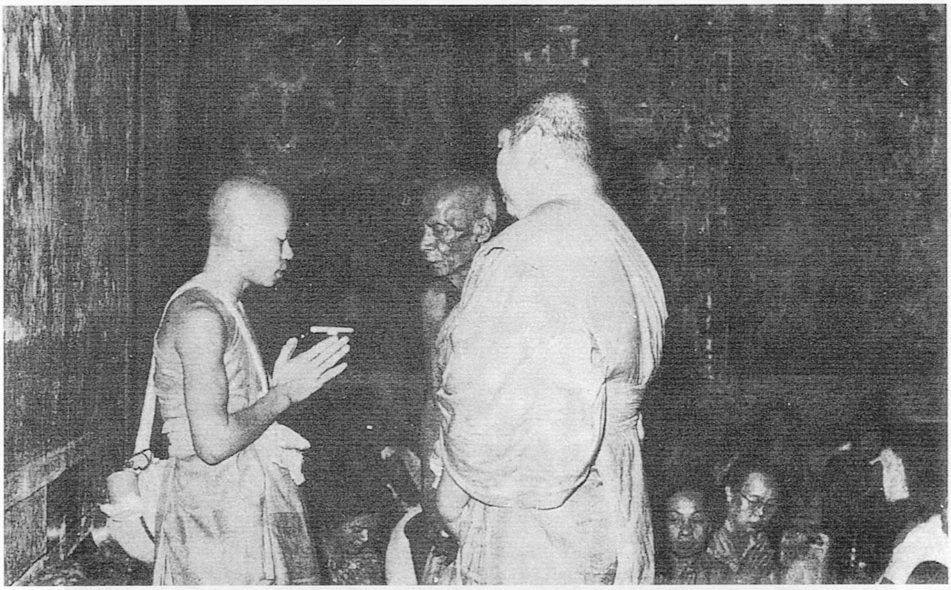
เผยแพร่ แสดงธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) วัดราชโอรสาราม และวัดอื่น ๆ เป็นครั้งคราว และทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย รายการวิทยุ กทม. "เติมสุข" ทุกวันศุกร์ เวลา ๑๕.๐๐ น. ๑ ชั่วโมง รายการ TV ช่อง MV "ธรรมทัศน์" ทุกวันอาทิตย์ เวลา ๑๙.๐๐ น. ๑ ชั่วโมง

การปฏิบัติธรรม เป็นประธานกิตติมศักดิ์ สำนักวิปัสสนาอ้อมน้อย ของมูลนิธิอภิธรรม-มูลนิธิ, นำปฏิบัติธรรมในวันสำคัญ และเมื่อมีคณะข้าราชการหรือเอกชนผู้สนใจมาปฏิบัติธรรม ณ วัดราชโอรสาราม และบรรยายเรื่องการปฏิบัติในที่ต่าง ๆ ที่ได้รับอาราธนา

ที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พุทธคยา อินเดีย

๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๐

๒ มิถุนายน ๒๕๑๑
อุปสมบท ที่วัดสุทัศน์เทพวราราม

๓๑ พฤษภาคม ๒๕๐๓
บรรพชาเป็นสามเณร ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฏิ์

๑๔ พฤษภาคม ๒๕๒๐
รับพัดเปรียญประโยค ป.ธ. ๙

อนุโมทนากถา

โครงการมูลนิธิหอไตร โดยพระมหามาณพ ติกฺขญาโณ ซึ่งเป็นเลขานุ-การของโครงการฯ ได้มาขออนุญาตพิมพ์หนังสือพุทธประวัติทัศนศึกษาเพื่อเผยแพร่ หนังสือเล่มนี้ได้เคยจัดพิมพ์มาแล้วหลายครั้ง บัดนี้ได้ขาดคราวลงแล้ว

ความเป็นมาของหนังสือเล่มนี้ได้เคยปรารภไว้แล้วในการพิมพ์ครั้งแรก ข้าพเจ้ารู้สึกดีใจที่หนังสือเล่มนี้เป็นที่นิยมของผู้อ่าน ให้สาระประโยชน์ได้รู้ประวัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทราบจริยาวัตรอันงดงามของพระองค์ อีกทั้งพระธรรมคำสั่งสอน ซึ่งแน่นอนย่อมปรากฏในประวัติของพระองค์ท่าน อันก่อให้เกิดศรัทธาในสัมมาปฏิบัติ และเกิดปัญญาเข้าใจความจริงของชีวิตยิ่งขึ้น อันจะกันเสียได้ซึ่งการตกไปเป็นเหยื่อของมิจฉาทิฏฐิธรรม

หนังสือเล่มนี้ยังมีภาพฝาผนังพุทธประวัติประกอบเช่นการพิมพ์ครั้งแรก อันภาพประกอบนี้ก็ทำให้จำเรื่องราวได้และเห็นจริงเห็นจังขึ้นมาเป็นการเพิ่มพูนศรัทธาปสาทะยิ่งขึ้น ยิ่งกว่านั้นยังมีภาพประกอบโบราณสถานที่สำคัญ ๆ เช่น ที่ประสูตร ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และเสด็จดับขันธปรินิพพานเพิ่มเติมเช่นการพิมพ์ครั้งที่แล้วโดยคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ์ และคณะได้จัดพิมพ์ทำให้เกิดความมั่นใจในความมีอยู่จริงของพระพุทธองค์เมื่อสองพันห้าร้อยปีเศษล่วงมาแล้ว หาใช่มีใครมากุเรื่องราวแต่งขึ้นใหม่ หลักฐานอันยิ่งใหญ่ทางโบราณวัตถุ โบราณสถานที่เกี่ยวเนื่องด้วยพระองค์นั้นยิ่งใหญ่จริง ๆ ไม่มีใครจะมาหักล้างได้

การที่โครงการมูลนิธิหอไตรมาดำริเห็นควรจัดพิมพ์หนังสือพุทธประวัติทัศนศึกษา ขึ้นเผยแพร่อีก และยังได้ช่วยกันปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องเรียบร้อยดีงามขึ้น โดยได้ร่วมมือกันหลายฝ่ายมีพระราชวรมุนี วัดพระพิเรนทร์ เป็นต้น และอุปถัมภ์การพิมพ์โดยพระครูปลัดมหาเถรานุวัตร (พระมหาแพ ญาณวโร ป.ธ. ๔) วัดมหาธาตุฯ ซึ่งเป็นผู้มีศรัทธาเสียสละอย่างสูงน่าอนุโมทนา ดัง

รายละเอียดปรากฏอยู่แล้วในคำปรารภการพิมพ์ครั้งนี้

สุดท้ายนี้ข้าพเจ้าขออนุโมทนา ในกุศลเจตนาอันดีงามของทุกฝ่าย โดยเฉพาะโครงการมูลนิธิหอไตร ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่จะเผยแพร่สัทธรรมคำสอนที่ถูกต้องให้เป็นประโยชน์แก่มหาชน ขอให้โครงการนี้จงสำเร็จตามเป้าหมายสมเจตนารมณ์ ขอให้เกียรติประวัติอันดีงามของพระพุทธศาสนาจงปรากฏและแพร่ไพศาลไปในโลกก่อให้เกิดศานติสุขแก่หมู่สัตว์โดยถ้วนหน้าทุกผู้ทุกคนเทอญ

พระพรหมโกศาจารย์

ราชบัณฑิต

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
กรุงเทพมหานคร

คำปรารภ

ในการจัดพิมพ์ของโครงการมูลนิธิหอไตร

โครงการมูลนิธิหอไตร เพื่อการเผยแพร่พุทธศาสนา ก่อตั้งขึ้นมาโดยพระสงฆ์และคฤหัสผู้มีความเห็นร่วมกัน โครงการนี้เริ่มขึ้นแต่ พ.ศ. ๒๕๒๗ มีสถานที่ทำการอยู่ที่ตึกหอติสสเทวาภิธาน วัดสุทัศนเทพวราราม โดยมีหลักการและเหตุผลว่า ประเทศไทยเรานับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ พระพุทธศาสนาที่คนไทยเรานับถือนั้น มีคำสอนเป็นหลักอยู่ในตำราคือพระไตรปิฎก อรรถกาและฎีกา เป็นต้น ขนบธรรมเนียมประเพณีศิลปและวัฒนธรรมไทยจึงมีส่วนเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น

ปัจจุบันหนังสือที่แสดงหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น มีผู้รวบรวมเรียบเรียงออกมามากมายมีทั้งของเก่าและใหม่ หนังสือบางเล่มก็ดีมีประโยชน์ตรงตามหลักในหนังสือหลักทางพระพุทธศานา คือ พระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา เป็นต้น บางเล่มก็ตรงกันข้าม ผู้เขียน ผู้เรียบเรียงได้พยายามสร้างทฤษฎีใหม่ ๆ ขึ้นมา บางทีก็ทำให้คำสอนที่เป็นหลักเดิมเลอะเลือนไป ยากที่ผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาใหม่ ๆ หรือผู้ที่ยังเข้าใจพระพุทธศาสนาไม่ลึกซึ้งพอจะเข้าใจได้

โครงการมูลนิธิหอไตรจึงเกิดขึ้น โดยมุ่งประสงค์ที่จะรักษาคุ้มครองป้องกันให้พุทธวจนะดำรงอยู่อย่างบริบูรณ์ ป้องกันการแทรกแซง ทำลาย บิดเบือนคำสอนทางพระพุทธศาสนาและรวบรวมหนังสือที่มีคุณค่าทางพระพุทธศาสนาทั้งของเดิมและของใหม่ ทั้งที่เป็นตำราทางวิชาการ สารคดี ธรรมนิยายและบทความ เป็นต้น มาพิมพ์รวบรวมไว้ให้เป็นแหล่งหนังสือดีทางพระพุทธศาสนาอีกแหล่งหนึ่งภายใต้ดวงตราสัญลักษณ์ "หอไตร" ซึ่งกำลังดำเนินการเพื่อจะจดทะเบียนเป็นมูลนิธิขึ้น และโดยมุ่งประสงค์จะรวบรวมพุทธบริษัทอันมีภิกษุสงฆ์เป็นแกนกลาง ให้ได้ร่วมมือกันจัดตั้งฝ่ายกองวิชาการเผยแพร่ และฝ่ายอุปถัมภ์เป็นต้นขึ้น เพื่อให้งานก้าวหน้าไปด้วยดี เป็นการ

ช่วยส่งเสริมพระพุทธศาสนาและดำเนินการกุศลอื่นตามวัตถุประสงค์ของมูลนิธิหอไตรต่อไป

โดยมีวัตถุประสงค์

๑. เพื่อรวบรวมผลงานการประพันธ์ของผู้ทรงคุณวุฒิในทางพระพุทธศาสนา อันไม่ขัดกับหลักธรรมของฝ่ายเถรวาท ซึ่งมีพระไตรปิฎก-อรรถกถา-ฎีกา และอนุฎีกา เป็นต้น อันเป็นหนังสือตำราวิชาการ-นิทาน-ธรรมนิยาย-สารคดี-บทความ เป็นต้น ทั้งเก่าและใหม่ทั้งภาษาไทยและต่างประเทศ พิมพ์ขึ้นภายใต้ดวงตราสัญลักษณ์ของมูลนิธิ เผยแพร่แก่พุทธบริษัทไม่ให้ขาดคราวและเป็นอนุสรณ์แก่ผู้ประพันธ์และผู้บริจาคพิมพ์ตลอดไป

๒. เพื่อการจัดตั้งกรรมการกองวิชาการของมูลนิธิ เพื่อให้คณะกรรมการได้ร่วมกันกระทำงานโดยร่วมกันศึกษา สัมมนา วิจัย จัดทำตำราและอุปกรณ์คู่มือการศึกษาตามหลักสูตรของคณะสงฆ์ร่วมกันตรวจตรารับรองหนังสือที่จะจัดพิมพ์โดยมูลนิธิและให้การรับรองงานวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่มีผู้ผลิตขึ้น

๓. เพื่องานแปลหนังสือทางพระพุทธศาสนาและหนังสือที่เกื้อกูลแก่พระพุทธศาสนา

๔. เพื่อการออกวารสารเผยแพร่พระพุทธศาสนา และกิจการของมูลนิธิ

๕. เพื่อการจัดให้มีโรงพิมพ์ของมูลนิธิเอง

๖. เพื่อการจัดทำโสตทัศนูปกรณ์เพื่อการศึกษา และการเผยแพร่พระพุทธศาสนา

๗. เพื่อรื้อฟื้นหอไตร โดยส่งเสริมวัดในการจัดทำหอไตร (ห้องสมุดประชาชน)

๘. เพื่อเป็นศูนย์กลางรับบริจาคหนังสือ หรืออุปกรณ์ธรรม และปัจจัยสำหรับพิมพ์หนังสือบริจาคแก่สำนักเรียน ห้องสมุดของวัด โรงเรียน สถาบันและบุคคลตามความเหมาะสม

๙. เพื่อบำรุงและส่งเสริมการศึกษา อบรม การเผยแพร่ การปฏิบัติและ

การค้นคว้าวิจัย ตามวัตถุประสงค์ของมูลนิธิ ให้ทุนสนับสนุนผู้ที่ทำงานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและศีลธรรมอันดีงามแก่มหาชน และกิจการพระพุทธศาสนาทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ

๑๐. เพื่อความร่วมมือกับองค์การการกุศลอื่น ๆ ที่มีวัตถุประสงค์สอดคล้องกัน และไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง

บัดนี้โครงการมูลนิธิหอไตร ได้จัดพิมพ์หนังสือพุทธประวัติทัศนศึกษาอันเป็นผลงานอันดับที่ ๓ ต่อจากธรรมนูญชีวิตและคู่มือธรรมบทที่ได้จัดพิมพ์ไปแล้ว ทางโครงการมูลนิธิหอไตรมีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้จัดพิมพ์หนังสือพุทธประวัติทัศนศึกษาเผยแพร่ เป็นหนังสือเล่มใหญ่แสดงประวัติความเป็นมาของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เรียนขออนุญาตจากหลวงพ่อพระธรรมโกศาจารย์ ท่านยินดีอนุโมทนาในความดำริจัดพิมพ์ของโครงการฯ จึงขอคารวะขอบพระเดชพระคุณหลวงพ่อไว้ ณ ที่นี้ด้วย

หนังสือเล่มนี้จะสำเร็จขึ้นไม่ได้หากไม่ได้รับการอนุญาตจากหลวงพ่อดังกล่าวแล้ว และที่สำคัญยิ่งก็คือได้รับอุปถัมภ์การพิมพ์ครั้งนี้ทั้งหมด จากพระครูปลัดมหาเถรานุวัตร (พระมหาแพ ญาณวีโร ป.ธ. ๔) วัดมหาธาตุฯ คณะ ๒ กรุงเทพฯ โดยถือว่าเป็นการตั้งทุนไว้สำหรับการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ตลอดไป เพื่อไม่ให้หนังสือเล่มนี้ขาดคราวลงอีก ท่านได้บริจาคในการพิมพ์ครั้งนี้ถึง ๒,๕๐๐ เล่ม คิดเป็นมูลค่าในการพิมพ์แสนบาทเศษ ซึ่งถือว่าท่านเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการช่วยเผยแพร่พระพุทธศาสนาตามโครงการของมูลนิธิฯ

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดียิ่งจากหลายฝ่าย เพราะหนังสือนี้ได้ปรับปรุงใหม่จากการพิมพ์ครั้งก่อน ๆ การพิมพ์ได้ใช้เรียงตัวด้วยระบบคอมพิวกราฟฟิค ได้แก้ข้อความบางตอนให้ถูกต้องขึ้น โดยหลวงพ่อท่านเจ้าคุณพระธรรมโกศาจารย์เองได้ช่วยตรวจปรู๊ฟบางส่วน พระครูธรรมธรสุมนต์แนะนำว่าควรจะทำฟุตโน้ตที่มา จึงได้ร่วมกับเจ้าพระศรีวิสุทธิโสภณ ค้นที่มา เจ้าคุณพระธรรมธีรราชมหามุนีและพระราชวิสุทธิโมลีให้ยืมคัมภีร์บางคัมภีร์สำหรับค้นคว้า เจ้าคุณพระศรีกิตติโสภณ ให้ยืมสไลด์มูลคันธกุฎีและให้ความรู้ในการบรรยายภาพบางภาพ คุณหญิงกระจ่างศรีรักตะกนิษฐ

ให้ยืมฟิล์มสไลด์พุทธสถาน ซึ่งทำให้ได้รูปประกอบที่สวยงามคุณประพันธ์ สายญะสิทธิ์ จัดอาร์ตเวิร์ค และขวนขวายช่วยเหลือในกิจการทั่วไป ม.ร.ว. วิมลา พิสุทธิพร ช่วยถวายความสะดวกและให้ความคิดเห็น เจ้าคุณพระศรี-วราภรณ์ ให้ขอยืมต้นฉบับ คุณวนิดา ยังประภากร อัดสำเนาหนังสือถวายทั้งเล่ม และที่สำคัญที่สุดคือท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนีได้ให้การแนะนำทุกอย่าง ช่วยตรวจคำผิด ตรวจอาร์ตเวิร์คทั้งหมด ช่วยแก้ไขสิ่งที่บกพร่องช่วยเรียงคำศัพท์ปทานุกรมท้ายเล่มให้ถูกตามความนิยมและอธิบายเพิ่มเติมช่วยติแก้ไขส่วนต่าง ๆ ให้ถูกต้องดีงามขึ้น และผู้ที่จะกล่าวถึงไว้ในที่นี้อีกท่านคือ คุณอาคม ทันนิเทศ สถานีวิทยุ ๐๑ สะพานแดง บางซื่อ รับที่จะเผยแพร่หนังสือเล่มนี้แด่พุทธศาสนิกชนทางวิทยุ

ทางโครงการมูลนิธิหอไตรขออนุโมทนาแด่ทุกท่านที่ได้กล่าวนามมาแล้ว ขอให้ทุกท่านจงเป็นผู้เจริญด้วยจตุรพิธพรชัยทั้ง ๔ ประการคือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ และปฏิภาณคุณสารสมบัติ จงทุกสิ่งทุกประการ และทางโครงการมูลนิธิเชื่อมั่นเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือพุทธประวัติทัศนศึกษานี้จะเป็นประโยชน์แด่ทุกท่านที่ได้รับไปอ่านก่อให้เกิดศรัทธาและปัญญาเป็นปัจจัยแก่สัมมาปฏิบัติต่อไป และท่านก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้อุปถัมภ์พระศาสนาอีกส่วนหนึ่งด้วย

พระมหามาณพ ติกฺขญาโณ

เลขานุการโครงการฯ

(สำเนา)

ที่ ๔/๒๔๙๗ ที่ทำการแม่กองธรรมสนามหลวง

วัดมหาธาตุ พระนคร

๗ มกราคม ๒๔๙๗

เรื่อง ขออนุญาตถ่ายภาพพุทธประวัติ

เจริญพร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม

ด้วยองค์การศึกษา แผนกธรรมสนามหลวงมีความประสงค์จะทำหนังสือพุทธประวัติเผยแผ่ธรรมวินัยทางพระศาสนา เพื่อเป็นแนวทางศึกษาของเยาวชน และเพื่อที่จะให้หนังสือนี้ชวนอ่าน จึงใคร่จะได้ภาพแสดงพุทธจริยาตามแนวพุทธประวัติสอดแทรกในเล่ม เพื่อเตือนตาเตือนใจของท่านผู้อ่าน ปลุกความสนใจให้เกิด เป็นทัศนศึกษาพร้อมไปด้วย แต่ภาพเหล่านี้ ถ้าจะต้องให้ช่างเขียน ก็คงจะต้องสิ้นเปลืองเงินมาก และประการหนึ่ง จะต้องใช้เวลานาน กำหนดไม่ได้ว่า เมื่อไรจะแล้วเสร็จ แต่ถ้าไม่เป็นการขัดข้องทางราชการจะอนุญาตให้ถ่ายภาพพุทธประวัติที่ผนังในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามได้ ก็จะเป็นการตัดความสิ้นเปลืองให้น้อยลงและสำเร็จในเวลาอันรวดเร็ว ทั้งยังเป็นการส่งเสริมความประณีตของวิจิตรศิลป์แบบไทยให้แพร่หลายอีกด้วย แต่สถานที่นั้นเนื่องอยู่ในพระราชสถานทางราชการหวงห้าม ต้องได้รับอนุญาตก่อนจึงจะถ่ายได้

ฉะนั้น หากทางราชการเห็นชอบด้วยดำรินี้ ขอได้โปรดกรุณาติดต่อขออนุญาตถ่ายภาพพุทธประวัติที่ผนังภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้ตามความประสงค์ด้วย.

ขอเจริญพร

พระเทพเมธี

(พระเทพเมธี)

สังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษา

แม่กองธรรมสนามหลวง

(สำเนา)

ที่ วธ. ๓๐๐/๒๔๕๗ สำนักพระราชวัง

๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๗

เรื่อง พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ถ่ายภาพ

เรียน ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม

อ้างถึง หนังสือที่ พว. ๑๔๗/๒๔๙๗ ลงวันที่ ๑๙ มกราคม ๒๔๙๗

ตามที่ได้แจ้งมาว่า พระเทพเมธี สังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษา แม่กองธรรมสนามหลวง มีความประสงค์จะถ่ายภาพพุทธประวัติ ที่ผนังในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อลงพิมพ์ในหนังสือพุทธประวัติ เผยแผ่ธรรมวินัยทางพระพุทธศาสนา สำหรับเป็นแนวทางการศึกษาของเยาวชน นั้น

สำนักพระราชวัง ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทำการถ่ายได้ โดยอยู่ในความควบคุมของเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังตามระเบียบ จึงเรียนมาเพื่อทราบ ส่วนกำหนดวันและเวลาที่จะเข้าทำการถ่ายนั้น ขอได้โปรดแจ้งให้สำนักพระราชวังทราบล่วงหน้าทุกคราว เพื่อจักได้สั่งเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกให้ต่อไป

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

(ลงนาม) *พระยาบำเรอภักดิ์*

(พระยาบำเรอภักดิ์)

รองเลขาธิการพระราชวัง

ลงชื่อแทน เลขาธิการพระราชวัง

สำนักงานเลขานุการ

(สำเนา)

ที่ ๔๕๓/๒๔๙๗ กระทรวงวัฒนธรรม

๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๗

เรื่อง ขออนุญาตถ่ายภาพพุทธประวัติ

นมัสการ สังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษา แม่กองธรรมสนามหลวง

อ้างถึง หนังสือที่ ๔/๒๔๙๗ ลงวันที่ ๗ มกราคม ๒๔๙๗

ตามที่พระคุณท่านได้แจ้งไปว่า มีความประสงค์จะถ่ายภาพพุทธประวัติที่ผนังในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อพิมพ์ในหนังสือพุทธประวัติเผยแพร่ธรรมวินัยทางพระพุทธศาสนา สำหรับเป็นแนวทางการศึกษาของเยาวชน ใคร่ขอให้กระทรวงวัฒนธรรมติดต่อขออนุญาตให้ตามประสงค์ด้วยนั้น

กระทรวงวัฒนธรรมได้ติดต่อกับสำนักพระราชวังแล้ว ได้รับแจ้งมาว่าสำนักพระราชวัง ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทำการถ่ายได้ โดยอยู่ในความควบคุมของเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังตามระเบียบ ส่วนกำหนดวันและเวลาที่จะเข้าทำการถ่ายนั้น ขอให้แจ้งให้สำนักพระราชวังทราบล่วงหน้าทุกคราว เพื่อจักได้สั่งเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกให้ต่อไป

ฉะนั้น จึงขอกราบเรียนมาเพื่อพระคุณท่านทราบ

ขอนมัสการมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(ลงชื่อ) พันเอก *หลวงสารานุประพันธ์*

(หลวงสารานุประพันธ์)

ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม

สำนักงานปลัดกระทรวง

โครงการมูลนิธิหอไตร

หอติสสเทวาภิธาน
วัดสุทัศนเทพวราราม
กรุงเทพ 10200

ใบมอบลิขสิทธิ์

ของ

พระธรรมโกศาจารย์ ราชบัณฑิต

ให้ไว้แก่โครงการมูลนิธิหอไตร

ตามที่โครงการมูลนิธิหอไตรได้มีวัตถุประสงค์ในการรักษาไว้และเผยแพร่พระพุทธศาสนาตามหลักเถรวาท ประการแรกมุ่งเผยแพร่ทางด้านตำรา และมีวัตถุประสงค์ด้านอื่น ๆ อีกด้วยตามเอกสารวัตถุประสงค์ของโครงการที่ปรากฏอยู่แล้ว โดยมีข้าพเจ้าเป็นประธานโครงการ มีพระมหามาณพ ติกฺขญาโณ ป.ธ.๙ (วัดศรีประวัติ) เป็นผู้ดำเนินการและประสานงาน มีคณะพระสงฆ์และคฤหัสถ์ผู้เห็นร่วมเป็นกรรมการอีกหลายท่าน

ข้าพเจ้ามีศรัทธาตามวัตถุประสงค์ของโครงการมูลนิธิหอไตรนี้ จึงขอมอบลิขสิทธิ์หนังสือของข้าพเจ้าทั้งหมดให้แก่โครงการมูลนิธิหอไตร ซึ่งมีข้าพเจ้าเป็นประธาน มีพระมหามาณพ ติกฺขญาโณ ป.ธ.๙ เป็นผู้ดำเนินการและประสานงานไว้ เพื่อที่จะได้ดำเนินการเผยแพร่ต่อไป

และข้าพเจ้าขอยกเลิกคำอนุญาตอื่นใด ที่เคยให้ไว้แก่บุคคลก็ดี คณะบุคคลก็ดี องค์การหรือสำนักพิมพ์ใด ๆ ก็ดีก่อนหน้านี้ หากผู้ใดมีความประสงค์จะจัดพิมพ์หนังสือของข้าพเจ้าอีก ก็พึงติดต่อกับโครงการมูลนิธิหอไตร เทอญ ฯ

จิรํ ติฏฺฐตุ สทฺธมฺโม

พระธรรมโกศาจารย์

(พระธรรมโกศาจารย์ ราชบัณฑิต)

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
คณะ ๑ กุฏิพระธรรมโกศาจารย์
๑๘ พฤษภาคม ๒๕๒๙

พุทธประวัติทัศนศึกษา

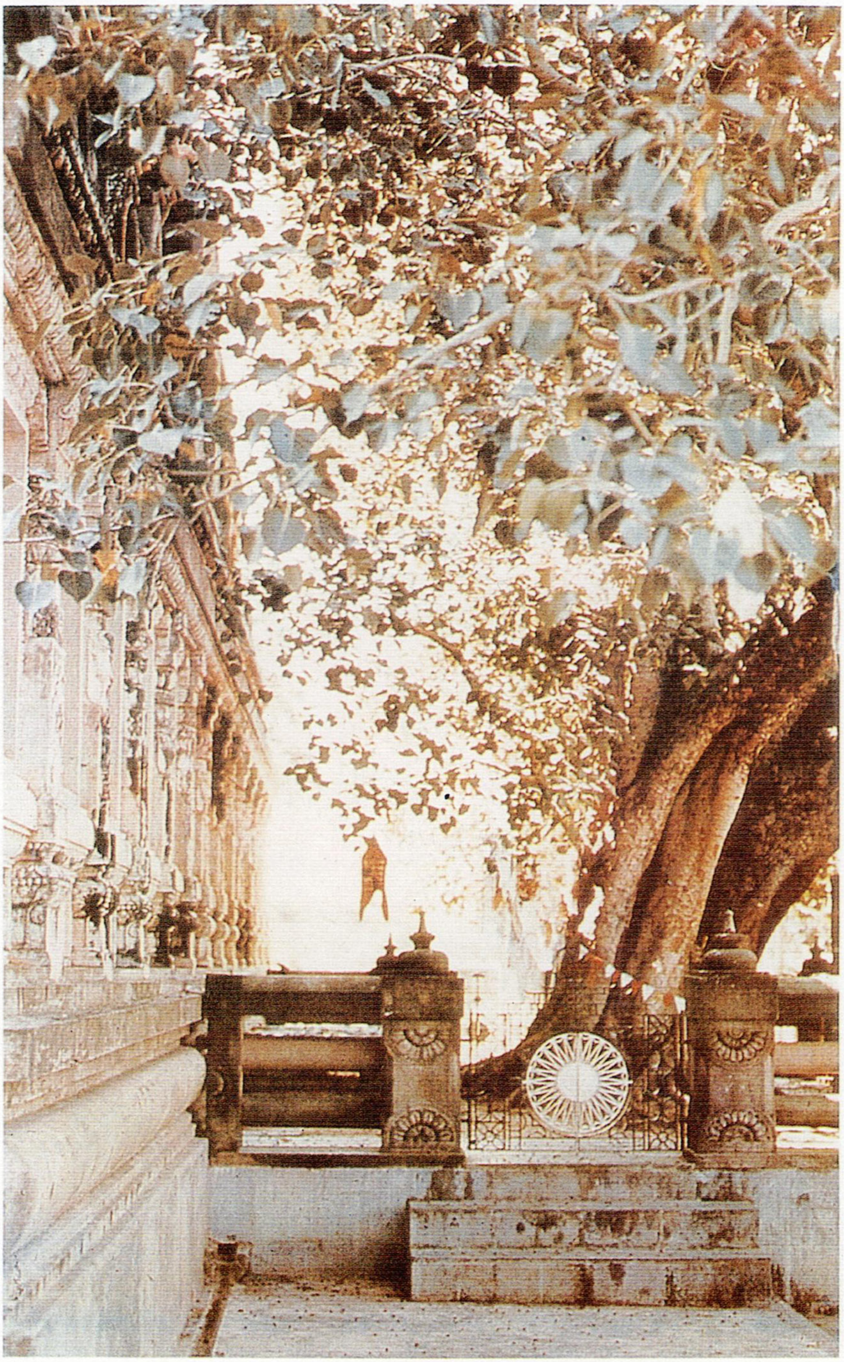
เลขอารบิคของเนื้อความในเล่มทั้งหมด หมายถึงเชิงอรรถท้ายเล่ม

เลขไทยของเนื้อความในเล่มทั้งหมด หมายถึง ฟุ๊ตโน้ตของแต่ละหน้า

สารบาญภาพพุทธประวัติ

พระพุทธรูปปางมารวิชัย สลักด้วยหินติดอยู่ที่องค์เจดีย์
พุทธคยา

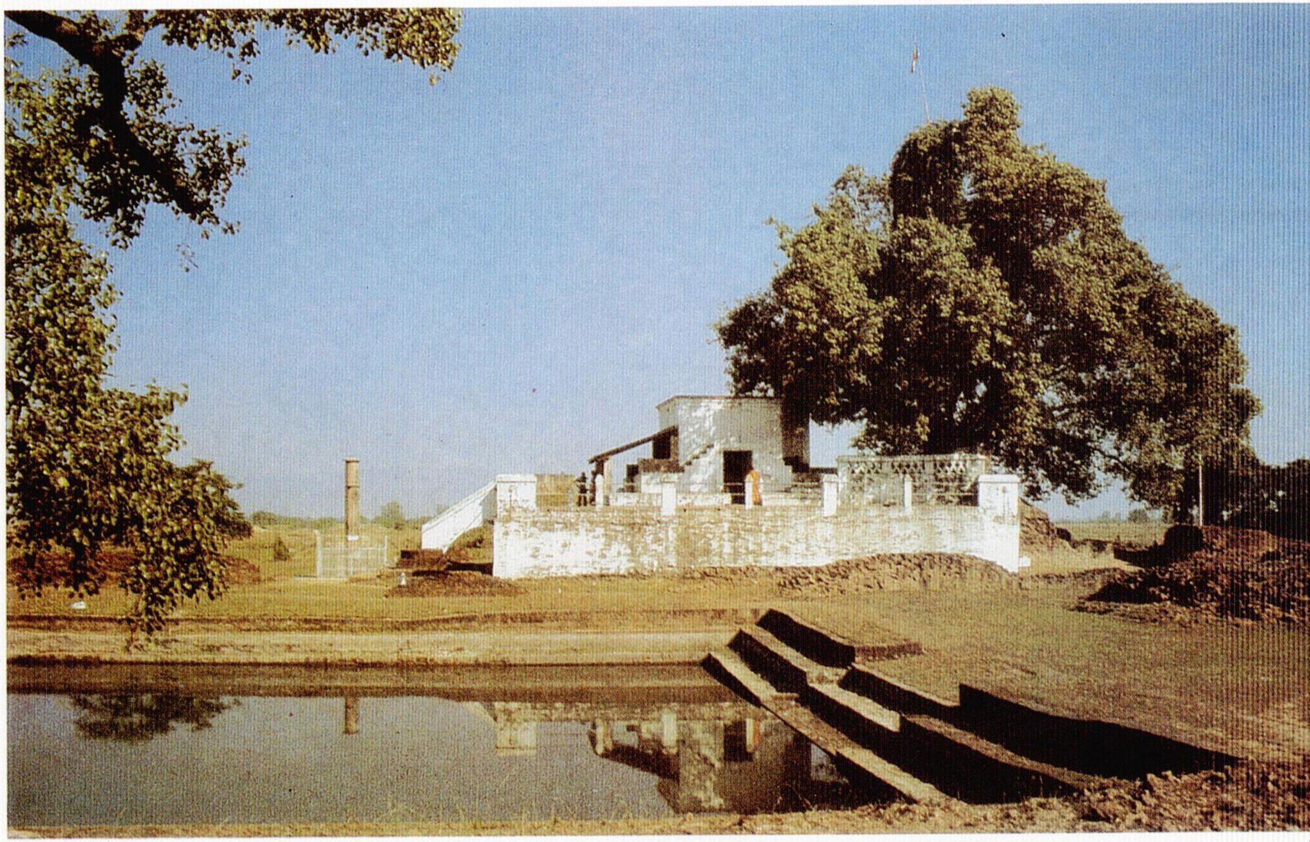
ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ต้นไม้ที่พระพุทธองค์
ประทับนั่ง ณ ภายใต้ในคืนวันตรัสรู้

พระแท่นวัชราอาสน์ หรือ "รัตนบัลลังก์ ที่
พระพุทธองค์ประทับนั่งตรัสรู้ อนุตตรสัมมาสัม-
โพธิญาณ

รัตนจงกรมเจดีย์ที่พระพุทธองค์ทรงจงกรมอยู่ ๗ วัน ในสัปดาห์ที่ ๓ หลังจากตรัสรู้

วิหารมายาเทวี สถานที่ประสูติเจ้าชายสิทธัตถราชกุมาร ณ สวนลุมพินี เนปาล
ประเทศ

ภาพแกะสลักหิน ตอนประสูติ ภายในวิหารมายาเทวี ณ สวนลุมพินี เนปาลประเทศ

แม่น้ำเนรัญชราสถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงลอยถาดทองคำที่ใส่ข้าวมธุปายาส ซึ่งนางสุชาดาถวาย

เจดีย์พุทธคยา สถานที่ที่พระพุทธองค์ตรัสรู้
เมื่อวันเพ็ญขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ วันวิสาขบูชา

พุทธประวัติทัศนศึกษา

ศากยวงศ์

เมื่อนับถอยหลังแต่บัดนี้ไปประมาณ ๓,๐๐๐ ปี ก่อนพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นในโลก หรือก่อนพระพุทธศักราช ๕๐๐ ปีเศษ ในประเทศอินเดียมีเมือง ๆ หนึ่ง ตั้งอยู่ข้างทิศเหนือไม่ปรากฏชื่อ ใกล้แคว้นสักกะชนบท พระเจ้าอุกกากราชเป็นกษัตริย์ปกครอง พระองค์มีพระโอรสพระธิดา ๙ พระองค์ คือ :-

๑. พระเชฏฐภคินี ไม่ปรากฏพระนาม

๒. พระอุกกามุข

๓. พระกรกัณฑุ

๔. พระหัตถินีก

๕. พระสินิปุระ

๖-๗-๘-๙ พระกนิฏฐภคินี ไม่ปรากฏพระนาม

[1] พระโอรสและพระธิดาทั้ง ๙ พระองค์นี้ ประสูติแต่พระมเหสีเก่า ครั้นพระมเหสีเก่าทิวงคตแล้ว พระเจ้าอุกกากราช ทรงมีพระมเหสีใหม่ได้พระโอรสซึ่งประสูติแต่พระมเหสีนี้ ๑ องค์ มีพระราชประสงค์จะพระราชทานราชสมบัติแก่พระโอรสองค์น้อยนี้ ซึ่งพระมเหสีผู้โปรดปรานทูลขอให้ จึงรับสั่งให้พระโอรสและพระธิดาทั้ง ๙ ซึ่งมีพระอุกกามุขราชกุมารเป็นหัวหน้ายกจาตุรงคเสนา พร้อมด้วยช่างทุกหมู่ ตลอดกสิกร สัตว์พาหนะและปศุสัตว์ทุกประเภทยกไปสร้างพระนครใหม่ อยู่ที่ดงไม้สักกะใกล้ภูเขาหิมพานต์ อันเป็นชัยมงคลสถานที่อยู่ของกบิลดาบส

ครั้นได้สร้างพระนครแล้ว จึงขนานนามพระนครนี้ว่า กบิลพัสดุ์ โดยอาศัยชื่อของกบิลดาบส เจ้าของถิ่นเดิม เป็นนิมิต ภายหลังกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์นั้น เกรงจะเสื่อมเสียขัตติยวงศ์ หากจะไปอภิเษกสมรสด้วยกษัตริย์อื่น ด้วยพระโอรสที่เกิดมาจะไม่เป็นอุภโตสุชาติคือเกิดจากมารดาและบิดาดีไม่พร้อมทั้งสองฝ่าย ดีเฉพาะบิดาฝ่ายเดียว จึงได้อภิเษกสมรสด้วยเจ้าหญิงทั้ง ๔ ผู้เป็นกนิฏฐภคินียกขึ้นเป็นอัครมเหสีสืบราชสันตติวงศ์

ต่อมาพระเจ้าอุกกากราช ทรงตรัสถามข่าวถึงพระโอรสและพระธิดาด้วยความเป็นห่วง อำมาตย์ได้กราบทูลพฤติการณ์ของพระโอรสทั้งหลายให้ทรงทราบ พระองค์ทรงได้ปราโมทย์ ตรัสสรรเสริญพระโอรสทั้งหลายว่าเป็นผู้สามารถดี ด้วยคำว่า สักกะ แปลว่า อาจ ด้วยพระวาจานี้ ได้ถือเป็นมงคลนิมิตของกษัตริย์นครกบิลพัสดุ์ ว่า ศากยะ ดังนั้นกษัตริย์วงศ์นี้ จึงมีนามว่า ศากยวงศ์ ดำรงขัตติยสกุลสืบมา

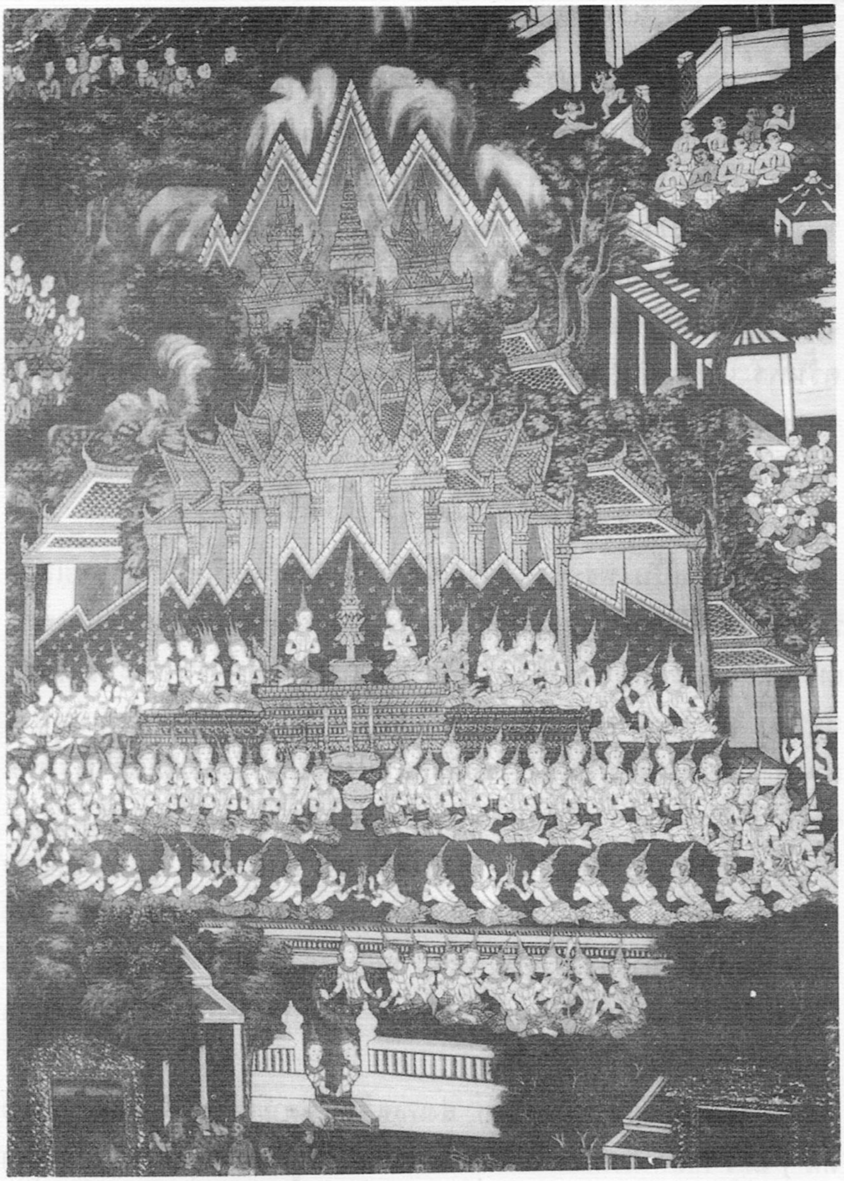
ฝ่ายพระเชฏฐภคินี เจ้าหญิงผู้พี่นั้น ได้อภิเษกสมสู่ด้วยพระเจ้ากรุงเทวทหะ ตั้งวงศ์กษัตริย์อีกวงศ์หนึ่ง เรียกว่า โกลิยวงศ์[๑] ดำรงขัตติยสกุลสืบมา

กษัตริย์ศากยสกุลในพระนครกบิลพัสดุ์สืบเชื้อสายจำเนียรกาลลงมาโดยลำดับถึง พระเจ้าชยเสนะ ทรงครองราชย์ พระองค์ทรงมีพระราชโอรสพระองค์หนึ่งพระนามว่า สีหหนุ พระราชบุตรีพระองค์หนึ่งพระนามว่า ยโสธรา ครั้นพระเจ้าชยเสนะทิวงคตแล้ว สีหหนุกุมารผู้เป็นรัชทายาทก็ทรงสืบศากยวงศ์ ได้ทรงขอ พระนางกาญจนา พระกนิฏฐภคินีของ พระเจ้าอัญชนะ กษัตริย์แห่ง นครเทวทหะ มาเป็นพระมเหสี มีพระราชบุตรพระราชบุตรีแต่พระนางกาญจนาเทวี ๗ พระองค์ เป็นชาย ๕ พระองค์คือ สุทโธทนะ ๑ สุกโกทนะ ๑ อมิโตทนะ ๑ โธโตทนะ ๑ ฆนิโตทนะ ๑ เป็นหญิง ๒ พระองค์คือ ปมิตา ๑ อมิตา ๑

พระเจ้าอัญชนะ กษัตริย์แห่งนครเทวทหะ ก็ได้ทูลขอ พระนางยโสธรา พระกนิฏฐภคินี ของพระเจ้าสีหหนุไปเป็นพระมเหสี มีพระราช

---

๑ มีนิยายอยู่ท้ายเล่ม

งานพระราชพิธีอภิเษก ระหว่าง พระเจ้าสุทโธทนะ กับ พระนางเจ้ามหามายา ที่พระมณฑป ณ อโสกอุทยาน ในพระราชสถาน พระนครเทวทหะ.

ภาพที่ ๑

บุตรพระราชบุตรี ๔ พระองค์ เป็นชาย ๒ พระองค์ คือ สุปปพุทธะ ๑ ทัณฑปาณิ ๑ เป็นหญิง ๒ พระองค์ คือ มายา ๑ ปชาบดี ๑ พระองค์หลังนี้เรียกว่า โคตมี บ้าง ต่อมาพระเจ้าสีหหนุได้ทูลขอพระนางมายาพระราชธิดาของพระเจ้าอัญชนะ แห่งเทวทหนคร ให้เป็นพระชายาของพระเจ้าสุทโธทนะพระราชบุตรพระองค์ใหญ่ ทรงประกอบพระราชพิธีมงคลอภิเษกสมรสในงานครั้งนี้เป็นการใหญ่ ณ ปราสาทโกกนุท ที่อโลกอุทยาน พระนครเทวทหะ ครั้นพระเจ้าสีหหนุทิวงคตแล้ว สุทโธทนราชกุมาร ก็ได้ทรงขึ้นครองราชสมบัติสืบศากยวงศ์ต่อมา

พระบรมโพธิสัตว์[2]

ในกาลนั้น พระบรมโพธิสัตว์เจ้า บังเกิดเป็นสันตุสิตเทวราชเสวยทิพยสมบัติอยู่ในรัตนวิมานสวรรค์ ชั้นดุสิตเทวโลก ครั้งนั้นท้าวมหาพรหมและเทวราชในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นฟ้า ชวนกันไปเฝ้ากราบทูลอาราธนาพระบรมโพธิ–สัตว์เจ้า ให้จุติลงไปบังเกิดเป็นมนุษย์ในมนุษยโลก เพื่อจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูสัมพุทธเจ้า แสดงธรรมสั่งสอนประชากรให้รู้ธรรมและประพฤติธรรม สมดังที่พระองค์ได้บำเพ็ญบารมีตั้งพระทัยไว้แต่แรก

พระบรมโพธิสัตว์เจ้า ยังมิได้รับอาราธนาของทวยเทพทั้งหลายก่อน ทรงพิจารณาดู ปัญจมหาวิโลกนะ ๕ ประการ คือ ๑. กาล ๒. ประเทศ ๓. ตระกูล ๔. มารดา ๕. อายุ เห็นว่าอยู่ในสถานะที่ควรจะเสด็จจุติลงได้ด้วยจะสำเร็จดังมโนปณิธานที่ทรงตั้งไว้ จึงได้ทรงรับคำทูลเชิญของมวลเทพนิกร

เมื่อพระบรมโพธิสัตว์เจ้า ส่งเทพเจ้าทั้งหลายกลับคืนนิวาสสถานของตน ๆ แล้ว ก็เสด็จแวดล้อมไปด้วยเทพบริวาร ไปสู่นันทวันอุทยานอันมีในดุสิตเทวโลก เสด็จประพาสรื่นรมย์อยู่ในทิพยอุทยานนั้น ครั้นได้เวลาอันสมควรก็เสด็จจุติลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางเจ้ามายาราชเทวีอัครมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะ ณ พระนครกบิลพัสดุ์ ในวันเพ็ญ เดือน ๘ ปีระกา ก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี

เทวดาในสวรรค์ทุกชั้นฟ้าพากันเข้าไปทูลเชิญพระบรมโพธิสัตว์ซึ่งเป็นเทพบุตรอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต ให้จุติลงสู่พระครรภ์พระพุทธมารดา.

ภาพที่ ๒

ในราตรีกาลวันอาสาฬหปุรณมี เพ็ญเดือน ๘ นั้น พระนางเจ้ามายาราชเทวี ทรงอธิษฐานสมาทานอุโบสถศีล เสด็จบรรทมบนพระแท่นที่ในเวลารุ่งสุริยรังสีปัจจุสมัย ทรงพระสุบินนิมิตว่า

"ท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ มายกพระองค์ไปพร้อมกับพระแท่นที่ผทมเอาไปวางไว้บนพื้นแผ่นมโนศิลา ภายใต้ต้นรังใหญ่ แล้วมีนางเทพธิดามาทูลเชิญให้เสด็จไปสรงน้ำในสระอโนดาต ชำระล้างมลทินแห่งมนุษย์แล้วทรงผลัดด้วยผ้าทิพย์ ลูบไล้ด้วยเครื่องหอมอันเป็นทิพย์ ทั้งประดับด้วยทิพยบุบผาชาติใกล้ภูเขาเงินภูเขาทอง แล้วเชิญเสด็จให้เข้าไปผทมในวิมานทอง บ่ายพระเศียรไปยังปราจีนทิศ (ตะวันออก) ขณะนั้นมีเศวตกุญชร ช้างเผือกเชือกหนึ่ง ชูงวงจับดอกปุณฑริกปทุมชาติ (บัวขาว) เพิ่งแย้มบาน กลิ่นหอมฟุ้งตลบ ลงจากภูเขาทองด้านอุตตรทิศ ร้องก้องโกญจนาทเดินเข้าไปในวิมาน ทำประทักษิณเวียนพระแท่นที่ผทมได้ ๓ รอบแล้วปรากฏเสมือนเข้าไปสู่พระอุทรทางเบื้องขวาของพระราชเทวี" ก็พอดีพระนางเจ้าเสด็จตื่นบรรทม ขณะนั้นก็พลันบังเกิดกัมปนาทแผ่นดินไหว มีรัศมีสว่างไปทั่วโลกธาตุเป็นบุพพนิมิตโดยธรรมนิยม ในเวลาพระบรมโพธิสัตว์เจ้าเสด็จลงปฏิสนธิในพระครรภ์พระนางเจ้ามายาราชเทวี [3]

ครั้นเวลารุ่งเช้า พระนางเจ้ามายาราชเทวี จึงกราบทูลเรื่องพระสุบินนิมิตเมื่อราตรีแก่พระราชสามี พระเจ้าสุทโธทนมหาราช จึงรับสั่งให้เชิญพราหมณ์ปาโมกข์โหราจารย์เข้ามาเฝ้า แล้วทรงเล่าเรื่องพระสุบินของพระราชเทวีให้ทำนาย พราหมณ์ทั้งหลายก็ทูลพยากรณ์ว่า พระสุบินของพระราชเทวีเป็นมงคลนิมิตปรากฏ พระองค์จะได้พระปิโยรส เป็นอรรคบุรุษมนุษย์ชายชาติเชื้ออาชาไนย มีบุญญาธิการยิ่งใหญ่ในโลกสันนิวาสเป็นที่พึ่งของประชาชาติไม่มีผู้ใดเสมอ พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงสดับก็ทรงโสมนัส โปรดประทานการบริหารพระครรภ์พระราชเทวีเป็นอย่างดีให้สนมอยู่ประจำที่คอยอภิบาลอยู่ตลอดเวลา

พระนางเจ้ามหามายา ทรงพระสุบินว่า ช้างเผือกชูดอกบัวบุณฑริกเข้ามาเฝ้าพระนาง ในราตรีเพ็ญเดือน ๘ ก่อนพุทธศก ๘๑ ปี อันเป็นเวลาที่พระบรมโพธิสัตว์จุติลงสู่พระครรภ์

ภาพที่ ๓

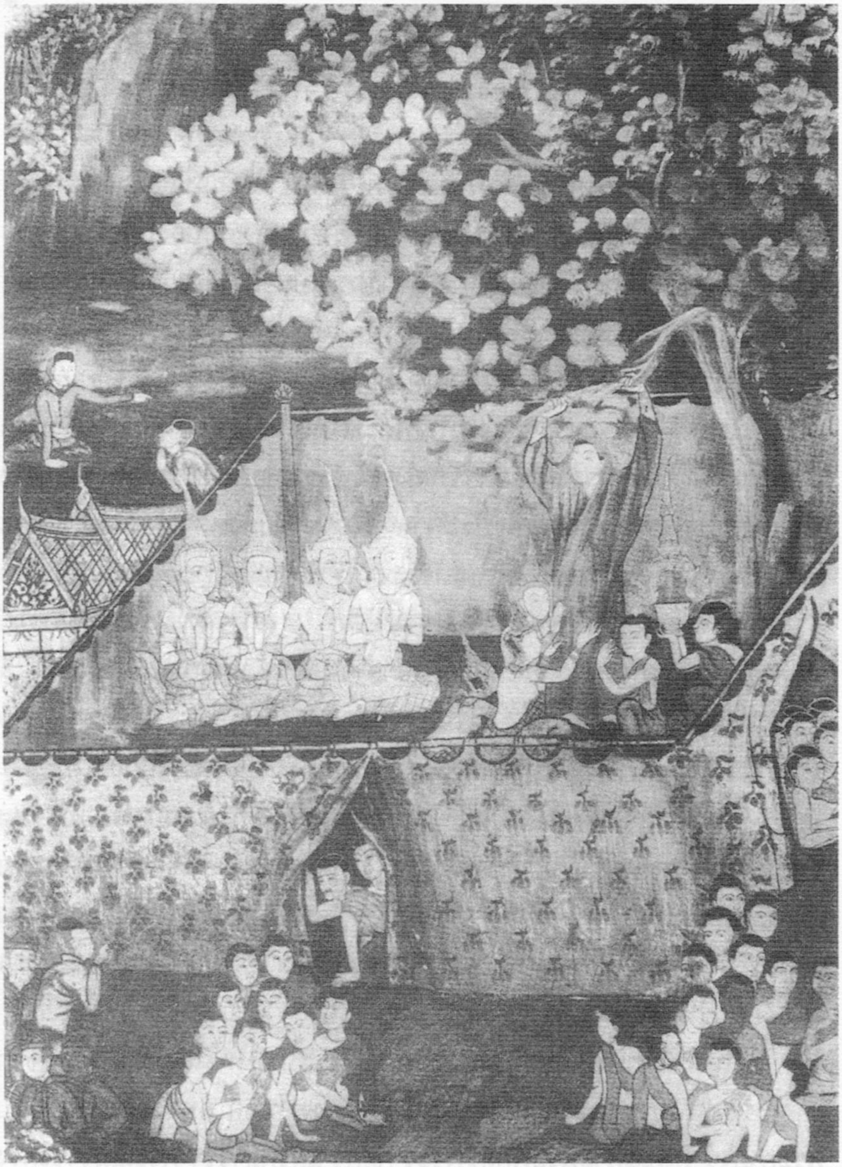

พระนางเจ้ามหามายา ทูลความฝันแด่พระเจ้าสุทโธทนะ เพื่อรับคำทำนายจากโหรหลวง.

ภาพที่ ๔

เมื่อพระนางเจ้ามายาราชเทวี ทรงพระครรภ์อยู่ถ้วนทศมาส ๑๐ เดือน บริบูรณ์แล้ว มีพระทัยปรารถนาจะเสด็จไปเมืองเทวทหนคร อันเป็นชาติภูมิของพระองค์ จึงกราบทูลลาพระเจ้าสุทโธทนะ พระราชสามี ครั้นได้รับพระราชทานอนุมัติแล้ว ก็เสด็จโดยราชยานสีวิกามาศ (วอทอง) แวดล้อมด้วยเสนามาตย์ราชบริพาร ตามเสด็จถวายอารักขาเป็นอย่างดีในวันวิสาขปุณณมีเพ็ญเดือน ๖ ออกจากพระนครในเวลาเช้า เสด็จไปตามมรรคาโดยสวัสดีตราบเท่าบรรลุถึงลุมพินีสถาน อันตั้งอยู่ในระหว่างพระนครทั้งสอง คือ พระนครกบิลพัสดุ์ และพระนครเทวทหะ เป็นรมณียสถาน บริบูรณ์ด้วยรุกขบุบผาผลาชาติ กำลังผลิดอกออกผลหอมฟุ้งขจรจบในบริเวณนั้น พระนางเจ้ามีพระทัยปรารถนาจะเสด็จประพาส จึงอำมาตย์ทั้งหลายก็เชิญเสด็จแวะจากมรรคา เสด็จเข้าสู่ลุมพินีวัน เสด็จลงจากราชยานสีวิกามาศ แวดล้อมด้วยพระพี่เลี้ยงและนารีราชบริวารเป็นอันมาก เสด็จดำเนินไปถึงร่มไม้สาลพฤกษ์ ทรงยกพระหัตถ์เหนี่ยวกิ่งสาละซึ่งอ่อนน้อมค้อมลงมา ขณะนั้นก็ประจวบลมกัมมัชวาตหวั่นไหวประชวรพระครรภ์ใกล้ประสูติ เจ้าพนักงานทั้งหลายก็รีบจัดสถานที่ผูกม่านแวดวงเข้ากับภายใต้ร่มไม้สาละ ถวายเท่าที่พอจะจัดได้ แล้วก็ชวนกันออกมาภายนอก เทพยดาในหมื่นจักรวาลมาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น พระนางเจ้ามายาเทวี ทรงนุ่งโกสัยพัสตร์ขจิตด้วยทอง ทรงห่มทุกุลพัสตร์คลุมพระองค์ลงไปถึงหลังพระบาท ประทับยืนผันพระปฤษฎางค์พิงเข้ากับลำต้นมงคลสาลพฤกษ์ พระหัตถ์ขวาเหนี่ยวกิ่งสาละ ทอดพระเนตรไปยังปราจีนทิศ

ในกาลนั้น เป็นมหามงคลมหุติฤกษ์ พระบรมโพธิสัตว์เจ้าประสูติจากมาตุคัพโภทร ท้าวสุทธาวาสมหาพรหมทั้ง ๔ พระองค์ ก็ทรงถือข่ายทองรับพระกายไว้ ในที่เฉพาะพระพักตร์พระราชเทวี แล้วกล่าวว่า พระแม่เจ้าจงทรงโสมนัสเถิด พระราชโอรสที่ประสูตินี้ มีมเหศักดาอานุภาพยิ่งนัก ขณะนั้นท่ออุทกธาราทั้งสองก็ไหลหลั่งลงมาจากอากาศ ท่อธารหนึ่งเป็นน้ำร้อน ท่อธารหนึ่งเป็นน้ำเย็น ตกลงมาโสรจสรงพระกายพระกุมารกับพระราชมารดา [4]

พระนางเจ้ามหามายาเสด็จประทับยืนใต้ร่มไม้สาละ ณ ป่าลุมพินีวัน พระหัตถ์เหนี่ยวกิ่งไม้สาละ ประสูติพระกุมารภายใต้แวดวงพระวิสูตร (ม่าน) ในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ (กลางเดือน ๖) ก่อนพุทธศก ๘๐ ปี.

ภาพที่ ๕

พระสิทธัตถกุมาร

ลำดับนั้น ท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ พระองค์ ก็ทรงรับพระราชกุมารไปจากพระหัตถ์ท้าวมหาพรหม โดยรองรับพระองค์ด้วยอชินจัมมาชาติ อันมีสุขสัมผัส ซึ่งสมมติว่าเป็นมงคลในโลก ต่อนั้น นางนมทั้งหลาย จึงรองรับพระองค์ด้วยผ้าทุกุลพัสตร์จากพระหัตถ์ท้าวจตุโลกบาล และขณะนั้นพระราชกุมาร ก็เสด็จอุฏฐาการลงจากมือนางนมทั้งหลาย เสด็จลงเหยียบยืนยังพื้นภูมิภาค ด้วยพระบาททั้งสองเสมอเป็นอันดี ท้าวมหาพรหมก็ทรงเปรมปรีดิ์ ทรงทิพย์เศวตฉัตรกางกั้น กันละอองมิให้มาถูกต้องพระยุคลบาท ท้าวสุยามเทวราช ทรงซึ่งทิพย์วาลวิชนีอันวิจิตร เทพบุตรที่มีมหิทธิฤทธิ์องค์หนึ่ง ถือพระขรรค์อันขจิตด้วยแก้ว ๗ ประการ เทพบุตรองค์หนึ่งยืนประดิษฐานถือฉลองพระบาทชาตรูปมัยทั้งคู่ เทพบุตรองค์หนึ่งยืนเชิดชูทิพยมหามงกุฎ ล้วนเป็นเกียรติแก่พระกุมาร ซึ่งเพียบพร้อมด้วยเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕ ปรากฏแก่นัยน์ตาของมวลมนุษย์ แต่เทพยดาทั้งหลายที่ถือนั้นมิได้เห็นปรากฏ[4]

ครั้นพระกุมารทอดพระเนตรไปยังปราจีนทิศ เห็นเทพยดามนุษย์เป็นอันมากมาสโมสรสันนิบาตในลานอันเดียวกัน และเทพยดาทั้งปวงทำสักการบูชาด้วยบุบผาชาติต่าง ๆ ตั้งไว้บนเศียรเกล้า แล้วกล่าวว่า ข้าแต่พระกุมารพระองค์เป็นผู้ประเสริฐสุด จะหาบุคคลในโลกนี้เสมอด้วยพระองค์มิได้มี ครั้นแล้วพระกุมารเจ้าก็บ่ายพระพักตร์ไปทางอุตรทิศเสด็จย่างพระบาทไปบนพื้นแผ่นทอง อันท้าวจตุโลกบาลถือรองรับไว้ได้ ๗ ก้าวแล้วทรงหยุดประทับยืนบนทิพยปทุมบุบผาชาติ อันมีกลีบได้ ๑๐๐ กลีบ ทรงเปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะดุจเสียงท้าวมหาพรหม ดำรัสอาสภิวาจาด้วยพระคาถาว่า

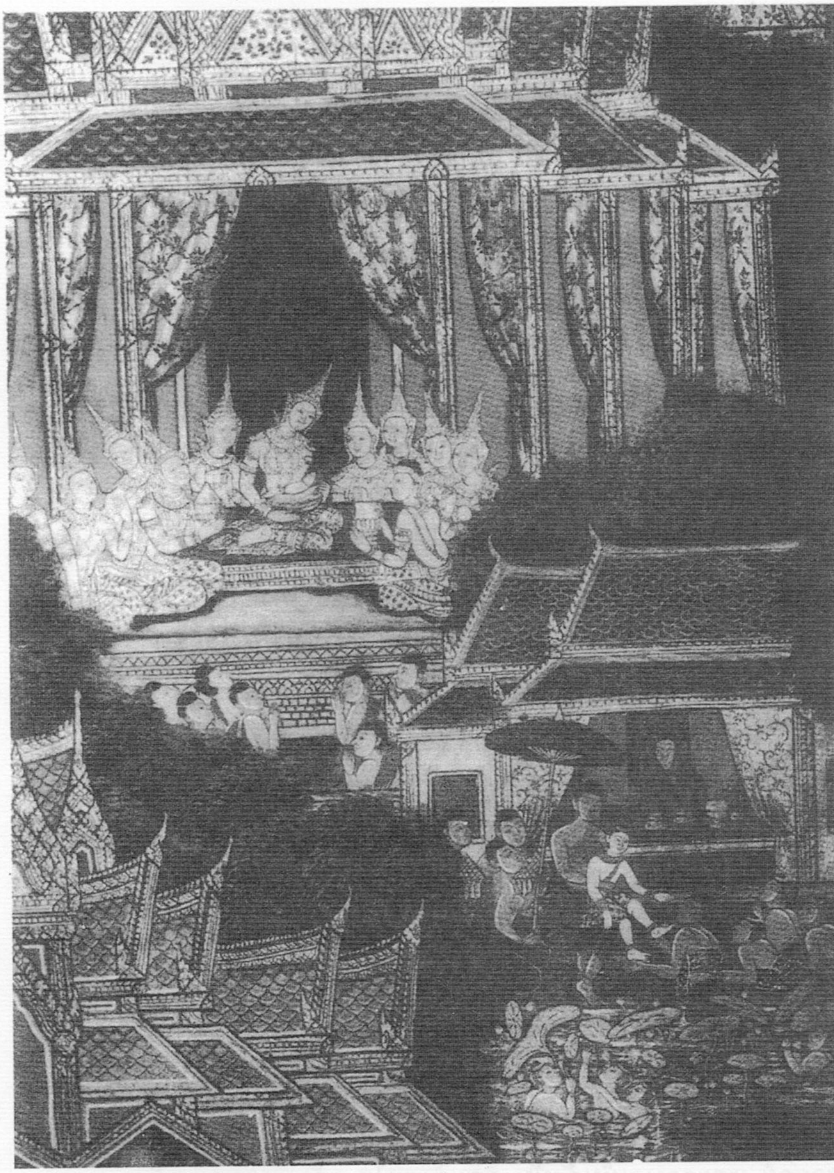
อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส เชฏฺโฐ เสฏฺโฐหมสฺมิ
อยมนฺติมา เม ชาติ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว[5]ๆ

ความว่า **ในโลกนี้ เราเป็นยอด เป็นผู้เจริญที่สุด เป็นผู้ประเสริฐที่สุด การเกิดของเรานี้เป็นครั้งสุดท้าย ภพใหม่ต่อไปไม่มี**

ท้าวอัมรินทราธิราช เชิญพานทองรองรับพระกุมารไว้ภายใต้เศวตฉัตรของท้าวมหาพรหม.

ภาพที่ ๖

เจ้าพนักงานเชิญพระกุมารลงสรงสนานพระกาย ณ สระโบกขรณีแล้ว เชิญขึ้นทูลถวายพระนางเจ้ามหามายาให้ประทับผทมบนพระเพลา.

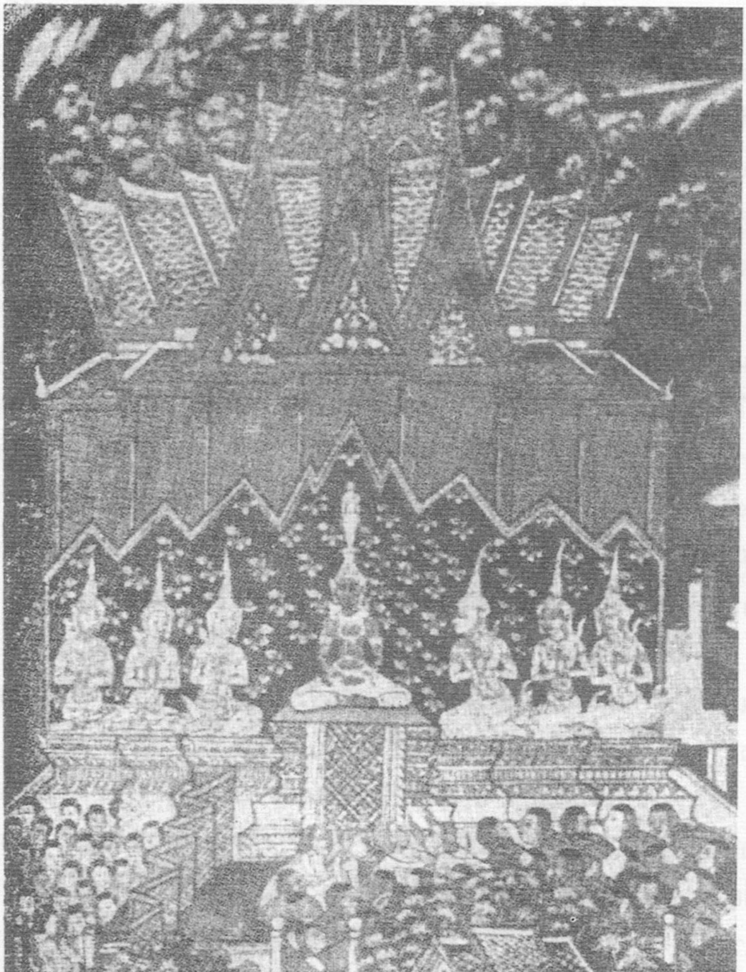
ภาพที่ ๗

ขณะนั้น โลกธาตุก็บังเกิดมหัศจรรย์หวั่นไหว รัศมีพระอาทิตย์ก็อ่อนมิได้ร้อน เย็นสบาย มหาเมฆก็ตั้งขึ้นในทิศทั้งหลาย ยังวัสโสทกให้ตกลงในที่นั้น ๆ โดยรอบทิศานุทิศทั้งหลายก็มีโอภาสสว่างยิ่งนัก ทั้งสรรพบุพพนิมิตปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ก็ปรากฏมีดุจกาลเมื่อเสด็จลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์นั้น

และในวันพระกุมารประสูติ นั้น มีมนุษย์และสัตว์ กับสิ่งซึ่งเป็นสหชาติมงคลบังเกิดร่วมวันทันสมัยถึง ๗ คือ พระนางพิมพา ๑ พระอานนท์ ผู้เป็นราชโอรส พระเจ้าอมิโตทนะ พระเจ้าอาว์ ๑ นายฉันนะ อำมาตย์ ๑ กัณฐกอัศวราช ม้าพระที่นั่ง ๑ ไม้มหาโพธิ์ ๑ กับ ขุมทอง ๔ ขุม คือ ขุมทองสังขนิธี ขุมทองเอลนิธี ขุมทองอุบลนิธี ขุมทองปุณฑริกนิธี[6]

ครั้นกษัตริย์ศากยราชทั้งสองพระนครทรงทราบข่าวสาร พระกุมารประสูติ ก็ทรงปีติโสมนัสเป็นที่ยิ่ง จึงเสด็จมาอัญเชิญพระราชกุมารพร้อมด้วยพระชนนี แวดล้อมด้วยมหันตราชบริวาร กึกก้องด้วยดุริยะประโคมขานแห่เสด็จคืนเข้าพระนครกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสุทโธทนะรับสั่งให้จัดพี่เลี้ยงนางนม พร้อมด้วยเครื่องสูงแบบกษัตริย์ บำรุงพระราชกุมารกับจัดแพทย์หลวงถวายการบริหารพระราชเทวี พระราชชนนีของพระกุมารเป็นอย่างดี

ครั้งนั้น มีดาบสองค์หนึ่ง มีนามว่า กาฬเทวิล แต่มหาชนเรียกว่า อสิตะ ได้สมาบัติ ๘ มีฤทธิ์มาก เป็นกุลุปกาจารย์ของพระเจ้าสุทโธทนะ ได้ทราบข่าวจากเทพยดาว่า พระเจ้าสุทโธทนะได้พระราชโอรส จึงได้เดินทางเข้าไปยังกบิลพัสดุ์นคร เข้าเฝ้าพระเจ้าสุทโธทนะในพระราชนิเวศน์ ถวายพระพรถามข่าวถึงการประสูติของพระราชโอรส พระเจ้าสุทโธทนะทรงปีติปราโมทย์ รับสั่งให้เชิญพระโอรสมาถวายเพื่อนมัสการท่านอสิตดาบส แต่พระบาททั้งสองของพระโอรสกลับขึ้นปรากฏบนเศียรเกล้าของอสิตดาบสเป็นอัศจรรย์ พระดาบสเห็นดังนั้น ก็สะดุ้งตกใจ ครั้นพิจารณาดูลักษณะของพระกุมารก็ทราบชัดด้วยปัญญาญาณ มีน้ำใจเบิกบาน ยิ้มแย้มแจ่มใส หัวเราะออกมาได้ด้วยความปีติโสมนัส ประนมหัตถ์ถวายอภิวาทแทบพระยุคลบาทของพระกุมาร และแล้วอสิตดาบสกลับได้คิด เกิดโทมนัสจิตร้องไห้เสียใจในวาสนาอาภัพของตน

พระเจ้าสุทโธทนะให้เชิญพระกุมาร เพื่อให้อภิวาทอสิตดาบส หรือ
เรียกว่า กาฬเทวิล ซึ่งเป็นฤาษีที่เคารพของราชสกุล แต่พระกุมารกลับปาฏิหาริย์
ขึ้นไป ประดิษฐ์อยู่บนศีรษะของอสิตดาบส เป็นเรื่องอัศจรรย์แก่ที่ประชุม

ภาพที่ ๘

พระเจ้าสุทโธทนะได้ทอดพระเนตรเห็นอาการของท่านอาจารย์พิกลก็แปลกพระทัย เดิมก็ทรงปีติเลื่อมใสในการอภิวาทของท่านอสิตดาบสว่าอภินิหารของพระปิโยรสนั้นยิ่งใหญ่ประดุจดังท้าวมหาพรหม จึงทำให้ท่านอาจารย์มีจิตนิยมชมชื่นอัญชลี ครั้นเห็นท่านอสิตดาบสคลายความยินดีโสกาอาดูร ก็ประหลาดพระทัยเกิดสงสัย รับสั่งถามถึงเหตุแห่งการร้องไห้ และการหัวเราะเฉพาะหน้า

อสิตดาบสก็ถวายพระพร พรรณนาถึงมูลเหตุ ว่าเพราะอาตมาพิจารณาเห็นเป็นมหัศจรรย์ พระกุมารนี้มีพระลักษณะพระโพธิสัตว์เจ้าบริบูรณ์ จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าโดยแท้ และจะเปิดโลกนี้ให้กระจ่างสว่างไสวด้วยกระแสแห่งพระธรรมเทศนาเป็นคุณที่น่าโสมนัสปรีดายิ่งนัก แต่เมื่ออาตมานึกถึงอายุสังขารของอาตมาซึ่งชราเช่นนี้แล้วคงจะอยู่ไปไม่ทันเวลาของพระกุมาร จะได้ตรัสรู้เป็นพระบรมครูสั่งสอน จึงได้วิปฏิสารโศกเศร้า เสียใจที่มีอายุไม่ทันได้สดับรับพระธรรมเทศนา อาตมาจึงได้ร้องไห้

ครั้นอสิตดาบสถวายพระพรแล้ว ก็ทูลลากลับไปบ้านน้องสาว นำข่าวอันนี้ไปบอกนาลกมานพ ผู้หลานชาย และกำชับให้พยายามออกบวชตามพระกุมารในกาลเมื่อหน้าโน้นเถิด

ครั้นถึงวันเป็นคำรบ ๕ นับแต่พระกุมารประสูติมา พระเจ้าสุทโธทนราช จึงโปรดให้ทำพระราชพิธีโสรจสรงองค์พระกุมารในสระโบกขรณีเพื่อถวายพระนามตามขัตติยราชประเพณี โปรดให้ตกแต่งพระราชนิเวศน์ ประพรมด้วยจตุรสุคนธชาติ และได้โปรยปรายซึ่งบุปผชาติ มีข้าวตอกเป็นคำรบ ๕ ปูลาดอาสนะอันขจิตด้วยเงินทองและแก้ว ตกแต่งข้าวปายาสอันประณีต ให้ประชุมกษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี และเสนามุขอำมาตย์ทั้งปวงพร้อมกันในพระราชนิเวศน์ รับสั่งให้เชิญพระราชโอรส อันประดับด้วยราชประสาธนาภรณ์อันวิจิตรมาสู่มหามณฑลสันนิบาต แล้วเชิญพราหมณาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในไตรเพท ๑๐๘ คน ให้เลือกสรรเอาพราหมณ์ ๘ คน ผู้ทรงคุณวิทยาประเสริฐกว่าพราหมณ์ทั้งหมดนั้น ให้นั่งเหนืออาสนะอันสูง แล้วให้เชิญพระราชโอรสไปยังที่ประชุมพราหมณ์ ๘ คนนั้น เพื่อพิจารณาพระลักษณะพยากรณ์

พราหมณ์ ๘ คนนั้น มีนามว่า รามพราหมณ์ ๑ ลักษณพราหมณ์ ๑ ยัญญพราหมณ์ ๑ ธุชพราหมณ์ ๑ โภชพราหมณ์ ๑ สุทัตตพราหมณ์ ๑ สุยามพราหมณ์ ๑ โกณฑัญญพราหมณ์ ๑ ใน ๗ คนข้างต้น เว้นโกณฑัญญ-พราหมณ์เสีย พิจารณาเห็นพระลักษณะพระกุมารบริบูรณ์ จึงยกนิ้วมือขึ้น ๒ นิ้ว ทูลเป็นสัญญลักษณ์ทำนายมีคติ ๒ ประการว่า **พระราชกุมารนี้ ผิว่าสถิตอยู่ในฆราวาส จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผิว่าออกบรรพชาจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า**

แต่โกณฑัญญพราหมณ์ผู้เดียว ผู้มีอายุน้อย หนุ่มกว่าพราหมณ์ทั้ง ๗ คนนั้น ได้พิจารณาเห็นแท้แน่แก่ใจว่า *พระราชกุมารจะต้องได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแม่นมั่น จึงได้ยกนิ้วมือนิ้วเดียวเป็นสัญญลักษณ์พยากรณ์เป็นคติเดียวว่า พระราชกุมารบริบูรณ์ด้วยพระมหาบุรุษพุทธลักษณะโดยส่วนเดียว จะอยู่ครองฆราวาสวิสัยไม่ได้ จะเสด็จออกบรรพชา และตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธ-เจ้าโดยแท้*

และได้พร้อมกันถวายพระนามพระกุมาร ตามคุณพิเศษที่ปรากฏ เพราะพระกุมารมีพระรัศมีโอภาส งามแผ่ซ่านออกจากพระสรีรกายเป็นปกติ จึงถวายพระนามว่า อังคีรส และเพราะพระกุมารต้องพระประสงค์สิ่งใด สิ่งอันนั้นจะต้องพลันได้ดังพระประสงค์ จึงได้ถวายพระนามว่า สิทธัตถะ แต่มหาชนนิยมเรียกตามพระโคตรว่า โคตมะ (โดยเฉพาะคนไทยเราแต่ก่อนนิยมเรียกว่า สิทธารถ อ่านว่า สิทธาด)

ในวันนั้น บรรดาขัตติยวงศ์ศากยราชทั้งหมด มีความปีติโสมนัสยิ่งนัก ต่างได้ทูลถวายราชบุตรองค์ละองค์ ๆ สิ้นด้วยกัน เป็นราชบริพารของพระราชกุมาร ฝ่ายพราหมณ์ ๗ คนที่ถวายพยากรณ์พระราชกุมารว่ามีคติเป็น ๒ นั้น เมื่อกลับไปถึงเคหสถานแล้ว ต่างเรียกบุตรของตนมาสั่งว่า พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์มีบุญญาธิการยิ่งนัก แต่บิดาชราแล้ว จะได้อยู่ทันเห็นพระองค์หรือไม่ ก็มิรู้ หากพระกุมารจะเสด็จออกบรรพชาแล้วไซร้ จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นมั่นคง เจ้าทั้งหลายจงออกบวชในพระพุทธศาสนาเถิด

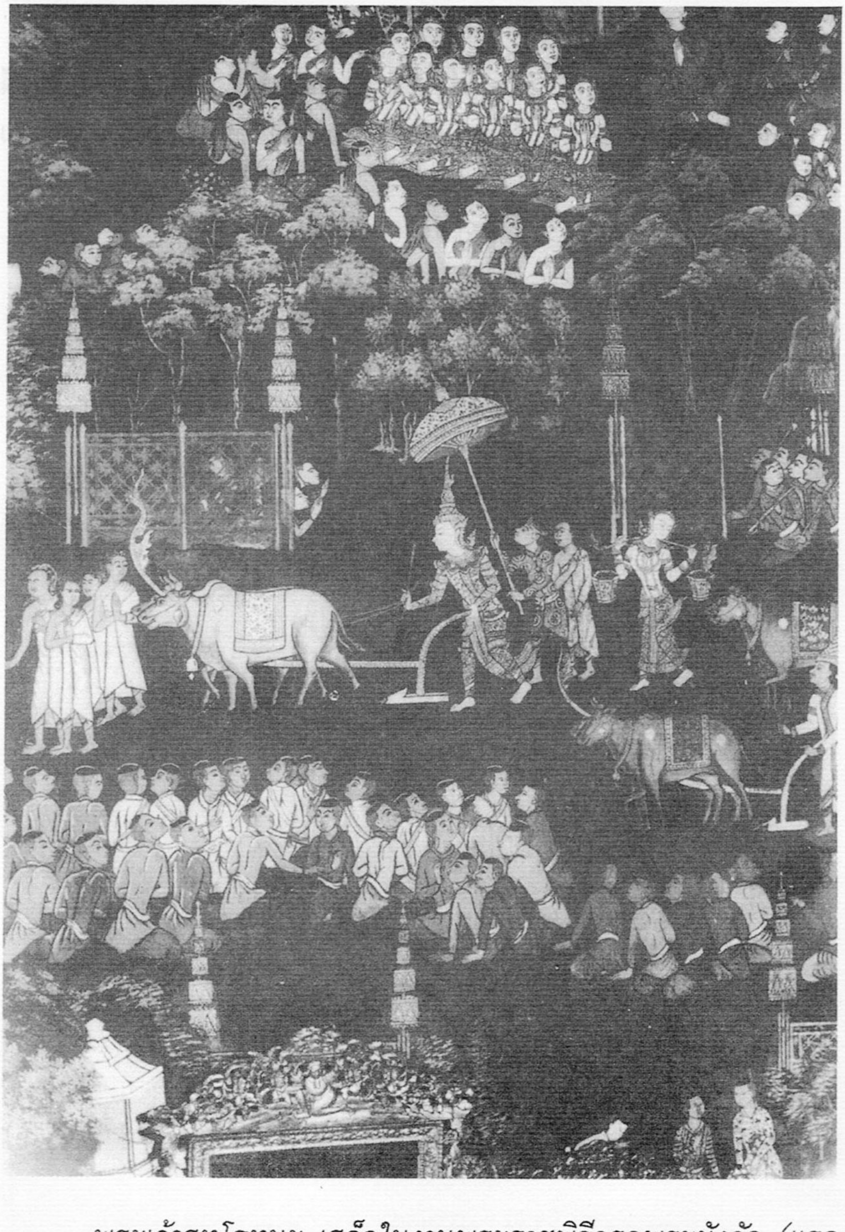
ส่วนพระนางมายาเทวี เมื่อประสูติพระบรมโพธิสัตว์เจ้าล่วงไปได้ ๗ วัน ก็เสด็จทิวงคต ไปบังเกิดเป็นเทพบุตร สถิตในดุสิตเทวโลก ตามประเพณีพระพุทธมารดา พระเจ้าสุทโธทนะจึงได้มอบการบำรุงรักษาพระสิทธัตถกุมารให้เป็นภาระแก่พระนางประชาบดี โคตมี พระเจ้าน้านาง ซึ่งก็เป็นพระมเหสีของพระองค์ด้วย แม้พระนางประชาบดี โคตมี ก็ทรงมีพระเมตตารักใคร่พระกุมารเป็นที่ยิ่ง เอาพระทัยใส่ทำนุบำรุงพระกุมารเป็นอย่างดี แม้ต่อมาพระนางเจ้าจะทรงมีพระโอรสถึง ๒ พระองค์ คือ นันทกุมารและรูปนันทากุมารี ก็ทรงมอบภาระให้แก่พี่เลี้ยงนางนมบำรุงรักษา ส่วนพระนางเจ้าทรงเป็นธุระบำรุงพระสิทธัตถกุมารด้วยพระองค์เอง

ต่อมาวันหนึ่ง เป็นวันพระราชพิธีวัปปมงคล งานแรกนาขวัญ พระเจ้าสุทโธทนะเสด็จไปทรงแรกนาขวัญ ในงานราชพิธีนั้น ก็โปรดเกล้าให้เชิญพระกุมารไปในงานพระราชพิธีนั้นด้วย ครั้นเสด็จถึงภูมิสถานที่แรกนาขวัญก็โปรดให้จัดร่มไม้หว้า ซึ่งหนาแน่นด้วยกิ่งใบ อันอยู่ใกล้สถานที่นั้น เป็นที่ประทับของพระกุมาร โดยแวดวงด้วยม่านอันงามวิจิตร ครั้นถึงเวลาพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงไถแรกนาขวัญ บรรดาพระพี่เลี้ยงนางนมที่เฝ้าถวายบำรุงรักษาพระกุมาร พากันหลีกออกมาดูพิธีนั้นเสียหมด คงปล่อยให้พระกุมารประทับ ณ ภายใต้ร่มไม้หว้าพระองค์เดียว

เมื่อพระกุมารเสด็จอยู่พระองค์เดียว ได้ความสงัดเป็นสุข ก็ทรงนั่งขัดสมาธิ เจริญอานาปานสติกัมมัฏฐาน ยังปฐมฌานให้บังเกิด ในเวลานั้นเป็นเวลาบ่าย เงาแห่งต้นไม้ทั้งหลาย ย่อมชายไปตามแสงตะวันทั้งสิ้น แต่เงาไม้หว้านั้นทรงรูปปรากฏเป็นปริมณฑลตรงอยู่ดุจเวลาตะวันเที่ยง เป็นมหัศจรรย์ เมื่อนางนมพี่เลี้ยงทั้งหลายกลับมาเห็นปาฏิหาริย์ดังนั้นก็พลันพิศวงจึงรีบไปกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนราช พระเจ้าสุทโธทนราชได้ทรงสดับก็เสด็จมาโดยเร็ว ครั้นได้ทอดพระเนตรเห็นปาฏิหาริย์เป็นมหัศจรรย์เช่นนั้น ก็ทรงยกพระหัตถ์ถวายอภิวันทนาการออกพระโอษฐ์ดำรัสว่า เมื่อวันเชิญมาให้ถวายนมัสการพระกาฬเทวิลดาบส ก็ทรงทำปาฏิหาริย์ขึ้นไปยืนบน

ชฎาพระดาบส อาตมะก็ประณตครั้งหนึ่งแล้ว และครั้งนี้อาตมะก็ถวายอัญชลีเป็นวาระที่สอง ตรัสแล้วก็ให้เชิญพระกุมารเสด็จคืนเข้าพระนคร ด้วยความเบิกบานพระทัย

พระเจ้าสุทโธทนะ เสด็จในงานพระราชพิธีจรดพระนังคัล (แรกนาขวัญ).

ภาพที่ ๙

พระเจ้าสุทโธทนะพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และเสวกามาตย์-ราชบริพาร ทรงทำอัญชลีกรรมแก่พระกุมาร ขณะที่ทรงทำสมาธิ ลอยพระองค์ขึ้นสูง ณ ภายร่มไม้หว้า เป็นอัศจรรย์.

ภาพที่ ๑๐

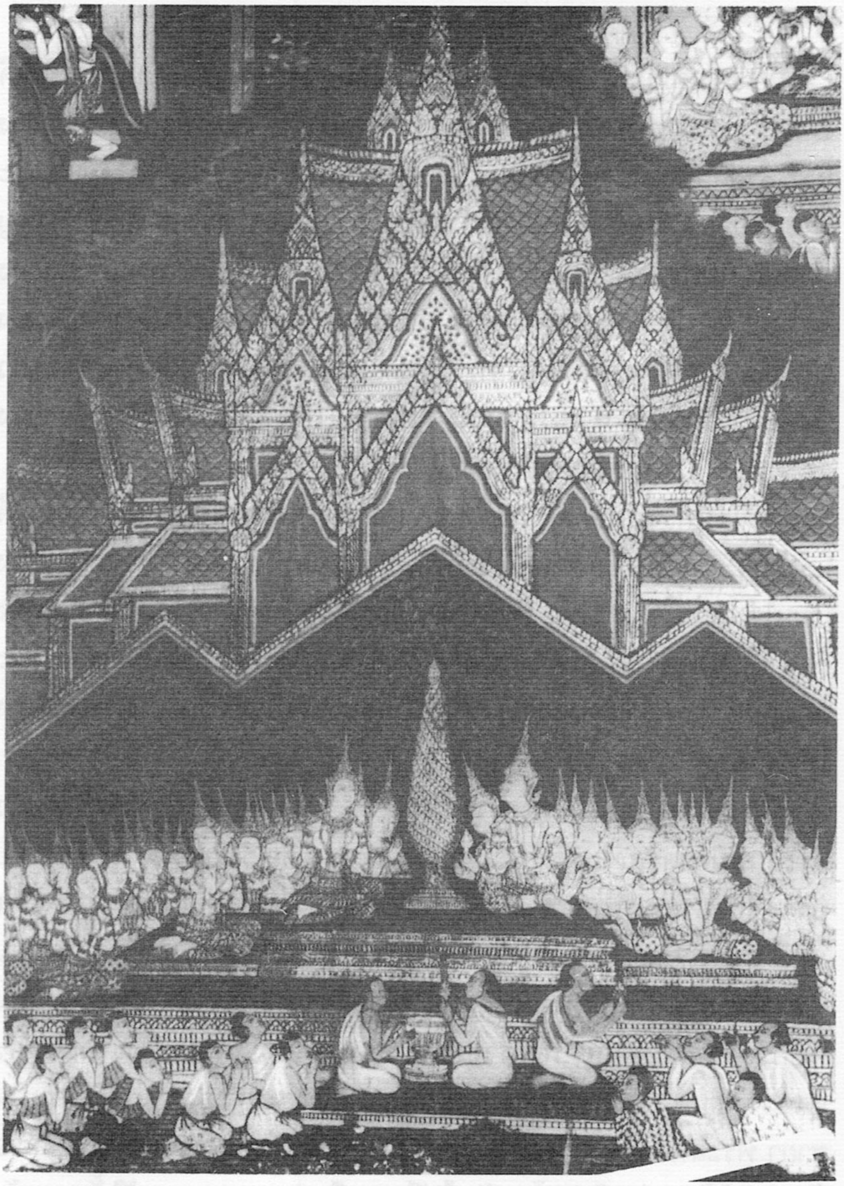
พระสิทธัตถกุมาร ทรงยกศรแสดงศิลปศาสตร์ในท่ามกลางพระบรม-วงศานุวงศ์ และเสวกามาตย์ราชบริพาร

ภาพที่ ๑๑

ครั้นจำเนียรกาลมา พระสิทธัตถกุมารเจริญพระชนมพรรษาได้ ๗ ขวบ พระราชบิดาจึงโปรดให้ขุดสระโบกขรณี ๓ สระ ปลูกปทุมบัวหลวงสระ ๑ ปลูกปุณฑริกบัวขาวสระ ๑ ปลูกอุบลบัวขาบสระ ๑ จัดให้มีเรือและพายพร้อมสรรพ เพื่อให้พระกุมารและบริวารน้อย ๆ ทรงเล่นเป็นที่สำราญพระทัย กับทรงจัดเครื่องทรง คือจันทน์ สำหรับทา ผ้าโพกพระเศียรฉลองพระองค์ ผ้าทรงสะพัก พระภูษา ล้วนเป็นของมาแต่แคว้นกาสี ซึ่งนิยมว่าเป็นของประณีต ของดีในเวลานั้นทั้งสิ้น มีคนคอยกั้นเศวตฉัตร (คือพระกลดขาวซึ่งนับว่าเป็นของสูง) ทั้งกลางวัน กลางคืน เพื่อจะมิให้เย็นร้อนธุลีละอองแดด น้ำค้าง มาถูกต้องพระกายได้[๔]

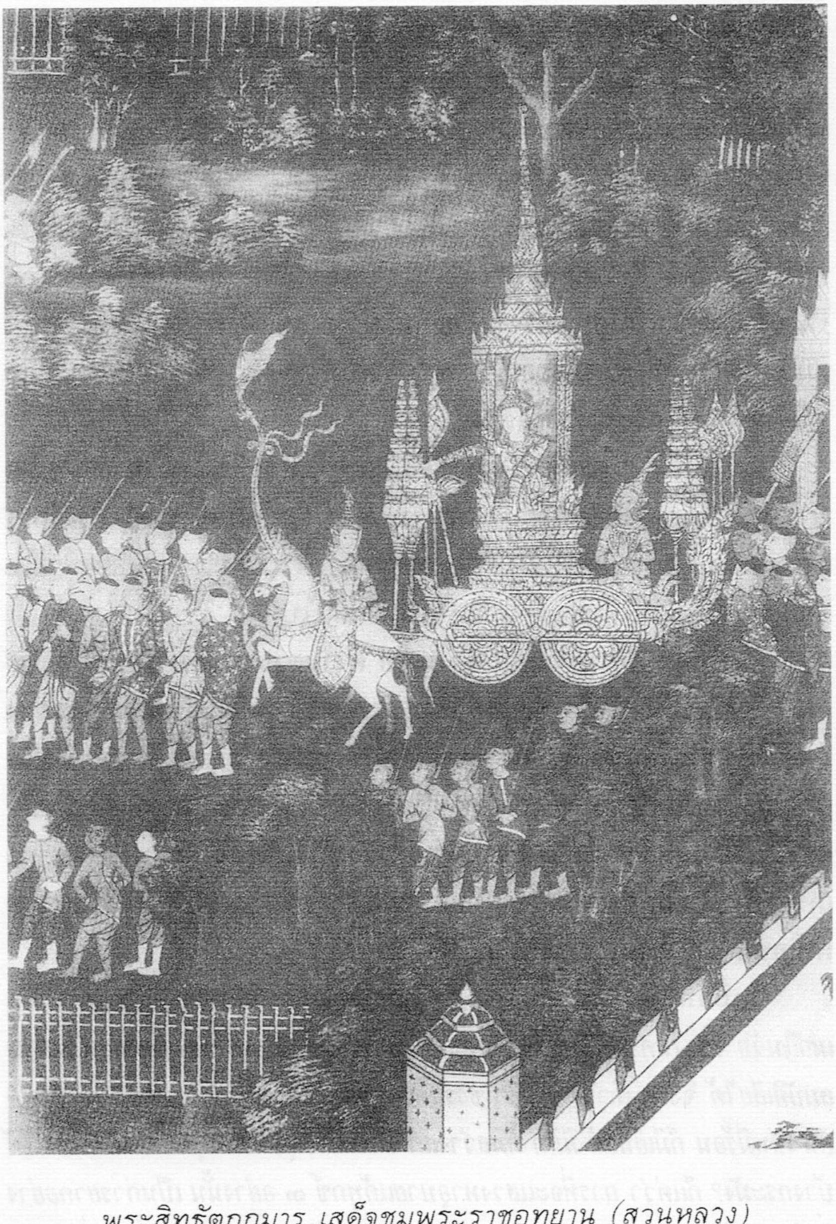
เมื่อพระสิทธัตถกุมารมีพระชนม์เจริญ ควรจะศึกษาศิลปวิทยาได้แล้ว พระราชบิดาจึงทรงพาไปมอบไว้ในสำนักครูวิศวามิตร พระกุมารทรงเรียนได้ว่องไว จนสิ้นความรู้ของอาจารย์สิ้นเชิง ต่อมาได้ทรงแสดงศิลปธนูซึ่งถือว่าเป็นวิชาสำคัญสำหรับกษัตริย์ ในท่ามกลางขัตติยวงศ์ศากยราช และเสนามุขอำมาตย์ แสดงความแกล้วกล้าสามารถเป็นเยี่ยม ไม่มีผู้ใดเทียมถึงให้ปรากฏเป็นอัศจรรย์

ครั้นพระกุมารมีพระชันษาได้ ๑๖ ปี ควรจะมีพระเทวีได้แล้ว พระราชบิดาตรัสสั่งให้สร้างปราสาท ๓ หลัง คือ รัมยปราสาท ๑ สุรัมยปราสาท ๑ สุภปราสาท ๑ เพื่อเป็นที่เสด็จประทับอยู่ของพระราชโอรสใน ๓ ฤดูกาล คือ ฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูฝน ตกแต่งปราสาท ๓ หลังนั้นงดงามสมพระเกียรติ เป็นที่สบายในฤดูนั้น แล้วตรัสขอ พระนางยโสธรา แต่นิยมเรียกว่า พระนางพิมพา พระราชบุตรีของ พระเจ้าสุปปพุทธะ ในเทวทหนครอันประสูติแต่ พระนางอมิตา พระกนิฏฐภคินีของพระองค์ มาอภิเษกเป็นชายา พระสิทธัตถกุมารเสด็จอยู่บนปราสาททั้ง ๓ นั้น ตามฤดูทั้ง ๓ บำเรอด้วยดนตรีล้วนแต่สตรีประโคมขับ ไม่มีบุรุษเจือปน เสวยสุขสมบัติทั้งกลางวันกลางคืน จนพระชนม์ได้ ๒๙ ปี มีพระโอรสประสูติแต่พระนางยโสธราพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า ราหุลกุมาร

พระสิทธัตถกุมารกับพระนางพิมพา เสด็จเข้าสู่งานพระราชพิธีมงคลอภิเษกสมรส (งานสมรส)

ภาพที่ ๑๒

พระสิทธัตถกุมาร เสด็จชมพระราชอุทยาน (สวนหลวง)

ภาพที่ ๑๓

พระสิทธัตถะบริบูรณ์ด้วยความสุขตั้งแต่ทรงพระเยาว์ จนทรงพระเจริญวัยเห็นปานนี้ ก็เพราะเป็นพระราชโอรสสุขุมาลชาติ ยิ่งพระราชบิดาและพระญาติวงศ์ได้ทรงฟังคำทำนายของอสิตดาบส และพราหมณ์ทั้ง ๘ นายว่ามีคติเป็นสอง คือจะต้องประสบอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าอยู่ครองสมบัติจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกบรรพชาจะได้เป็นพระสัมพุทธเจ้า เป็นศาสดาเอกในโลก ก็จำเป็นอยู่เองที่พระองค์จะปรารถนาให้พระกุมารอยู่ครองสมบัติ มากกว่าที่จะยอมให้ออกบรรพชา จึงต้องคิดอุบายรักษาผูกพันพระกุมารไว้ให้เพลิดเพลินในกามสุขอย่างนี้

วันหนึ่ง พระสิทธัตถะเสด็จประพาสพระราชอุทยาน โดยรถพระที่นั่ง ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้ง ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และ สมณะ ซึ่งเทพยดานิรมิตให้ทอดพระเนตรในระยะทาง ทรงเบื่อหน่ายในกามสุข ตั้งต้นแต่ได้ทรงเห็นคนแก่ เป็นลำดับไป

ทรงหยั่งเห็น **ความแก่ ความเจ็บ ความตาย** ครอบงำมหาชนอยู่ทุกคน ไม่ล่วงพ้นไปได้ เป็นอย่างนั้น เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังคำสอนของนักปราชญ์ เห็นผู้อื่นแก่ เจ็บ ตาย ย่อมเบื่อหน่ายเกลียดชัง ไม่คิดถึงตัวว่าจะต้องเป็นเหมือนอย่างนั้นบ้าง เมาอยู่ในวัย ในความไม่มีโรค และในชีวิต เหมือนหนึ่งเป็นคนจะไม่ต้องแก่ เจ็บ ตาย มีแต่ขวนขวายหาของอันมีสภาวะเช่นนั้น ไม่คิดอุบายเครื่องพ้นบ้างเลย ถึงพระองค์ก็มีอย่างนั้นเป็นธรรม แต่จะเกลียดเบื่อหน่ายเหมือนอย่างเขา ไม่ควรแก่พระองค์เลย

เมื่อทรงดำริอย่างนี้แล้ว ก็ทรงบรรเทาความเมา ๓ ประการ คือ *เมาในวัย เมาในความไม่มีโรค และเมาในชีวิต กับทั้งความเพลิดเพลินในกามสมบัติเสียได้* จึงทรงดำริต่อไปว่า *ธรรมดาสภาวะทั้งปวง ย่อมมีของที่เป็นข้าศึกต่อกัน เช่นมีร้อน ก็มีเย็นแก้ มีมืด ก็มีสว่างแก้ บางทีจะมีอุบายแก้ทุกข์ ๓ อย่างนั้นได้บ้างกระมัง? ก็แต่ว่า การที่จะแสวงหาอุบายแก้ทุกข์ ๓ อย่างนั้น เป็นการยากอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ยังอยู่ในฆราวาสวิสัย จะแสวงหาไม่ได้ เพราะฆราวาสนี้เป็นที่คับแคบนัก และเป็นที่ตั้งแห่งอารมณ์ อันทำใจให้เศร้าหมอง เหตุความรัก ความชัง ความหลง ดุจเป็นทางมาแห่งธุลี บรรพชาเป็นช่องว่าง พอเป็นที่แสวงหาอุบายนั้น*

ได้ ทรงดำริอย่างนี้แล้ว ก็มีพระอัธยาศัยน้อมไปในบรรพชา ไม่ยินดีในฆราวาสสมบัติ

ครั้นทรงแน่พระทัยว่า เป็นอุบายให้แสวงหาธรรมเป็นเครื่องพ้นได้เช่นนั้นก็ทรงโสมนัส เสด็จกลับพระราชวังในเวลาเย็น ด้วยพระเกียรติยศอันสูง เสด็จขึ้นประทับที่มุขปราสาทชั้นบน

ขณะนั้น นางกีสาโคตมี ราชกัญญาแห่งศากยราช ได้ทอดพระเนตรเห็นพระสิทธัตถะ ทรงมีพระทัยปฏิพัทธ์ ได้ตรัสคาถาสรรเสริญพระคุณสมบัติของพระกุมารด้วยสุรเสียงอันไพเราะว่า

นิพฺพุตา นูน สา มาตา นิพฺพุโต นูน โส ปิตา
นิพฺพุตา นูน สา นารี ยสฺสายํ อีทิโส ปติ.

ความว่า *หญิงใดเป็นมารดาของพระกุมารนี้ หญิงนั้นดับทุกข์ได้ ชายใดเป็นบิดาของพระกุมารนี้ ชายนั้นดับทุกข์ได้ พระกุมารนี้เป็นสามีของนางใด นางนั้นก็ดับทุกข์ได้*

พระสิทธัตถะ ทรงสดับคาถานั้น ทรงเลื่อมใส พอพระทัยในคำว่า นิพฺพุตา *ความดับทุกข์* ซึ่งมีความหมายไกลออกไปถึงพระนิพพานธรรมเครื่องดับทุกข์ทั้งมวล ทรงดำริว่า พระน้องนางผู้นี้ให้เราได้สดับคุณบทแห่งพระนิพพานครั้งนี้ชอบยิ่งแล้ว จึงทรงถอดสร้อยมุกซึ่งมีค่ายิ่งจากพระศอ พระราชทานรางวัลแก่พระนางกีสาโคตมี ด้วยทรงปีติยินดีผดุงน้ำพระทัยให้พระองค์น้อมไปในการเสด็จออกบรรพชายิ่งขึ้น แต่ตรงข้ามกับความรู้สึกของพระนางกีสาโคตมี ซึ่งมีความรู้สึกในศัพท์ว่า นิพฺพุตา ต่ำ ๆ เพียงดับทุกข์ยาก ไม่ต้องเดือดร้อนสำหรับคนครองเรือน ยิ่งได้รับพระราชทานสร้อยมุกก็กลับเพิ่มความปฏิพัทธ์ในพระกุมารยิ่งขึ้นคิดว่าพระกุมารคงจักพอพระทัยปฏิพัทธ์ในพระนาง และแล้วก็คิดไกลออกไปตามวิสัยของคนมีความรัก

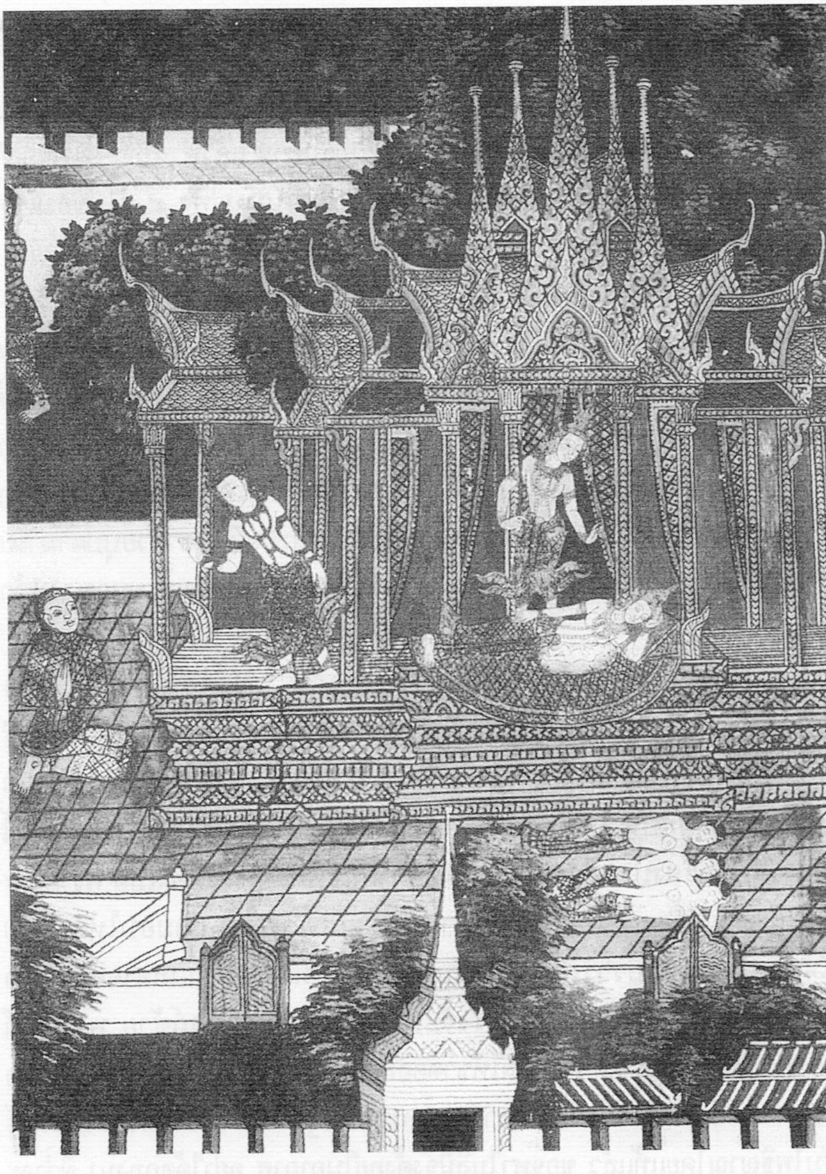
[๑]ครั้นพระสิทธัตถะทรงน้อมพระทัยเสด็จออกบรรพชาเช่นนั้นก็ทรงเห็นมีทางเดียว คือเสด็จหนีออกจากพระนคร ตัดความอาลัย ความเยื่อใยในพระราชสมบัติ พระชายา และพระโอรส กับทั้งพระประยูรญาติ ตลอดราชบริพารทั้งสิ้น ด้วยหากจะทูลพระราชบิดาก็คงจะถูกทัดทาน ยิ่งมวลพระประยูรญาติ

ทราบเรื่อง ก็จะรุมกันห้ามปราม การเสด็จออกซึ่งหน้าไม่เป็นผลสำเร็จได้ เมื่อทรงตั้งพระทัยเสด็จหนีเช่นนั้นแล้ว ในเวลาราตรีนั้นเสด็จบรรทมแต่หัวค่ำ ไม่ทรงไยดีในการขับประโคมด้วยดุริยางค์ดนตรีของพวกราชกัญญาทั้งหลายที่ประจงจัดถวายบำรุงบำเรอทุกประการ

เมื่อพระสิทธัตถะทรงตื่นบรรทมในเวลาดึกสงัดแห่งราตรีนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นนางบำเรอฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรีเหล่านั้นนอนหลับอยู่เกลื่อนภายในปราสาทซึ่งสล้างด้วยแสงประทีป บางนางอ้าปาก กัดฟันน้ำลายไหล บางนางผ้านุ่งหลุด บางนางกอดพิณ บางนางก่ายเปิงมาง บางนาง-บ่น ละเมอ นอนกลิ้งกลับไปมา ปรากฏแก่พระสิทธัตถะ ดุจซากศพอันทิ้งอยู่ในป่าช้าผีดิบ ปราสาทอันงามวิจิตรแต่ไหนแต่ไรมาได้กลายเป็นป่าช้าปรากฏแก่พระสิทธัตถะในขณะนั้น เป็นการเพิ่มกำลังความดำริในการออกบรรพชาในเวลาย่ำค่ำเพิ่มขึ้นอีก ทรงเห็นบรรพชาในทางที่ห่างอารมณ์อันล่อให้หลงและมัวเมา เป็นช่องที่จะบำเพ็ญปฏิบัติเป็นประโยชน์ตนและผู้อื่น ทำชีวิตให้มีผลไม่เป็นหมัน ทรงตกลงพระทัยเช่นนี้ก็เตรียมแต่งพระองค์ทรงพระขรรค์ รับสั่งเรียกนายฉันนะอำมาตย์ให้เตรียมผูกม้ากัณฐกะ เพื่อเสด็จออกในราตรีนั้น

ครั้นตรัสสั่งแล้ว ก็เสด็จไปยังปราสาทพระนางพิมพาเทวี เพื่อทอดพระเนตรราหุลกุมาร พระโอรสพระองค์เดียวของพระองค์ เผยพระทวารห้องบรรทมของพระนางพิมพาเทวี เห็นพระนางบรรทมหลับสนิทพระกรกอดโอรสอยู่ ทรงดำริจะอุ้มพระโอรสขึ้นชมเชยเป็นครั้งสุดท้ายก็เกรงว่าพระนางพิมพาจะทรงตื่นบรรทมเป็นอุปสรรคขัดขวางการเสด็จออกบรรพชา จึงตัดพระทัยระงับความเสน่หาในพระโอรส เสด็จออกจากห้อง เสด็จลงจากปราสาทพบนายฉันนะเตรียมม้าพระที่นั่งไว้ พร้อมดีแล้วก็เสด็จขึ้นประทับม้ากัณฐกะ มีนายฉันนะตามเสด็จหนึ่งคน เสด็จออกจากพระนครในราตรีกาล ซึ่งเทพยดาบันดาลเปิดทวารพระนครไว้ให้เสด็จโดยสวัสดี

เมื่อเสด็จพ้นพระนครไปแล้ว ขณะนั้นพญามารวัสวดีผู้มีจิตบาปเห็นพระสิทธัตถะสละราชสมบัติ เสด็จออกจากพระนครเพื่อบรรพชา จะล่วงพ้นบ่วงของอาตมาซึ่งดักไว้ จึงรีบเหาะมาประดิษฐานลอยอยู่ในอากาศยกหัตถ์ขึ้น

พระสิทธัตถกุมาร เสด็จจากห้องพระนางพิมพาในเวลาราตรีเพื่อหนีออกมหาภิเนษกรมณ์ (บวช) โดยม้ากัณฐกะ มีนายฉันนะตามเสด็จ.

ภาพที่ ๑๔

ร้องห้ามว่า ดูกรพระสิทธัตถะ ท่านอย่ารีบร้อนออกบรรพชาเสียก่อนเลย ยังอีก ๗ วันเท่านั้น ทิพยรัตนจักรก็จะปรากฏแก่ท่าน แล้วท่านก็จะได้เป็นองค์บรมจักรพรรดิ เสวยสมบัติเป็นอิสราธิบดี มีทวีปใหญ่ทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ขอท่านจงนิวัตนาการกลับคืนเข้าพระนครเถิด

พระสิทธัตถะจึงตรัสว่า *ดูกรพญามาร แม้เราจะทราบแล้วว่าทิพยรัตน-จักรจะเกิดขึ้นแก่เรา แต่เรามิได้มีความต้องการด้วยสมบัติบรมจักรพรรดินั้น เพราะแม้สมบัติบรมจักรพรรดินั้น ก็ตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ ไม่อาจนำผู้เสวยให้พ้นทุกข์ได้ ท่านจงหลีกไปเถิด* เมื่อทรงขับพญามารให้ถอยไปแล้ว ก็ทรงขับม้ากัณฐกราชชาติมโนมัยไปจากที่นั้น บ่ายหน้าสู่มรรคาเพื่อข้ามให้พ้นเขตราชเสมาแห่งกบิลพัสดุ์บุรี เหล่าเทพยดาก็ปลาบปลื้มยินดี บูชาด้วยบุปผามาลัยมากกว่ามาก บ้างก็ติดตามห้อมล้อมถวายการรักษาพระมหาบุรุษเจ้าตลอดไป

พอจวนเวลาใกล้รุ่งปัจจุสมัย ก็บรรลุถึงฝั่งแม่น้ำอโนมานที ก็ทรงขับม้ากัณฐกะกระโจนข้ามแม่น้ำไปโดยสวัสดี เมื่อทรงทราบว่าพ้นเขตบุรีกบิลพัสดุ์แล้ว ก็เสด็จลงจากหลังอัศวราช ประทับนั่งเหนือหาดทรายอันขาวสะอาด รับสั่งกับนายฉันนะว่า เราจักบรรพชาถือเพศเป็นบรรพชิตในที่นี้ ท่านจงเอาเครื่องประดับของอาตมากับม้าสินธพกลับพระนครเถิด ครั้นตรัสแล้วก็ทรงเปลื้องเครื่องประดับสำหรับขัตติยราชทั้งหมดมอบให้แก่นายฉันนะ ตั้งพระทัยปรารถนาจะทรงบรรพชา จึงทรงดำริว่า เกศาของอาตมานี้ ไม่สมควรแก่สมณเพศ จึงทรงจับพระโมลีด้วยพระหัตถ์ซ้าย พระหัตถ์ขวาทรงพระขรรค์ ตัดพระโมลีให้ขาดออกเรียบร้อยด้วยพระองค์เอง แล้วทรงจับพระโมลีนั้นขว้างขึ้นไปบนอากาศ ทรงอธิษฐานว่า ถ้าอาตมาจะได้ตรัสรู้สัมโพธิญาณโดยแท้แล้ว ขอจุฬาโมลีนี้จงตั้งอยู่ในอากาศ อย่าได้ตกลงมา ผิว่าจะมิได้บรรลุสิ่งซึ่งต้องประสงค์ก็จงตกลงมายังพื้นพสุธา ในทันใดนั้น จุฬาโมลีก็มิได้ตกลงมา คงลอยอยู่ในอากาศ จึงสมเด็จพระอัมรินทราธิราชก็เอาผอบแก้วมารองรับไว้แล้วนำไปบรรจุยังจุฬามณีเจดีย์สถานในเทวโลก

พญามารลอยมาขวางหน้า ห้ามพระสิทธัตถกุมารว่า อย่ารีบเสด็จออก อีก ๗ วัน สมเด็จบรมจักรพรรดิก็จะมาถึง.

ภาพที่ ๑๕

ทวยเทพเจ้าพากันแห่ห้อม นำพระสิทธัตถกุมารเสด็จข้ามแม่น้ำอโน-มานที.

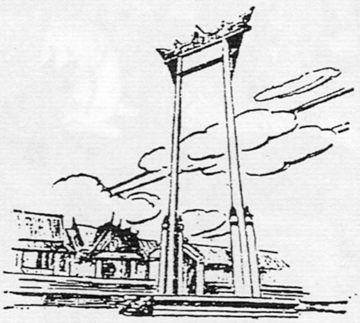
ภาพที่ ๑๖

พระสิทธัตถกุมาร ทรงตัดพระเมาฬีด้วยพระขรรค์ เพื่ออธิษฐานเพศเป็นบรรพชิต.

ภาพที่ ๑๗

ขณะนั้น ฆฏิการพรหม ก็น้อมนำไตรจีวรและบาตรมาจากพรหมโลกเข้าไปถวาย พระสิทธัตถะทรงรับผ้าไตรจีวรกาสาวพัสตร์และบาตรแล้ว ก็ทรงนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์อันเป็นธงชัยของพระอรหันต์ ทรงอธิษฐานเพศเป็นบรรพชิตอุดมเพศ แล้วทรงมอบผ้าทรงเมื่อยังเป็นคฤหัสถ์เพศทั้งคู่ให้แก่ฆฏิการพรหม ฆฏิการพรหมก็น้อมรับผ้าคู่นั้นไปบรรจุไว้ในทุสสเจดีย์ ในพรหมโลกสถาน

พระมหาบุรุษ

เมื่อพระมหาบุรุษเจ้าทรงบรรพชาแล้ว จึงดำรัสสั่งนายฉันนะอำมาตย์ว่า ท่านจงเป็นธุระนำอาภรณ์ของอาตมะกลับเข้าไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ แจ้งข่าวแก่ขัตติยสกุลทั้งหลายอันยังมิได้รู้เหตุ แล้วกราบทูลพระปิตุเรศและพระราชมาตุจฉาว่า พระโอรสของพระองค์หาอันตรายโรคาพยาธิสิ่งใดมิได้ บัดนี้ได้บรรพชาแล้ว อย่าให้พระองค์ทรงทุกข์โทมนัสถึงพระราชบุตรเลย จงเสวยภิรมย์ราชสมบัติให้เป็นสุขทุกอิริยาบถเถิด เมื่ออาตมะได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว จะได้ไปเฝ้าพระราชบิดา พระมารดา กับทั้งพระประยูรญาติขัตติยวงศ์ทั้งมวล ท่านจงกลับไปกราบทูลข่าวสารด้วยประการฉะนี้

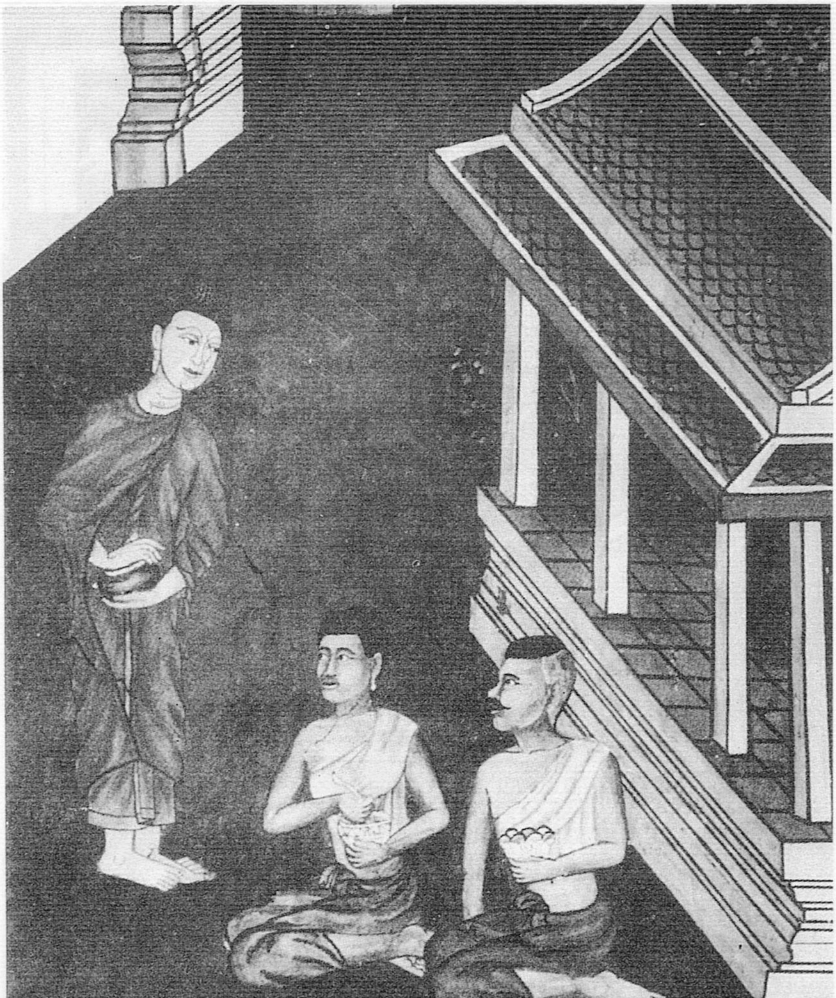
นายฉันนะอำมาตย์รับพระราชโองการแล้ว ก็ถวายบังคมลาแทบพระยุคลบาท มิอาจจะกลั้นโศกาอาดูรได้ มิอยากจะจากไปด้วยความเสน่หาอาลัยเป็นที่ยิ่ง รู้สึกว่าเป็นโทษหนักที่ทอดทิ้งให้พระมหาบุรุษเจ้าอยู่แต่พระองค์เดียว แต่ก็ไม่อาจขัดพระกระแสรับสั่งได้ จำต้องจากพระมหาบุรุษเจ้าไปด้วยความสลดใจสุดจะประมาณ นำเครื่องอาภรณ์ของพระมหาบุรุษเจ้าทั้งหมดเดินทางพร้อมกับม้ากัณฐกะสินธวชาติ กลับพระนครกบิลพัสดุ์ พอเดินทางไปได้ชั่วสุดสายตาเท่านั้น ม้ากัณฐกะก็ขาดใจตายด้วยความอาลัยในพระมหาบุรุษเจ้าสุดกำลัง

เมื่อนายฉันนะกลับไปถึงพระนคร ชาวเมืองก็โจษจันกันอึงมี่ว่า นายฉันนะอำมาตย์กลับแล้ว ต่างก็รีบไปถามข่าว มวลหมู่อำมาตย์ทราบความก็บอกเล่ากันต่อ ๆ ไป ตราบจนนายฉันนะอำมาตย์เข้าเฝ้าพระเจ้าสุทโธทนราช ถวายเครื่องอาภรณ์ของพระมหาบุรุษเจ้า แล้วกราบทูลความตามที่พระมหาบุรุษเจ้าสั่งมาทุกประการ

ครั้นพระราชบิดา พระมาตุจฉา พระนางพิมพา ตลอดขัตติยราช ได้สดับข่าวก็ค่อยคลายความโศกเศร้า และต่างก็ตั้งหน้าคอยสดับข่าวตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณของพระมหาบุรุษสืบไป ตามคำพยากรณ์ของอสิตดาบสและพราหมณ์ทั้งหลายทูลถวายไว้แต่ต้นนั้น

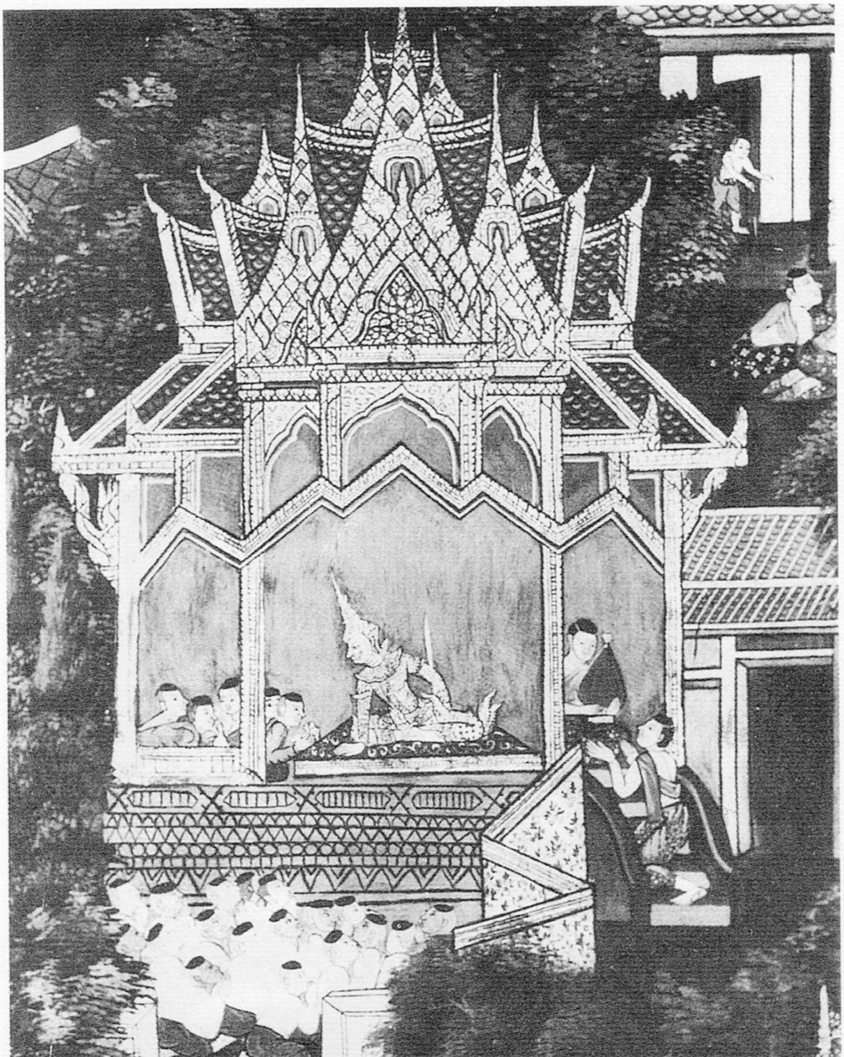
ฝ่ายโกณฑัญญพราหมณ์ ได้ฟังข่าวว่าพระมหาบุรุษเสด็จออกบรรพชาแล้วก็ดีใจ รีบไปหาบุตรของเพื่อนพราหมณ์ทั้ง ๗ คนที่ร่วมคณะถวายคำทำนายพระลักษณะด้วยกัน กล่าวว่า บัดนี้พระสิทธัตถกุมารเสด็จออกบรรพชาแล้ว พระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมพุทธเจ้าโดยแท้ไม่มีข้อที่จะสงสัย ถ้าบิดาของท่านทั้งหลายยังมีชีวิตอยู่ ก็จะออกบรรพชาด้วยกันในวันนี้ ผิว่าท่านทั้งหลายปรารถนาจะบวช ก็จงมาบวชตามเสด็จพระมหาบุรุษพร้อมกันเถิด แต่บุตรพราหมณ์ทั้ง ๗ นั้น หาได้พร้อมใจกันทั้งสิ้นไม่ ยินดียอมรับบวชด้วยเพียง ๔ คน โกณฑัญญพราหมณ์ก็พาพราหมณ์ทั้ง ๔ ออกบรรพชาเป็น ๕ คนด้วยกัน จึงได้นามว่า พระปัญจวัคคีย์ เพราะมีพวก ๕ คน ชวนกันออกสืบเสาะติดตามพระมหาบุรุษเจ้า

ส่วนพระมหาบุรุษหลังแต่ทรงบรรพชาแล้ว เสวยบรรพชาสุขอยู่ ณ ที่ป่าไม้มะม่วงตำบลหนึ่ง มีนามว่า อนุปิยอัมพวัน เว้นเสวยพระกระยาหารถึง ๗ วัน ครั้นวันที่ ๘ จึงเสด็จดำเนินจากอนุปิยอัมพวันเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ โดยกิริยาสงบอยู่ในอาการสังวร สมควรแก่ภาวะของสมณะเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสของทุกคนที่ได้เห็น เมื่อได้บิณฑภัตรพอแก่ยาปนมัตก็เสด็จกลับจากพระนคร โดยเสด็จออกจากทางประตูที่แรกเสด็จเข้าไปตรงไปยังบัณฑวบรรพต มีหน้าผาเป็นที่ร่มเย็น ควรแก่สมณวิสัย ประทับนั่ง ณ ที่สมควร ทรงปรารภจะเสวยอาหารในบาตร ทอดพระเนตรเห็นบิณฑาหารในบาตร ไม่สะอาด ไม่ประณีต หารสกลิ่นอันควรแก่การเสวยมิได้เป็นอาหารเลว ที่พระองค์ไม่เคยทรงเสวยมาแต่ก่อน ก็บังเกิดปฏิกูลน่ารังเกียจเป็นที่ยิ่ง

พระมหาบุรุษเจ้า หลังแต่ทรงผนวชแล้ว อยู่ในร่มผ้ากาสาวพัสตร์ แบบนักพรตจำพวกภิกษุ เสด็จเข้าไปภิกษาจาร (บิณฑบาต) ในพระนคร-ราชคฤห์.

ภาพที่ ๑๘

ราชบุรุษนำเรื่องพระมหาบุรุษเจ้าทรงผนวช เข้ามาภิกษาจารในพระนคร ราชคฤห์ ขึ้นกราบทูลพระเจ้าพิมพิสาร ราชาแห่งแคว้นมคธให้ทรงทราบ

ภาพที่ ๑๙

ลำดับนั้น พระองค์จึงตรัสสอนพระองค์เองว่า *"สิทธัตถะ ตัวท่านบังเกิดในขัตติยสุขุมาลชาติ เคยบริโภคแต่อาหารปรุงแต่งด้วยสุคันธชาติโภชนสาลีอันประกอบด้วยสูปพยัญชนะมีรสอันเลิศต่าง ๆ ไฉนท่านจึงไม่รู้สึกตนว่า เป็นบรรพชิตเห็นปานฉะนี้ และเที่ยวบิณฑบาต อย่างไรจะได้โภชนาหารอันสะอาดประณีตมาแต่ที่ใดเล่า และบัดนี้ ท่านสมควรจะคิดอย่างไรแก่อาหารที่ได้มานี้"* ครั้นให้โอวาทแก่พระองค์ฉะนี้แล้ว *ก็มนสิการในปฏิกูลสัญญาพิจารณาอาหารบิณฑบาตด้วยธาตุปัจจเวกขณ์ด้วยพระปรีชาญาณสมบูรณ์ ด้วยพระสติดำรงมั่น ทรงเสวยมิสกวราหารบิณฑบาตอันนั้น ปราศจากความรังเกียจดุจอมฤตรส และทรงกำหนดในพระทัยว่า ตั้งแต่บรรพชามาได้ ๘ วัน เพิ่งได้เสวยภัตตาหารในวันนี้*

ครั้นพวกราชบุรุษได้เห็นพระมหาบุรุษในขณะเสด็จบิณฑบาต ก็นำความไปกราบทูลพระเจ้าพิมพิสาร ราชาธิบดีแห่งแคว้นมคธ พระเจ้าพิมพิสารจึงรับสั่งให้สะกดรอยติดตาม เพื่อทราบความเท็จจริงของบรรพชิตพิเศษรูปนี้ ครั้นพวกราชบุรุษติดตามได้ความจริงแล้ว ก็นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระเจ้ากรุงมคธให้ทรงทราบ

พระเจ้าพิมพิสาร ได้ทรงสดับ ก็มีพระทัยโสมนัสในคุณสมบัติ ทรงพระประสงค์จะได้พบ จึงเสด็จด้วยพระราชยานออกจากพระนครโดยด่วน ครั้นถึงบัณฑวบรรพต ก็เสด็จลงจากราชยาน เสด็จพระราชดำเนินเข้าไปเฝ้าพระมหาบุรุษเจ้า เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นพระอิริยาบถเรียบร้อยอยู่ในสมณสังวร ก็ยิ่งหลากพระทัย ทรงเลื่อมใสในปฏิปทาของพระมหาบุรุษ ครั้นได้ทูลถามถึงตระกูล ประเทศ และพระชาติ เมื่อทรงทราบว่าเป็นขัตติยศากยราชเสด็จออกบรรพชา ก็ทรงดำริว่า ชะรอยพระมหาบุรุษจะทรงพิพาทกับพระประยูรญาติด้วยเรื่องพระราชสมบัติเป็นแม่นมั่น จึงได้เสด็จออกบรรพชา ซึ่งเป็นธรรมดาของนักพรตที่ออกจากราชตระกูลบรรพชาแต่กาลก่อน จึงได้ทรงเชื้อเชิญพระมหาบุรุษด้วยราชสมบัติ ซึ่งพระองค์ยินดีจะแบ่งถวายให้เสวยสมพระเกียรติทุกประการ

พระมหาบุรุษจึงตรัสตอบขอบพระทัยพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งมีพระทัย

พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบก็ทรงเลื่อมใสโดยเสด็จไปเฝ้า ทูลขอว่าถ้าตรัสรู้แล้วให้เสด็จมาโปรดด้วย.

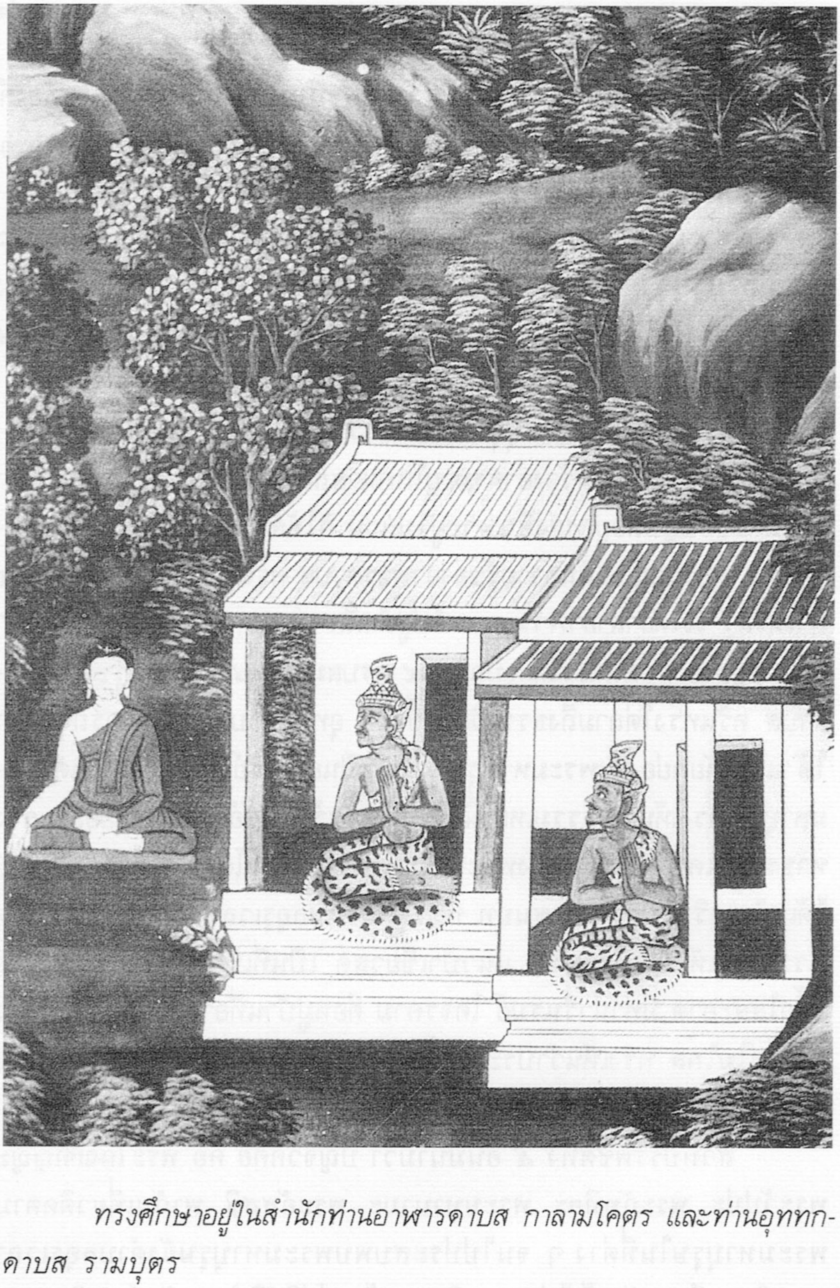
ภาพที่ ๒๐

กอปรด้วยพระเมตตาแบ่งสิริราชสมบัติ พระราชทานให้ครอบครอง แต่พระองค์มิได้มีความประสงค์จำนงหมายเช่นนั้น ทรงสละราชสมบัติออกผนวช เพื่อมุ่งหมายพระสัพพัญญุตญาณโดยแท้

พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงสดับก็ตรัสอนุโมทนา และทูลขอปฏิญญากะพระมหาบุรุษว่า ถ้าพระองค์ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว ขอได้ทรงพระกรุณาเสด็จมายังพระนครราชคฤห์ แสดงธรรมโปรด ครั้นพระมหาบุรุษทรงรับปฏิญญาแล้ว ก็ถวายบังคมลากลับเข้าพระนคร[10]

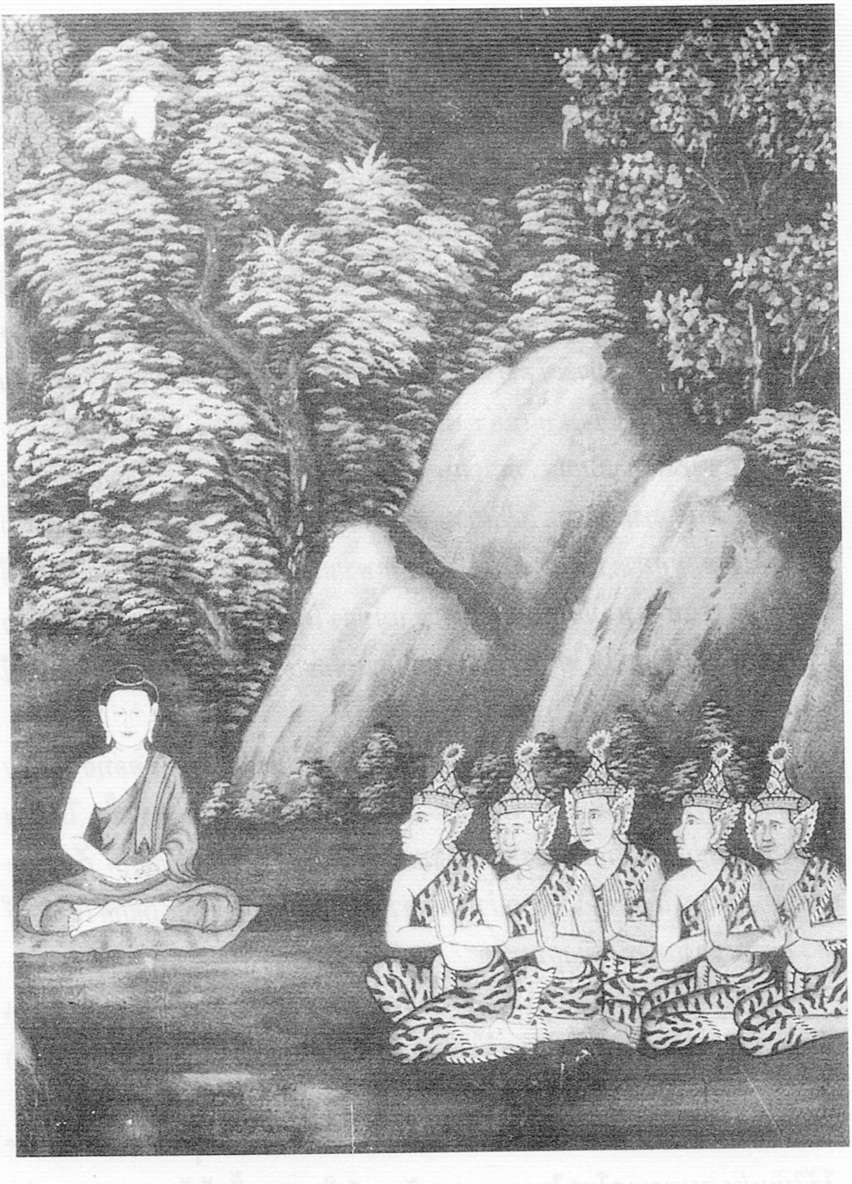
ลำดับนั้น พระมหาบุรุษก็เสด็จจาริกจากที่นั้น ไปสู่สำนัก อาฬาร–ดาบสกาลามโคตร ซึ่งสร้างอาศรมอยู่ในพนาสณฑ์ตำบลหนึ่ง ขอพำนักศึกษาวิชาและข้อปฏิบัติอยู่ ทรงศึกษาอยู่ไม่นาน ก็ได้สำเร็จสมาบัติ ๗ คือ รูป-ฌาน ๔ อรูปฌาน ๓ สิ้นความรู้ของอาฬารดาบส ทรงเห็นว่าธรรมเหล่านี้มิใช่ทางตรัสรู้ จึงได้อำลาอาฬารดาบส ไปสู่สำนัก อุททกดาบสรามบุตร ขอพำนักศึกษาอยู่ด้วย ทรงศึกษาได้อรูปฌาน ๔ ครบสมาบัติ ๘ สิ้นความรู้ของอุททก-ดาบส ครั้นทรงไต่ถามถึงธรรมวิเศษขึ้นไป อุททกดาบสก็ไม่สามารถจะบอกได้ และได้ยกย่องตั้งพระมหาบุรุษไว้ในที่เป็นอาจารย์เสมอด้วยตน แต่พระ-มหาบุรุษทรงเห็นว่า ธรรมเหล่านี้มิใช่ทางตรัสรู้ จึงได้อำลาอาจารย์ออกแสวงหาธรรมวิเศษสืบไป ทั้งมุ่งพระทัยจะทำความเพียรโดยลำพังพระองค์ด้วยได้เสด็จจาริกไปยัง มคธชนบท บรรลุถึง ตำบลอุรุเวลา เสนานิคม ได้ทอดพระเนตรเห็นพื้นที่ราบรื่น แนวป่าเขียวสด เป็นที่เบิกบานใจ แม่น้ำไหลมีน้ำใสสะอาด มีท่าน่ารื่นรมย์ โคจรคาม คือหมู่บ้านที่อาศัยเที่ยวภิกษาจารก็ตั้งอยู่ไม่ไกล ทรงเห็นว่าประเทศนั้น ควรเป็นที่อาศัยของกุลบุตรผู้มีความต้องการด้วยความเพียร จึงได้เสด็จประทับอยู่ ณ ที่นั้น

ส่วนบรรพชิตทั้ง ๕ อันมีนามว่า ปัญจวัคคีย์ คือ พระโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ พระอัสสชิ พากันเที่ยวติดตามพระมหาบุรุษในที่ต่าง ๆ จนไปประสบพบพระมหาบุรุษยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม จึงพากันเข้าไปถวายอภิวาทแล้วอยู่ปฏิบัติบำรุง จัดทำธุรกิจถวายทุกประการ โดยหวังว่า เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว จะได้แสดงธรรมโปรดตนบ้าง

ทรงศึกษาอยู่ในสำนักท่านอาฬารดาบส กาลามโคตร และท่านอุททก-ดาบส รามบุตร

ภาพที่ ๒๑

เมื่อทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ฤาษีปัญจวัคคีย์ได้อยู่ติดตามมาปฏิบัติ

ภาพที่ ๒๒

[ก] ครั้งนั้น อุปมา ๓ ข้อ อันไม่น่าอัศจรรย์ พระองค์ไม่เคยได้ยินมาในกาลก่อน มาปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระองค์ว่า

[11]*สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งมีกายไม่ได้หลีกออกจากกาม และมีความพอใจรักใคร่ในกาม ยังละให้สงบระงับไม่ได้ดี สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าเผ็ดร้อน ที่เกิดเพราะความเพียรก็ดี ไม่ได้เสวยก็ดี ก็ไม่ควรจะตรัสรู้ เหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง บุคคลแช่ไว้ในน้ำ บุรุษมีความต้องการด้วยไฟ ถือเอาไม้สีไฟมาสีเข้า ด้วยหวังจะให้เกิดไฟ บุรุษนั้นก็ไม่อาจให้ไฟเกิดขึ้นได้ ต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า เพราะไม้นั้นยังสด มียาง ทั้งยังแช่อยู่ในน้ำ*

อีกข้อหนึ่ง *สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง แม้มีกายหลีกออกจากกามแล้ว แต่ยังมีความรักใคร่พอใจในกาม ยังละให้สงบไม่ได้ดี สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ได้เสวยทุกขเวทนาเช่นนั้น อันเกิดเพราะความเพียรก็ดี ไม่ได้เสวยก็ดี ไม่ควรตรัสรู้ เหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง แม้ห่างไกลจากน้ำ บุคคลตั้งไว้บนบก บุรุษก็ไม่อาจสีให้เกิดไฟได้ ถ้าสีเข้าต้องเหน็ดเหนื่อย ลำบากเปล่า เพราะไม้นั้นแม้ตั้งอยู่บนบกแล้ว แต่ยังเป็นของสดชุ่มด้วยยาง*

อีกข้อหนึ่ง *สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีกายหลีกออกจากกามแล้ว และละความใคร่ในกาม ให้สงบระงับดีแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้น ได้เสวยทุกขเวทนาเช่นนั้น อันเกิดเพราะ ความเพียรก็ดี แม้ไม่ได้เสวยเลยก็ดี ก็ควรจะตรัสรู้ได้ เหมือนไม้แห้งที่ไกลจากน้ำ บุคคลวางไว้บนบก บุรุษอาจสีให้เกิดไฟขึ้นได้ เพราะเป็นของแห้งทั้งตั้งอยู่บนบก*

ลำดับนั้น พระมหาบุรุษดำริที่จะทรงเริ่มทำทุกรกิริยา ซึ่งถือว่าเป็นปฏิปทาที่นิยมว่าเป็นทางให้ตรัสรู้ได้ในสมัยนั้น โดยทรมานพระกายให้ลำบาก ซึ่งเป็นกิจยากที่บุคคลจะกระทำได้ ด้วยการทรมานเป็น ๓ วาระดังนี้

วาระแรก *ทรงกดพระทนต์ด้วยพระทนต์*[๑] *กดพระตาลุ*[๒] *ด้วยพระชิวหา*[๓] *ไว้ให้แน่น จนพระเสโท*[๔] *ไหลจากพระกัจฉะ*[๕] *ในเวลานั้นได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้า เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังจับบุรุษมีกำลังน้อยไว้ที่ศีรษะ หรือที่คอ บีบให้แน่น ฉะนั้น แม้พระกายจะกระวนกระวายไม่สงบระงับอย่างนี้ ทุกขเวทนานั้นก็ไม่อาจครอบงำพระหฤทัยให้กระสับกระส่าย พระองค์มีพระสติมั่น ไม่ฟั่นเฟือน*

ปรารภความเพียรไม่ท้อถอย ครั้นทรงเห็นว่าการกระทำอย่างนั้น ไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงทรงเปลี่ยนวิธีอื่นต่อไป

วาระที่ ๒ ทรงผ่อนกลั้นลมอัสสาสะปัสสาสะ[๖] เมื่อลมไม่ได้ทางเดินสะดวกโดยช่องพระนาสิก[๗] และช่องพระโอษฐ์[๘] ก็เกิดเสียงดังอู้ทางช่องพระ-กรรณ์[๙] ทั้งสองให้ปวดพระเศียร[๑๐] เสียดพระอุทร[๑๑] ร้อนในพระกายเป็นกำลัง แม้จะได้เสวยทุกขเวทนากล้าถึงเพียงนี้ ทุกขเวทนานั้น ก็ไม่อาจครอบงำพระ-หฤทัยให้กระสับกระส่าย มีพระสติตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน ปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน ครั้นทรงเห็นว่าการกระทำอย่างนี้ ไม่ใช่ทางตรัสรู้ ก็ทรงเปลี่ยนวิธีอื่นต่อไป

วาระที่ ๓ ทรงอดพระอาหาร ผ่อนเสวยแต่วันละน้อย ๆ บ้าง เสวยอาหารละเอียดบ้าง จนพระกายเหี่ยวแห้ง พระฉวี[๑๒]เศร้าหมอง พระอัฐิ[๑๓]ปรากฏทั่วพระวรกาย เมื่อทรงลูบพระกาย เส้นพระโลมามีรากเน่าร่วงจากขุมพระโลมา พระกำลังน้อยถอยลง จะเสด็จไปข้างไหนก็ซวนล้ม วันหนึ่งทรงอ่อนพระกำลังอิดโรยหิวโหยที่สุด จนไม่สามารถจะทรงพระกายไว้ได้ ก็ทรงวิสัญญี[๑๔]ภาพล้มลงในที่นั้น

ขณะนั้น เทพยดาองค์หนึ่งสำคัญผิดคิดว่า พระมหาบุรุษดับขันธ์ทิวงคตแล้ว จึงรีบไปยังพระปราสาทพระเจ้าสุทโธทนะ ณ เมืองกบิลพัสดุ์ ทูลว่า บัดนี้พระสิทธัตถกุมาร พระราชโอรสของพระองค์สิ้นพระชนม์ชีพเสียแล้ว พระเจ้าสุทโธทนะรับสั่งถาม พระโอรสของเราได้ตรัสรู้เป็นพระ-พุทธเจ้าหรือยัง เป็นประการใด เทพยดาก็ตอบว่า ยังมิทันได้บรรลุพระ-สัมโพธิญาณ ท้าวเธอไม่ทรงเชื่อ จึงรับสั่งว่า จักเป็นเช่นนั้นไม่ได้ หากพระโอรสของเรายังมิได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จะด่วนทำลายพระชนม์ชีพหามิได้เลย แล้วเทพยดาองค์นั้นก็อันตรธานจากพระราชนิเวศน์ไป 12

ส่วนพระมหาบุรุษเมื่อได้ซึ่งสัญญาฟื้นพระกายกุมพระสติให้ตั้งมั่น พิจารณาดูปฏิปทาในทุกรกิริยาที่ทำอยู่ ทรงดำริว่า ถึงบุคคลทั้งหลายใด ๆ ในโลกนี้ จะทำทุกรกิริยาอย่างอุกฤษฏ์นี้ บุคคลนั้น ๆ ก็ทำทุกรกิริยาเสมอ

---

๑ ฟัน ๒ เพดาน ๓ ลิ้น ๔ เหงือ ๕ รักแร้ ๖ ลมหายใจเข้าออก ๗ จมูก ๘ ปาก ๙ หู ๑๐ หัว ๑๑ ท้อง ๑๒ ผิว ๑๓ กระดูก ๑๔ สลบ

ท้าวโกสีย์อมรินทราธิราช ทรงดีดพิณ ๓ สาย ถวายพระมหาบุรุษเจ้าในคราวทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา.

ภาพที่ ๒๓

อาตมาเท่านั้น จะทำให้ยิ่งกว่าอาตมาหามิได้ แม้อาตมาปฏิบัติอย่างอุกฤษฏ์อย่างนี้แล้ว ไฉนหนอจึงยังไม่ได้บรรลุพระโพธิญาณ ชะรอยทางตรัสรู้จะมีเป็นอย่างอื่น ไม่ใช่อย่างนี้เป็นแน่ เกิดพระสติหวนระลึกถึงความเพียรทางใจว่า จะเป็นทางตรัสรู้ได้บ้าง

ขณะนั้น สมเด็จอมรินทราธิราชทรงทราบข้อปริวิตกของพระมหาบุรุษดังนั้น จึงทรงซึ่งพิณพาทย์สามสายมาดีดถวายพระมหาบุรุษ *สายหนึ่งตึงนัก พอดีดไปหน่อยก็ขาด สายหนึ่งหย่อนนัก ดีดเข้าไปก็ไม่บันลือเสียง อีกสายหนึ่งไม่ตึงไม่หย่อน พอปานกลาง ดีดเข้าไปก็บันลือเสียงไพเราะเจริญใจ* พระมหาบุรุษได้สดับเสียงพิณ ทรงหวนระลึกถึงพิณที่เคยทรงมาแต่ก่อน ก็ทรงตระหนักแน่ ถือเอาเป็นนิมิต ทรงพิจารณาเห็นแจ้งว่า ทุกรกิริยามิใช่ทางตรัสรู้แน่ ทางแห่งพระโพธิญาณที่ควรแก่การตรัสรู้ ต้องเป็นมัชฌิมาปฏิปทา บำเพ็ญเพียรทางจิต ทรงเห็นว่าความเพียรทางจิตเช่นนั้น คนซูบผอมหากำลังมิได้เช่นอาตมานี้ ย่อมไม่สามารถจะทำได้ จำจะหยุดพักกินอาหารแข้นคือ ข้าวสุก ขนมสด ให้มีกำลังดีก่อน ครั้นตกลงพระทัยเช่นนั้นแล้ว ก็กลับเสวยพระอาหารตามเดิม

การที่พระมหาบุรุษทรงเลิกละทุกรกิริยาเปลี่ยนมาทำความเพียรทางใจนั้น พระองค์มั่นพระทัยว่า จะเป็นทางให้ได้ทรงบรรลุสัพพัญญุตญาณโดยแท้

ฝ่ายพระปัญจวัคคีย์ภิกษุ ผู้มีความนิยมในทุกรกิริยา พากันเฝ้าบำรุงพระมหาบุรุษอยู่ เมื่อเห็นพระมหาบุรุษทำความเพียรในทุกรกิริยาอย่างตึงเครียด เกินกว่าสามัญชนจะทำได้เช่นนั้น ก็ยิ่งเพิ่มความเลื่อมใสมั่นใจว่าพระมหาบุรุษจะต้องได้ตรัสรู้โดยฉับพลัน และพระองค์จะได้ทรงเมตตาประทานธรรมเทศนาโปรดตนให้ตรัสรู้บ้าง แต่ครั้งเห็นพระมหาบุรุษทรงเลิกละทุกรกิริยาประพฤติแล้ว และเห็นร่วมกันว่า บัดนี้พระองค์คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นผู้มักมากเสียแล้ว จึงเบื่อหน่ายในการที่จะปฏิบัติบำรุงต่อไป ด้วยเห็นว่าพระองค์คงจะไม่อาจบรรลุธรรมวิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงพากันหลีกไปเสียจากที่นั้นไปอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมิคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี

พระมหาบุรุษเมื่อทรงเลิกละทุกรกิริยาแล้ว ก็ทรงเริ่มเสวยพระอาหารแข้นบำรุงพระกายให้กลับมีกำลังขึ้นได้เป็นปรกติอย่างเดิมแล้ว ก็เริ่มทรงทำความเพียรทางจิตต่อไป จนถึงราตรีวันขึ้น ๑๔ ค่ำเดือน ๖ เวลาบรรทมหลับทรงพระสุบิน ๕ ประการ คือ

๑. ทรงพระสุบินว่า *พระองค์ทรงผทมหงายเหนือพื้นปฐพี พระเศียรหนุนเขาหิมพานต์เป็นพระเขนย พระหัตถ์ซ้ายหย่งลงในมหาสมุทรทิศตะวันออก พระหัตถ์ขวาและพระบาททั้งคู่ก็หย่งลงในมหาสมุทรทิศใต้*

๒. ทรงพระสุบินว่า *หญ้าแพรกเส้นหนึ่งงอกจากพระนาภี*[๑] *สูงขึ้นไปจนถึงห้องฟ้า*

๓. ทรงพระสุบินว่า *หมู่หนอนทั้งหลาย สีขาวบ้าง ดำบ้างเป็นอันมาก ไต่ขึ้นมาแต่พื้นพระบาททั้งคู่ ปกปิดลำพระชงฆ์*[๒]*หมด และ ไต่ขึ้นมาถึงพระชานุ*[๓]*มณฑล*

๔. ทรงพระสุบินว่า *ฝูงนก ๔ จำพวก มีสีต่าง ๆ กัน คือ สีเหลือง เขียว แดง ดำ บินมาแต่ทิศทั้ง ๔ ลงมาจับแท่นพระบาทแล้วกลับกลายเป็นสีขาวไปสิ้น*

๕. ทรงพระสุบินว่า *เสด็จขึ้นไปเดินจงกรมบนยอดภูเขาอันเต็มไปด้วยอาจม แต่อาจมนั้นมิได้เปื้อนพระยุคลบาท*

ในพระสุบินทั้ง ๕ ข้อนั้น มีอธิบายคำทำนายว่า

ข้อ ๑ พระมหาบุรุษเจ้าจะได้ตรัสรู้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้เลิศในโลกทั้ง ๓

ข้อ ๒ พระมหาบุรุษเจ้าจะได้ทรงประกาศสัจธรรม เผยมรรค ผล นิพพาน แก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งมวล

ข้อ ๓ คฤหัสถ์ พราหมณ์ ทั้งหลาย จะเข้ามาสู่สำนักของพระองค์เป็นอันมาก

ข้อ ๔ ชาวโลกทั้งหลาย คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร์ เมื่อมาสู่สำนักของพระองค์แล้ว จะรู้ทั่วถึงธรรมอันบริสุทธิ์หมดจดผ่องใสไปสิ้น

---

๑ สะดือ ๒ แข้ง ๓ เข่า

ข้อ ๕ ถึงแม้พระองค์จะพร้อมมูลด้วยสักการะวรามิศ ที่ชาวโลกอุทิศน้อมถวายด้วยความเลื่อมใส ก็มิได้มีพระทัยข้องอยู่ให้เป็นมลทินแม้แต่น้อย

ครั้นพระมหาบุรุษตื่นผทมแล้ว ก็ทรงดำริถึงข้อความในพระมหาสุบินทั้ง ๕ แล้วทำนายด้วยพระปรีชาญาณของพระองค์เองว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นแน่แท้ ครั้นได้ทรงทำสรีรกิจสระสรงพระกายหมดจดแล้ว ก็เสด็จมาประทับนั่ง ณ ที่ควงไม้นิโครธพฤกษ์ในยามเช้าแห่งวันเพ็ญวิสาขปุรณมีดิถี กลางเดือน ๖ ปีระกา

ประจวบด้วยวันวานเป็นวันที่นางสุชาดา ธิดาของคฤหบดีผู้มั่งคั่งในตำบลนั้น นางได้ตั้งปณิธานบูชาเทพารักษ์ไว้ว่า ขอให้นางได้สามีที่มีตระกูลเสมอกัน และขอให้ได้บุตรคนแรกเป็นชาย ครั้นนางได้สามีและบุตรสมนึกนางจึงคิดจะหุงข้าวมธุปายาสอันประณีตด้วยเครื่องปรุงทุกประการไปบวงสรวงเทพารักษ์ที่ได้ไปบนบานไว้ ดังนั้น ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำเดือน ๖ จึงสั่งให้บ่าวไพร่ตระเตรียมการทำข้าวปายาสเป็นการใหญ่ และกว่าจะสำเร็จเป็นข้าวปายาสได้ ก็ตกถึงเพลาเที่ยงคืน แล้วนางสุชาดาจึงสั่งนางปุณณทาสีหญิงคนใช้ที่สนิทให้ออกไปทำความสะอาด แล้วกวาดที่โคนต้นไม้นิโครธพฤกษ์นั้น เพื่อจะได้จัดเป็นที่ตั้งเครื่องสังเวยเทพารักษ์

ดังนั้น นางปุณณทาสีจึงได้ตื่นแต่เช้าเดินทางไปยังต้นนิโครธพฤกษ์นั้น เห็นพระมหาบุรุษทรงประทับนั่งอยู่ ณ ควงไม้นั้น ผันพระพักตร์ทอดพระเนตรไปทางปราจีนทิศ (ตะวันออก) มีรัศมีพระกายแผ่ซ่านออกไปเป็นปริมณฑลงามยิ่งนัก นางก็นึกทึกทักตระหนักแน่ในจิตทันทีว่า วันนี้เทพยดาเจ้าลงจากต้นไทรงาม นั่งคอยรับข้าวปายาสของสังเวยของเจ้าแม่ด้วยมือทีเดียว นางก็ดีใจรีบกลับมายังเรือนบอกนางสุชาดาละล่ำละลักว่าเทพารักษ์ที่เจ้าแม่มุ่งทำพลีกรรมสังเวยนั้น บัดนี้ได้มานั่งรอเจ้าแม่อยู่ที่ควงไม้ไทรแล้วขอให้เจ้าแม่รีบไปเถอะ

นางสุชาดามีความปลาบปลื้มกล่าวว่า ขอให้เจ้าเป็นลูกคนโตของแม่เถิด แล้วจึงมอบเครื่องประดับแก่นางปุณณทาสี และให้หยิบถาดทองมา ๒ ถาด ถาดหนึ่งใส่ข้าวปายาสจนหมด มิได้เหลือเศษไว้เลย ข้าวปายาสเต็ม

นางสุชาดา พร้อมด้วยหญิงคนใช้ กำลังนำข้าวมธุปายาสถวายพระ-มหาบุรุษเจ้า.

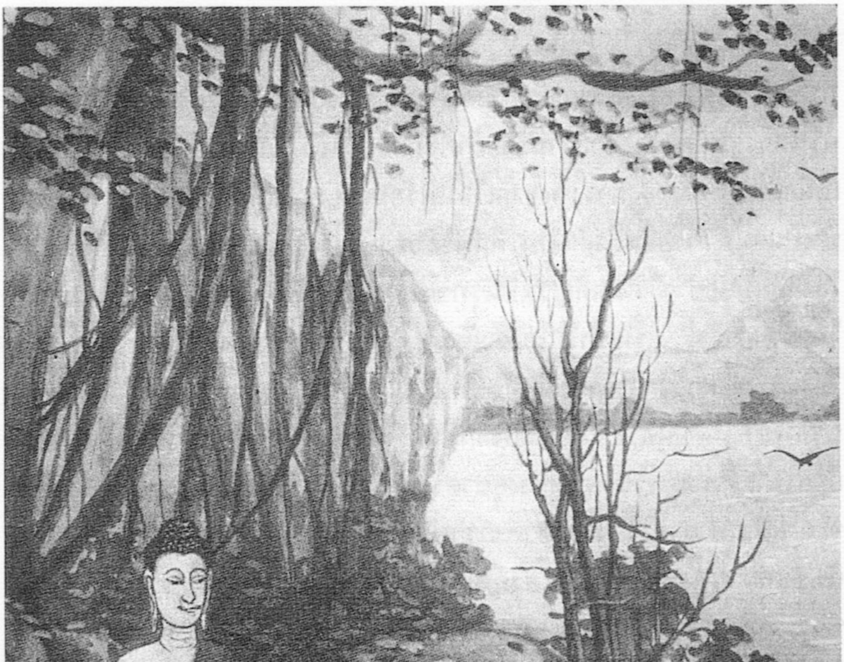
ภาพที่ ๒๔

ถาดพอดี แล้วให้ปิดด้วยถาดทองอีกถาดหนึ่ง แล้วห่อหุ้มด้วยผ้าทองอันบริสุทธิ์ ครั้นนางสุชาดาแต่งกายงามด้วยอาภรณ์เสร็จแล้วก็ยกถาดข้าวปายาสขึ้นทูนเหนือเศียรเกล้าของนาง ลงจากเรือนพร้อมด้วยหญิงคนใช้เป็นบริวารติดตามมาเป็นอันมาก ครั้นถึงต้นไทรเห็นพระมหาบุรษงามด้วยรัศมีดังนั้น ก็มีความโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง สำคัญว่าเป็นรุกขเทวดาโดยแท้ เดินยอบกายเข้าไปเฝ้าแต่ไกลด้วยคารวะ ครั้นเข้าไปใกล้จึงน้อมถาดข้าวปายาสถวายด้วยความเคารพยิ่ง[13]

ขณะนั้น บาตรดินอันเป็นทิพย์ ซึ่งฆฏิการพรหมถวายแต่วันแรกทรงบรรพชา เกิดอันตรธานหายไปจากที่นั้น พระมหาบุรุษก็ทรงเหยียดพระหัตถ์ออกรับ แล้วทอดพระเนตรดูนางสุชาดา แสดงให้นางรู้ชัดว่า พระองค์ไม่มีบาตรจะถ่ายข้าวปายาสไว้ นางสุชาดาทราบชัดโดยพระอาการ ก็กราบทูลว่า หม่อมฉันขอถวายทั้งหมด พระองค์มีพระประสงค์ประการใดโปรดนำไปตามพระหฤทัยเถิด แล้วถวายอภิวาททูลอีกว่า ความปรารถนาของหม่อมฉันสำเร็จฉันใด ขอสิ่งซึ่งพระหฤทัยของพระองค์ประสงค์จงสำเร็จฉันนั้นเถิด แล้วนางก็ก้มลงกราบถวายบังคมลากลับเรือนด้วยความสุขใจเป็นล้นพ้น

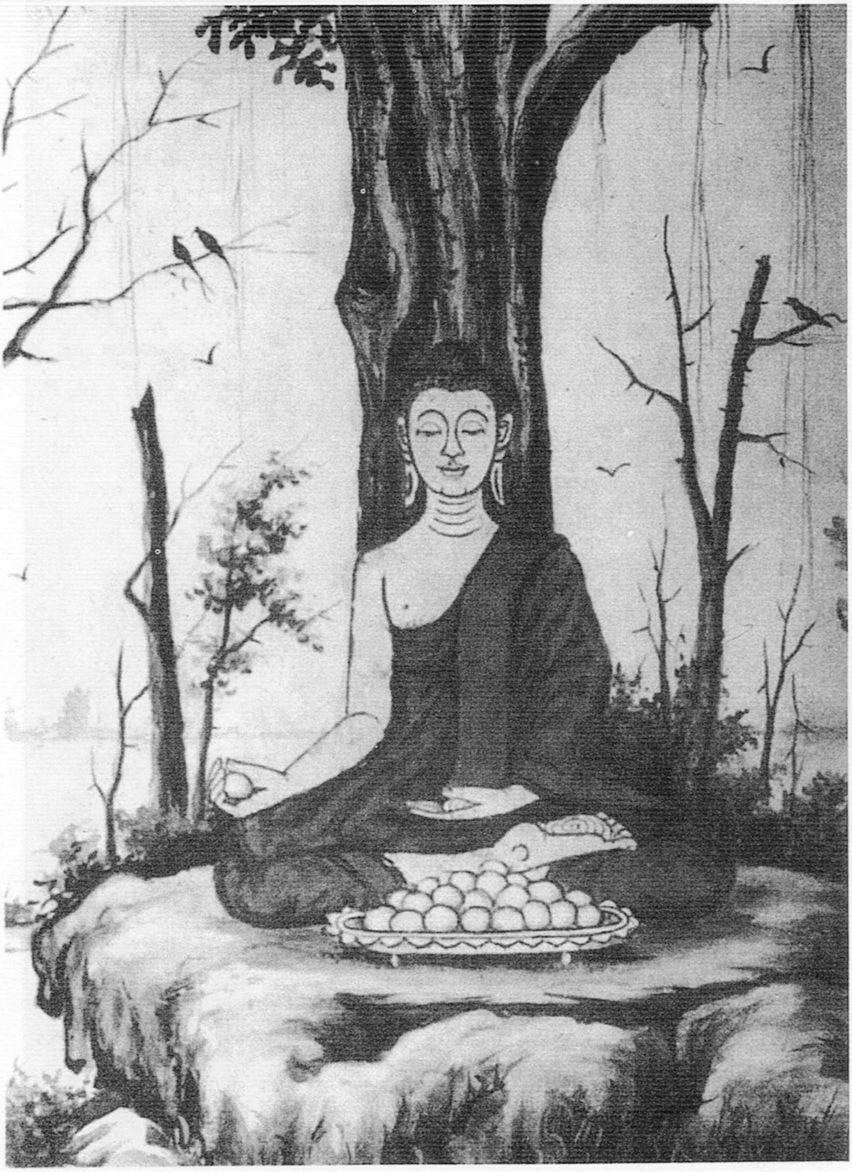
ส่วนพระมหาบุรุษเสด็จลุกจากที่ประทับ ทรงถือถาดข้าวปายาสเสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ประทับบ่ายพระพักตร์สู่บุรพทิศ แล้วทรงปั้นข้าวปายาสเป็นปั้น ๆ ได้ ๔๙ ปั้น เสวยจนหมด แล้วทรงถือถาดลงไปสู่แม่น้ำทรงอธิษฐานเสี่ยงพระบารมีว่า *ถ้าอาตมาจะได้ตรัสแก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณแล้ว ขอให้ถาดนี้จงลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไป* แล้วทรงลอยถาดทองนั้นลงในแม่น้ำเนรัญชรา ขณะนั้นอานุภาพพระบารมีของพระองค์ซึ่งทรงบำเพ็ญมาบริบูรณ์ดีแล้ว ได้แสดงให้เห็นอัศจรรย์ ถาดทองนั้นได้ลอยทวนกระแสน้ำแม่น้ำเนรัญชราขึ้นไปประมาณ ๑ เส้น แล้วถาดทองนั้นก็จมลงตรงนาคภพพิมานแห่งพญากาฬนาคราช[14]

ครั้นพระมหาบุรุษได้ทอดพระเนตรเห็นเป็นนิมิตอันดีเช่นนั้น ก็เพิ่มความแน่พระทัยว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูสัมพุทธเจ้า โดยหาความสงสัยมิได้ ก็ทรงโสมนัส เสด็จมายังสาลวันริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราประทับพักที่ภายใต้ร่มไม้สาลพฤกษ์ พอเวลาสายัณห์ตะวันบ่ายก็เสด็จออกจากหมู่ไม้สาละ

พระมหาบุรุษเจ้าทรงรับข้าวมธุปายาส ซึ่งนางสุชาดาน้อมถวายในเช้าวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เพ็ญเดือนวิสาขะ อันเป็นวันตรัสรู้.

ภาพที่ ๒๕

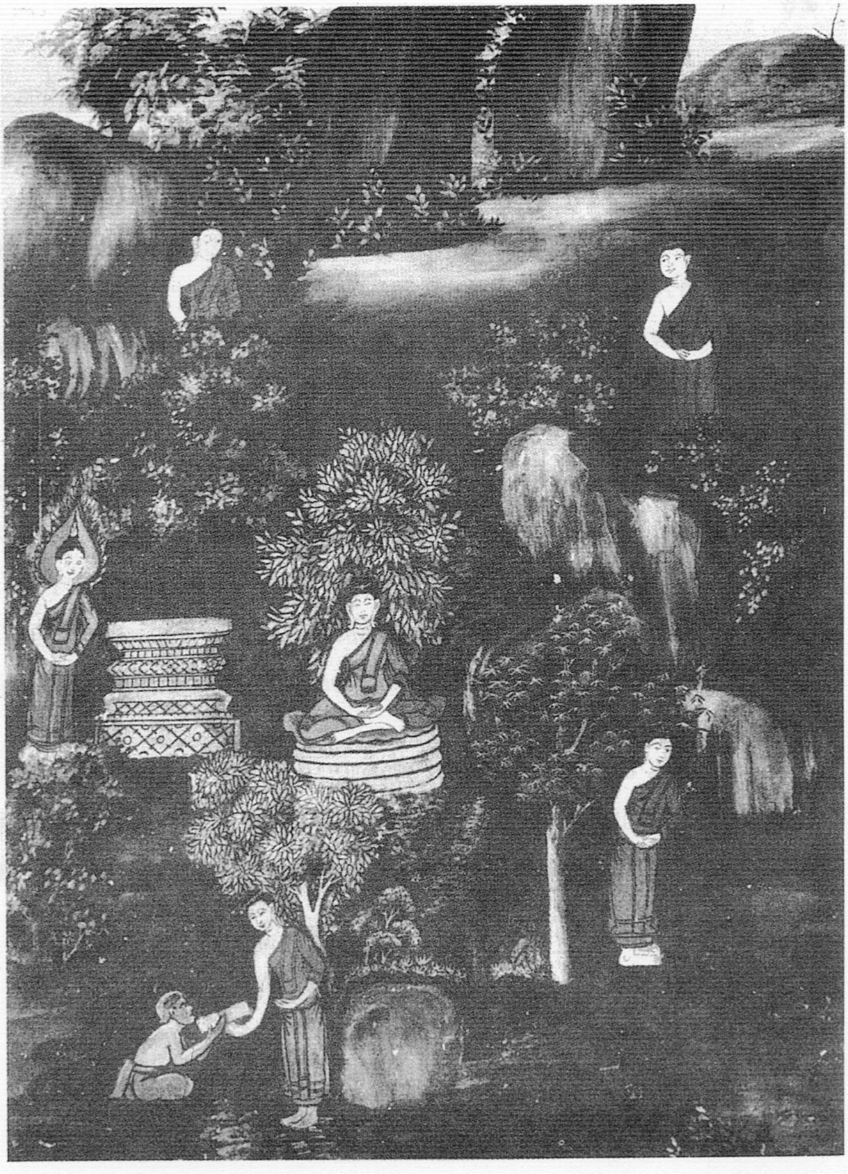
พระมหาบุรุษเจ้า ทรงเสวยข้าวมธุปายาส.

ภาพที่ ๒๖

พระมหาบุรุษเจ้า ทรงลอยถาดทองเสี่ยงพระบารมี ณ แม่น้ำเนรัญชรา หลังจากเสวยข้าวมธุปายาสเสร็จแล้ว.

ภาพที่ ๒๗

พระมหาบุรุษเจ้า ทรงรับหญ้าคาจากโสตถิยพราหมณ์ทรงอธิษฐานบัลลังก์ขึ้นทำความเพียรทางจิต เพื่อตรัสรู้.

ภาพที่ ๒๘

ที่พักกลางวัน เสด็จดำเนินไปสู่ควงไม้อัสดถะโพธิพฤกษ์มณฑล พบโสตถิยะ-พราหมณ์ในระหว่างทาง โสตถิยะพราหมณ์เลื่อมใส น้อมถวายหญ้าคา ๘ กำ

พระมหาบุรุษรับหญ้าคาแล้ว เสด็จไปร่มไม้อัสดถะนั้น ณ ด้านปราจีนทิศ ทรงอธิษฐานว่า *ถ้าอาตมาจะได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ขอจงเกิดเป็นรัตนบัลลังก์แก้วขึ้นรองรับพระสัพพัญญุตญาณในที่นี้* ทันใดนั้น บัลลังก์แก้วอันวิจิตรงามตระการ ก็บันดาลผุดขึ้นสมดังพระทัยประสงค์ ควรจะอัศจรรย์ยิ่งนัก

พระมหาบุรุษเสด็จขึ้นประทับรัตนบัลลังก์แก้ว ขัดสมาธิ ผินพระพักตร์ตรงไปยังปราจีนทิศ หันพระปฤษฎางค์ (หลัง) ไปทางลำต้นโพธิพฤกษ์ก่อนที่จะเริ่มทำความเพียรโดยสมาธิจิต ได้ทรงตั้งสัตยาธิษฐานในพระทัยว่า *ถ้าอาตมายังมิได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเพียงใด แม้โลหิตและมังสะจะเหือดแห้งไป จะเหลือแต่ตจะ๑ นหารุ๒ และอัฐิ๓ ก็ตามที จะไม่เลิกละความเพียร โดยลุกไปจากที่นี้*[14]

ครั้งนั้น เทพยดาทั้งหลายพากันชื่นชมโสมนัส มีหัตถ์ทรงซึ่งเครื่องสักการบูชาบุปผามาลัยมีประการต่าง ๆ พากันมาสโมสรสันนิบาตห้อมล้อมโห่ร้องซ้องสาธุการบูชา พระมหาบุรุษ สุดที่จะประมาณ เต็มตลอดมงคลจักรวาลนี้.

---

๑ หนัง ๒ เอ็น ๓ กระดูก

เทวดาและพรหมทั้งหลาย พากันมาถวายความยินดีในเวลาใกล้จะตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ.

ภาพที่ ๒๙

พระมหาบุรุษเจ้าทรงชำนะพญามารและเสนามาร ซึ่งยกพลติดตามผจญพระองค์ให้พ่ายแพ้ไปด้วยพระบารมี ในยามรุ่งราตรี วันปุรณมีดิถีเพ็ญเดือนวิสาขะ (เดือน ๖) ปีระกานั้น ก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี.

ภาพที่ ๓๐

เสวยวิมุติสุข[17]

เมื่อพระสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ก็ทรงประทับเสวยวิมุติสุขบนรัตนบัลลังก์นั้นสิ้น ๗ วัน ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว จึงเสด็จลงจากรัตนบัลลังก์ไปประทับอยู่ในทิศอีสานแห่งไม้มหาโพธิ จ้องพระเนตรดูไม้มหาโพธิถึง ๗ วัน สถานที่นั้นเรียกว่า "อนิมิสเจดีย์" ต่อนั้น ทรงนิรมิตรรัตนจงกรมเจดีย์ เสด็จจงกรมในทิศอุดรแห่งไม้มหาโพธิ และทรงจงกรมอยู่ที่นี้อีก ๗ วัน ต่อนั้นก็เสด็จไปประทับนั่งอยู่รัตนฆรเจดีย์ เรือนแก้ว ในทิศปัจจิมหรือทิศพายัพแห่งไม้มหาโพธิ ซึ่งเทพยดานิรมิตถวาย ทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎกตลอด ๗ วัน จึงเสด็จไปประทับยังร่มไทร ซึ่งเป็นที่อาศัยพักร่มของคนเลี้ยงแพะอันมีนามว่า อชปาลนิโครธ

ทรงขับนางมาร

ครั้น พญาวัสวดีมาร มีความน้อยใจ ที่ต้องปราชัยพ่ายแพ้พระสัม–พุทธเจ้า อับอายแก่เทพเจ้าทั้งหลาย ที่ต้องยอมให้พระสิทธัตถะล่วงพ้นจากวิสัยของตนไปได้ มีใจโทมนัส จึงหนีออกจากเทวโลก ลงมานั่งในทางใหญ่แห่งหนึ่ง

ขณะนั้น นางมารธิดาทั้ง ๓ คือ นางตัณหา นางราคา นางอรดี มิได้เห็นพญาวัสวดีมาร ผู้เป็นบิดา อยู่ในเทวโลก ครั้นแลลงมาด้วยทิพยจักษุก็เห็นพระบิดาไปนั่งอยู่ที่ทางใหญ่ในโลกมนุษย์ นางทั้ง ๓ จึงพากันมาหาพญาวัสวดีมาร แล้วทูลถามว่า พระบิดาทรงทุกข์โทมนัสด้วยเหตุประการใด พญามารก็แจ้งความจริงให้แก่ธิดาทั้ง ๓ นั้น นางมารธิดาทั้ง ๓ จึงทูลว่า พระบิดาอย่าทรงทุกข์ร้อนไปเลย ข้าพเจ้าทั้ง ๓ จะรับอาสาไปทำพระสิทธัตถะให้อยู่ในอำนาจ แล้วจะนำมาถวายพระองค์ให้จงได้

บัลลังก์แก้วนี้เกิดขึ้นด้วยบุญของอาตมาที่ได้บำเพ็ญมาแต่อสงเขยยกัปป์จะนับจะประมาณมิได้ ดังนั้น อาตมาผู้เดียวเท่านั้นสมควรจะนั่ง ผู้อื่นไม่สมควรเลย”

พญามารก็คัดค้านว่า *ที่พระมหาบุรุษรับสั่งมานั้น ไม่เป็นความจริง ให้พระองค์หาพยานมายืนยันว่าพระองค์ได้บำเพ็ญกุศลมาจริง ให้ประจักษ์เป็นสักขีพยานในที่นี้*

เมื่อพระมหาบุรุษไม่เห็นผู้อื่นใด ใครจะกล้ามาเป็นพยานยืนยันในที่นี้ได้ จึงตรัสเรียกนางวสุนธราเจ้าแห่งธรณีว่า *“ดูกร วสุนธรา นางจงมาเป็นพยานในการบำเพ็ญกุศลของอาตมา ในกาลบัดนี้ด้วยเถิด”*

ลำดับนั้น นางวสุนธราเจ้าแม่ธรณี ก็ชำแรกแทรกพื้นปฐพีขึ้นมาปรากฏกาย ทำอัญชลีถวายอภิวาทพระมหาบุรุษเจ้าแล้ว ก็ประกาศให้พญามารทราบว่า พระมหาบุรุษเมื่อเป็นพระบรมโพธิสัตว์เจ้า ได้บำเพ็ญบุญมามากมายตลอดกาล เหลือที่จะนับจะประมาณได้ แต่น้ำกรวดที่ข้าพเจ้าเอามวยมารองรับไว้บนเศียรเกล้า ก็มีมากพอจะถือเป็นหลักฐานวินิจฉัยได้ นางวสุนธรากล่าวแล้วก็ประจงหัตถ์อันงามปล่อยมวยผม บีบน้ำกรวดที่สะสมไว้ในอเนกชาติให้ไหลหลั่งออกมาเป็นทะเลหลวง กระแสน้ำบ่าออกมาท่วมทับเสนามารทั้งปวงให้จมลงวอดวาย กำลังน้ำได้ทุ่มซัดพัดช้างคีรีเมขล์ให้ถอยร่นลงไปติดขอบจักรวาล

ครั้งนั้น พญามารตกตะลึงเห็นเป็นอัศจรรย์ ด้วยมิได้เคยเห็นมาแต่กาลก่อน ก็ประนมหัตถ์ถวายนมัสการ ยอมปราชัยพ่ายแพ้บุญบารมีของพระมหาบุรุษ แล้วก็อันตรธานหนีไปจากที่นั้น

เมื่อพระมหาบุรุษทรงกำจัดมารและเสนามารให้ปราชัยด้วยพระบารมีตั้งแต่เวลาสายัณห์มิทันที่พระอาทิตย์จะอัสดงคต ก็ทรงเบิกบานพระทัย ได้ปีติเป็นกำลังภายในสนับสนุน เพิ่มพูนแรงปฏิบัติสมาธิภาวนาให้ยิ่งขึ้น ดังนั้น พระมหาบุรุษจึงมิได้ทรงพักให้เสียเวลา ทรงเจริญสมาธิภาวนาทำจิตให้แน่วแน่ปราศจากอุปกิเลส จนจิตสุขุมเข้าโดยลำดับ ไม่ช้าก็ได้บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ซึ่งเป็นส่วนรูปสมาบัติเป็นลำดับ จนถึงอรูปสมาบัติ ๔ บริบูรณ์.

ตรัสรู้[15]

ต่อนั้น ก็ทรงเจริญญาณ อันเป็นองค์ปัญญาชั้นสูงทั้ง ๓ ประการ ยังองค์พระโพธิญาณให้เกิดขึ้นเป็นลำดับ ตามระยะกาลแห่งยามสามอันเป็นส่วนราตรีนั้น คือ ในปฐมยาม ทรงบรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณ สามารถระลึกอดีตชาติที่พระองค์ทรงบังเกิดมาแล้วทั้งสิ้นได้ ในมัชฌิมยาม ทรงบรรลุจุตูปปาตญาณ บางแห่งเรียกว่า ทิพยจักษุ สามารถหยั่งรู้การเกิดการตาย ตลอดจนการเวียนว่ายของสัตว์ทั้งหลายอื่นได้หมด ในปัจฉิมยาม ทรงบรรลุอาสวักขยญาณ ทรงปรีชาสามารถทำอาสวกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้นไปด้วยพระปัญญาพิจารณาในปัจจยาการแห่งปฏิจจสมุปบาท โดยอนุโลมและปฏิโลม ก็ทรงบรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระสัมพุทธเจ้าในเวลาปัจจุสมัย รุ่งอรุโณทัย ทรงเบิกบานพระหฤทัยอย่างสูงสุดในการตรัสรู้ อย่างที่ไม่เคยมีมาแต่ก่อนกาล ถึงกับทรงอุทาน เย้ยตัณหาอันเป็นตัวการก่อให้เกิดสังสารวัฏฏทุกข์แก่พระองค์แต่อเนกชาติได้ว่า "อเนกชาติสํสารํ เป็นอาทิ ความว่า *นับแต่ตถาคตท่องเที่ยวสืบเสาะหาตัวนายช่างผู้กระทำเรือน คือ ตัวตัณหา ตลอดชาติสงสารจะนับประมาณมิได้ ก็มิได้พานพบ ดูกร ตัณหา นายช่างเรือน บัดนี้ตถาคตพบท่านแล้ว แต่นี้สืบไป ท่านจะทำเรือนให้ตถาคตอีกไม่ได้แล้ว กลอนเรือน เรากรื้อออกเสียแล้ว ช่อฟ้า เราก็ทำลายเสียแล้ว จิตของเราเข้าถึงพระนิพพานอันเป็นธรรมที่ปราศจากสังขารเสียแล้ว ได้ถึงความดับสูญสิ้นไปแห่งตัณหา อันหาส่วนเหลือมิได้โดยแท้*"[16]

ในขณะนั้น อัศจรรย์ก็บังเกิดมี พื้นมหาปฐพีอันกว้างใหญ่ก็หวั่นไหว พฤกษาชาติทั้งหลายก็ผลิดอกออกช่องามตระการ เทพเจ้าทุกชั้นฟ้าก็แซ่ซ้องสาธุการ โปรยปรายบุปผามาลัยทำการสักการะ เปล่งวาจาว่า พระสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก! ด้วยปีติยินดี เป็นอัศจรรย์ที่ไม่เคยมีมาในกาลก่อน

เสวยวิมุติสุข[17]

เมื่อพระสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ก็ทรงประทับเสวยวิมุติสุขบนรัตนบัลลังก์นั้นสิ้น ๗ วัน ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว จึงเสด็จลงจากรัตนบัลลังก์ไปประทับอยู่ในทิศอีสานแห่งไม้มหาโพธิ จ้องพระเนตรดูไม้มหาโพธิถึง ๗ วัน สถานที่นั้นเรียกว่า "อนิมิสเจดีย์" ต่อนั้น ทรงนิรมิตรรัตนจงกรมเจดีย์ เสด็จจงกรมในทิศอุดรแห่งไม้มหาโพธิ และทรงจงกรมอยู่ที่นี้อีก ๗ วัน ต่อนั้นก็เสด็จไปประทับนั่งอยู่รัตนฆรเจดีย์ เรือนแก้ว ในทิศปัจจิมหรือทิศพายัพแห่งไม้มหาโพธิ ซึ่งเทพยดานิรมิตถวาย ทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎกตลอด ๗ วัน จึงเสด็จไปประทับยังร่มไทร ซึ่งเป็นที่อาศัยพักร่มของคนเลี้ยงแพะอันมีนามว่า อชปาลนิโครธ

ทรงขับนางมาร

ครั้น พญาวัสวดีมาร มีความน้อยใจ ที่ต้องปราชัยพ่ายแพ้พระสัม–พุทธเจ้า อับอายแก่เทพเจ้าทั้งหลาย ที่ต้องยอมให้พระสิทธัตถะล่วงพ้นจากวิสัยของตนไปได้ มีใจโทมนัส จึงหนีออกจากเทวโลก ลงมานั่งในทางใหญ่แห่งหนึ่ง

ขณะนั้น นางมารธิดาทั้ง ๓ คือ นางตัณหา นางราคา นางอรดี มิได้เห็นพญาวัสวดีมาร ผู้เป็นบิดา อยู่ในเทวโลก ครั้นแลลงมาด้วยทิพยจักษุก็เห็นพระบิดาไปนั่งอยู่ที่ทางใหญ่ในโลกมนุษย์ นางทั้ง ๓ จึงพากันมาหาพญาวัสวดีมาร แล้วทูลถามว่า พระบิดาทรงทุกข์โทมนัสด้วยเหตุประการใด พญามารก็แจ้งความจริงให้แก่ธิดาทั้ง ๓ นั้น นางมารธิดาทั้ง ๓ จึงทูลว่า พระบิดาอย่าทรงทุกข์ร้อนไปเลย ข้าพเจ้าทั้ง ๓ จะรับอาสาไปทำพระสิทธัตถะให้อยู่ในอำนาจ แล้วจะนำมาถวายพระองค์ให้จงได้

พญามารจึงตรัสว่า *"ลูกเอ๋ย แต่นี้ไป ไม่มีผู้ใดจะสามารถทำพระ-สิทธัตถะให้อยู่ในอำนาจเสียแล้ว"*

นางมารธิดาก็แย้งว่า *ข้าพเจ้าทั้ง ๓ คงจะพันธนาการพระสิทธัตถะด้วยบ่วง มีราคะเป็นต้นให้อยู่ได้ เพราะข้าพเจ้าเป็นสตรี จะพยายามไปผูกพระ-สิทธัตถะมาให้จงได้ในกาลบัดนี้ พระองค์อย่าทรงวิตกไปเลย* แล้วนางมารธิดาทั้ง ๓ ก็ทูลลาพระบิดามาสู่สำนักพระสัมพุทธเจ้า ซึ่งประทับนั่งอยู่ที่ร่มไม้อชปาลนิโครธ แล้วกราบทูลว่า *ข้าแต่พระมหาสมณะ หม่อมฉันจะบำเรอพระยุคลบาทของพระองค์ถวาย*

ครั้งนั้น พระสัมพุทธเจ้า มิได้ทรงเอาพระทัยใส่ในถ้อยคำของนางมารธิดาทั้ง ๓ นั้น ทั้งมิได้ทรงลืมพระเนตรขึ้นทัศนาการดูท่าของธิดามารทั้ง ๓ ทรงดุษณีภาพนิ่งอยู่เป็นปกติ

นางมารก็ดำริว่า ธรรมดาบุรุษย่อมมีอัธยาศัยเสน่หาในสตรีที่มีสรีระรูปผิวพรรณสัณฐานต่าง ๆ กัน แล้วต่างก็นิรมิตเป็นนางงามต่าง ๆ แสดงท่าทางโดยมุ่งหมายจะให้เป็นที่ต้องพระทัยปรารถนา เข้าทูลเล้าโลมดุจกาลก่อน ครั้นเห็นพระสัมพุทธเจ้ามิได้ทรงตรัสประการใด ก็แสดงมายาหญิงโดยอาการพิลาศ ชำเลืองเนตร ฟ้อนรำ ขับร้อง มีประการต่าง ๆ ทุกวิธีที่เห็นว่าจะคล้องน้ำพระทัยพระสัมพุทธเจ้าได้ แต่ก็ไม่สามารถจะทำให้น้ำพระทัยของพระองค์ผิดปกติ

ลำดับนั้น พระสัมพุทธเจ้าจึงออกพระโอษฐ์ขับมารธิดาว่า *"มารธิดาเอย เจ้าจงออกไปเสียให้พ้นจากที่นี้ เจ้าจะได้ประโยชน์อะไรในการที่มาพยายามเล้าโลมตถาคต ด้วยทุกสิ่งที่เจ้ามุ่งหมายนั้น ตถาคตได้ทำลายเสียแล้ว เจ้าควรจะไปประเล้าประโลมบุรุษผู้มีราคะบริบูรณ์ เมื่อตถาคตไม่มีร่องรอยอะไรเลย แล้วจะนำตถาคตไปด้วยร่องรอยอะไร ไม่เป็นผลที่มุ่งหมายอันใดแก่เจ้าดอก จงออกไปเสีย"*

ในทันใดนั้นเอง ด้วยอานุภาพของพระสัมพุทธเจ้า บันดาลให้ร่างกายอันงามของมารธิดาทั้ง ๓ นาง ซึ่งไม่เชื่อฟังพระโอวาท พยายามออดอ้อน

อิดเอื้อนอยู่อีก ได้กลับกลายร่างเป็นหญิงชรา น่าสังเวช นางทั้ง ๓ เมื่อได้เห็นร่างกายของตนเปลี่ยนแปลงไปเช่นนั้นก็ตกใจ พากันหนีออกจากที่นั้นโดยเร็ว และกล่าวกันว่า เป็นความจริงดังพระบิดาของเราได้เตือนแล้วแต่แรกว่า ไม่มีใครที่จะทำพระสิทธัตถะให้อยู่ในอำนาจได้ แล้วก็อันตรธานไปจากที่นั้น

ต่อมามีพราหมณ์ผู้หนึ่ง มีนิสัยเป็นหุหุกชาติ ชอบตวาดข่มขู่ผู้อื่นด้วยวาจาว่า หึ! หึ! มายังที่นั้น ได้ทูลถามถึงพราหมณ์ และธรรมอันทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ว่า *"บุคคลชื่อว่า เป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่าไร? และธรรมอะไร ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์?"*

พระองค์ตรัสตอบว่า *"พราหมณ์ ผู้ใดมีบาปธรรมอันลอยเสียแล้ว ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องขู่ผู้อื่นว่า หึ หึ เป็นคำหยาบ และไม่มีกิเลสอันย้อมจิตให้ติดแน่นดุจน้ำฝาด มีตนสำรวมแล้ว ถึงที่สุดแห่งเวทแล้ว มีพรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว ผู้นั้นไม่มีกิเลสเครื่องฟูในโลกแม้น้อยหนึ่ง ควรกล่าวได้ว่า ตนเป็นพราหมณ์โดยธรรม"*[18]

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงสมณะว่า เป็นพราหมณ์ และธรรมอันทำบุคคลให้เป็นสมณะว่า เป็นธรรมอันทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ในพระพุทธศาสนา โดยโวหารพราหมณ์ ด้วยพระวาจานี้

[19] ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จไปประทับนั่งขัดสมาธิยังร่มไม้จิก อันมีนามว่า "มุจจลินท์" อันตั้งอยู่ในทิศบูรพาหรือทิศอาคเนย์ แห่งไม้มหาโพธิเสวยวิมุติสุขอยู่ ณ ที่นั้นอีก ๗ วัน ในกาลนั้นฝนตกพรำตลอด ๗ วัน พญานาคมีนามว่า "มุจจลินท์นาคราช" มีอานุภาพมาก อยู่ที่สระโบกขรณี ใกล้ต้นมุจลินท์พฤกษ์นั้น มีความเลื่อมใสในพระสิริวิลาส พร้อมด้วยพระรัศมีโอภาสอันงามล่วงล้ำเทพยดาทั้งหลาย จึงเข้าไปใกล้แล้วขดเข้าซึ่งขนดกายแวดวงพระสัมพุทธเจ้าได้ ๘ รอบ และแผ่พังพานอันใหญ่ป้องปกเบื้องบนพระเศียร มิให้ลมและฝนถูกต้องพระกายพระผู้มีพระภาคเจ้า

ครั้นล่วง ๗ วัน ฝนหายขาดแล้ว พญานาคก็คลายขนดจำแลงกายเป็นมาณพเข้าไปถวายอัญชลีเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานวาจาว่า *"ความสงัดเป็นสุข สำหรับบุคคลผู้มีธรรมอันเห็นแล้วยินดีอยู่ในที่*

ขณะที่ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ ฝนตกมากถึง ๗ วัน พญามุจจลินทนาค-ราช มาทำขนดกายรอบพระองค์ กำบังฝนถวาย

ภาพที่ ๓๑

สงัด รู้เห็นตามความเป็นจริง ความไม่เบียดเบียน คือ ความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย และความปราศจากความกำหนัด คือ ความล่วงกามทั้งหลายเสียได้ด้วยประการทั้งปวง เป็นสุขในโลก ความนำอัสมิมานะ คือความถือตัวออกให้หมดไป เป็นสุขอย่างยิ่ง"[20]

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจากร่มไม้มุจลินท์ ไปยังร่มไม้เกตุอันมีนามว่า "ราชายตนะ" อันอยู่ในทิศทักษิณ แห่งต้นไม้มหาโพธิ เสวยวิมุติสุข ณ ที่นั้น สิ้น ๗ วัน เป็นอวสาน ในกาลนั้น ท้าวสักกะอมรินทราธิราช ทรงดำริว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้เสวยพระกระยาหาร นับแต่กาลตรัสรู้มาได้ ๔๙ วันแล้ว จึงได้เสด็จลงมาจากเทวโลก น้อมผลสมออันเป็นทิพยโอสถเข้าไปถวาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับผลสมอเสวยแล้ว ทรงทำสรีรกิจลงพระบังคน ทรงสำราญพระกายแล้ว เสด็จเข้าประทับยังร่มไม้ราชายตนพฤกษ์นั้น

ทรงรับบาตรที่ท้าวจตุโลกบาลถวาย เพื่อรับข้าวสัตตุก้อน สัตตุผง ที่ตปุสสะ และภัลลิกะ สองพ่อค้านำมาถวาย.

ภาพที่ ๓๒

เทฺววาจิกอุบาสก[21]

ในกาลนั้น มีพาณิชสองพี่น้อง ชื่อ ตปุสสะ ๑ ภัลลิกะ ๑ เป็นนายกองเกวียน นำกองเกวียนบรรทุกสินค้า โดยมรรคาอันไกลปรารถนาจะไปค้าขายยังอุกกลชนบท ในมัชฌิมประเทศ เดินทางมาใกล้พนาสณฑ์นั้น เทพยดาได้แนะนำให้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า สองพาณิชก็ดีใจพักกองเกวียนไว้แล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า มีศรัทธาเลื่อมใส ได้น้อมข้าวสัตตุก้อน สัตตุผงเข้าทูลถวายด้วย

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า บาตรของตถาคตได้หายไปแต่เช้าแห่งวันตรัสรู้ ต้องทรงรับข้าวมธุปายาสของนางสุชาดาด้วยพระหัตถ์ และครั้นได้ตรัสรู้แล้ว ก็มิได้เสวยพระกระยาหารเลย ตลอดเวลา ๔๙ วัน บัดนี้ ควรที่ตถาคตจะรับอาหารของสองพาณิช ที่น้อมเข้ามาถวายด้วยบาตร ขณะนั้น ท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ พระองค์ ได้นำบาตรเสลมัย เป็นศิลาล้วน มีสีเขียวดังเมล็ดถั่วเขียวทั้ง ๔ ลูก มาจากทิศทั้ง ๔ น้อมเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า

ครั้นพระองค์ทรงรับบาตรทั้ง ๔ ลูก จากท้าวมหาราชแล้ว ทรงดำริว่า บรรพชิตไม่ควรมีบาตรเกินกว่า ๑ ลูก และในทันใดนั้น ก็ทรงอธิษฐานประสานบาตรทั้ง ๔ ลูกนั้น เข้าเป็นบาตรลูกเดียว แล้วทรงเอาบาตรนั้นรับข้าวสัตตุก้อน สัตตุผง ของพาณิชทั้งสอง ทรงทำภัตตกิจ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสร็จการเสวยแล้ว ตปุสสะ ภัลลิกะ พาณิชทั้งสอง ได้กราบทูลแสดงตนเป็นอุบาสกด้วยความเลื่อมใสขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า กับพระธรรม ว่าเป็นสรณะตลอดชีวิตด้วยเวลานั้นยังไม่มีพระสงฆ์ ปฐมอุบาสกทั้งสองนี้จึงเป็นอุบาสกประเภท **เทฺววาจิก** คือ เปล่งวาจาขอถึงพระพุทธเจ้า และพระธรรมทั้งสองเป็นที่พึ่งที่ระลึก

เทวดาทราบความปริวิตกของพระสัมพุทธเจ้าว่า ธรรมเป็นคุณชาติละเอียด ยากที่สัตว์จะรู้ตาม จะไม่แสดง ก็ร้อนใจ พากันไปเฝ้าท้าวมหาพรหม.

ภาพที่ ๓๓

ท้าวมหาพรหมกับหมู่เทวดาพากันมาเฝ้าพระสัมพุทธเจ้าอาราธนาให้แสดงธรรมโปรดสัตว์.

ภาพที่ ๓๔

ครั้นแล้วพาณิชทั้งสองได้กราบทูลขอประทานปูชนียวัตถุ คือสิ่งใดสิ่งหนึ่งสำหรับเป็นที่ระลึก อภิวาทบูชาในกาลต่อไป พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกพระหัตถ์ขึ้นปรามาสพระเศียร ในขณะนั้น พระเกศธาตุ ๘ เส้นได้ติดนิ้วพระหัตถ์ลงมา พระบรมศาสดาจึงทรงประทานพระเกศธาตุทั้ง ๘ เส้นนั้นแก่ตปุสสะ ภัลลิกะ ปฐมอุบาสก เพื่อเป็นที่ระลึกตามประสงค์ พาณิชทั้งสองน้อมรับพระเกศธาตุด้วยความเบิกบานใจอย่างยิ่ง ได้นำบรรจุลงในผอบทองคำแล้ววางลงบนสุวรรณภาชนะอันวิจิตร ถวายบังคมอัญเชิญผอบพระเกศธาตุไปด้วยเศียรเกล้าของตน นำขึ้นประดิษฐานบนเกวียน แล้วหลีกไปจากที่นั้น

[22]ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเสด็จจากร่มไม้ราชายตนะไปประทับยังร่มไม้อชปาลนิโครธอีกครั้งหนึ่ง ทรงพระดำริถึงพระองค์ว่า การดำรงพระองค์อยู่โดยความเป็นผู้ไม่มีที่เคารพ กราบไหว้ เป็นความลำบากก็แลพระองค์ควรจะเคารพกราบไหว้ผู้ใดดี เมื่อได้ทรงพิจารณาเลือกหาผู้ที่ทรงคุณสมบัติยิ่งกว่า ควรที่พระองค์จะทรงเคารพ ก็มิได้ทรงมองเห็นผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม ควรแก่การคารวะ

ทรงพระดำริว่า *พระโลกุตตรธรรม ที่ตถาคตได้ตรัสรู้นี้แล เป็นปูชนียวัตถุอันประเสริฐสุด ควรแก่การเคารพบูชาอย่างยิ่ง แม้พระสัมพุทธเจ้าทั้งหลายที่เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานไปแล้วทุก ๆ พระองค์ ก็ทรงเคารพพระสัทธรรม ดังนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเคารพพระธรรม ทรงเทิดทูนพระธรรมขึ้นเป็นที่เคารพบูชา*

ต่อนั้นก็ทรงพิจารณาถึงพระธรรม ที่พระองค์ได้ทรงตรัสรู้ทั้งหมดนั้นเป็นคุณชาติละเอียดสุขุมคัมภีรภาพอย่างยิ่ง ยากที่มนุษย์ทั้งหลายผู้มีปัญญาน้อย มีความเพียรน้อย แม้จะได้สดับแล้ว จะตรัสรู้ตามได้ ทำให้พระองค์ทรงท้อพระทัยในอันจะแสดงธรรมโปรดประชากร

[23]ขณะนั้น ท้าวสหัมบดีพรหม ทราบในพระพุทธปริวิตกเช่นนั้น จึงชวนเทพยดาเป็นอันมากเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ แล้วกราบทูลอาราธนาว่า *"ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระมหากรุณาดังทะเลหลวง ประชากรทั้งปวง*

ที่มีสาวกบารมีได้สั่งสมไว้มีอยู่ สัตว์ผู้มีธุลีนัยน์ตาน้อย ยังมีอยู่ ถ้าพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดประทานพระธรรมเทศนา ประชาสัตว์ก็จะได้ดวงปัญญาหยั่งรู้ตาม จะได้ข้ามสังสารวัฏ สมดังมโนรถของพระองค์ที่ทรงมุ่งจะเรือขนสัตว์ให้เข้าสู่พระนิพพาน"

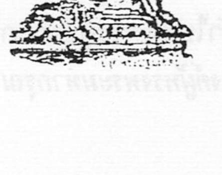
ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำอาราธนาของท้าวสหัมบดีก็ทรงพระจินตนาการว่า เป็นธรรมดาของพระสัมพุทธเจ้าทั้งหลายที่สืบ ๆ กันมาในอันที่จะประกาศธรรมโปรดประชากร แท้จริงในราตรีแห่งวันที่จะได้ตรัสรู้ในมัชฌิมยาม ทรงบรรลุจุตูปปาตญาณ ก็ทรงหยั่งเห็นสันดานของประชาสัตว์สิ้นแล้ว ว่ามีอุปนิสัยต่าง ๆ กัน เป็น ๔ จำพวก คือ

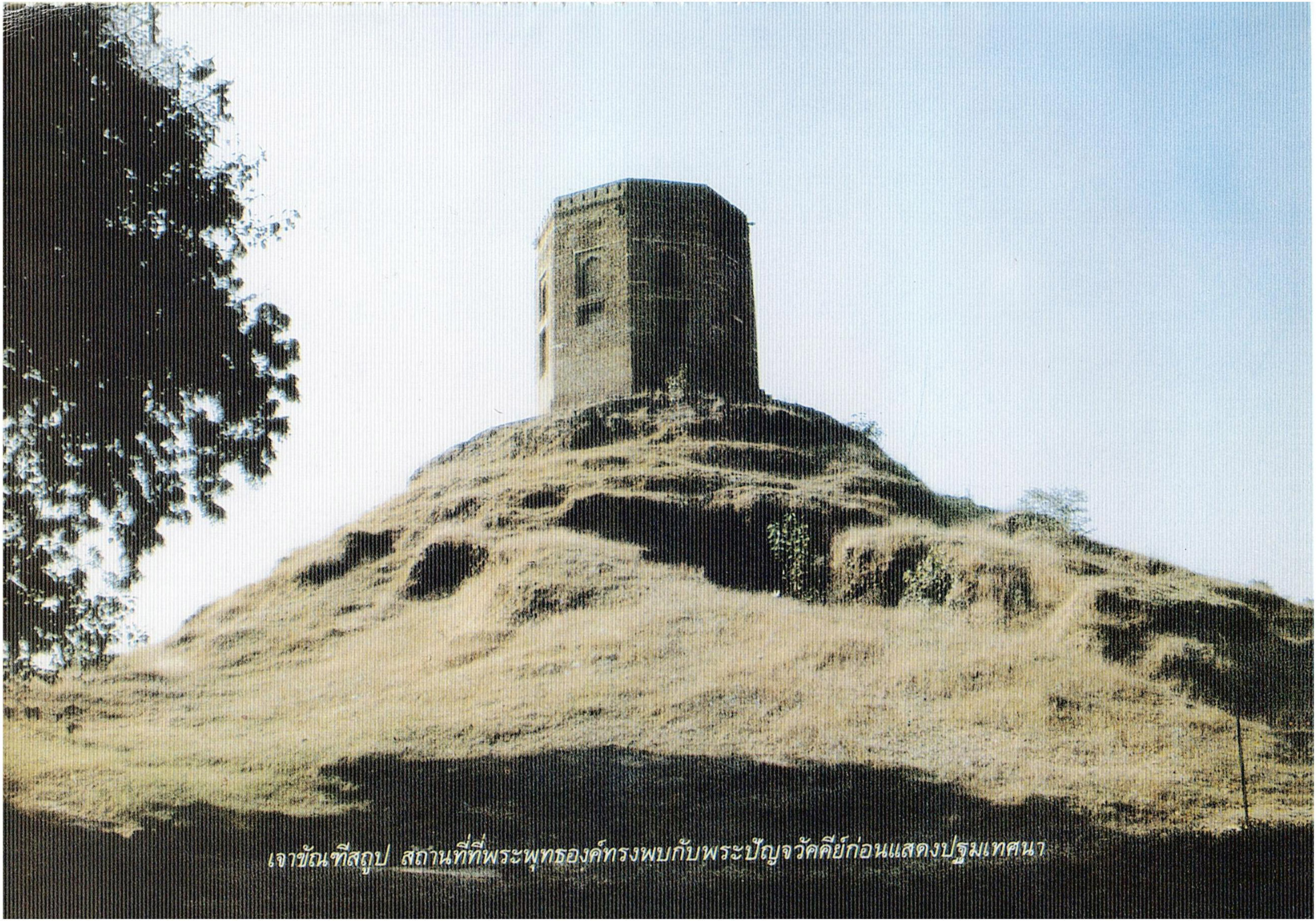
๑. อุคฆฏิตัญญู ผู้สามารถจะตรัสรู้ตามพระธรรมเทศนาได้ฉับพลัน

๒. วิปจิตัญญู ผู้จะตรัสรู้ตามในกาลภายหลังที่สดับรับพระโอวาทแนะนำในกาลต่อไป

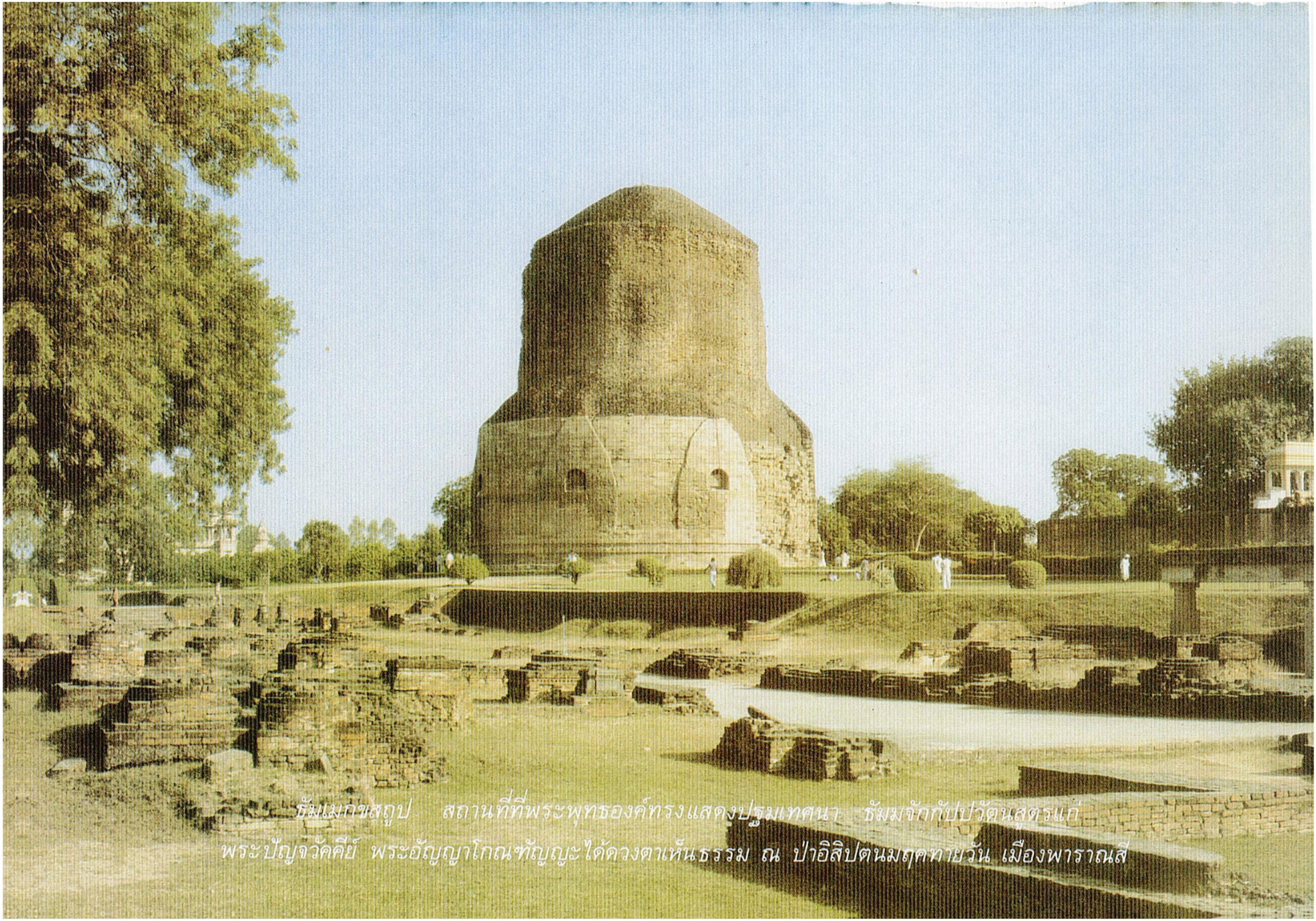
๓. เนยยะ ผู้มีสันดานเพียงเล่าเรียน ศึกษา ปฏิบัติตามโอวาทซึ่งสามารถจะรู้ได้ในกาลภายหลัง

๔. ปทปรมะ ผู้ยากที่จะสั่งสอน แม้จะได้สดับธรรม ก็จะได้ผลเพียงเป็นอุปนิสัยปัจจัยในภพต่อไป ดังดอกบัว ๔ เหล่านั้น จึงได้ทรงน้อมพระทัยไปในอันที่จะแสดงธรรมโปรดประชาสัตว์ ทรงรับอาราธนาของท้าวสหัมบดี-พรหม ตั้งพระทัยจะประดิษฐานพระพุทธศาสนาด้วยดี ให้เกิดแก่พุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา แผ่ไพศาลก่อนที่จะเสด็จดับขันธ์-ปรินิพพานสืบไป.[24]

เจาขัณฑีสถูป สถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงพบกับพระปัญจวัคคีย์ก่อนแสดงปฐมเทศนา

ธัมเมกขสถูป สถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปฐมเทศนา ธัมมจักกัปปวัตนสูตรแก่ พระปัญจวัคคีย์ พระอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี

พระพุทธรูปปางปฐมเทศนาที่พิพิธภัณฑ์เมืองพาราณสี

มูลคันธกุฎีที่พระพุทธเจ้าทรงประทับ ณ วัดป่าอิสิปตนมฤคทายวัน และกุฎิพระอรหันต์ทั้งหลาย

พระคันธกุฎี สถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงประทับ ณ ยอดเขาคิชฌกูฏเมืองราชคฤห์

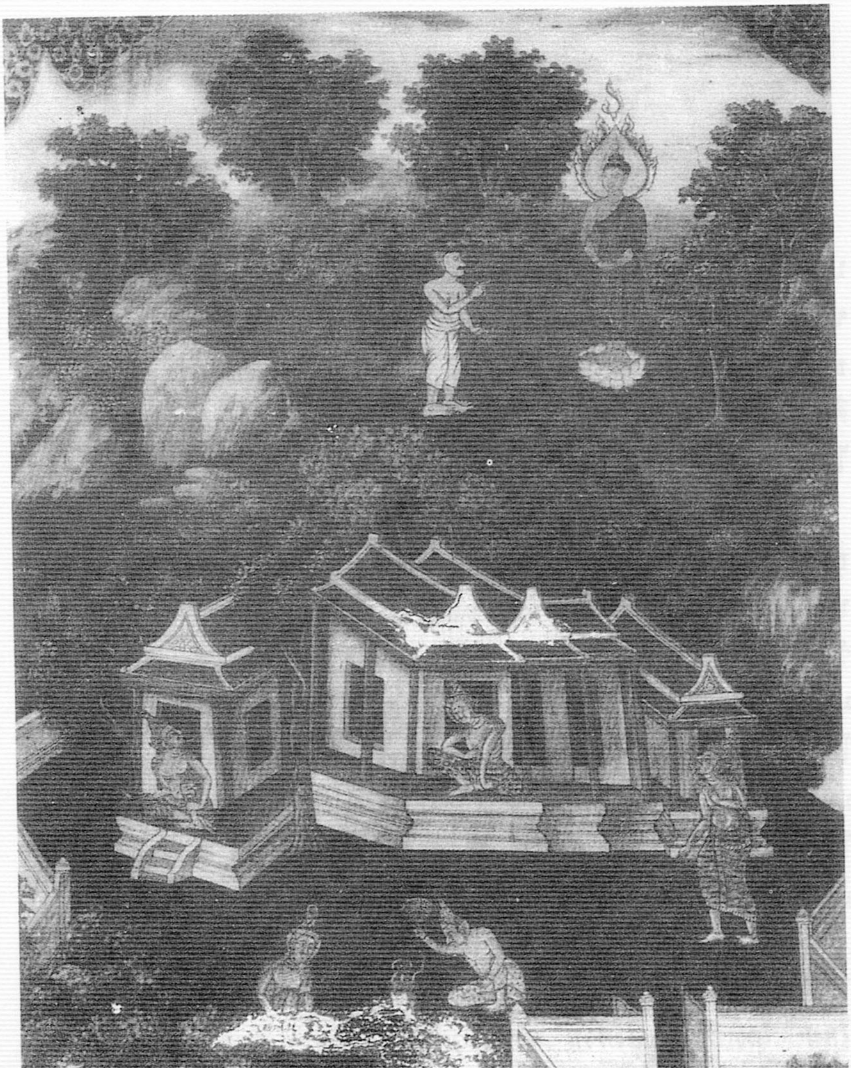
เขาคิชฌกูฏ ณ เมืองราชคฤห์ สถานที่ที่พระพุทธองค์เคยประทับและแสดงพระธรรมเทศนาสำคัญ ๆ หลายสูตร

ถ้ำสุกรขาตาเชิงเขาคิชฌกูฏที่พระสารีบุตร
สำเร็จเป็นพระอรหันต์

หมู่กุฏิวัดพระเชตวันวิหารที่พระพุทธเจ้าจำพรรษาถึง ๑๙ พรรษา พร้อมด้วย
พระอรหันต์ทั้งหลาย อนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นผู้สร้างถวาย เมืองสาวัตถี

พระสัมพุทธเจ้า เสด็จพระพุทธดำเนินไปโปรดพระฤาษีปัญจวัคคีย์
ทั้ง ๕ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พบอุปกาชีวกในระหว่างทาง.

ภาพที่ ๓๕

โปรดปัญจวัคคีย์[25]

ต่อนั้น ก็ทรงดำริหาคนที่ควรจะได้รับการเทศนาเป็นครั้งแรก ได้ทรงปรารภถึงอาฬารดาบส และอุททกดาบส ที่พระองค์ได้เคยอยู่อาศัยศึกษาลัทธิของท่านในกาลก่อน ว่าท่านทั้งสองนี้มีปัญญา ทั้งมีกิเลสเบาบาง สามารถจะรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน แต่ท่านทั้งสองได้สิ้นชีพเสียแล้วก่อนหน้า ๗ ราตรี มัจจุ คือ ความตาย เป็นมารเป็นภัยต่อคุณอันใหญ่ของท่านทั้งสอง ถ้าท่านยังมีชีวิตอยู่ได้ฟังธรรมแล้วคงจะได้ตรัสรู้โดยฉับพลันทีเดียว

ภายหลังทรงระลึกถึงปัญจวัคคีย์ว่า เป็นผู้มีอุปนิสัยในอันจะตรัสรู้ธรรม ทั้งมีอุปการะแก่พระองค์มาก ได้เป็นอุปฐากของพระองค์เมื่อครั้งทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ครั้นทรงกำหนดแน่ในพระทัยว่า จะแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ก่อน ดังนั้น ครั้นเวลาเช้าแห่งวันจาตุททสี ดิถีขึ้น ๑๔ ค่ำแห่งอาสาฬหมาส คือ เดือน ๘ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำภัตตกิจเสร็จแล้ว ก็เสด็จดำเนินไปโดยทางที่จะไปยังเมืองพาราณสี อันเป็นทางระหว่างแห่งแม่น้ำคยากับแดนมหาโพธิต่อกัน ทรงพบอาชีวกผู้หนึ่ง มีนามว่า อุปกะ เดินสวนทางมา ฝ่ายอุปกะได้เห็นพระรัศมีฉวีวรรณของพระผู้มีพระภาคงดงามผ่องใส อย่างที่ไม่เคยเห็นมาแต่ก่อน ก็ประหลาดใจ คิดไปว่า คนผู้นี้ไฉนหนอจึงมีรัศมีโอภาสงามผุดผ่องเป็นสง่าน่าเคารพยิ่งนัก จึงเข้าไปใกล้แล้วปราศรัยด้วยคารวะเป็นอันดีว่า *"ข้าแต่สมณะ อินทรีย์ของท่านผ่องใส บริสุทธิ์ปราศจากราคี ท่านบวชในสำนักไหน ใครเป็นครูของท่าน ท่านเล่าเรียนปฏิบัติธรรมในสำนักอาจารย์ผู้ใด? กรุณาแจ้งข้าพเจ้าทราบด้วย"*

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **"ดูกร อุปกะ ! ตถาคตเป็นสยัมภู ตรัสรู้เองด้วยปัญญายิ่ง ไม่มีใครเป็นครูอาจารย์สั่งสอน เป็นสัพพัญญู ตรัสรู้ธรรมทั้งมวล ไม่มีสิ่งใดที่ควรจะรู้ ซึ่งตถาคตไม่รู้ อุปกะ ! เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ตถาคตจะแสดงว่าใครเป็นครูสั่งสอนเล่า"**

อุปกะไม่เชื่อ ด้วยไม่มีญาณที่จะหยั่งเห็นตาม ทั้งไม่มีความรู้ที่จะซักถามถึงเหตุอื่นอีกได้ สั่นศีรษะแล้วก็หลีกไปจากที่นั้น ตามสันดานของอาชีวกที่มีทิฐิ ที่ยึดมั่นแต่ในลัทธิของตนเท่านั้นว่าถูก อาจารย์ของตนรู้จริง คนอื่นเปล่า ต่อนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จโดยทางนั้นต่อไป พอเพลาสายัณห์ก็บรรลุถึงป่าอิสิปตนมิคทายวัน[26]

[27]ขณะนั้น ปัญจวัคคีย์ ฤาษีทั้ง ๕ ได้แลเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล จึงกล่าวนัดหมายกันว่า พระสมณโคดม เลิกละความเพียรในการบำเพ็ญตบะ ในทุกรกิริยา บัดนี้ มีร่างกายผ่องใสงดงามยิ่งนัก คงจะไม่มีโอกาสได้บรรลุพระสัมโพธิญาณแล้ว เสด็จมา ณ ที่นี้ ชะรอยจะมีความรำคาญไม่สบายพระทัย อยู่ไม่ได้โดยลำพังพระองค์เดียว จึงเที่ยวสืบเสาะแสวงหาเรา ดังนั้น ในบรรดาพวกเรา ใครอย่าทำปัจจุคมต้อนรับ อย่าไหว้ อย่ากราบ อย่ารับบาตรจีวร ปูลาดแต่อาสนะไว้ถวาย ด้วยพระองค์เป็นกษัตริย์ขัตติยตระกูลมหาศาล หากพระองค์ปรารถนาจะนั่ง ก็จะได้นั่งตามประสงค์ ครั้นทำกติกาสัญญานัดหมายแล้วก็นั่งทำเพิกเฉยแสดงอาการไม่เคารพ ไม่ยินดีในการเสด็จมาของพระผู้มีพระภาคเจ้า

แต่ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้ามาใกล้ ก็บันดาลให้ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ลืมกติกาสัญญาที่ทำกันไว้หมด พากันลุกขึ้นยืนประณตน้อมอัญชลีรับบาตร จีวร บางรูปตักน้ำมาล้างพระยุคลบาท บางรูปก็ร้องทูลเชิญให้เสด็จประทับ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับแล้ว ปัญจวัคคีย์ได้กล่าวปฏิสันถารถามถึงทุกข์สุขตามวิสัยของคนที่ต่างถิ่นมาไกลได้พบกัน หากแต่ใช้สำนวนต่ำ ๆ ว่า อาวุโส โคตมะ อันเป็นกิริยาไม่เคารพ ซึ่งไม่เป็นการสมควร

แต่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสบอกว่า **"ดูกร ปัญจวัคคีย์ บัดนี้ ตถาคตได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว มาครั้งนี้หวังจะแสดงธรรมแก่เธอทั้ง ๕ เธอจงตั้งใจสดับและปฏิบัติตามคำของตถาคต ไม่ช้านานสักเท่าใดก็จะได้ตรัสรู้ตาม"**

ปัญจวัคคีย์ไม่เชื่อ กลับคัดค้านว่า *"อาวุโส โคตมะ แม้แต่กาลก่อน พระองค์ทรงบำเพ็ญตบะ ทำทุกรกิริยาด้วยความเพียรอย่างแรงกล้า ก็ยังไม่สำเร็จ*

แก่พระสัมมาสัมโพธิญาณ แล้วไฉนเลิกละความเพียรเวียนมาเป็นผู้มักมากแล้ว พระองค์จะตรัสรู้พระสัมโพธิญาณได้เล่า”

แม้พระบรมศาสดาจะตรัสเตือนซ้ำอีก ปัญจวัคคีย์ก็ยังไม่เชื่อ กล่าวโต้แย้งถึง ๓ ครั้ง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเตือนด้วยพระกรุณาให้ปัญจ-วัคคีย์ฤาษีทั้ง ๕ หวนระลึกถึงความหลังดูว่า *“ดูก่อน ปัญจวัคคีย์ วาจาที่ไม่ควรเชื่อคำใด ตถาคตเคยกล่าวอยู่บ้างหรือ? แม้แต่คำว่า ตถาคตได้ตรัสรู้พระสัมมา-สัมโพธิญาณนี้ ตถาคตเคยกล่าวกะใคร ที่ไหน แต่กาลก่อน”*

ด้วยอานุภาพของพระวาจาจริงของพระองค์ เป็นอัศจรรย์ ทำให้พระ-ปัญจวัคคีย์ระลึกเห็นตาม พากันแน่ใจว่า พระผู้มีพระภาค คงจะได้ตรัสรู้จริงดังพระวาจา ก็พร้อมกันถวายบังคมพระยุคลบาทด้วยคารวะ ขอประทานอภัยโทษที่แสดงอาการไม่เคารพต่อพระองค์ในเบื้องต้นทุกประการ.

ปฐมเทศนา

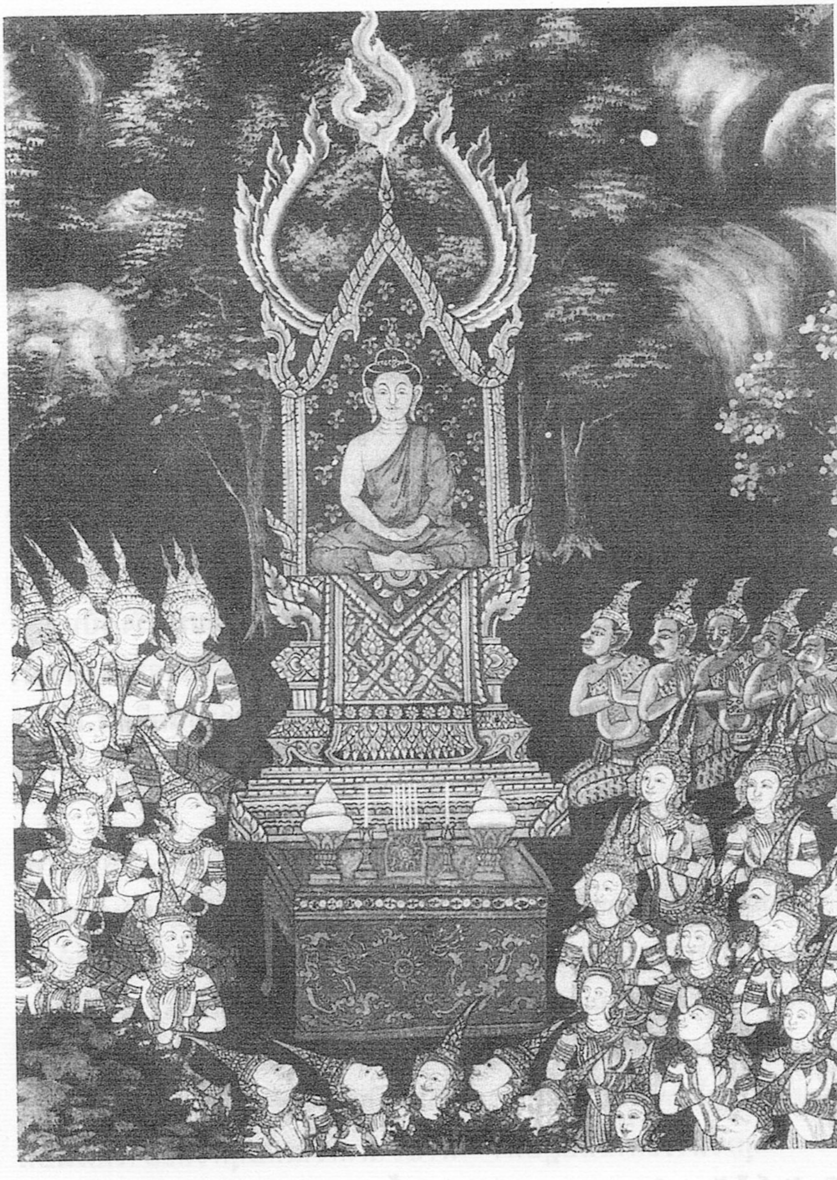
พระผู้มีพระภาคเสด็จประทับพักในสำนักปัญจวัคคีย์ ๑ ราตรี ครั้นรุ่งขึ้น เป็นวันปัณณรสี ขึ้น ๑๕ ค่ำ อาสาฬหมาส พระองค์จึงได้ทรงประกาศพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ประทานปฐมเทศนาแก่พระปัญจวัคคีย์ ทั้ง ๕ รูป นั้น ว่า

[28]*“ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่าง บรรพชิตไม่ควรนิยมยินดีคือ* กามสุขัลลิกา–นุโยค *ทำตนให้พัวพันด้วยสุขในกาม เป็นธรรมอันเลว เป็นเหตุตั้งบ้านตั้งเรือน เป็นของคนมีกิเลสหนา ไม่ใช่ของพระอริยะ คือผู้บริสุทธิ์ ไม่เป็นประโยชน์ นี้อย่าง ๑*

อัตตกิลมถานุโยค *ทำตนให้ลำบาก เป็นทุกข์ ไม่ทำให้เป็นพระอริยะ ไม่เป็นประโยชน์ นี้อย่าง ๑*

ทั้งสองอย่างนี้ อันบรรพชิตไม่ควรนิยมยินดี

มัชฌิมาปฏิปทา เราได้ตรัสรู้แล้ว ทำดวงตา ปรีชาญาณให้สว่าง เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คือสิ้นตัณหา

พระสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อันเป็นปฐมเทศนา
แก่ปัญจวัคคีย์ฤาษี เทวดาและพรหมพลอยมาสดับด้วยเป็นอันมาก.

ภาพที่ ๓๖

เครื่องรัดรึง

มัชฌิมาปฏิปทา นั้น เป็นอย่างไร

มัชฌิมาปฏิปทา นั้น คือ ทางมีองค์ ๘ ทำผู้ดำเนินให้เป็นอริยะนั้นเอง

องค์ ๘ นั้น อะไรบ้าง

องค์ ๘ นั้น คือ *ปัญญาความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ ความเพียรชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจชอบ ๑*

มัชฌิมาปฏิปทานี้แล เราได้ตรัสรู้แล้ว ทำดวงตา ปรีชาญาณให้สว่าง เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

ภิกษุทั้งหลาย ทุกข์นี้อย่างหนึ่ง เป็นอริยสัจจ์ คือ **ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความแห้งใจ ความรำพันความเจ็บไข้ ความเสียใจ ความคับใจ เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก เป็นทุกข์ ความปรารถนาไม่สมหวัง เป็นทุกข์**

ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ นี้อย่างหนึ่ง เป็นอริยสัจจ์คือ **ตัณหา ความทะยานอยาก ทำให้มีภพมีชาติ สหรคตด้วยความกำหนัดยินดี เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ**

ตัณหา อะไรบ้าง ?

กามตัณหา คือ ความทะยานอยากในอารมณ์ที่ใคร่ ๑ ภวตัณหา คือ ความทะยานอยากพอใจในภพ ๑ วิภวตัณหา คือความทะยานอยากพอใจในวิภวะปราศจากภพ ๑ ตัณหา ๓ ประการนี้แล เป็นเหตุให้เกิดทุกข์

ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ นี้อย่างหนึ่ง เป็นอริยสัจจ์ คือ ความดับตัณหาทั้ง ๓ นั้นแหละ หมดสิ้น เป็นอเสสวิราคะ ความสละ ความวางความปล่อย ความไม่พัวพัน ซึ่งตัณหานั้นแล เป็นความดับทุกข์

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทางเข้าถึงความดับทุกข์นี้อย่างหนึ่งเป็นอริยสัจจ์ ได้แก่อริยมรรค ทางมีองค์ ๘ นี้แล ปัญญาเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ ความเพียรชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจชอบ ๑ เป็นทางถึงความดับทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย ดวงตา ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแก่เรา

ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังแล้วในกาลก่อนว่า

ข้อนี้ ทุกข์ ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญา และเราก็ได้กำหนดรู้แล้ว

ข้อนี้ ทุกขสมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิด ควรละเสีย และเราได้ละเสียแล้ว

ข้อนี้ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ควรทำให้แจ้งชัด และเราก็ได้ทำให้แจ้งชัดแล้ว

ข้อนี้ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทางเข้าถึงความดับทุกข์ ควรทำให้เกิด และเราก็ได้ทำให้เกิดแล้ว

ภิกษุทั้งหลาย ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นจริง ในอริยสัจ ๔ อัน มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดเพียงใดแล้ว เราก็ยังไม่อาจยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ไม่มีความรู้อันใดเหนือเพียงนั้น

เมื่อใด ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นจริง ในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ของเราหมดจดดีแล้ว เมื่อนั้น เราอาจยืนยันตนว่า เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ไม่มีความรู้อันใดเหนือก็แลปัญญาได้เกิดขึ้นแก่เรา ชัดว่าความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเริบ ความเกิดครั้งนี้เป็นที่สุดแล้วบัดนี้ ไม่มีความเกิดอีก

เมื่อพระสัมพุทธเจ้า ตรัสพระธรรมเทศนาอยู่ ธรรมจักษุ[๑] คือดวงตาอันเห็นธรรม ปราศจากธุลีมลทิน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่ท่านโกณฑัญญะว่า "สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา" พระองค์ทรงทราบว่าท่านโกณฑัญญะ ได้เห็นธรรมแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานด้วยความเบิกบานพระทัยว่า "อัญญาสิ วต โภ โกณฑัญโญ ๆ" แปลว่า *"โกณฑัญญะ ได้รู้แล้วหนอ ๆ"* พระโกณฑัญญะจึงได้คำว่า อัญญา อันเป็นคำนำหน้าพระอุทาน เพิ่มชื่อข้างหน้าเป็น พระอัญญาโกณฑัญญะ ตั้งแต่กาลนั้นมา

เมื่อพระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร จบลงให้พระอัญญาโกณฑัญญะได้บรรลุโสดาปัตติมรรค เป็นพระโสดาบันแล้วและให้บรรดาอเนกนิกรเทพยดาที่มาประชุมฟังธรรมเทศนาอยู่ ได้บรรลุคุณวิเศษโดยควรแก่วิสัย สุดที่จะคณนา

---

๑. ธรรมจักษุนี้ ได้แก่พระโสดาปัตติมรรค ท่านผู้ได้เป็นพระโสดาบัน

พระโกณฑัญญะ จึงได้ทูลขออุปสมบท เป็นภิกษุ ในพระธรรมวินัยของพระสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงประทาน เอหิภิกขุอุปสัมปทา ให้เป็นภิกษุในธรรมวินัย ด้วยพระวาจาว่า *"ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด"* ด้วยพระวาจาเพียงเท่านั้น ก็ได้สำเร็จเป็นภิกษุในพระธรรมวินัยอย่างสมบูรณ์ ด้วยในเวลานั้นยังมิได้ทรงบัญญัติวิธีอุปสมบทแบบอื่นไว้ ทั้งเพิ่งเป็นการประทานอุปสมบทครั้งแรกในพระศาสนา ฉะนั้น พระอัญญาโกณฑัญญะ จึงเป็นพระสงฆ์องค์แรกเป็นพระอริยบุคคลองค์แรกและเป็นพระสาวกองค์แรกในพระศาสนานี้ เป็นอันว่า พระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า และพระสงฆเจ้า ได้เกิดขึ้นแล้วบริบูรณ์ในกาลแต่บัดนั้น

พระบรมศาสดา มีพระพุทธประสงค์จะทรงโปรดพระปัญจวัคคีย์ให้สำเร็จพระอรหัต เพื่อเป็นกำลังในการประกาศพระศาสนาต่อไป จึงเสด็จจำพรรษา ณ ป่าอิสิปตนมิคทายวัน ทรงสั่งสอนบรรพชิตทั้ง ๔ รูปที่เหลืออยู่นั้น ด้วยพระธรรมเทศนาต่าง ๆ ตามสมควรแก่อัธยาศัย เมื่อท่านวัปปะและท่านภัททิยะ ได้ธรรมจักษุ ดวงตาเห็นธรรมอย่างพระอัญญาโกณฑัญญะแล้วทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ทรงประทานอุปสมบทแก่ท่านทั้ง ๒ นั้น เหมือนอย่างประทานแก่พระอัญญาโกณฑัญญะ ภายหลังท่านมหานามะและท่านอัสสชิ ได้ธรรมจักษุ แล้วทูลขออุปสมบท พระบรมศาสดาก็ทรงประทานเหมือนอย่างประทานแก่สาวกทั้ง ๓

ครั้นพระภิกษุปัญจวัคคีย์ ตั้งอยู่ในที่พระสาวกแล้ว มีอินทรีย์ มีศรัทธาเป็นต้น แก่กล้า สมควรสดับธรรม จำเริญวิปัสสนา เพื่อวิมุติเบื้องสูงแล้ว ครั้นถึงวันแรม ๕ ค่ำ แห่งเดือนสาวนะ คือ เดือน ๙ ซึ่งเท่ากับแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ไทย ด้วยสมัยนั้น นับแรมเป็นต้นเดือน นับขึ้นเป็นปลายเดือน พระ-ศาสดาจึงได้แสดงพระธรรมสั่งสอนพระปัญจวัคคีย์ด้วย อนัตตลักขณสูตร[๑] เมื่อพระบรมศาสดาตรัสพระธรรมเทศนา แสดงอนัตตลักขณสูตรอยู่ จิตของพระภิกษุปัญจวัคคีย์ ผู้พิจารณาภูมิธรรมตามกระแสเทศนานั้น พ้นแล้วจาก

---

๑. จงดูคำอธิบายในพุทธประวัติ ฉบับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสนั้นเถิด

อาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด

ครั้งนั้น มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๖ องค์ คือ พระสัมพุทธเจ้า ๑ พระอริยสาวก ๕ คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ ๑ พระวัปปะ ๑ พระภัททิยะ ๑ พระมหานามะ ๑ พระอัสสชิ ๑ รวมเป็น ๖ ด้วยประการฉะนี้[29]

ในสมัยนั้น มีมาณพผู้หนึ่ง ชื่อว่า ยสะ เป็นบุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสี บริบูรณ์ด้วยทรัพย์ศฤงคาร มีเรือน ๓ หลัง เป็นที่อยู่ประจำใน ๓ ฤดู อย่างผาสุก อิ่มอยู่ในกามสุขตามฆราวาสวิสัย ครั้งนั้น ในฤดูฝน พรรษากาลที่พระสัมพุทธเจ้า ทรงจำพรรษาอยู่ที่ป่าอิสิปตนมิคทายวัน ซึ่งอยู่ไม่ไกลแต่บ้านยสมาณพ ราตรีวันหนึ่ง ยสมาณพนอนหลับก่อน เหล่านางบำเรอและบริวารนอนหลับภายหลัง แสงชวาลาที่ตามไว้ยังสว่างอยู่ ยสมาณพตื่นขึ้นเห็นบริวารเหล่านั้นนอนหลับอยู่ ปราศจากสติสัมปชัญญะ แสดงอาการวิกลวิการไปต่าง ๆ บ้างกรน คราง ละเมอ เพ้อพึมพำ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยินดีดังแต่ก่อน ปรากฏแก่ยสมาณพเหมือนซากศพที่ถูกทอดทิ้งไว้ในป่าช้า ยสมาณพเห็นแล้วเกิดความสลดใจ เบื่อหน่าย รำคาญ อยู่ในห้องไม่ติด ออกอุทานด้วยความสังเวชใจว่า “ที่นี่วุ่นวาย ไม่เป็นสุข” แล้วออกจากห้องสวมรองเท้าเดินออกจากประตูเรือน ตรงไปทางที่จะไปป่าอิสิปตนมิคทายวัน

ในเวลานั้น จวนใกล้รุ่ง พระศาสดาเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ทรงได้ยินเสียงยสมาณพ เดินบ่นมาด้วยความสลดใจ ใกล้ที่จงกรมเช่นนั้น จึงรับสั่งเรียกด้วยพระมหากรุณาว่า “ยสะ! ที่นี่ไม่วุ่นวาย ยสะ! ที่นี่สงบ เป็นสุข ยสะ! ท่านมาที่นี่เถิด” ฝ่ายยสมาณพได้ยินเสียงพระศาสดารับสั่งว่า “ที่นี่ไม่วุ่นวาย สงบ เป็นสุข” ก็ดีใจถอดรองเท้าเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคยังที่ประทับถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ ด้วยความสบายใจ ปราศจากความวุ่นวาย เป็นทางให้ได้ความสงบสุข

พระศาสดาตรัสเทศนาโปรดยสมาณพด้วย อนุปุพพีกถา แสดงถึงปฏิปทาเบื้องต้น ที่คฤหัสถชนจะพึงสดับ และปฏิบัติตามได้โดยลำดับ คือ

๑. **ทาน** พรรณนาความเสียสละ ให้ด้วยความยินดี เพื่อบูชาคุณของท่านผู้มีคุณ ด้วยความกตัญญู ด้วยความเคารพนับถือ เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลฉัน

ญาติมิตรด้วยความไมตรี ด้วยน้ำใจอันงาม เพื่ออนุเคราะห์ผู้น้อย ผู้ตกทุกข์ได้ยาก ด้วยความกรุณาสงสาร

๒. **ศีล** พรรณนาความรักษากาย วาจาเป็นสุภาพ เรียบร้อย เว้นจากการเบียดเบียนกัน เพื่อความสงบสุข ตามหลักแห่งมนุษยธรรม

๓. **สวรรค์** พรรณนาถึงอานิสงส์ของผู้บำเพ็ญทาน รักษาศีล จะพึงได้พึงถึงความสุข อย่างเทพเจ้าในสรวงสวรรค์ ยิ่งกว่าความสุขของมนุษย์

๔. **กามาทีนพ** พรรณนาถึงโทษของกาม ของผู้บริโภคกามทั้งในมนุษย์ ทั้งในสวรรค์ เป็นช่องทางแห่งทุกข์โทษ เพราะวุ่นวาย ไม่สงบ เดือดร้อน ไม่รู้จักสิ้นสุด น่าระอา น่าเบื่อหน่าย

๕. **เนกขัมมานิสงส์** พรรณนาถึงอานิสงส์ของการหลีกออกจากกาม เหมือนคนออกจากเรือนไฟที่กำลังติดอยู่ ไม่เร่าร้อน สงบเย็นใจ เป็นสุข ไม่มีภัยไม่มีเวรทุกประการ

ฟอกจิตของยสมาณพ ให้ห่างไกลจากความยินดีในกาม ได้ธรรมจักษุเหมือนผ้าที่ซักฟอกให้หมดมลทิน ควรจะรับน้ำย้อมได้แล้ว พระศาสดาจึงแสดงอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย *เหตุให้ทุกข์เกิด*, ทุกขนิโรธ *ความดับทุกข์*, และ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา *ได้แก่ข้อปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์* โปรดยสมาณพให้ได้เห็นธรรมพิเศษ ณ ที่นั่งนั้น

ฝ่ายมารดาของยสมาณพ ทราบว่าลูกชายหาย มีความเศร้าโศก บอกแก่เศรษฐีผู้เป็นสามี ท่านเศรษฐีตกใจ ให้คนออกติดตามตลอดทางทุกสาย แม้ตนเองก็ร้อนใจ อยู่ไม่ติด ออกติดตามด้วย เผอิญเดินทางผ่านมาใกล้ที่ป่าอิสิปตนมิคทายวัน เห็นรองเท้าของลูก จำได้ ดีใจ ตามเข้าไปหาจนถึงที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่

พระบรมศาสดาตรัสเทศนา อนุปุพพิกถา และอริยสัจ ๔ โปรดท่านเศรษฐี ให้เศรษฐีได้ดวงตาเห็นธรรม ทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนา แสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต ท่านเศรษฐีได้เป็นอุบาสกถึงพระรัตน–ตรัยคนแรก ก่อนกว่าชนทั้งปวงในพระศาสนานี้

ขณะที่พระบรมศาสดาตรัสเทศนาอนุปุพพิกถา และอริยสัจ ๔ โปรด

ยสมาณพ เสฎฐีบุตร เข้าเฝ้าสดับพระธรรมเทศนา และขอบรรพชา.

ภาพที่ ๓๗

ท่านเศรษฐี ยสมาณพนั่งอยู่ในที่นั้น ได้ฟังเทศนาทั้งสองเรื่องนี้ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ในที่นั่งนั้นเอง พิจารณาภูมิธรรมตามกระแสพระธรรมเทศนา จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน สำเร็จอริยคุณเบื้องสูงเป็นพระอรหันต์ ณ ที่นั้น นับว่ายสมาณพเป็น พระอรหันต์องค์แรกที่อยู่ในเพศคฤหัสถ์ คือ ยังมิทันได้บวช ก็บรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นคุณสูงสุดในพระศาสนานี้

ฝ่ายเศรษฐีผู้บิดา ไม่ทราบว่า ท่านยสะสิ้นอาสวะแล้ว จึงกล่าวแก่ยสะว่า *"พ่อยสะ มารดาของเจ้าไม่เห็นเจ้า มีความเศร้าโศกพิไรรำพันยิ่งนัก เจ้าจงให้ชีวิตแก่มารดาของเจ้าเถิด"*

ท่านยสะแลดูพระบรมศาสดา พระบรมศาสดาจึงตรัสบอกแก่เศรษฐีให้ทราบว่า *"บัดนี้ ยสะได้บรรลุพระอรหัต เป็นพระอรหันต์แล้ว มิใช่ผู้ที่จะกลับคืนไปครองฆราวาสอีก"*

ท่านเศรษฐีกราบทูลว่า *"เป็นลาภอันประเสริฐของยสะแล้ว ขอให้ยสะได้รุ่งเรืองอยู่ในอนาคาริยวิสัยเถิด"* แล้วกราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดากับพระยสะ ให้ไปรับอาหารบิณฑบาตที่เรือนของตนในเช้าวันนั้น ครั้นทราบว่าพระบรมศาสดาทรงรับอาราธนาด้วยอาการดุษณีภาพแล้ว ก็ถวายบังคมลากลับไปสู่เรือน แจ้งข่าวแก่ภรรยา พร้อมกับสั่งให้จัดแจงขาทนียโภชนียาหารอันประณีต เพื่อถวายพระบรมศาสดา

เมื่อท่านเศรษฐีกลับแล้ว ยสมาณพได้กราบทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุ พระบรมศาสดาทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาเป็นพิเศษ ด้วยยสมาณพได้บรรลุพระอรหัต เป็นพระอรหันต์แล้ว เพียงแต่ทรงรับให้เข้าอยู่ในภาวะของภิกษุ ในพระธรรมวินัยได้เท่านั้น ดังนั้น จึงตรัสพระวาจาแต่สั้น ๆ ว่า "เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด" ตัดคำว่า "เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบ" ข้างท้ายออกเสีย ด้วยพระยสะถึงที่สุดทุกข์แล้ว

ในเวลาเช้าวันนั้น พระบรมศาสดาก็มีพระยสะ เป็นพระตามเสด็จ ๑ รูป เสด็จไปยังเรือนท่านเศรษฐีตามคำอาราธนา ประทับนั่งยังอาสนะ

ที่ตกแต่งไว้ถวายเป็นอันดี มารดาและภรรยาเก่าของพระยสะเข้าเฝ้า พระบรม-ศาสดาทรงแสดงอนุปุพพิกถา และอริยสัจ ๔ ให้สตรีทั้งสองนั้นได้ธรรมจักษุ เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ปฏิญาณตนเป็นอุบาสิกาขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต มารดาและภรรยาเก่าของพระยสะได้เป็นอุบาสิกาคนแรกในพระพุทธศาสนาก่อนกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในโลกนี้

ครั้นได้เวลาภัตตกิจ มารดาบิดาภรรยาเก่าของพระยสะ ได้จัดการอังคาสด้วยขัชชโภชนาหารอันประณีตด้วยมือตนเอง เมื่อเสร็จภัตตกิจแล้ว พระบรมศาสดาตรัสอนุโมทนาให้อุบาสกอุบาสิกาทั้ง ๓ นั้น อาจหาญ ร่าเริงในธรรม เป็นอันดีแล้ว เสด็จกลับประทับยังป่าอิสิปตนมิคทายวัน

ครั้งนั้น มีเศรษฐีบุตรชาวเมืองพาราณสี ๔ คน คือ วิมละ ๑ สุพาหุ ๑ ปุณณชิ ๑ ควัมปติ ๑ ซึ่งเป็นสหายที่รักใคร่ของพระยสะ ครั้นได้ทราบข่าวว่าพระยสะออกบวช เกิดความสนใจใคร่จะรู้ธรรมที่พระยสะมุ่งหมายประพฤติพรต ดังนั้น สหายทั้ง ๔ คน จึงพร้อมกันไปพบพระยสะถึงที่อยู่ พระยสะได้พาสหายทั้ง ๔ คนนั้นไปเฝ้าพระบรมศาสดาทูลให้ทรงสั่งสอน พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมโปรดเศรษฐีบุตรทั้ง ๔ นั้น ได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว ประทานอุปสมบทให้เป็นภิกษุ ทั้งทรงสั่งสอนให้บรรลุพระอรหัตผลในกาลต่อมา ครั้งนั้น มีพระอรหันต์ในโลกเป็น ๑๑ องค์ด้วยกันทั้งพระบรมศาสดา

ต่อมามีสหายของพระยสะ ซึ่งเป็นชาวชนบท ๕๐ คน ได้ทราบข่าวว่าพระยสะออกบวช มีความคิดเช่นเดียวกับสหายของพระยสะทั้ง ๔ นั้น จึงไปหาพระยสะที่ป่าอิสิปตนมิคทายวัน ได้สดับธรรม มีความเลื่อมใส ได้อุปสมบทและได้บรรลุพระอรหัตผลด้วยกันทั้งหมดโดยนัยก่อน จึงเกิดมีพระ–อรหันต์รวมทั้งพระบรมศาสดาด้วย ๖๑ องค์[30]

ส่งพระสาวกประกาศพระศาสนา

เมื่อพระสาวกมีมาก พอจะเป็นกำลังช่วยพระองค์ออกประกาศพระศาสนา เพื่อเป็นประโยชน์สุขแก่คนเป็นอันมากได้แล้ว ครั้นออกพรรษาแล้ว จึงส่งพระสาวกทั้ง ๖๐ นั้น ออกไปประกาศพระศาสนา ด้วยพระดำรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย! เราได้พ้นแล้วจากบ่วงเครื่องรัดรึงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้ท่านทั้งหลายก็เช่นกัน ท่านทั้งหลายจงเที่ยวไปในชนบท เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก ต่างรูปต่างไป แต่ละทิศละทาง อย่าไปรวมกัน ๒ รูปในทางเดียวกัน จงแสดงธรรมประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง สัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลสบังปัญญาดุจธุลีในจักษุน้อย มีอยู่ เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อมจากคุณที่จะพึงได้พึงถึงแล้วผู้ตรัสรู้ธรรมจักมีขึ้นตามโดยลำดับ แม้เราก็จักไปยังอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรมเช่นกัน”[31]

ครั้นพระสาวกทั้ง ๖๐ องค์ ถวายบังคมลาพระบรมศาสดาออกจากป่าอิสิปตนมิคทายวัน จาริกไปประกาศพระศาสนายังชนบทน้อยใหญ่ตามพระพุทธประสงค์แล้ว ส่วนพระองค์ก็เสด็จดำเนินไปยังตำบลอุรุเวลา ครั้นถึงไร่ฝ้ายในระหว่างทาง เสด็จหยุดพักที่ร่มไม้ต้นหนึ่ง

ขณะนั้น มาณพ ๓๐ คน ซึ่งเป็นสหายที่รักใคร่กัน เรียกว่า “**ภัททวัคคีย์**” อยู่ในราชตระกูลแห่งราชวงศ์โกศล ต่างคนต่างพาภรรยาของตน ๆ มาหาความสำราญ บังเอิญสหายคนหนึ่งไม่มีภรรยา สหายเหล่านั้นจึงไปหาหญิงโสเภณีคนหนึ่งมาให้เพื่อนร่วมความสำราญ ครั้นเผลอไป ไม่ระแวดระวังหญิงโสเภณีคนนั้น ได้ลักเอาเครื่องแต่งกายและสิ่งของอันมีค่าหนีไป มาณพทั้ง ๓๐ คนนั้น จึงออกเที่ยวติดตามมาพบพระบรมศาสดาที่ไร่ฝ้ายนั้น มาณพเหล่านั้นจึงเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาทูลถามว่า พระองค์ได้ทรงเห็นหญิงผู้นั้น

มาทางนี้หรือไม่ พร้อมกับได้ทูลถึงพฤติการณ์ของหญิงนั้นให้ทราบด้วย

พระบรมศาสดาได้ตรัสว่า **"ภัททวัคคีย์ ท่านทั้งหลาย จะแสวงหาหญิงผู้นั้นดี หรือแสวงหาตนของตนดี"** ครั้นสหายเหล่านั้นกราบทูลว่า **แสวงหาตนดีกว่า** จึงรับสั่งว่าถ้าเช่นนั้นจงตั้งใจฟัง เราจะแสดงธรรมแก่ท่านทั้งหลาย แล้วทรงแสดง**อนุปุพพิกถา** และ **อริยสัจ ๔** ให้ภัททวัคคีย์มาณพทั้ง ๓๐ นั้น ได้ดวงตาเห็นธรรม ประทานอุปสมบทให้เป็นภิกษุ แล้วทรงสั่งสอนให้บรรลุอริยผลเบื้องสูง ทรงส่งไปประกาศพระศาสนาเช่นเดียวกับพระสาวก ๖๐ องค์ก่อนนั้น พระอริยสงฆ์คณะนี้ได้กราบทูลลาเดินทางไปยังเมืองปาวา ข้างใต้แห่งแว่นแคว้นโกศลชนบท[32]

โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง[33]

ครั้นพระบรมศาสดาทรงส่งพระสาวกเหล่าภัททวัคคีย์ไปแล้วก็เสด็จตรงไปยังอุรุเวลาประเทศ อันตั้งอยู่ในเขตเมืองราชคฤห์มหานคร ซึ่งเป็นที่อยู่ของอุรุเวลกัสสปอาจารย์ใหญ่ของชฎิล ๕๐๐

ราชคฤห์นครนั้น เป็นเมืองหลวงแห่งมคธรัฐ ซึ่งเป็นมหาประเทศ พระเจ้าพิมพิสารมหาราช เป็นพระมหากษัตริย์ปกครองโดยสิทธิ์ขาด เป็นเมืองที่คับคั่งด้วยผู้คน เจริญวิทยาความรู้ตลอดการค้าขาย เป็นที่รวมอยู่แห่งบรรดาคณาจารย์เจ้าลัทธิมากในสมัยนั้น

ในบรรดาคณาจารย์ใหญ่ ๆ นั้น ท่าน อุรุเวลกัสสป เป็นคณาจารย์ใหญ่ผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของคนเป็นอันมาก ท่านอุรุเวลกัสสปเป็นนักบวชจำพวกชฎิล ท่านมีพี่น้องด้วยกัน ๓ คน ออกบวชจากตระกูลกัสสปโคตร ท่านอุรุเวลกัสสปเป็นพี่ชายใหญ่ มีชฎิล ๕๐๐ เป็นบริวารตั้งอาศรมสถานที่พนาสณฑ์ ตำบลอุรุเวลา ต้นแม่น้ำเนรัญชรานที ตำบลหนึ่ง จึงได้นามว่าอุรุเวลกัสสป น้องคนกลางมีชฎิลบริวาร ๓๐๐ ตั้งอาศรมสถานที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ถัดเข้าไปอีกตำบลหนึ่ง จึงได้นามว่า **นทีกัสสป** ส่วนน้องคนเล็ก มีชฎิลบริวาร ๒๐๐ ตั้งอาศรมสถานอยู่ที่คุ้งใต้แห่งแม่น้ำเนรัญชรานั้นต่อไปอีกตำบลหนึ่ง ซึ่งมีนามว่า ตำบลคยาสีสะประเทศ จึงได้นามว่า **คยากัสสป** ชฎิลคณะนี้ทั้งหมด มีลัทธิหนักในการบูชาเพลิง

พระบรมศาสดาเสด็จไปถึงอาศรมสถานของท่านอุรุเวลกัสสป ในเวลาเย็น จึงเสด็จตรงไปพบอุรุเวลกัสสปทันที ทรงรับสั่งขอพักแรมด้วยสัก ๑ ราตรี อุรุเวลกัสสปรังเกียจ ทำอิดเอื้อน ไม่พอใจให้พัก เพราะเห็นพระบรมศาสดาเป็นนักบวชต่างลัทธิของตน พูดบ่ายเบี่ยงว่า ไม่มีที่ให้พัก ครั้นพระบรมศาสดาตรัสขอพักที่โรงไฟ ซึ่งเป็นสถานที่บูชาเพลิงของชฎิล ด้วยเป็นที่ว่าง ไม่มีชฎิลอยู่อาศัย ทั้งเป็นที่อยู่ของนาคราชดุร้ายด้วย อุรุเวลกัสสป

พระบรมศาสดา แสดงพระยานาคดุร้าย ซึ่งบัดนี้หมดฤทธิ์แล้วขดอยู่ในบาตร ให้อุรุเวลกัสสปพร้อมด้วยชฎิลเป็นอันมากดู.

ภาพที่ ๓๘

ได้ทูลว่า พระองค์อย่าพอใจพักที่โรงไฟเลย ด้วยเป็นที่อยู่ของพระยานาคมีพิษร้ายแรง ทั้งดุร้ายที่สุด อาศัยอยู่ จะได้รับความเบียดเบียนจากนาคราชนั้นให้ถึงอันตรายแก่ชีวิต เมื่อพระบรมศาสดารับสั่งยืนยันว่า นาคราชนั้นจะไม่เบียดเบียนพระองค์เลย ถ้าท่านอุรุเวลกัสสปอนุญาตให้เข้าอยู่ ท่านอุรุเวลกัสสปจึงได้อนุญาตให้เข้าไปพักแรม

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ก็เสด็จเข้าไปยังโรงไฟนั้น ประทับนั่งดำรงพระสติต่อพระกัมมัฏฐานภาวนา ฝ่ายพญานาค เห็นพระบรมศาสดาเสด็จเข้ามาประทับในที่นั้นก็มีจิตคิดขึ้งเคียด จึงพ่นพิษตลบไป ในลำดับนั้นพระบรมศาสดาก็ทรงพระดำริว่า ควรที่ตถาคตจะแสดงอิทธานุภาพให้เป็นควันไปสัมผัสมังสฉวีและเอ็นอัฐิแห่งพญานาคนี้ ระงับเดชพญานาคให้เหือดหาย แล้วก็ทรงสำแดงอิทธาภิสังขารดังพระดำรินั้น พญานาคมิอาจจะอดกลั้นซึ่งความพิโรธได้ ก็บังหวนควันพ่นพิษเป็นเพลิงพลุ่งโพลงขึ้น พระบรมศาสดาก็สำแดงเตโชกสิณสมาบัติ บันดาลเปลวเพลิงรุ่งโรจน์โชตนาการ และเพลิงทั้งสองฝ่ายก็บังเกิดขึ้นแสงแดงสว่าง ดุจเผาผลาญซึ่งโรงไฟนั้นให้เป็นเถ้าธุลีส่วนชฎิลทั้งหลายก็แวดล้อมโรงไฟนั้น ต่างเจรจากันว่า พระสมณะนี้มีสิริรูปงามยิ่งนัก เสียดายที่เธอมาวอดวายเสียด้วยพิษแห่งพญานาคในที่นี้

ครั้นล่วงสมัยราตรีรุ่งเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าก็กำจัดฤทธิ์เดชพญานาคให้อันตรธานหาย บันดาลให้นาคนั้นขดกายลงในบาตร แล้วทรงสำแดงแก่อุรุเวลกัสสป ตรัสบอกว่า พญานาคนี้สิ้นฤทธิเดชแล้ว อุรุเวลกัสสปเห็นดังนั้นก็ดำริว่า พระสมณะนี้มีอานุภาพมาก ระงับเสียซึ่งฤทธิ์พญานาคให้อันตรธานพ่ายแพ้ไปได้ ถึงดังนั้นไซร้ก็ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนอาตมา มีจิตเลื่อมใสในอิทธิปาฏิหาริย์ จึงกล่าวว่า ข้าแต่สมณะ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอยู่ ณ อาศรมของข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าจะถวายภัตตาหารให้ฉันทุกวันเป็นนิตย์

พระบรมศาสดาก็เสด็จประทับยังพนาสณฑ์ตำบลหนึ่ง ใกล้อาศรมแห่งอุรุเวลกัสสปชฎิลนั้น ครั้นสมัยราตรีเป็นลำดับ ท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ ก็ลงมาสู่สำนักพระบรมโลกนาถ ถวายอภิวาทและประดิษฐานยืนอยู่ใน ๔ ทิศ มีทิพยรังสีสว่างดุจกองเพลิงก่อไว้ทั้ง ๔ ทิศ ครั้นเวลาเช้า อุรุเวลกัสสป

จึงเข้าไปสู่สำนักพระบรมศาสดาทูลว่า นิมนต์พระสมณะไปฉันภัตตาหารเถิด ข้าพเจ้าตกแต่งไว้ถวายเสร็จแล้ว แต่เมื่อคืนนี้เห็นรัศมีสว่างไปทั่วพนัสมณฑลสถาน บุคคลผู้ใดมาสู่สำนักพระองค์จึงปรากฏรุ่งเรืองในทิศทั้ง ๔ พระบรมศาสดาจึงตรัสบอกว่า *"ดูกรกัสสป นั้นคือท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ ลงมาสู่สำนักตถาคตเพื่อฟังธรรม"* อุรุเวลกัสสปได้สดับดังนั้น ก็ดำริว่า พระมหาสมณะองค์นี้มีอานุภาพมาก ท้าวจาตุมหาราชยังลงมาสู่สำนัก ถึงกระนั้นก็ยังมิได้เป็นพระอรหันต์เหมือนอาตมา

พระบรมศาสดา เสด็จมากระทำภัตตกิจ เสวยภัตตาหารของอุรุเวลกัสสปเสร็จแล้ว ก็เสด็จกลับมาสู่ทิวาวิหารในพนวสณฑ์นั้น ครั้นรัตติกาลสมัยท้าวสหัสสนัยน์ก็ลงมาสู่สำนักพระบรมศาสดา ถวายนมัสการแล้วยืนอยู่ที่ควรข้างหนึ่ง เปล่งรัศมีสว่างดุจกองอัคคีใหญ่ไพโรจน์ยิ่งกว่าราตรีก่อน ครั้นเพลารุ่งเช้า กัสสปชฎิลไปสู่สำนักพระบรมศาสดา ทูลอาราธนาให้ฉันภัตตาหาร แล้วทูลถามว่า เมื่อคืนนี้มีผู้ใดมาสู่สำนักพระองค์ จึงมีรัศมีสว่างยิ่งกว่าราตรีก่อน ตรัสบอกว่า *"ดูกรกัสสป เมื่อคืนนี้ท้าวโกสีย์สักกเทวราชลงมาสู่สำนักตถาคต เพื่อจะฟังธรรม"* ชฎิลได้สดับดังนั้น ก็ดำริเห็นเป็นอัศจรรย์ดุจนัยก่อน

พระบรมศาสดาเสด็จไปเสวยภัตตาหารของกัสสปดาบสแล้ว ก็กลับมาอยู่ทิวาวิหารยังพนัสสถานที่นั้น ครั้นเข้าสมัยราตรี ท้าวสหัมบดีมหาพรหมก็ลงมาสู่สำนักพระบรมศาสดา เปล่งรัศมีสว่างยิ่งขึ้นไปกว่าสองราตรีนั้น ครั้นรุ่งเช้า อุรุเวลกัสสปก็ไปทูลอาราธนาฉันภัตตาหาร แล้วทูลถามอีก ตรัสบอกว่า *"คืนนี้ท้าวสหัมบดีพรหมลงมาสู่สำนักตถาคต"* กัสสปดาบส ก็ดำริดุจนัยก่อน พระบรมศาสดาเสด็จไปเสวยภัตตาหารของอุรุเวลชฎิลแล้วก็กลับมาสู่สำนัก

ในวันรุ่งขึ้น มหายัญญลาภบังเกิดขึ้นแก่อุรุเวลชฎิล คือชนชาวอังครัฐทั้งหลายจะนำเอาขาทนียโภชนียาหารเป็นอันมาก มาถวายแก่อุรุเวลชฎิล อุรุเวลชฎิลจึงดำริแต่ในราตรีว่า รุ่งขึ้นพรุ่งนี้มหาชนจะนำเอาอเนกนานาหารมาสู่สำนักอาตมา หากพระสมณะรูปนี้สำแดงอิทธิปาฏิหาริย์ลาภสักการะก็จะบังเกิดแก่เธอเป็นอันมาก อาตมาจักเสื่อมสูญจากสรรพสักการบูชา ทำไฉน

ณ วันพรุ่งนี้อย่าให้เธอมาสู่ที่นี้ได้

พระบรมศาสดาทรงทราบความดำริของชฎิล ด้วยเจโตปริยญาณ ครั้นเพลารุ่งเช้าก็เสด็จไปสู่อุตตรกุรุทวีป ทรงบิณฑบาตได้ภัตตาหารแล้วก็เสด็จมากระทำภัตตกิจยังฝั่งอโนดาต แล้วทรงยับยั้งอยู่ ณ ทิวาวิหารในที่นั้น ต่อเพลาสายัณหสมัยจึงเสด็จมาสู่วนสณฑ์สำนัก ครั้งรุ่งขึ้นกัสสปชฎิลไปทูลอาราธนาเสวยภัตตาหารและทูลถามว่า *"วานนี้พระองค์ไปแสวงหาอาหารในที่ใดไฉนไม่ไปสู่สำนักข้าพเจ้า ข้าพเจ้าระลึกถึงพระองค์อยู่"* จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสบอกวาระน้ำจิตของชฎิลที่วิตกนั้นให้แจ้งทุกประการ อุรุเวลกัสสปได้สดับก็ตกใจ ดำริว่า พระมหาสมณะนี้มีอานุภาพมากแท้ เธอล่วงรู้จิตอาตมาถึงดังนั้น ก็ยังไม่เป็นพระอรหันต์ดังอาตมา

ในกาลนั้น ผ้าบังสุกุลจีวรบังเกิดแก่พระบรมศาสดา พระองค์เสด็จพระพุทธดำเนินไปซักผ้าบังสุกุล ซึ่งห่อศพนางปุณณทาสี ที่ทอดทิ้งอยู่ในอามกสุสานะป่าช้าผีดิบ เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นกษัตริย์อุภโตสุชาติเสด็จจากขัตติยราชสกุลอังสูงด้วยเกียรติศักดิ์ ทรงตรัสรู้อนุตตรสัมโพธิญาณเป็นพระสัมพุทธเจ้า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ เป็นโมลีของโลกเห็นปานนี้แล้ว ยังทรงลดพระองค์ลงมาซักผ้าขาวที่ห่อศพนางปุณณทาสี ที่ทอดทิ้งอยู่ในป่าช้า เพื่อทรงใช้เป็นผ้าจีวรทรงเช่นนี้ เป็นกรณียะที่สุดวิสัยของเทวดาและมนุษย์ซึ่งอยู่ในสถานะเช่นนั้นจะทำได้ มหาปฐพีใหญ่ก็กัมปนาทหวั่นไหวเป็นมหัศจรรย์ถึง ๓ ครั้ง ตลอดระยะทางทรงพระดำริว่า ตถาคตจะซักผ้าบังสุกุลในที่ใด? ขณะนั้น ท้าวสหัสสนัยน์อมรินทราธิราชทรงทราบในพุทธปริวิตก จึงเสด็จลงมาขุดสระโบกขรณีด้วยพระหัตถ์ในพื้นศิลา สำเร็จด้วยเทวฤทธิ์ให้เต็มไปด้วยอุทกวารี แล้วกราบทูลพระชินศรีให้ทรงซักผ้าบังสุกุลในที่นั้น ขณะที่ทรงซักก็ทรงพระดำริว่า จะทรงขยำในที่ใดดี ท้าวโกสีย์ก็นำเอาแผ่นศิลาใหญ่เข้าไปถวาย ทรงขยำด้วยพระหัตถ์จนหายกลิ่นอสุภ แล้วก็ทรงพระดำริว่าจะห้อยตากผ้าบังสุกุลจีวรในที่ใดดี ลำดับนั้นรุกขเทพยดา ซึ่งสิงสถิตอยู่ ณ ไม้กุ่มบก ก็น้อมกิ่งไม้ลงมาถวายให้ทรงห้อยตากจีวร ครั้นทรงห้อยตากแล้วก็ทรงพระจินตนาว่าจะแผ่พับผ้าในที่ใด ท้าวสหัสสนัยน์ก็ยกแผ่นศิลา

อันใหญ่มาทูลถวายให้แผ่พับผ้ามหาบังสุกุลนั้น

เพลารุ่งเช้า อุรุเวลกัสสปไปเฝ้าพระบรมศาสดา เห็นสระและแผ่นศิลาทั้งสอง ซึ่งมิได้ปรากฏมีในที่นั้นมาก่อน และกิ่งไม้กุ่มน้อมลงมาเช่นนั้น จึงทูลถาม พระบรมศาสดาตรัสบอกความทั้งปวงให้ทราบ เมื่อกัสสปได้ฟังก็สะดุ้งตกใจ ดำริว่า **พระสมณะองค์นี้มีเดชานุภาพมากยิ่งนัก แม้ท้าวมัฆวานยังลงมากระทำไวยาวัจกิจถวาย แต่ก็ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนอาตมา**

พระบรมศาสดาเสด็จไปเสวยภัตตาหารของชฎิล แล้วก็กลับมาสถิตยังพนาสณฑ์ตำบลที่อาศัย ครั้นรุ่งขึ้นในวันเป็นลำดับ กัสสปชฎิลไปทูลนิมนต์ฉันภัตตาหาร จึงตรัสว่า "ท่านจงไปก่อนเถิด ตถาคตจะตามไปภายหลัง" เมื่อส่งชฎิลไปแล้ว จึงเสด็จเหาะไปนำเอาผลหว้าใหญ่ประจำทวีป ในป่าหิมพานต์มาแล้ว ก็เสด็จมาถึงโรงไฟก่อนหน้าชฎิล ครั้นชฎิลมาถึงจึงทูลถามว่า พระองค์มาทางใดจึงถึงก่อน พระศาสดาจึงตรัสบอกประพฤติเหตุแล้วตรัสว่า "ดูกรกัสสปผลหว้าประจำทวีปนี้ มีวรรณสัณฐานสุคันธรสเอมโอช ถ้าท่านปรารถนาจะบริโภคก็เชิญตามปรารถนา" อุรุเวลกัสสปก็ดำริเห็นเป็นอัศจรรย์ดุจหนหลัง ครั้นพระบรมศาสดาทำภัตตกิจเสร็จแล้ว ก็เสด็จกลับไปยังพนาสณฑ์ที่สำนัก

ในวันต่อมา ได้ทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์เช่นนั้นอีก ๔ ครั้ง คือ ทรงส่งอุรุเวลกัสสปมาก่อนแล้ว เสด็จเหาะไปเก็บผลมะม่วงครั้งหนึ่ง เก็บผลมะขามป้อมครั้งหนึ่ง เก็บผลส้มในป่าหิมพานต์ครั้งหนึ่ง เสด็จขึ้นไปดาวดึงส์เทวโลกนำเอาผลไม้ปาริฉัตตกครั้งหนึ่ง เสด็จมาถึงก่อน คอยท่าอุรุเวลากัสสปอยู่ที่โรงไฟ ให้ชฎิลเห็นเป็นอัศจรรย์ใจทุกครั้ง

วันหนึ่ง ชฎิลทั้งหลายปรารถนาจะก่อไฟ ก็มิอาจผ่าฟืนออกได้ จึงดำริว่าที่เป็นทั้งนี้ เพราะฤทธิ์พระมหาสมณะทำโดยแท้ พระบรมศาสดาจึงตรัสถาม ครั้นทราบความแล้วก็ตรัสว่า ท่านจงผ่าฟืนตามปรารถนาเถิด ในทันใดนั้นชฎิลก็ผ่าฟืนออกตามประสงค์

วันหนึ่ง ชฎิลทั้ง ๕๐๐ ปรารถนาจะบูชาเพลิง ก่อเพลิงไม่ติด จึงคิดปริวิตกเหมือนหนหลัง พระพุทธเจ้าตรัสถามทราบความแล้ว ก็ทรงอนุญาตให้ก่อเพลิงได้ เพลิงก็ติดขึ้นทั้ง ๕๐๐ กอง พร้อมกันในขณะเดียว ชฎิลทั้งหลาย

บูชาเพลิงสำเร็จแล้ว จะดับเพลิง เพลิงก็ไม่ดับ จึงดำริดุจหนหลัง พระพุทธเจ้าตรัสถามทราบความแล้ว ก็ทรงอนุญาตให้ดับเพลิง เพลิงก็ดับพร้อมกันทั้ง ๕๐๐ กอง

วันหนึ่ง ในเวลาหนาว ชฎิลทั้งหลายลงอาบน้ำดำผุดขึ้นลงในแม่น้ำเนรัญชรานที สมเด็จพระชินศรี ผู้ทรงพระกรุณาแก่ชฎิล ทรงดำริว่า เมื่อชฎิลขึ้นจากน้ำแล้วจะหนาวมาก จึงทรงนิรมิตเชิงกรานประมาณ ๕๐๐ อัน มีเพลิงติดทั้งสิ้นไว้ในที่นั้น ครั้นชฎิลทั้งหลายขึ้นจากน้ำหนาวจัดก็ชวนกันเข้าผิงไฟที่เชิงกราน แล้วก็คิดสันนิษฐานว่า พระมหาสมณะคงจะนิรมิตไว้ให้เป็นแน่ น่าอัศจรรย์ยิ่งนัก.

วันหนึ่ง มหาเมฆตั้งขึ้นมิใช่ฤดูกาล บันดาลให้ฝนตกลงมาเป็นอันมาก กระแสน้ำเป็นห้วงใหญ่ท่วมไปในที่ทั้งปวงโดยรอบบริเวณนั้น ธรรมดาว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จสถิตอยู่ ณ ประเทศที่ใด แม้ที่นั้นน้ำท่วม ก็ทรงอธิษฐานมิให้น้ำท่วมเข้าไปในที่นั้นได้ และในครั้งนั้นก็ทรงดำริว่า ตถาคตจะยังน้ำนั้นให้เป็นขอบสูงขึ้นไปในทิศโดยรอบ ที่หว่างกลางนั้นจะมีพื้นภูมิภาคราบเรียบขึ้นปกติ ตถาคตจะจงกรมอยู่ในที่นั้นแล้วก็ทรงอธิษฐานบันดาลให้เป็นดังพุทธดำรินั้น

ฝ่ายอุรุเวลกัสสปนั้น คิดว่า พระมหาสมณะนี้ น้ำจะท่วมเธอหรือไม่ท่วมประการใด หรือจะหลีกไปสู่ประเทศอื่น จึงลงเรือพร้อมกับชฎิลทั้งหลายรีบพายไปดูโดยด่วน ถึงประเทศที่พระองค์ทรงสถิตก็เห็นน้ำสูงขึ้นเป็นกำแพงล้อมอยู่โดยรอบ แลเห็นพระบรมศาสดา เสด็จจงกรมอยู่ในพื้นภูมิภาคปราศจากน้ำ จึงส่งเสียงร้องเรียก พระพุทธเจ้าขานรับว่า “กัสสป! ตถาคตอยู่ที่นี่” แล้วก็เสด็จเหาะขึ้นไปบนอากาศเลื่อนลอยลงสู่เรือของกัสสปชฎิล กัสสปชฎิลก็ดำริว่า พระมหาสมณะนี้มีอิทธิฤทธิ์เป็นอันมาก แต่ถึงมีอานุภาพมากอย่างนั้นก็ยังไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนอาตมา

แท้จริง ตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จจากป่าอิสิปตนมิคทายวัน ในวันแรมค่ำหนึ่ง เดือนกัตติกมาส (เดือน ๑๒) มาประทับอยู่ที่อุรุเวลประเทศ จนตราบเท่าถึงวันเพ็ญเดือน ๒ เป็นเวลาสองเดือน ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ทรมาน

พระบรมศาสดา ทรงทำปาฏิหาริย์เสด็จจงกรมในน้ำ คราวน้ำไหลบ่ามาท่วมตำบลนั้น เหล่าชฎิลพากันเอาเรือมารับ.

ภาพที่ ๓๙

อุรุเวลกัสสป โดยอเนกประการ อุรุเวลกัสสปก็ยังมีสันดานกระด้าง ถือตนว่าเป็นพระอรหันต์อยู่อย่างนั้น ด้วยทิฐิอันกล้ายิ่งนัก จึงทรงพระดำริว่า ตถาคตจะยังชฎิลให้สลดจิตคิดสังเวชตนเอง จึงมีพระวาจาตรัสแก่อุรุเวลกัสสปว่า "กัสสป! ตัวท่านมิได้เป็นพระอรหันต์ ทั้งทางปฏิบัติของท่านก็ยังห่างไกลมิใช่ทางมรรคผลอันใด ไฉนเล่าท่านจึงถือตนว่า เป็นพระอรหันต์ เท็จต่อตัวเองทั้ง ๆ ที่ท่านเองก็รู้ตัวดีว่า ตัวยังมิได้บรรลุโมกขธรรมอันใด ยังทำตนลวงคนอื่นว่าเป็นพระอรหันต์อยู่อีก กัสสป! ถึงเวลาอันควรแล้วที่ท่านจะสารภาพแก่ตัวของท่านเองว่า ท่านยังมิได้เป็นพระอรหันต์ ทั้งยังมิได้ปฏิบัติธรรมเพื่อเป็นพระอรหันต์ด้วย กัสสป! แล้วท่านจะได้เป็นพระอรหันต์ในกาลไม่นาน" เมื่ออุรุเวลกัสสปได้สดับพระโอวาท ก็รู้สึกตัว ละอายแก่ใจ ซบเศียรลงแทบพระยุคลบาท แล้วกราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักพระองค์ ขอถึงพระองค์ และพระธรรม พระสงฆ์เป็นที่พึ่ง"

พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า "กัสสป! ตัวท่านเป็นอาจารย์ยิ่งใหญ่เป็นประธานแก่หมู่ชฎิล ๕๐๐ ท่านจงชี้แจงให้ชฎิลบริวารยินยอมพร้อมกันก่อนแล้วตถาคตจึงจะยอมให้บรรพชาอุปสมบท" อุรุเวลกัสสปก็กราบถวายบังคมลามายังอาศรม แล้วก็บอกชฎิลอันเป็นศิษย์ ศิษย์ก็ยินยอมพร้อมกันจะบรรพชาในสำนักพระบรมครูสิ้น แล้วชฎิลทั้งหลายก็ชวนกันลอยเครื่องบริขารและเครื่องตกแต่ง ผม ชฎา สาแหรก คาน เครื่องบูชาเพลิง ทั้งน้ำเต้า หนังเสือไม้สามง่ามในแม่น้ำทั้งสิ้น แล้วก็พากันมาเฝ้าพระบรมศาสดา ถวายอภิวาทแทบพระยุคลบาท ทูลขอบรรพชาอุปสมบท พระบรมศาสดาก็ทรงพระกรุณาโปรดประทานอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาเสมอกัน

ครั้งนั้น ท่านนทีกัสสป ผู้เป็นน้องกลาง เห็นเครื่องบริขารทั้งปวงลอยน้ำมา ก็ดำริว่า ชะรอยอันตรายจะมีแก่ดาบสผู้พี่ จึงใช้ให้ชฎิลสองสามคนอันเป็นศิษย์ไปสืบดู รู้เหตุแล้ว นทีกัสสปดาบสก็พาดาบสทั้ง ๓๐๐ อันเป็นศิษย์มาสู่สำนักของท่านอุรุเวลกัสสป ถามเหตุนั้น ครั้นทราบความแล้วก็เลื่อมใสชวนกันลอยเครื่องดาบสบริขารลงในแม่น้ำนั้น พากันเข้าถวายอัญชลีทูลขอ

บรรพชา พระบรมศาสดาก็โปรดประทานอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ด้วยกันทั้งสิ้น ดุจชฎิลพวกก่อนนั้น

ฝ่ายคยากัสสปดาบส ผู้เป็นน้องน้อย เห็นเครื่องดาบสบริขารของพี่ชายลอยน้ำลงมาจำได้ ก็คิดดุจนทีกัสสปชฎิลผู้เป็นพี่นั้น แล้วพาดาบสทั้ง ๒๐๐ อันเป็นศิษย์ไปสู่สำนักพระอุรุเวลกัสสป ไปถามทราบความแล้วเลื่อมใส ชวนกันลอยเครื่องบริขารลงในกระแสชลดุจหนหลัง แล้วก็เข้าทูลขอบรรพชาต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็โปรดประทานอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาดังกล่าวแล้ว พระพุทธเจ้าทรงทรมานชฎิลทั้ง ๓ พี่น้อง มีอุรุเวลกัสสปเป็นต้น กับทั้งชฎิลบริวาร ๑,๐๐๐ ให้สละเสียซึ่งทิฐิแห่งตนแล้ว โปรดประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาทั้งสิ้น เสร็จแล้วก็ทรงพาพระภิกษุสงฆ์พวกนั้นไปสู่คยาสีสะประเทศ ตรัสพระธรรมเทศนา อาทิตตปริยายสูตร[๑] โปรดภิกษุ ๑,๐๐๐ นั้น ให้บรรลุพระอรหัตด้วยกันทั้งสิ้น.

---

๑. พระสูตรนี้แสดง อายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณ สัมผัส เวทนา เป็นของร้อน ร้อนเพราะไฟ คือ ราคะ โทสะ โมหะ เพื่ออนุโลมตามอัธยาศัย ของปุราณชฎิลที่นิยมบูชาไฟเป็นวัตร.

โปรดอัครสาวก[34]

พระบรมศาสดา เสด็จประทับอยู่ที่อุรุเวลาเสนานิคม โดยสำราญพอควรแก่กาลแล้ว ทรงพระประสงค์จะประดิษฐานพระศาสนาให้มั่นคงที่พระนครราชคฤห์ และทรงพระประสงค์จะเปลื้องปฏิญญาที่ทรงประทานแด่พระเจ้าพิมพิ-สารไว้แต่แรก จึงชวนพระอริยสาวก ๑,๐๐๐ องค์ มีพระอุรุเวลกัสสปเป็นประธาน เสด็จไปยังมคธรัฐ ประทับอยู่ที่ลัฏฐิวัน ใกล้พระนครราชคฤห์

ครั้นนายอุทยานบาลได้เห็นพระบรมศาสดา พร้อมด้วยพระขีณาสพ ๑,๐๐๐ เป็นบริวาร ก็มีใจชื่นบานเลื่อมใส รีบนำเรื่องเข้ากราบทูลพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทราบแล้ว ก็ทรงโสมนัสเสด็จออกจากพระนคร พร้อมด้วยพราหมณ์และคหบดี ๑๒ หมื่นเป็นราชบริพาร เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังลัฏฐิวันสถาน ถวายความเคารพในพระรัตนตรัยด้วยพระราชศรัทธา

ส่วนพราหมณ์และคหบดีทั้งหลายนั้น มีอัธยาศัยแตกต่างกัน บางพวกถวายนมัสการแล้วก็นั่ง บางพวกก็กล่าวสัมโมทนียกถาถวายความยินดีในการที่พระบรมศาสดาเสด็จมาสู่พระนครราชคฤห์ บางพวกถวายความยินดีที่มีโอกาสมาเข้าเฝ้า ได้พบเห็นพระสัมพุทธเจ้า บางพวกก็ประกาศชื่อและโคตรของตน บางพวกก็นั่งเฉยอยู่ บางพวกบางหมู่ก็ปริวิตกจิตคิดไปต่าง ๆ ว่าพระสมณะโคดมบวชในสำนักท่านอุรุเวลกัสสป หรือท่านอุรุเวลกัสสปบวชในสำนักพระสมณะโคดม หรือใครเป็นศิษย์เป็นอาจารย์กัน

ลำดับนั้น พระบรมศาสดา ทรงทราบด้วยพระญาณ ทรงพระประสงค์จะบรรเทาทิฏฐิของราชบริพารของพระเจ้าพิมพิสาร จึงทรงพระดำรัสแก่พระอุรุเวลกัสสป **"กัสสป เธอเห็นโทษในการบูชาไฟอย่างไร จึงได้เลิกละการบูชาไฟเสีย"**

พระอุรุเวลกัสสปได้กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์

เห็นว่า การบูชายัญญ์ทั้งหลายมีความใคร่ในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นสิ่งที่น่าพอใจน่าปรารถนาเป็นสมุฏฐาน เป็นเหตุแห่งความเร่าร้อน เพราะความไม่สมปรารถนาบ้าง เพราะอารมณ์เหล่านั้นเปลี่ยนแปลงบ้าง เพราะอารมณ์เหล่านั้นไม่เป็นไปตามอำนาจบ้าง ไม่เป็นทางให้สิ้นทุกข์โดยชอบ ข้าพระองค์จึงได้ละยัญญ์เหล่านั้นเสีย”

ครั้นพระอุรุเวลกัสสปได้กราบทูลดังนั้นแล้ว มีความประสงค์จะสำแดงตนให้พราหมณ์และคหบดีทั้งหลายรู้ว่า ตนเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกระทำจีวรเฉวียงบ่า ถวายบังคมพระบรมศาสดา กราบทูลด้วยเสียงอันดังด้วยอาการคารวะว่า **“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระองค์เป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า”** และกระทำปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปในอากาศสูงประมาณ ๗ ชั่วลำตาล แล้วลงมาถวายบังคมแทบพระยุคลบาท ประกาศตนเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยอาการนี้ถึง ๗ ครั้ง ยังความสงสัยของพราหมณ์และคหบดี ผู้เป็นราชบริพารของพระเจ้าพิมพิสารทั้งหมดในที่นั้น ให้เสื่อมสิ้นไป พร้อมกับได้ความเลื่อมใสและความอัศจรรย์ในพระบรมศาสดา ตั้งใจสดับธรรมโดยคารวะ

ลำดับนั้น พระบรมศาสดาจึงทรงแสดงจตุราริยสัจ โปรดพระเจ้าพิมพิสารและราชบริพาร ๑๑ หมื่น ให้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล อีก ๑ หมื่นให้ได้ความเลื่อมใสมั่นคงอยู่ในพระรัตนตรัย เป็นอุบาสกในพระศาสนา

เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้ว พระเจ้าพิมพิสารได้กราบทูลถวายความยินดีเลื่อมใสแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันยังเป็นขัตติยราชกุมารอยู่นั้น หม่อมฉันได้ตั้งความปรารถนาเป็นมโนปณิธานไว้ ๕ ข้อ คือ

๑. ขอให้ได้รับพระบรมราชาภิเษก เป็นพระมหากษัตริย์เสวยราชสมบัติในราชอาณาจักรนี้

๒. ขอให้พระสัมพุทธเจ้าผู้ได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เสด็จมาสู่แว่นแคว้นของหม่อมฉัน

๓. ขอให้หม่อมฉันได้เข้าเฝ้าพระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๔. ขอให้พระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงพระกรุณาประทานธรรมเทศนาแด่หม่อมฉัน และ

๕. ขอให้หม่อมฉันได้รู้ทั่วถึงในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทาน

บัดนี้ มโนปณิธานทั้ง ๕ ประการ ที่หม่อมฉันตั้งไว้นั้น ได้สำเร็จแล้วทุกประการ หม่อมฉันมีความโสมนัสเบิกบานในพระธรรมเทศนาเป็นอย่างยิ่ง หม่อมฉันขออาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้า กับทั้งพระสงฆ์สาวกทั้งปวงจงรับภัตตาหารของหม่อมฉันในวันพรุ่งนี้" พระบรมศาสดา ทรงรับอาราธนาด้วยพระอาการดุษณี ครั้นพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบว่าพระบรมศาสดาทรงรับอาราธนาแล้ว ก็ถวายอภิวาททูลลาพาราชบริพารเสด็จกลับคืนเข้าพระนคร

ครั้นวันรุ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยสงฆ์สาวก ๑,๐๐๐ เสด็จพระพุทธดำเนินไปยังพระนครราชคฤห์ เสด็จสู่พระราชนิเวศน์ขึ้นประทับยังพระบวรพุทธอาสน์ พระเจ้าพิมพิสารมหาราช พร้อมด้วยราชบริพารทรงถวายมหาทาน อังคาสพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระหัตถ์ ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกเสร็จการเสวยแล้ว พระเจ้าพิมพิสารจึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ลัฏฐิวัน ที่ทรงประทับอยู่นั้นเล็ก ทั้งไกลจากชุมนุมชนเกินพอดี ไม่สะดวกแก่ผู้มีศรัทธามีกิจจะพึงไป หม่อมฉันขอถวายพระราชอุทยานเวฬุวันให้เป็นสังฆาราม ด้วยเป็นสถานที่กว้างใหญ่ มีเสนาสนะเรียบร้อย ตั้งอยู่ไม่ใกล้ไกลจากชุมนุมชน เงียบสงัด ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน ผู้มีกิจจะพึงไปถึงได้ไม่ลำบาก สมเป็นพุทธาธิวาสอันพระองค์จะทรงประทับ" กราบทูลแล้วก็ทรงจับพระเต้าทองหลั่งน้ำทักษิโณทกให้ตกลงที่พระหัตถ์พระบรมศาสดา ถวายพระราชอุทยาน เวฬุวัน เป็นสังฆาราม เป็นวัดแรกในพระพุทธศาสนา[35]

พระบรมศาสดาทรงรับพระเวฬุวันเป็นสังฆารามแล้ว ทรงอนุโมทนาพาพระสงฆ์สาวกเสด็จกลับประทับยังพระเวฬุวันวิหาร เป็นที่ประดิษฐานพระศาสนาอันมโหฬาร ทั้งงามตระการตาและมั่นคง ควรแก่พระภิกษุสงฆ์

ซึ่งมาแต่จตุรทิศจะพึงเข้าพำนักอยู่อาศัย เป็นความสะดวกสบายแก่สมณเพศที่โลกยกย่องว่าเป็นบุญเขตควรแก่การบูชา มหาชนมีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา หลั่งไหลกันมาสดับธรรมเทศนากันเป็นอันมาก เป็นอันว่า พระบรมศาสดาได้เริ่มประดิษฐานพระศาสนา เป็นหลักฐานลงที่พระเวฬุวันวิหาร ณ พระนครราชคฤห์ เกียรติศักดิ์เกียรติคุณแห่งพระพุทธศาสนาได้เริ่มแพร่ไปในชุมนุมชนตามตำบลน้อยใหญ่เป็นลำดับ

สมัยนั้น มีหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ใกล้กรุงราชคฤห์ ๒ หมู่บ้าน เรียกว่า อุปติสสคาม บ้าน ๑ โกลิตคาม บ้าน ๑ บุตรคนใหญ่ของนายบ้านอุปติสสคามซึ่งเกิดแต่นางสารีพราหมณี ชื่อ อุปติสสะ บุตรคนใหญ่ของนายบ้านโกลิตคามซึ่งเกิดแต่นางโมคคัลลีพราหมณี ชื่อ โกลิตะ และเนื่องจากหมู่บ้านทั้งสองตั้งอยู่ไม่ไกลกัน มีฐานะทัดเทียมกันทั้งเคารพนับถือกันดี ดังนั้นบุตรของตระกูลทั้งสองนี้จึงรักใคร่ ไปมาหาสู่กันอย่างสนิทสนม คบหาสมาคมกันทั้งผู้ใหญ่และเด็กไว้วางใจกันเป็นอย่างดี

อุปติสสะ กับ โกลิตะ มีอายุคราวเดียวกัน เป็นสหชาติร่วมปีเกิดเดือนเกิด แต่อุปติสสะแก่วันกว่า โกลิตะจึงเรียกอุปติสสะว่า พี่ ในฐานะที่แก่กว่า คนทั้งสองเจริญวัยอยู่ในความอุปถัมภ์บำรุงของบิดารมารดาเป็นอย่างดีมีเด็กในหมู่บ้านทั้งสองเป็นเพื่อนฝูงกันแต่เยาว์วัยก็มาก แม้เมื่อมีอายุควรแก่การศึกษาแล้ว คนทั้งสองตลอดมิตรสหายก็ได้เข้าศึกษาศิลปวิทยาในสำนักอาจารย์เดียวกัน แม้เมื่อจบการศึกษาแล้วก็ยังเป็นเพื่อนร่วมงาน ร่วมความสนุกสนานบันเทิงด้วยกันด้วยดีเสมอมา ในการชมมหรสพ ถึงคราวสรวลเสเฮฮาก็สรวลเสเฮฮาด้วย ถึงคราวสลดใจก็สลดด้วย คราวเบิกบานใจควรตกรางวัล ก็ตกรางวัลให้ด้วยกัน

วันหนึ่ง มีงานมหรสพบนภูเขา มีผู้คนไปมาก อุปติสสมาณพและโกลิตมาณพ ก็ไปชมด้วยกัน แต่เป็นด้วยทั้งสองมาณพมีบารมีญาณแก่กล้าดูมหรสพด้วยพิจารณา เห็นความจริงของอากัปปกิริยาอาการของคนแสดงและคนดู รวมทั้งตนเองด้วย ปรากฏอยู่ในสถานะที่ไม่น่าจะนิยมชมชื่นเลย เมื่อเป็นเช่นนั้น การชมมหรสพก็ไม่ออกรส ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยินดีเหมือนแต่ก่อน

หน้าตาก็ไม่เบิกบาน คิดว่า **อีกไม่ถึง ๑๐๐ ปี ทั้งคนแสดงและคนดูก็ตายหมด ไม่เห็นมีประโยชน์อันใดในการมาดูมหรสพนี้เลย ควรจะแสวงหาโมกขธรรมประเสริฐกว่า**

ครั้นมาณพทั้งสองได้ไต่ถามถึงความรู้สึกนึกคิด ทราบความประสงค์ตรงกันเช่นนั้นก็ดีใจ และอุปดิสสมาณพก็กล่าวกับโกลิตมาณพว่า สมควรจะบวชแสวงหาโมกขธรรมด้วยกันเถิด เมื่อตกลงใจออกบวชด้วยกันแล้ว โกลิต-มาณพจึงปรึกษาว่า เราจะบวชในอาจารย์ใดดี

สมัยนั้น สญชัยปริพพาชก เป็นอาจารย์ใหญ่ อยู่ในเมืองราชคฤห์สำนักหนึ่ง ที่มีบริษัทบริวารมาก มาณพทั้งสองจึงปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าเราควรจะไปบวชในสำนักอาจารย์สญชัยปริพพาชก ครั้นตกลงใจแล้วมาณพทั้งสองต่างก็พาบริวารของตนรวม ๕๐๐ คน เข้าไปหาท่านอาจารย์สญชัยปริพพาชก ขอบวชและศึกษาอยู่ในสำนักนั้น[36]

จำเดิมแต่มาณพทั้งสอง เข้าไปบวชเป็นศิษย์อยู่ในสำนักสญชัย-ปริพพาชกไม่นาน สำนักนี้ก็เจริญ เป็นที่นิยมของมหาชนเป็นอันมาก ลาภ-สักการะพร้อมด้วยยศก็เจริญยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน

เมื่ออุปดิสสมาณพและโกลิตพราหมณ์บวชเป็นปริพพาชก ศึกษาลัทธิของอาจารย์สญชัยไม่นาน ก็สิ้นความรู้ของอาจารย์ จึงได้เรียนถามว่า "ท่านอาจารย์ ลัทธิของท่านอาจารย์มีเท่านี้แหละหรือ?" อาจารย์สญชัยก็บอกว่า "ลัทธิของเรามีเพียงเท่านี้ ท่านทั้งสองเรียนจบบริบูรณ์แล้ว ไม่มีสิ่งใดที่ข้าพเจ้ารู้ โดยท่านไม่รู้เลย" แล้วตั้งให้อุปดิสสมาณพและโกลิตมาณพทั้งสองเป็นอาจารย์สอนศิษย์ในสำนัก มีศักดิ์เสมอด้วยตน

มาณพทั้งสองปรึกษากันว่า การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักนี้หาประโยชน์มิได้ ด้วยไม่เป็นทางให้เข้าถึงโมกขธรรม ไม่เป็นที่ตั้งแห่งการหลุดพ้นได้ ความจริงชมพูทวีปนี้ก็กว้างใหญ่ คงจะมีท่านที่มีความรู้สอนให้เราเข้าถึงโมกขธรรมได้ ควรจะเที่ยวสืบเสาะแสวงหาดู แล้วมาณพทั้งสองก็ลาอาจารย์ เที่ยวเสาะแสวงหาผู้ที่มีความรู้ความสามารถเป็นอาจารย์สอนโมกขธรรมให้ แม้พยายามเที่ยวไปในชนบทน้อยใหญ่ ได้ข่าวว่ามีอาจารย์

ในสำนักใดดี มีชื่อเสียงเป็นที่นิยมนับถือก็เข้าไปไต่ถาม ขอรับความรู้ความแนะนำ แต่แล้วก็ไม่สมประสงค์ เพราะทุกอาจารย์ที่เข้าไปไต่ถาม ต่างก็ยอมจำนน ด้วยไม่สามารถบรรเทาความสงสัย ให้ความเบิกบานเคารพนับถือได้ เมื่อได้ท่องเที่ยวทุกแห่งจนสุดความสามารถ สิ้นศรัทธาที่จะพยายามสืบเสาะต่อไปอีกแล้ว มาณพทั้งสองก็กลับมาอยู่ในสำนักอาจารย์เดิมดังกล่าว ต่างให้สัญญาไว้แก่กันว่า **ผิว่ผู้ใดได้โมกขธรรมก่อน จงบอกให้แก่ผู้หนึ่งได้รู้เช่นกัน**

ในกาลนั้น พอพระสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เสด็จไปตรัสเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดพระปัญจวัคคีย์ตราบเท่าจนส่งพระอรหันต์ ๖๐ องค์ ออกไปเที่ยวประกาศพระศาสนา แล้วพระองค์ก็เสด็จไปแสดงธรรมโปรดชฎิล ๑,๐๐๐ รูป แล้วเสด็จไปโปรดพระเจ้าพิมพิสาร เสด็จประทับอยู่ในเวฬุวันวิหาร ครั้งนั้น พระอัสสชิเถรเจ้า 37
ซึ่งอยู่ในคณะภิกษุปัญจวัคคีย์ ได้ออกประกาศพระศาสนาจารึกมาสู่เมืองราชคฤห์ เวลาเช้าทรงบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตภายในเมือง ขณะนั้นพออุปดิสสปริพพาชกบริโภคอาหารเช้าแล้ว เดินไปสู่อารามปริพพาชกเห็นพระอัสสชิเถรเจ้า ซึ่งสมบูรณ์ด้วยอาจาระตามสมณวิสัย จะก้าวไปข้างหน้า หรือจะถอยกลับ มีสติสังวรเป็นอันดี มีจักษุทอดพอประมาณทุกขณะ เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส เป็นที่พึงตาพึงใจของอุปดิสสะเป็นอย่างมาก ดำริว่า บรรพชิตมีกิริยาอาการในรูปนี้ เรามิได้เคยพบเห็นมาแต่ก่อน ท่านผู้ใดได้รับยกย่องว่าเป็นพระอรหันต์ในโลกนี้ บรรพชิตรูปนี้จะต้องนับเข้าในพระอรหันต์พวกนั้นรูปหนึ่งเป็นแน่แท้ ควรเราจะเข้าหาสมณะรูปนี้เพื่อได้ศึกษา ขอรับข้อปฏิบัติ เพื่อบรรลุโมกขธรรมเช่นท่านบ้าง แต่แล้วอุปดิสสมาณพก็กลับได้สติ ดำริใหม่ว่า "ขณะนี้เป็นเวลาเที่ยวบิณฑบาตของภิกษุรูปนี้อยู่ ไม่ควรที่เราจะเข้าไปไต่ถาม" ครั้นอุปดิสสะดำริฉะนี้แล้ว ก็เดินติดตามท่านภายในระยะทางพอสมควร

ครั้นพระอัสสชิเถรเจ้า ได้บิณฑบาตแล้ว หลีกไปยังสถานที่แห่งหนึ่งซึ่งเห็นว่าควรจะเป็นที่นั่งทำภัตตกิจได้ อุปดิสสปริพพาชกได้รีบเข้าไปใกล้จัดตั้งอาสนะถวาย แล้วนั่งปฏิบัติ ถวายน้ำใช้น้ำฉัน ครั้นพระเถรเจ้าทำภัตตกิจ

เสร็จแล้ว อุปติสสปริพพาชก จึงกล่าวปฏิสันถารด้วยคารวะว่า "ข้าแต่ท่านผู้มีอายุ ใบหน้าของท่านผ่องใสยิ่งนัก แสดงว่าท่านมีความสุข แม้ผิวพรรณของท่านก็สะอาดบริสุทธิ์ ประทานโทษ ท่านบรรพชาต่อท่านผู้ใด ใครเป็นครูอาจารย์ของท่าน และท่านได้เล่าเรียนธรรมในผู้ใด?"

พระเถรเจ้าตอบว่า "ดูกร ปริพพาชก พระมหาสมณะศากยบุตรเสด็จออกบรรพชาจากศากยราชตระกูล พระองค์นั้น เป็นบรมครูของฉัน ฉันบวชต่อพระศาสดาพระองค์นั้น และเล่าเรียนธรรมในพระศาสดาพระองค์นั้นแล" อุปติสสปริพพาชกจึงเรียนถามต่อไปว่า "อาจารย์ของท่านสอนธรรมอย่างไรแก่ท่าน?"

พระเถรเจ้าดำริว่า ธรรมดาปริพพาชกย่อมเป็นปฏิปักษ์ต่อพระศาสนา ควรอาตมะจะแสดงคุณแห่งพระศาสนา โดยความเป็นธรรมลึกซึ้งและประณีตสุขุมเถิด ครั้นแล้วจึงตอบว่า "ดูกร ปริพพาชก อาตมะเพิ่งบวชใหม่ ไม่อาจแสดงธรรมวินัยโดยพิสดารแก่เธอได้ดอก" อุปติสสปริพพาชกจึงเรียนปฏิบัติท่านว่า "ข้าพเจ้าชื่อว่า อุปติสสะ ขอให้พระเถรเจ้ากรุณาบอกธรรมเพียงแต่ย่อ ๆ เถิด"

พระอัสสชิเถรเจ้า กล่าวคาถาแสดงวัตถุประสงค์ของพระศาสนาว่า "เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา" เป็นอาทิ ความว่า **"ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งเหตุของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะตรัสสอนอย่างนี้"**[38]

อุปติสสปริพพาชกได้ปรีชาญาณหยั่งเห็นสัจธรรม ถึงบรรลุโสดาปัตติผล โดยสดับเทศนาหัวใจพระศาสนา ของพระเถรเจ้าเพียงคาถาหนึ่งเท่านั้น แล้วเรียนท่านโดยคารวะว่า "ข้าแต่ท่านอาจารย์ ขอประทานกรุณาหยุดเพียงนี้เถิด อย่าแสดงต่อไปอีกเลย เวลานี้พระบรมศาสดาของเราเสด็จอยู่ที่ไหน?"

พระเถรเจ้าบอกว่า "เวลานี้ พระบรมศาสดายังเสด็จประทับอยู่ที่พระเวฬุวันวิหาร"

"เป็นพระคุณหาที่สุดมิได้" อุปติสสะอุทานวาจาออกด้วยความซาบซึ้ง

ในธรรม และในความกรุณาของพระเถรเจ้า "นิมนต์ท่านอาจารย์ไปก่อนเถิด แล้วข้าพเจ้าจะตามไปภายหลัง ด้วยข้าพเจ้าได้ให้สัญญาไว้กับโกลิตมาณพสหายที่รักว่า **ถ้าผู้ใดได้โมกขธรรมก่อน จงบอกแก่กันให้รู้** ฉะนั้น ข้าพเจ้าจะกลับไปเปลื้องสัญญาเสียก่อน แล้วจะพาสหายผู้นั้นไปสู่สำนักพระบรมศาสดาของเราต่อภายหลัง" แล้วกราบพระเถรเจ้าด้วยเบญจางคประดิษฐ์ด้วยความเคารพ กระทำประทักษิณเดินเวียน ๓ รอบ แล้วส่งพระเถรเจ้าไปก่อน ส่วนตนออกเดินบ่ายหน้าไปสู่ปริพพาชการาม

ส่วนโกลิตปริพพาชกเห็นสหายเดินมาแต่ไกล จึงดำริว่า ใบหน้าของสหายเราวันนี้ ดูเบิกบาน ผ่องใสยิ่งกว่าวันอื่น ๆ ชะรอยจะได้โมกขธรรมเป็นแน่แท้ ครั้นอุปติสสปริพพาชกเข้ามาใกล้ จึงถามตามความคิด อุปติสสะก็บอกว่า "ตนได้บรรลุโมกขธรรมแล้ว มานี่ก็เพื่อบอกโมกขธรรมนั้นแก่สหายให้เป็นไปตามสัญญาของเราที่ให้กันไว้แต่แรก ขอสหายจงตั้งใจฟังเถิด" แล้วอุปติสสะก็แสดงคาถาหัวใจของพระศาสนาซึ่งตนได้สดับมาจากพระ-อัสสชิเถรเจ้า พออุปติสสะแสดงจบลง โกลิตปริพพาชกก็ได้ปรีชาญาณหยั่งเห็นในอริยสัจจะ บรรลุโสดาปัตติผลเช่นเดียวกับอุปติสสปริพพาชก

โกลิตะจึงกล่าวแก่อุปติสสะว่า "เราทั้งสองได้บรรลุโมกขธรรมแล้ว ควรจะไปสำนักพระบรมศาสดากันเถิด" อุปติสสะเป็นผู้เคารพบูชาอาจารย์มาก จึงตอบว่า "ถูกแล้ว เราทั้งสองควรจะไปเฝ้าพระบรมศาสดาดังที่เธอกล่าว แต่ก่อนจะจากสำนักนี้ไป เราทั้งสองควรจะไปอำลาท่านสญชัยอาจารย์ แล้วหาโอกาสแสดงโมกขธรรมให้ฟัง ถ้าอาจารย์ของเรามีวาสนาบารมี ก็จะพลอยได้รู้โมกขธรรมด้วยกัน แม้ไม่ถึงอย่างนั้น เพียงแต่ท่านเชื่อฟังแล้วพากันไปสู่สำนักพระบรมศาสดา เมื่อได้ฟังธรรมเทศนาแล้ว ก็จะได้บรรลุมรรคและผลตามวาสนาบารมีเป็นแน่"

ครั้นสองสหายปรึกษาตกลงกันแล้ว ก็พากันเข้าไปหาท่านสญชัยอาจารย์ บอกให้ทราบว่า "**บัดนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นแล้วในโลก**

ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแล้วนั้น เป็นนิยานิกธรรม สามารถนำผู้ปฏิบัติออกจากทุกข์โดยชอบจริง พระสงฆ์สาวกก็ปฏิบัติชอบด้วยสุปฏิบัติ ท่านอาจารย์จงมารวมกันไปเฝ้าพระสัมพุทธเจ้า ยังพระเวฬุวันสถานนั้นเถิด"[39]

ท่านสญชัยปริพพาชกจึงกล่าวห้ามว่า "ไยท่านทั้งสองจึงมาเจรจาเช่นนี้ เรามีลาภยศใหญ่ยิ่ง เป็นเจ้าสำนักใหญ่โตถึงเพียงนี้แล้ว ยังควรจะเป็นศิษย์ของใครในสำนักใดอีกเล่า?" แต่แล้วก็คิดว่า อุปดิสสะและโกลิตะ ทั้งสองนี้เป็นคนดีมีปัญญาสามารถ น่าที่จะบรรลุโมกขธรรมตามที่ปรารถนายิ่งนักแล้ว คงจะไม่ฟังคำห้ามปรามของตน จึงกล่าวใหม่ว่า "ท่านทั้งสองจงไปเถิด เราเป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยถึงความชราแล้ว ไม่อาจจะไปเป็นศิษย์ผู้ใดได้ดอก"

"ท่านอาจารย์อย่ากล่าวดังนั้นเลย" สหายทั้งสองวิงวอน "ไม่ควรที่ท่านอาจารย์จะคิดเช่นนั้น เมื่อพระสัมพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น ดังดวงอาทิตย์อุทัยให้ความสว่างแล้ว คนทั้งหลายจะหลั่งไหลไปฟังธรรมของพระสัมพุทธเจ้าแล้วท่านอาจารย์จะอยู่ได้อย่างไร"

"พ่ออุปดิสสะ ในโลกนี้ คนโง่มาก หรือคนฉลาดมาก?" สญชัยปริพพาชกถามอย่างมีทางเลี่ยง แต่อุปดิสสะตอบตรง ๆ โดยความเคารพว่า "คนโง่สิมาก ท่านอาจารย์ คนฉลาดมีปัญญาสามารถจะมีสักกี่คน"

"จริง! อย่างพ่ออุปดิสสะพูด" สญชัยปริพพาชกกล่าวอย่างละเมียดละไม "คนฉลาดมีน้อย คนโง่มีมาก อุปดิสสะ เพราะเหตุนี้แหละเราจึงไม่ได้ไปด้วยท่าน เราจะอยู่ในสำนักของเรา อยู่ต้อนรับคนโง่ คนโง่อันมีปริมาณมากจะมาหาเรา ส่วนคนฉลาดจะไปหาพระสัมพุทธเจ้า ดังนั้น ท่านทั้งสองจงไปเถิด เราไม่ไปด้วยแล้ว"

แม้สหายสองจะพูดจาหว่านล้อมสญชัยปริพพาชกด้วยเหตุผลใด ๆ ก็ไม่สามารถจะโน้มน้าวจิตใจของสญชัยปริพพาชกให้ไปเฝ้าพระบรมศาสดาได้ อุปดิสสะและโกลิตะจึงชวนปริพพาชก ผู้เป็นบริวารของตนจำนวน ๒๕๐ คน ลาอาจารย์สญชัยไปเฝ้าพระบรมศาสดา ยังพระเวฬุวันวิหาร[40]

ขณะนั้น เป็นเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมอยู่ในท่ามกลางบริษัท ๔ เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นอุปดิสสะและโกลิตะพาบริษัทของตน

ตรงเข้ามาเฝ้าแต่ไกลเช่นนั้น จึงรับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย โน่น! คู่อัครสาวกของตถาคตมาแล้ว พาบริวารของเธอมาให้ตถาคตด้วย" เมื่อปริพพาชกทั้งหลายเข้ามาเฝ้าแล้ว พระบรมศาสดาก็แสดงธรรมโดยควรแก่อุปนิสัยของปริพพาชกเหล่านั้น ครั้นจบพระธรรมเทศนา ปริพพาชกทั้งหมดเว้นอุปดิสสะและโกลิตะได้บรรลุอรหัตผลด้วยกันสิ้น[41]

สหายทั้งสอง จึงพาบริษัทของตนทั้งหมดเข้ากราบทูลขอประทานอุปสมบท สมเด็จพระบรมสุคตก็ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่ปริพพาชกทั้ง ๒๕๐ คนนั้น เป็นภิกษุในพุทธศาสนา แล้วตรัสเรียกชื่อสหายทั้งสองนั้นตามนามของมารดา คือรับสั่งเรียก อุปดิสสะ ผู้เป็นบุตรของนางสารีพราหมณีว่า สารีบุตร รับสั่งเรียก โกลิตะ ผู้เป็นบุตรของนางโมคคัลลีพราหมณีว่า โมค–คัลลานะ อาศัยเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับสั่งเรียกท่านทั้งสองเช่นนั้นในท่ามกลางบริษัท ๔ พุทธบริษัทจึงนิยมเรียกท่านตามชื่อ ที่ได้รับพระมหากรุณาประทานใหม่ตลอดอายุของท่าน และนิยมเรียกมาจนบัดนี้

ฝ่ายพระโมคคัลลานะ อุปสมบทแล้วได้ ๗ วัน หลีกไปทำความเพียรอยู่ในเสนาสนะป่า ใกล้บ้านกัลลวาละมุตตคาม ในแคว้นมคธ ความง่วงครอบงำนั่งโงกอยู่ พระบรมศาสดาเสด็จไปที่นั้น ตรัสบอกอุบายระงับความง่วงให้อันตรธานแล้ว ทรงประทานโอวาทใน ธาตุกัมมัฏฐาน พระโมคคัลลานะได้สดับแล้วปฏิบัติตาม ก็ได้บรรลุพระอรหัตในวันนั้น

ส่วนพระสารีบุตรอุปสมบทแล้วได้กึ่งเดือน ตามพระบรมศาสดาไปอยู่ที่ถ้ำสุกรขาตา ใกล้กรุงราชคฤห์ ได้สดับพระธรรมเทศนา เวทนาปริคคห–สูตร ซึ่งพระบรมศาสดาทรงแสดงแก่ปริพพาชกชื่อว่า ทีฆนขะอัคคิเวสนโคตร ผู้เป็นหลานของพระเถรเจ้า พระเถรเจ้าตั้งใจกำหนดพิจารณาไปตามกระแสพระธรรมเทศนานั้น ก็ได้บรรลุพระอรหัต ส่วนทีฆนขะปริพพาชกได้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล

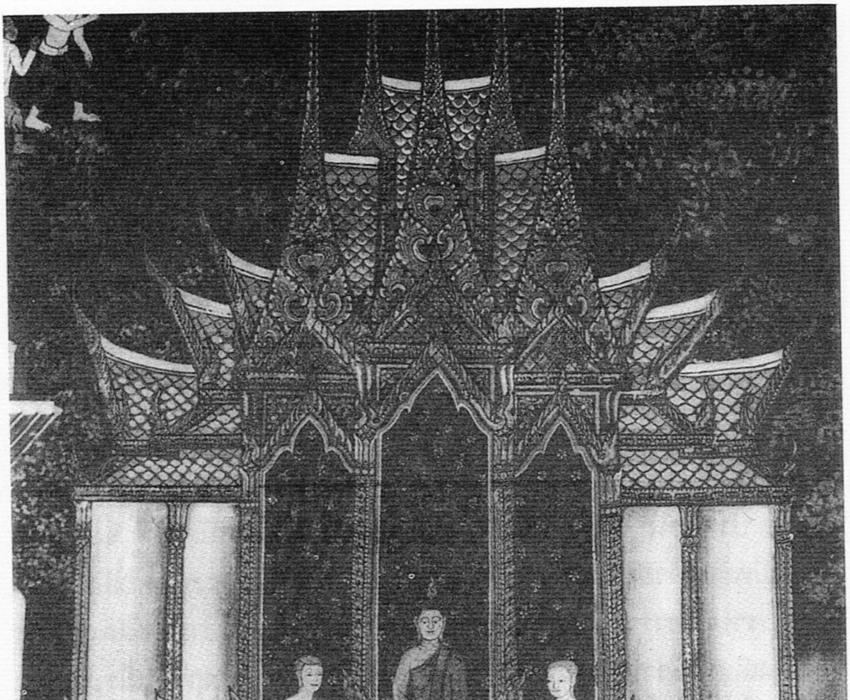
ในกาลนั้น พระบรมศาสดาได้ทรงตั้งพระเถรเจ้าทั้งสองไว้ในตำแหน่งคู่แห่งอัครสาวก คือ พระสารีบุตรเถระ เป็นอัครสาวกเบื้องขวา พระโมคคัลลานะเป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย

เนื่องจากวันที่พระสารีบุตรเถรเจ้า ได้บรรลุพระอรหัต[๑]เป็นวันมาฆปุรณมี เพ็ญเดือน ๓ เวลาบ่าย พระบรมศาสดาเสด็จประทับที่พระเวฬุวัน พระอรหันต์ขีณาสพเจ้า จำนวน ๑,๒๕๐ องค์ คือ พระอรหันต์ซึ่งอยู่ในคณะของพระอุรุเวลกัสสปเถระ พระนทีกัสสปเถระ พระคยากัสสปเถระรวม ๑,๐๐๐ องค์ กับพระอรหันต์ซึ่งอยู่ในคณะของพระสารีบุตรเถระ พระโมคคัลลานเถระรวม ๒๕๐ องค์ รวมทั้งสองคณะเป็น ๑,๒๕๐ องค์ได้พร้อมกันไปเฝ้าพระบรมศาสดา พระองค์ทรงเห็นเป็นนิมิตอันดี จึงได้เสด็จในท่ามกลางพระสงฆ์ ๑,๒๕๐ องค์นั้น แสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ทรงทำวิสุทธิอุโบสถประทานธรรมอันเป็นหลักแห่งพระศาสนา เพื่อเป็นหลักในการประกาศพระพุทธศาสนาสำหรับพระสาวกสืบไป

---

๑. ถามว่า : เพราะเหตุใด ท่านผู้มีปัญญาดังพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะจึงบรรลุพระอรหัตภายหลังบริวาร

แก้ว่า : เพราะอัครสาวกบารมีเป็นของใหญ่ ต้องใช้เวลาและความเพียรมากกว่าเหมือนอย่างนายร้อยทหาร แม้จะมีปัญญาความรู้มากกว่า ก็ต้องใช้เวลาเรียนมากกว่านายสิบ

พระพุทธเจ้า ทรงตั้งพระสารีบุตร เป็นอัครสาวกเบื้องขวา พระโมค-คัลลานะ เป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย

ภาพที่ ๔๐

เสด็จเมืองกบิลพัสดุ์

ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา ณ พระนครกบิลพัสดุ์ เมื่อได้ทรงทราบพระเกียรติคุณของพระสัมพุทธเจ้า ฟุ้งขจรไปทั่วทุกทิศ ก็ทรงปีติโสมนัส ที่พระโอรสของพระองค์ได้สำเร็จพระสัมโพธิญาณ สมดังคำพยากรณ์ของท่านอาจารย์อสิตดาบส และพราหมณาจารย์ทั้ง ๘ คน ทรงตั้งพระทัยคอยเวลาอยู่ว่า เมื่อใดพระสัมพุทธเจ้าจึงจะเสด็จไปนครกบิลพัสดุ์

ครั้นไม่ได้ข่าววี่แววมาเลยว่า พระสัมพุทธเจ้าจะเสด็จ ก็ทรงร้อนพระทัย ปรารถนาจะให้พระสัมพุทธเจ้าเสด็จพระนครกบิลพัสดุ์ จึงทรงส่งอำมาตย์พร้อมด้วยบริวารคณะหนึ่ง ให้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังเวฬุวันวิหาร กราบทูลอาราธนาให้เสด็จยังพระนครกบิลพัสดุ์ ครั้นอำมาตย์และบริวารคณะนั้นเดินทางจากพระนครกบิลพัสดุ์ ถึงพระนครราชคฤห์ อันมีระยะทาง ๖๐ โยชน์ ก็เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ในเวลาที่พระองค์ทรงแสดงธรรมอยู่ได้โอกาสฟังธรรมด้วย ครั้นฟังธรรมแล้วได้บรรลุพระอรหัตต์ทั้งคณะทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ไม่ได้มีโอกาสที่จะกราบทูลความตามที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงบัญชามา

ครั้นล่วงมาหลายเวลา พระเจ้าสุทโธทนะเห็นอำมาตย์คณะนั้นหายไปก็ทรงส่งอำมาตย์คณะใหม่ออกติดตาม และกราบทูลความประสงค์ของพระองค์ อาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เสด็จ แม้อำมาตย์ราชทูตคณะนี้ก็ได้ฟังธรรมบรรลุมรรคผล และได้อุปสมบทในพระศาสนาเช่นอำมาตย์คณะก่อน พระเจ้าสุทโธทนะทรงส่งอำมาตย์ไปอาราธนาไม่เป็นผลสมพระทัยดังนี้ถึง ๙ ครั้ง ครั้งสุดท้ายทรงน้อยพระทัยรับสั่งเรื่องนี้แก่กาฬุทายี อำมาตย์ผู้ใหญ่ขอมอบเรื่องให้กาฬุทายีอำมาตย์ช่วยจัดให้สมพระประสงค์ ด้วยทรงเห็นว่ากาฬุทายีเป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่ที่สนิทสนม เป็นที่ไว้วางพระทัยของพระสัมพุทธเจ้ามาแต่ก่อน ทั้งเป็นสหชาติของพระบรมศาสดาด้วย

กาฬุทายีรับสนองพระบัญชาพระเจ้าสุทโธทนะว่า "จะพยายามกราบทูลเชิญเสด็จให้สมพระราชประสงค์ให้จงได้" แต่ได้กราบทูลลาอุปสมบทด้วยเพราะแน่ใจว่า ตนควรจะได้อุปสมบทในสมัยที่เป็นโอกาสอันดีงามเช่นนี้แล้ว พระเจ้าสุทโธทนะจำต้องพระราชทานให้กาฬุทายีตามที่ทูลขอด้วยความเสียดาย หากแต่ดีพระทัยว่า กาฬุทายีอำมาตย์จะได้ทูลอัญเชิญเสด็จพระสัมพุทธ-เจ้าให้สมประสงค์

ครั้นกาฬุทายีอำมาตย์ พร้อมด้วยบริวาร เดินทางมาถึงพระนครราชคฤห์ ก็เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังพระเวฬุวันวิหาร ได้สดับพระธรรม-เทศนาบรรลุพระอรหัตต์พร้อมด้วยบริวาร แล้วทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุด้วยกันสิ้น เมื่อพระกาฬุทายีเถรเจ้าบวชแล้วได้ ๘ วัน ก็พอสิ้นเหมันตฤดู จะย่างขึ้นฤดูคิมหันต์ ถึงวันผคุณมาสปุรณมี คืนวันเพ็ญเดือน ๔ พอดี[๑]

พระเถรเจ้ากาฬุทายีจึงดำริว่า พรุ่งนี้ก็เป็นเวลาย่างเข้าฤดูร้อน บรรดาเหล่าชาวกสิกรทั้งหลายก็เก็บเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จ มรรคาที่จะเสด็จไปสู่นครกบิลพัสดุ์ก็สะดวกสบาย พฤกษชาติที่เกิดเรี่ยรายอยู่ริมทางก็ให้ความร่มเย็นเป็นอย่างดี สมควรที่พระชินศรีบรมศาสดาจะเสด็จดำเนินไปกรุงกบิลพัสดุ์ แสดงธรรมโปรดพระมหากษัตริย์สุทโธทนะ พระพุทธบิดา ตลอดพระบรมวงศานุวงศ์ศากยราช ดำริแล้วพระเถรเจ้าก็เข้าเฝ้าพระบรมโลกนาถยังพระคันธกุฎี ทูลสรรเสริญมรรคาทางไปกบิลพัสดุ์บุรี ก็มีร่มไม้ได้พักร้อนเป็นที่รื่นรมย์ตลอดระยะทาง ๖๐ โยชน์ หากพระองค์จะทรงบำเพ็ญปรหิต-ประโยชน์ โปรดพระประยูรญาติยังกบิลพัสดุ์นคร ก็จะเป็นที่สำราญพระกายไม่ต้องรีบร้อนยามเสด็จพระพุทธลีลา ตลอดพระสงฆ์สาวกที่จะติดตามพระบาทา ก็จะไม่ลำบากด้วยน้ำท่าและกระยาหาร ด้วยตามระยะทางมีโคจรคามเป็นที่ภิกษาจารตลอดสาย

อนึ่ง พระบรมชนกนาถก็มีพระทัยมุ่งหมาย ใคร่จะได้ประสบพบพระองค์ตลอดพระภิกษุสงฆ์ทั้งหมด หากพระองค์จะทรงพระกรุณาเสด็จไปให้สม

๑. นับแต่เสด็จจากป่าอิสิปตนมิคทายวัน ถึงวันนี้ เป็นเวลา ๔ เดือน คืออยู่ทรมานอุรุเวลกัสสป ที่อุรุเวลาเสนานิคม ๒ เดือน อยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน ๒ เดือน

มโนรถของพระชนกนาถ ตลอดทั่วพระประยูรญาติศากยวงศ์แล้วประดิษฐาน พระพุทธศาสนาลงที่กบิลพัสดุ์บุรี ก็จะเป็นเกียรติเป็นศรีแก่พุทธศาสนา นำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่ปวงมหาชน เป็นสิริมงคลแก่อนุชนคนภายหลังชั่วกาลนาน ข้าพระองค์ขออัญเชิญพระพิชิตมารเสด็จสู่กบิลพัสดุ์บุรี โปรดพระชนกและพระประยูรญาติให้ปีติยินดีในคราวนี้เถิด

เมื่อพระบรมศาสดาทรงสดับสุนทรกถา ที่กาฬุทายีเถรเจ้ากราบทูลพรรณนารวม ๖๔ คาถา วิจิตรพิสดาร ก็ทรงตรัสสาธุการแก่กาฬุทายี ตรัสว่า “ตถาคตจะเสด็จไปโปรดพระประยูรญาติยังกบิลพัสดุ์บุรี ตามคำของท่าน ณ กาลบัดนี้ ฉะนั้น ท่านจงแจ้งข่าวแก่พระสงฆ์ทั้งหลาย ให้ตระเตรียมการเดินทางไกล ตามตถาคตประสงค์ที่จะเสด็จไปยังกบิลพัสดุ์บุรี”

เมื่อพระกาฬุทายี ออกมาประกาศให้มวลพระสงฆ์ที่มาสันนิบาตอยู่พร้อมหน้าให้ทราบพระพุทธประสงค์แล้ว บรรดาพระสงฆ์ขีณาสพทุก ๆ องค์ ก็เตรียมบาตร จีวร มาสโมสรรอเสด็จพระบรมศาสดาตามวันเวลาที่กำหนด ครั้นได้เวลา พระบรมศาสดาจารย์พร้อมด้วยพระสงฆ์ขีณาสพ ๒ หมื่น เป็นประมาณเสด็จดำเนินไปยังกบิลพัสดุ์นคร เสด็จโดยมิได้รีบร้อนตามสบาย ประมาณระยะทางเดินได้วันละ ๑ โยชน์พอดี

ฝ่ายพระกาฬุทายี ได้ส่งข่าวเสด็จพระนครกบิลพัสดุ์ของพระชินศรีสัมพุทธเจ้า แด่พระเจ้าสุทโธทนะบรมกษัตริย์ ท้าวเธอได้ทรงทราบก็ทรงโสมนัสเบิกบาน แจ้งข่าวสารแก่มวลพระประยูรญาติทั้งศากยราช และโกลิยวงศ์ในเทวทหนคร พระญาติทั้งสองฝ่ายได้มาสโมสรประชุมกันต้อนรับที่กบิลพัสดุ์บุรี ด้วยความปีติยินดีเกษมศานต์ ได้ร่วมกำลังสร้างนิโครธมหาวิหาร พร้อมด้วยเสนาสนะและพระคันธกุฎี เพื่อรับรองพระชินศรีและพระสงฆ์สาวกพุทธบริษัท เป็นสถานที่งดงามและเงียบสงัดควรแก่สมณวิสัยเป็นอย่างดี

ครั้นสมเด็จพระชินศรี พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกเสด็จถึงกบิลพัสดุ์นคร บรรดาพระประยูรญาติที่มาสโมสรต้อนรับอยู่ทั่วหน้า มีพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาเป็นประธาน ต่างแสดงออกซึ่งความเบิกบานตามควรแก่วิสัย แล้วทูลเชิญให้เสด็จเข้าไปประทับยังพระนิโครธารามพระมหาวิหาร พระ-

บรมศาสดาจารย์ก็เสด็จขึ้นประทับบนพระบวรพุทธาอาสน์ บรรดาพระสงฆ์ ๒ หมื่น ต่างก็ขึ้นนั่งบนอาสนะอันมโหฬาร ดูงามตระการปรากฏ สมเกียรติศากยบุตรพุทธชิโนรสบรรดามี

ครั้งนั้น บรรดาพระประยูรญาติทั้งหลาย มีมานะทิฐิอันกล้า นึกละอายใจไม่อาจน้อมประนมหัตถ์ถวายนมัสการพระบรมศาสดาได้ ด้วยดำริว่า "พระสิทธัตถกุมาร มีอายุยังอ่อน ไม่ควรแก่ชุลีกรนมัสการ จึงจัดให้พระประยูรญาติราชกุมาร ที่พระชนมายุน้อยคราวน้อง คราวบุตรหลานออกไปนั่งอยู่ข้างหน้า เพื่อจะได้ถวายบังคมพระบรมศาสดา ซึ่งเห็นว่าควรแก่วิสัย ส่วนพระประยูรญาติผู้ใหญ่พากันประทับนั่งอยู่เบื้องหลังเหล่าพระราชกุมาร ไม่ประนมหัตถ์ ไม่นมัสการ หรือคารวะแต่ประการใด ด้วยมานะจิตคิดในใจว่าตนแก่กว่า ไม่ควรจะวันทาพระสิทธัตถกุมาร"

เมื่อพระบรมศาสดาได้ทรงประสบเหตุ ทรงพระประสงค์จะให้เกิดสลดจิตคิดสังเวชแก่พระประยูรญาติ ที่มีมานะจิตคิดมังการ จึงทรงสำแดงปาฏิหาริย์เหาะขึ้นลอยอยู่ในอากาศ ให้ปรากฏประหนึ่งว่าละอองธุลีพระบาทได้หล่นลงตรงเศียรเกล้า แห่งพระประยูรญาติทั้งหลายด้วยพุทธานุภาพเป็นมหัศจรรย์

ครานั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราช พระพุทธบิดา ได้ทรงเห็นปาฏิหาริย์เป็นมหัศจรรย์ จึงประนมหัตถ์ถวายนมัสการแล้วกราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค แต่กาลก่อน เมื่อพระองค์ทรงประสูติใหม่ได้ ๑ วัน หม่อมฉันให้พระพี่เลี้ยงนำมาเพื่อนมัสการพระกาลเทวิลดาบส พระองค์ก็ทรงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏขึ้นไปอยู่บนชฎาพระกาลเทวิลอาจารย์ แม้ครั้งนั้นหม่อมฉันก็ได้ถวายนมัสการเป็นปฐม ต่อมางานพระราชพิธีนิยมประกอบการวัปปมงคลแรกนาขวัญ พระพี่เลี้ยงนางนมได้นำพระองค์ประทับบรรทมใต้ร่มไม้หว้า ครั้นเวลาบ่าย เงาไม้ก็มิได้ชายไปตามตะวัน เป็นปาฏิหาริย์ที่มหัศจรรย์ได้ปรากฏ แม้ครั้งนั้นหม่อมฉันก็ได้ประณตนมัสการเป็นคำรอบสอง ควรแก่การสดุดี รวมเป็นสามครั้งกับครั้งนี้ ที่หม่อมฉันได้อัญชลีนมัสการ"

เมื่อสุดสิ้นพระราชบรรหารแห่งพระเจ้าสุทโธทนมหาราช บรรดาเหล่าพระประยูรญาติสิ้นทั้งหมด ก็พากันยอกรประณตอภิวาทพระบรมศาสดาด้วยคารวะเป็นอันดี

ต่อนั้น พระมหามุนีบรมสุคตเจ้า ก็เสด็จลงจากอากาศ ประทับนั่งลงบนพระพุทธอาสน์ในท่ามกลางพระประยูรญาติสมาคม เป็นที่ชื่นชมโสมนัสสุดจะประมาณด้วยบุญญาภินิหารพระโลกนาถ ขณะนั้น มหาเมฆก็ตั้งขึ้นในอากาศ บันดาลหยาดฝนโบกขรพรรษให้ตกลง ในที่ขัตติยะ ประยูรวงศ์ประชุมกัน *น้ำฝนโบกขรพรรษนั้น มีสีแดงหลั่งไหลเสียงสนั่นลั่นออกไปไกล เหมือนเสียงสายฝนธรรมดา ถ้าผู้ใดปรารถนาจะให้เปียกกาย จึงจะเปียกกาย ถ้าไม่ปรารถนาแล้ว แม้แต่เม็ดหนึ่งก็มิได้เปียกตัว เหมือนหยาดน้ำตกลงใบบัวแล้วก็กลิ้งตกลงไปมิได้ติดอยู่ให้เปียก* ดังนั้นจึงได้นามขนานขานเรียกว่า "*ฝนโบกขรพรรษ*" เป็นมหัศจรรย์

ครั้งนั้น พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายก็พากันพิศวง ต่างองค์ก็สนทนาว่ามิได้เคยเห็นมาแต่ก่อนกาล พระองค์จึงมีพุทธบรรหารตรัสว่า "ฝนโบกขรพรรษนี้ใช่จะตกอยู่ในที่ชุมนุมพระประยูรญาติในครั้งนี้เท่านั้น ก็หาไม่ ในอดีตสมัยเมื่อตถาคตเสวยพระชาติเป็น พระเวสสันดร บรมโพธิสัตว์ ฝนโบกขรพรรษก็เคยได้ตกลงในที่ชุมนุมพระประยูรญาติเหมือนครั้งนี้" แล้วสมเด็จพระมหามุนีจึงได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนา เรื่องมหาเวสสันดรชาดก ยอยกพระมหาบารมีทาน เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้วพระประยูรญาติก็ถวายนมัสการทูลลากลับพระราชนิเวศน์หมดด้วยกันไม่มีใครเฉลียวจิตคิดถึงวันยามอรุณรุ่งพรุ่งนี้ว่าสมเด็จพระชินศรีและพระสงฆ์จะทรงเสวยบิณฑบาตที่ใด จึงไม่มีใครทูลอาราธนาให้เสด็จไปเสวยภัตตาหารในเคหสถานของตน ๆ ในกบิลพัสดุ์บุรี

โปรดพระพุทธบิดา

ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เสด็จด้วยพระขีณาสพ ๒ หมื่นเป็นบริวาร ทรงบาตรดำเนินภิกษาจารตามท้องถนน ในกบิลพัสดุ์นคร ขณะนั้น มหาชนที่สัญจรในถนน ตลอดไปถึงทุก ๆ คน ทุกบ้านช่อง ต่างก็จ้องดูด้วยความเลื่อมใสและประหลาดใจระคนกัน ว่าไฉนพระผู้เป็นเจ้าสิทธัตถกุมารจึงนำพระสงฆ์เที่ยวภิกษาจารด้วยอาการเช่นนี้ แล้วก็โจษจันกันอึงมี่ทั่วพระนคร

เมื่อพระสุทโธทนะทรงทราบก็ตกพระทัย รีบเสด็จลงจากพระราชนิเวศน์ เสด็จพระราชดำเนินไปหยุดยืนเฉพาะพระพักตร์พระบรมศาสดาที่กลางถนนนั้นเอง แล้วทูลพ้อพระบรมศาสดาว่า "ไฉนพระองค์จึงทรงทำให้หม่อมฉันได้รับความอัปยศ โดยการเที่ยวภิกษาจารเช่นนี้"

สมเด็จพระชินศรีจึงตรัสตอบว่า "ดูกรพระราชสมภาร อันการเที่ยวบิณฑบาตนี้ เป็นจารีตประเพณีของตถาคต"

"ข้าแต่พระผู้มีพระภาค อันบรรดากษัตริย์ขัตติยสมมติวงศ์องค์ใดองค์หนึ่งซึ่งเที่ยวบิณฑบาตเช่นนี้ยังจะมีอยู่ ณ ที่ใด ประเพณีของหม่อมฉันไม่เคยมีแต่ครั้งไหนในกาลก่อน" พระเจ้าสุทโธทนะทรงรับสั่ง

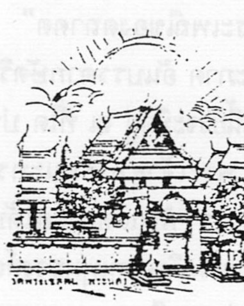
"ดูกรพระราชสมภาร นับแต่ตถาคตได้บรรลุพระสัมโพธิญาณแล้วก็สิ้นสุดสมมติขัตติยวงศ์ เริ่มประดิษฐานพุทธวงศ์ตั้งแต่นั้นมาจนถึงวันนี้ ดังนั้นการเที่ยวบิณฑบาตจึงเป็นประเพณีของพระพุทธเจ้า ตลอดพระภิกษุสงฆ์ที่สืบสายพุทธวงศ์ชั่วนิรันดร"

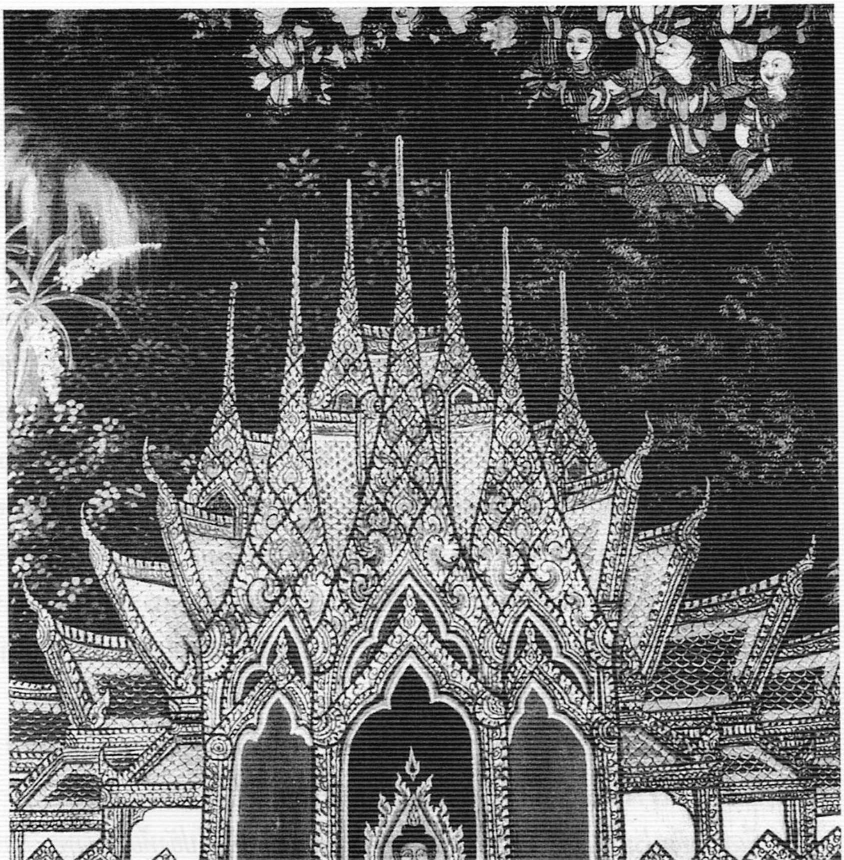
เมื่อพระบรมศาสดาตรัสเช่นนี้แล้ว จึงแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดาให้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล แล้วพระเจ้าสุทโธทนะก็ทรงรับบาตรของพระบรมศาสดา ทูลอาราธนาให้เสด็จขึ้นพระราชนิเวศน์ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ทรงอังคาสด้วยอาหารบิณฑบาตอันประณีต

วันรุ่งขึ้น พระบรมศาสดาเสด็จพระพุทธดำเนินไปรับภัตตาหาร

บิณฑบาตในพระราชนิเวศน์เป็นวันที่สอง ครั้นเสร็จภัตตกิจแล้ว ตรัสพระธรรมเทศนาโปรดพระนางมหาปชาบดีและพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา เมื่อจบพระธรรมเทศนา พระนางมหาปชาบดี ได้บรรลุโสดาปัตติผล พระพุทธบิดาได้บรรลุสกทาคามิผล

วันรุ่งขึ้นอีก พระบรมศาสดาเสด็จพระพุทธดำเนินไปรับภัตตาหารบิณฑบาตในพระราชนิเวศน์เป็นวันที่ ๓ ครั้นเสร็จภัตตกิจแล้ว ตรัสเทศนามหาธรรมปาลชาดกโปรดพระพุทธบิดาให้สำเร็จพระอนาคามิผล

พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก เสด็จพระนครกบิลพัสดุ์ ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา

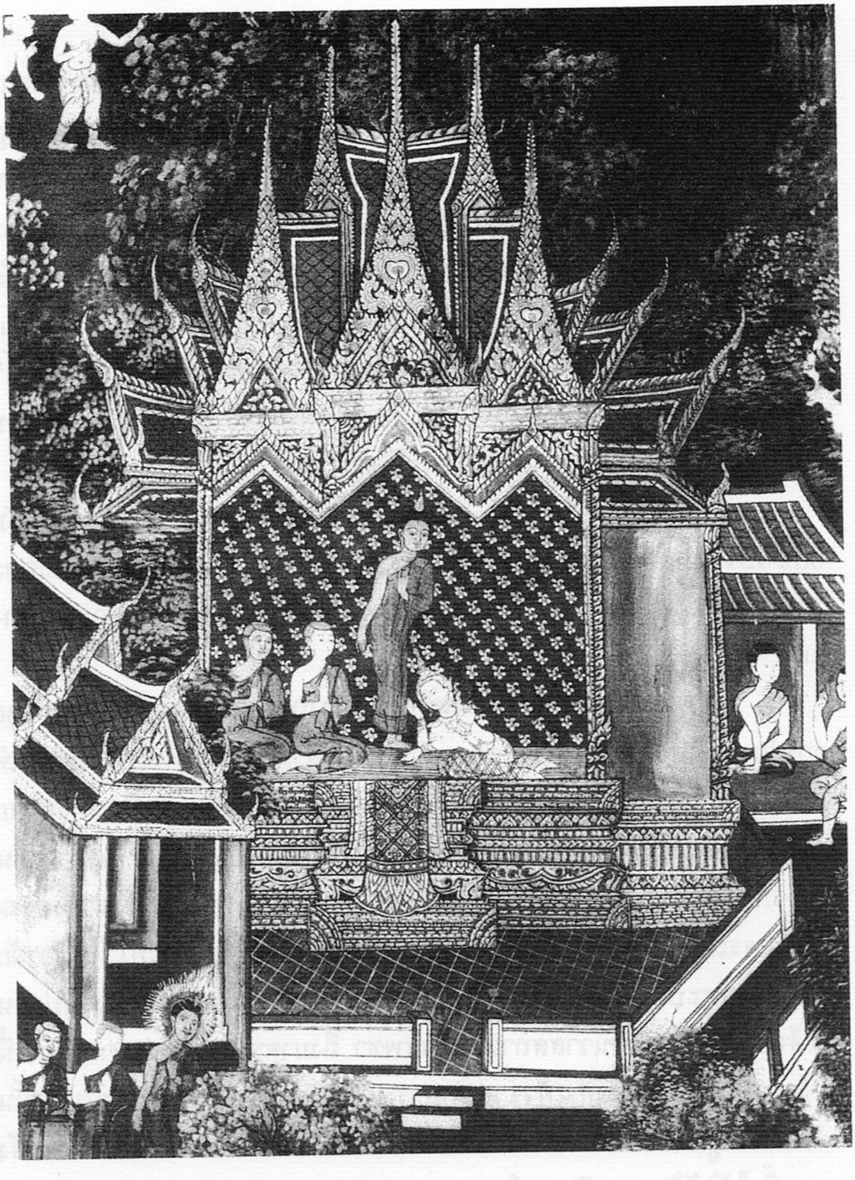
ภาพที่ ๔๑

โปรดพระนางพิมพาเทวี

พระเจ้าสุทโธทนะกราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระนางพิมพาเทวีเป็นชนปทกัลยาณี มีความจงรักภักดีต่อพระองค์ สุดจะหาสตรีที่ใดเสมอได้ นับแต่พระองค์เสด็จจากพระนครไป สิ่งอันใดที่ก่อให้เกิดราคี เสื่อมศรีเสียเกียรติยศแล้ว พระนางจะห่างไกลไม่กระทำ เฝ้าแต่รำพันถึงคุณสมบัติของพระองค์แล้วก็โศกเศร้าอาดูร มิได้ใส่ใจในถ้อยคำของผู้ใดจะช่วยแนะนำให้บรรเทาความเศร้าโศก ไม่สนใจในการตกแต่งกายทุกอย่าง เลิกเครื่องสำอางทุกชนิด เมื่อได้ทราบว่าพระองค์ทรงผ้ากาสาวพัสตร์ พระนางก็จัดหาผ้ากาสาวพัสตร์มาใช้ตามพระองค์ ตลอดจนทุกวันนี้ได้ทราบข่าวว่าพระองค์อดพระกระยาหารทรมานกาย พระนางก็พอใจอดพระกระยาหารตามเสด็จตลอดเวลา จะหาสตรีที่มีความจงรักภักดีเช่นนี้เห็นสุดหา"

"อนึ่ง นับแต่พระองค์เสด็จมาสู่พระราชนิเวศน์เข้า ๓ วันนี้ พระนางพิมพาก็มิได้มาเฝ้า เศร้าโศกอยู่แต่ในห้องผทม ตั้งใจอยู่ว่าพระองค์คงจะเสด็จเข้าไปหายังห้องที่เคยเสด็จประทับในกาลก่อน หากพระองค์จะไม่เสด็จไปยังห้องของพระนางแล้ว พระนางคงจะเสียพระทัยถึงแก่วายชีวิตเป็นแน่แท้ หม่อมฉันขออาราธนาพระองค์เสด็จไป โปรดพระนางพิมพาเทวี ขอให้ทรงพระกรุณาประทานชีวิตแก่พระนาง ผู้มีความจงรักภักดีในครั้งนี้ด้วยเถิด"

พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า "ดูกรพระราชสมภาร อันพระนางพิมพาเทวีมารดาราหุลกุมาร มีความจงรักภักดีต่อตถาคต สมจริงดังพระองค์รับสั่งทุกประการ และก็สมควรที่ตถาคตจะไปอนุเคราะห์พระนางให้สมมโนรถ เพื่อบรรเทาความกำสรดเศร้าโศก ให้ได้รับความสดชื่น สุขใจในอมตธรรมตามควรแก่วาสนา ด้วยพระนางมีคุณแก่ตถาคตมามากยิ่งนัก ในอดีตกาลได้ช่วยตถาคตบำเพ็ญมหาทานบารมีมากกว่าแสนชาติ" ครั้นแล้วก็รับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายรออยู่ที่ปราสาทราชนิเวศน์ ให้ตามเสด็จแต่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ

พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก เสด็จไปแสดงธรรมโปรดพระนางพิมพาเทวี ณ ปราสาทของพระนาง

ภาพที่ ๔๒

อัครสาวก ๒ องค์ เป็นปัจฉาสมณะ แล้วเสด็จพระพุทธดำเนินไปยังปราสาทของพระนางพิมพาเทวี พลางมีพระวาจารับสั่งแก่สองอัครสาวกว่า "มารดาราหุลนี้มีคุณแก่ตถาคตเป็นอันมาก ผิว่านางจะจับบาทตถาคตลูบคลำสัมผัสและโศกเศร้าอาดูรพิลาปร่ำไห้ ด้วยกำลังเสน่หา ท่านทั้งสองก็อย่าได้ห้ามปรามปล่อยตามอัธยาศัย ให้พระนางพิไรรำพันปริเทวนาจนกว่าจะสิ้นโศก ผิว่าไปห้ามเข้านางก็ยิ่งเพิ่มความเศร้าเสียพระทัยถึงชีวิตไม่ทันได้สดับพระธรรมเทศนาตถาคตยังเป็นหนี้พิมพามิได้เปลื้องปลดจะได้แทนทดใช้หนี้แก่พิมพาในกาลบัดนี้" ครั้นตรัสบอกอัครสาวกทั้งสองแล้ว ก็เสด็จพระพุทธลีลาเข้าไปในห้องแห่งปราสาทขึ้นสถิตบนรัตนบัลลังก์อาสน์อันงามวิจิตร

ฝ่ายนางสนมทั้งหลาย ครั้นได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าเสด็จมาประทับอยู่บนปราสาท จึงรีบไปทูลความแด่พระนางพิมพาว่า "บัดนี้ พระสิทธัตถะราชสวามีของพระนางเจ้า ได้เสด็จมาประทับ ยังห้องแห่งปราสาทของพระนางแล้ว"

เมื่อพระนางพิมพาเทวีทรงสดับ ก็ลุกจากที่ประทับ จูงหัตถ์พระราหุลราชโอรส กลั้นความกำสรดโศก แล้วก็เสด็จคลานออกจากพระทวารสถานที่สิริไสยาสน์ ตรงเข้ากอดบาทพระบรมศาสดา แล้วซบพระเศียรลงถวายนมัสการพลางทรงพิลาปกราบทูลสารว่า "โทษกระหม่อมฉันนี้มีมากเพราะเป็นหญิงกาลกิณี พระองค์จึงเสด็จหนีให้อาดูรด้วยเสน่หา แต่เวลายังดรุณภาพ พระองค์มิได้ตรัสบอกให้ทราบ แสร้งทรงสละข้าพระบาทไว้ไม่มีอาลัยดุจก้อนเขฬะบนปลายพระชิวหา อันถ่มออกจากพระโอษฐ์มิได้โปรดปรานเสด็จบำราศร้างจากนิวาสสถานไปบรรพชา ถึงมาตรว่า ข้าพระบาทพิมพานี้มีโทษแล้ว ส่วนพระลูกแก้วราหุลกุมาร เพิ่งประสูติจากพระครรภ์ในวันนั้นยังมิทันได้รู้ผิดชอบประการใด นั่นมีโทษสิ่งไรด้วยเล่า พระผ่านเกล้าจึงแกล้งทอดทิ้งไว้ให้ร้างพระปิตุรงค์

"ประการหนึ่ง ข้าพระบาทของพระองค์นี้ โหราจารย์ญาณเมธีได้ทำนายไว้แต่ยังเยาวัยว่า ยโสธราพิมพาราชกุมารี มีบุญญาธิการใหญ่ยิ่ง ควรเป็นมิ่งมเหสีอดุลกษัตริย์จักรพรรดิราช คำทำนายนั้นก็เคลื่อนคลาดเพี้ยนผิด

พิมพากลัววิปริตเป็นหญิงหม้ายชายร้างสิ้นราคา" เมื่อพระนางพิมพาเทวีปริเทวนามาฉะนี้ แล้วก็กลิ้งเกลือกพระอุตมางคโมลีเหนือหลังพระบาทพระศาสดาดูเป็นที่เวทนา

ส่วนสมเด็จพระพุทธบิดา ก็ได้กราบทูลพรรณนาถึงความดีของพระนางพิมพาเทวีศรีสะใภ้ว่า "จะหาสตรีใดเสมอได้ยากยิ่ง มีความจงรักภักดีต่อพระองค์จริงประจักษ์ตา ทราบว่าพระองค์ทรงผทมเหนือพื้นพสุธาพระนางก็ประพฤติตามเสด็จ โดยผทมยังภาคพื้นเมธนีดล ครั้นทราบว่าพระองค์เว้นเครื่องสุคนธ์ลูบไล้ ตลอดดอกไม้บุบผชาติ พระนางก็เว้นขาดจากเครื่องประดับทุกประการ ทั้งเครื่องลูบไล้สุคนธมาลย์ก็เลิกหมด เฝ้าแต่รันทดถึงพระองค์อยู่ไม่ขาด แม้บรรดาพระประยูรญาติของพระนางในเทวทหนคร ส่งข่าวสาส์นมาทูลถวายว่า จะรับกลับไปบำรุงเลี้ยงรักษาปฏิบัติพระนางก็บอกปัด มิได้เล็งแลหมู่กษัตริย์ศากยวงศ์พระองค์ใด ตั้งพระทัยภักดีมีสัตย์ซื่อเสน่หาเฉพาะพระองค์ดำรงมา ดังพรรณนามาฉะนี้"

เมื่อพระชินศรีได้ทรงเสาวนาการ จึงมีพระพุทธบรรหารดำรัสว่า "ดูกรบรมบพิตร พระนางพิมพาเทวี จะได้มีจิตจงรักภักดี ซื่อสัตย์ต่อสวามีแต่ในชาตินี้เท่านั้นก็หาไม่ มารดาราหุลนี้นั้น น้ำใจเป็นหนึ่งแน่ไม่แปรผันในสวามีแม้ในอดีตกาล ครั้งเสวยชาติเป็นเดรัจฉานกินนรี ก็มีจิตจงรักภักดีเลิศคุณดิลก" แล้วพระองค์ก็ทรงแสดงจันทกินนรชาดกโดยพิสดาร บรรเทาความโศกเศร้าปริเทวนาการของพระนางพิมพาให้เสื่อมคลายกำสรด เสมือนหนึ่งหลั่งน้ำอมตรสลงตรงดวงจิตของพระนาง ซึ่งเร่าร้อนด้วยเพลิงพิษคือกิเลสให้พลันดับกลับให้ความสดชื่นเกษมศานต์

ส่วนพระนางพิมพาราชกัญญา ครั้นสว่างโศกสิ้นทุกข์ มีใจผ่องแผ้วเบิกบาน ตั้งพระทัยสดับพระธรรมที่พระศาสดาทรงพระกรุณาประทานสืบไปก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล แล้วถวายอภิวาทแทบพระยุคลบาทพระศาสดาด้วยความซาบซึ้งในพระมหากรุณา ที่ทรงอุตส่าห์เสด็จมาประทานชีวิตให้สดชื่นรื่นรมย์ ทั้งประทานอมตธรรมให้ชื่นชมสมกับที่พระนางได้จงรักภักดีตั้งแต่ต้นมา แล้วสมเด็จพระบรมศาสดาก็เสด็จพระพุทธลีลาพร้อมด้วยพระสงฆ์ ๒ หมื่น เสด็จคืนสู่พระนิโครธมหาวิหาร

นันทกุมารออกบวช

วันที่ ๔ พระบรมศาสดาเสด็จไปรับบิณฑบาต ในนิเวศน์ของพระนันทราชกุมาร ผู้เป็นพระพุทธอนุชา ซึ่งประสูติแต่พระนางมหาปชาบดี โคตมี ในงานวิวาหมงคลของนันทกุมารเอง ครั้นเสร็จภัตตกิจแล้ว ก็ประทานบาตรให้นันทกุมารถือไว้ มีพระดำรัสตรัสมงคลคาถาแก่สมาคม เสร็จแล้วก็เสด็จลุกจากอาสน์ ลงจากนิเวศน์แต่มิได้ทรงรับบาตรจากนันทกุมาร แม้นันทกุมารก็ไม่กล้าทูลเตือนให้ทรงรับบาตรคืนไป คงทรงดำเนินตามเสด็จลงมา ด้วยดำริอยู่ว่าเมื่อเสด็จถึงพื้นล่างแล้ว คงจะทรงรับไป ครั้นพระศาสดาไม่ทรงรับคืน ก็ดำริอีกว่าถึงหน้าพระลาน คงจะทรงรับ หรือไม่ก็ถึงพระทวารวัง ก็คงจะทรงรับไป ครั้นถึงทั้งสองแห่งไม่ทรงรับ นันทกุมารก็ต้องจำใจถือตามเสด็จต่อไป ไม่อาจทูลเตือนได้ ด้วยความเคารพยิ่งในพระบรมศาสดา แล้วก็ดำริต่อไปใหม่ตามทางเสด็จว่า เมื่อถึงตรงนั้น ๆ แล้ว คงจะทรงรับบาตรคืนไป

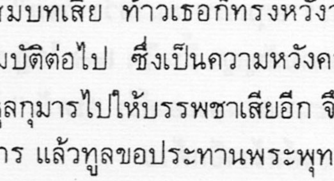
ฝ่ายนางชนปทกัลยาณี ผู้เป็นเทวีคู่อภิเษก ได้ทราบจากนางสนมว่าพระชินศรีพานันทกุมารไปเสียแล้ว ก็ตกพระทัย ทรงกันแสง รีบแล่นตามมาโดยเร็ว แล้วร้องทูลว่า "ข้าแต่นันทะพระลูกเจ้า ขอให้พระองค์รีบเสด็จกลับมาโดยด่วน" นันทกุมารได้สดับเสียงก็สะดุ้งด้วยความอาลัยใคร่จะกลับ แต่ก็กลับไม่ได้ ด้วยเกรงพระทัยพระบรมศาสดา ต้องฝืนใจอุ้มบาตรตามพระบรมศาสดาไปจนถึงนิโครธมหาวิหาร

ครั้นพระบรมศาสดาเสด็จถึงพระคันธกุฎีแล้วก็ทรงรับสั่งว่า "นันทกุมารจงบรรพชาเสียเถิด" นันทกุมารไม่อาจทูลขัดพระพุทธบัญชาได้ ด้วยความเคารพยิ่ง ก็จำใจทูลว่า "จะบวช" แล้วก็ทรงโปรดประทานอุปสมบทให้นันทกุมารในวันนั้น

ราหุลบรรพชา[42]

ครั้นวันที่ ๗ พระนางพิมพาเทวีประดับองค์ราหุลกุมารด้วยอาภรณ์อันวิจิตร ให้ราชบุรุษพาเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดา เพื่อทูลขอขุมทอง ซึ่งเป็นทรัพย์สมบัติอันราหุลกุมาร ผู้เป็นทายาทควรจะได้รับเป็นสมบัติสืบสันตติวงศ์ พระศาสดาก็ทรงพาราหุลกุมารไปพระวิหาร แล้วโปรดให้พระสารีบุตรจัดการบรรพชาราหุลกุมารเป็นสามเณร

พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบ ก็โทมนัสเสียพระทัย ด้วยเดิมนั้นทรงประสงค์จะให้นันทกุมาร พระโอรสองค์ที่ ๒ สืบราชสมบัติ พระบรมศาสดาก็ทรงพาไปอุปสมบทเสีย ท้าวเธอก็ทรงหวังว่า จะให้ราหุลกุมารซึ่งเป็นทายาทสืบราชสมบัติต่อไป ซึ่งเป็นความหวังครั้งสุดท้ายแต่แล้วพระบรมศาสดาก็ทรงพาราหุลกุมารไปให้บรรพชาเสียอีก จึงรีบเสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังพระวิหาร แล้วทูลขอประทานพระพุทธานุญาตว่า *"แต่นี้ต่อไปเมื่อหน้ากุลบุตรผู้ใดแม้ประสงค์จะบวชหากมารดาบิดายังไม่ยอมพร้อมใจอนุญาตให้บวชแล้ว ขอให้ทรงงดไว้ก่อนอย่าเพิ่งให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้นั้น"* พระบรมศาสดาก็ประทานพรแก่พระพุทธบิดา แล้วถวายพระพรอำลาพาพระนันทะและราหุลสามเณร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์บริษัท เสด็จนิวัตนาการกลับกรุงราชคฤห์มหานคร

ถวายพระเชตวันวิหาร

ครั้งนั้น อนาถบิณฑิกมหาเศรษฐี ผู้อยู่ในเมืองสาวัตถี มาที่พระนครราชคฤห์ด้วยธุรกิจอย่างหนึ่ง พักอยู่ที่นิเวศน์ของท่านราชคฤห์เศรษฐี ผู้เป็นน้องชายแห่งภริยาของท่าน ได้สดับพระธรรมเทศนาบรรลุโสดาปัตติผล ได้ถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์ มีองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน แล้วกราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดา ให้เสด็จประกาศพระพุทธศาสนายังนครสาวัตถีพร้อมกับกราบทูลว่าจะจัดสร้างพระวิหารถวายให้เป็นสังฆาราม ครั้นพระบรมศาสดาทรงรับอาราธนาแล้ว ท่านอนาถบิณฑิกมหาเศรษฐีก็รีบล่วงหน้าไปบริจาคทรัพย์ซื้อที่ดินอันเป็นอุทยานของพระราชกุมารพระนามว่า *"เชต"* โดยวิธีให้คนขนเอาเงินมาลาดลงให้เต็มพื้นที่นั้นตามสัญญา สิ้นเงิน ๒๗ โกฏิ ทั้งพระราชกุมารเจ้าของที่ให้สัญญาขอให้จารึกพระนามของพระองค์ว่า *"เชตวัน"* ติดไว้ที่ซุ้มประตูพระอารามซึ่งเป็นส่วนของพระองค์สร้างอีกด้วย

ท่านมหาเศรษฐีได้บริจาคทรัพย์สร้างพระคันธกุฎี และเสนาสนะอันควรแก่สมณวิสัย พร้อมหมดทุกอย่างด้วยจำนวนเงินอีก ๒๗ โกฏิ เมื่อพระเชตวันวิหารสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ได้ทูลอัญเชิญพระบรมศาสดาเสด็จมาจำพรรษา สมเด็จพระบรมศาสดาพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก เสด็จมาสถิตยังพระมหาวิหารเชตวัน ในความอุปถัมภ์บำรุงของพุทธบริษัทมีท่านอนาถบิณฑิกมหาเศรษฐี เป็นประมุข พระศาสดาและพระสงฆ์ได้รับความสุขตามควรแก่วิสัย ทรงแสดงธรรมโปรดพุทธบริษัททั้งหลายให้เลื่อมใส มั่นอยู่ในคุณพระรัตนตรัยเป็นอันมาก[43]

ครั้งนั้น พระนันทะ พุทธอนุชา เกิดความกระสันเป็นทุกข์ใจด้วยไม่มีความเลื่อมใสในการบรรพชา ครั้นพระศาสดาทรงทราบ จึงรับสั่งให้มาเฝ้าตรัสถาม พระนันทะทูลความว่า ตนมีจิตกำหนดคิดถึงนางชนปทกัลยาณี

ลำดับนั้น พระชินศรีจึงทรงจูงกรของพระอนุชา สำแดงอิทธานุ-ภาพพาพระนันทะขึ้นไปสู่ดาวดึงส์เทวโลก บันดาลให้เห็นแม่วานรตัวหนึ่งในระหว่างทาง แล้วทรงพาขึ้นไปให้เห็นนางเทพอัปสรกัญญา ซึ่งมีกายงามวิจิตรเจริญตา กำลังดำเนินขึ้นไปเฝ้าท้าวสหัสสนัยยังเทพวิมาน จึงตรัสถามว่า "นันทะนางชนปทกัลยาณีที่เธอมีใจรัญจวนถึงนั้น กับนางอัปสรเหล่านี้นางไหนจะงามกว่ากัน"

พระนันทะกราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค จะเอานางชนปทกัล-ยาณีมาเปรียบเทียบกับนางฟ้านั้นผิดกันไกล นางชนปทกัลยาณีหากจะเปรียบเทียบ ก็ได้เท่ากับแม่วานรในระหว่างทางเท่านั้น"

"นันทะ ผิว่าเธอยินดีรักใคร่นางฟ้าทั้งหลายนี้ ตถาคตรับรองจะช่วยให้ได้นางฟ้าสำเร็จตามความปรารถนาของเธอ

"ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระภาคเป็นอันงาม ถ้าพระองค์จะทรงพระกรุณาช่วยให้ข้าพระองค์ได้นางฟ้านี้สมความปรารถนาแล้วไซร้ ข้าพระองค์ยินดีจะอยู่ในเพศพรหมจรรย์ ไม่รัญจวนจิตคิดออกไป"

พระบรมศาสดาตรัสว่า "นันทะ ตถาคตรับรอง" แล้วก็ทรงพาพระนันทะอันตรธานจากเทวโลก มาปรากฏ ณ พระเชตวัน

ครั้งนั้น บรรดาภิกษุที่เป็นเพื่อนนันทะทราบเหตุ ต่างก็พากันพูดเคาะพระนันทะว่า "ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อนางฟ้า โดยมีพระบรมศาสดาเป็นผู้รับรองจะสงเคราะห์ให้" พระนันทะคิดละอายใจ จึงหลีกออกไปอยู่ในที่สงัดบำเพ็ญสมณธรรมแต่ผู้เดียว ไม่ช้าก็ได้บรรลุพระอรหัตตผล รุ่งขึ้นก็เฝ้าพระบรมศาสดา กราบทูลให้พระองค์พ้นจากการรับรองในการประพฤติพรหมจรรย์เพื่อนางฟ้า ทุกประการ

ศากยราช ๖ พระองค์ออกบวช[44]

วันหนึ่ง พระบรมศาสดาเสด็จจาริกมายังมหาชนบท ประทับอยู่ที่อนุปิยอัมพวัน ใกล้บ้านอนุปิยมัลลนิคม แขวงเมืองพาราณสี ครั้งนั้น เจ้าศากยะพระนามว่า มหานามะ ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าอมิโตทนะ ผู้เป็นพระเจ้าอาว์ของพระบรมศาสดา เข้าไปหาพระอนุรุทธะ ผู้เป็นอนุชา ทรงปรารภว่า "ในตระกูลเรา ยังไม่มีใครออกบวชตามเสด็จพระบรมศาสดาเลย ฉะนั้น ในเราสองคน คือ อนุรุทธ์กับพี่ จะต้องออกบวชคนหนึ่ง พี่จะให้อนุรุทธ์เลือกเอา อนุรุทธ์จะบวชหรือจะให้พี่บวช"

เนื่องจากพระอนุรุทธะ เป็นพระโอรสพระองค์เล็ก ของพระเจ้าอมิโตทนะ พระมารดารักมาก ทั้งเป็นกษัตริย์สุขุมาลชาติ มีบุญมากได้รับความรักใคร่เมตตาปรานีจากพระญาติทั้งหลายเป็นอันมาก ดังนั้นอนุรุทธกุมารจึงทูลว่า "หม่อมฉันบวชไม่ได้ดอก ขอให้เจ้าพี่บวชเถอะ"

พระมหานามะจึงรับสั่งว่า "ถ้าอนุรุทธะจะอยู่ ก็ต้องศึกษาเรื่องการครองเรือน เรื่องบำรุงวงศ์ตระกูลให้จงดี" และพระมหานามะ ก็ถวายคำแนะนำการครองชีพด้วยกสิกรรม ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบ อนุรุทธกุมารฟังแล้วระอาในการงานไม่รู้จักจบ ต้องทำติดต่อกันไปไม่รู้สิ้น จึงรับสั่งว่า "ถ้าเช่นนั้นให้เจ้าพี่อยู่เถอะ หม่อมฉันจะบวชเอง รำคาญที่ต้องไปวุ่นอยู่กับงานไม่รู้จักจบ ต้องทำติดต่อกันไปไม่รู้สิ้น" รับสั่งแล้วก็ลาพระมารดาขออนุญาตบรรพชาตามพระบรมศาสดา พระมารดาตรัสห้ามถึง ๓ ครั้ง ภายหลังทรงอนุญาตเป็นนัยว่า "ถ้าภัททิยราชกุมารผู้เป็นโอรสของพระนางกาฬีโคธาศากยวงศ์ผู้เป็นเพื่อนเล่นที่สนิทสนมของพ่อจะออกบรรพชา พ่อจะบรรพชาด้วยก็ตามเถิด พระอนุรุทธะก็ไปชวนพระภัททิยะ ให้ออกบวชด้วยกัน แต่วิงวอนชวนอยู่ถึง ๗ วัน พระภัททิยะจึงยอมปฏิญญาว่าจะบวชด้วย

ในกาลนั้น กษัตริย์ ๖ องค์ คือ พระภัททิยะ ๑ พระอนุรุทธะ ๑ พระ

อานนท์ ๑ พระภัคคุ ๑ พระกิมพิละ ๑ พระเทวทัต ๑ ได้พร้อมใจกันจะออกบรรพชา ชวน อุบาลี อำมาตย์ ช่างกัลบก[๑] เป็น ๗ ด้วยกัน เดินทางไปสู่มัลลรัฐชนบท เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาที่อนุปิยะอัมพวัน ถวายอภิวาทแล้ว ขอประทานบรรพชาอุปสมบท

อนึ่ง ก่อนแต่พระบรมศาสดาจะทรงประทานบรรพชา พระอนุรุทธะได้กราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์เป็นกษัตริย์ สูงด้วยขัตติยมานะอันกล้า ขอให้พระองค์ประทานบรรพชาแก่อุบาลี อำมาตย์ผู้รับใช้สอยติดตามของมวลข้าพระองค์ก่อน ให้ข้าพระองค์ทั้งหลายได้บรรพชาต่อภายหลังจะได้คารวะไหว้นบ เคารพนับถืออุบาลี ผู้บวชแล้วก่อน บรรเทาขัตติยมานะให้บางเบาจากสันดาน

พระบรมศาสดาจึงได้ประทานอุปสมบทแก่อุบาลี กัลบกก่อน แล้วจึงประทานอุปสมบทแก่ ๖ กษัตริย์ในภายหลัง พระภัททิยะ นั้น **ได้สำเร็จไตรวิชาพระอรหัตผล** ในพรรษานั้น พระอนุรุทธะ **ได้บรรลุทิพพจักขุญาณ** ก่อนภายหลังได้ฟังพระธรรมเทศนา มหาปุริสวิตักกสูตร จึงสำเร็จพระอรหัตผล พระอานนท์ นั้น **ได้บรรลุอริยผลเพียงพระโสดาบัน** พระภัคคุ และ พระกิมพิละ **เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ได้บรรลุพระอรหัตผล** ส่วน พระเทวทัต นั้น **ได้บรรลุปุถุชนฤทธิ์ อันเป็นของโลกิยบุคคล**

สมัยหนึ่ง พระบรมศาสดาเสด็จจาริกไปประทับ ณ เมืองโกสัมพี ครั้งนั้นลาภสักการะบังเกิดแก่พระองค์กับทั้งภิกษุสงฆ์สาวกเป็นอันมาก คนทั้งหลายถือสักการะ มี จีวร บิณฑบาต เภสัช อัฏฐบาน เป็นต้น เข้ามาสู่วิหาร ถวายแก่พระสงฆ์สาวกเป็นเนืองนิตย์ ส่วนมากทุก ๆ คนที่มา ย่อมถามถึงแต่พระอัครสาวกทั้งสองและพระสาวกองค์อื่น ๆ ว่าท่านอยู่ ณ ที่ใด แล้วก็พากันไปเคารพนบไหว้สักการบูชา ไม่มีใครถามถึงพระเทวทัตแม้แต่ผู้เดียว

พระเทวทัตเกิดความโทมนัสน้อยใจ ตามวิสัยของปุถุชนจำพวกที่มากด้วยความอิจฉา ริษยา คิดว่า เราก็เป็นกษัตริย์ศากยราชสกุลเหมือนกัน ออกบรรพชากับด้วยกษัตริย์ขัตติยวงศ์นั้น ๆ แต่ไม่มีใครนับถือถามหา น่าน้อย

๑. ช่างตัดผม โกนหนวด

ใจ เมื่อคิดดังนี้แล้ว ก็เกิดตัณหาในลาภสักการะเข้าครอบงำจิต คิดใคร่จะได้ลาภสักการะ สัมมานะ เคารพนับถือ แล้วก็คิดต่อไปว่า เราจะทำบุคคลผู้ใดให้เลื่อมใส กราบไหว้บูชาดีหนอ จึงจะบังเกิดลาภสักการะ ครั้นคิดต่อไปก็มองเห็นอุบายทันทีว่า พระอชาตสัตตุราชกุมาร พระโอรสของพระเจ้าพิมพิสารนั้นยังทรงพระเยาว์ ยังไม่รอบรู้คุณและโทษแห่งบุคคลใด ๆ ควรจะไปคบหาด้วยพระราชกุมารนั้นเถิด ลาภสักการะก็จะพลันบังเกิดเป็นอันมาก

ครั้นดำริดังนั้นแล้ว ก็หลีกจากเมืองโกสัมพีไปสู่เมืองราชคฤห์แล้วนิรมิตกายเป็นกุมารน้อย เอาอสรพิษ ๔ ตัว ทำเป็นอาภรณ์ประดับมือและเท้าขดทำเป็นเทริดบนศรีษะ ๑ ตัว ทำเป็นสังวาลพันกาย ๑ ตัว สำแดงปาฏิหาริย์ด้วยปุถุชนฤทธิ์ของตน ลอยลงจากอากาศปรากฏกายอยู่เฉพาะหน้าพระอชาตสัตตุราชกุมาร

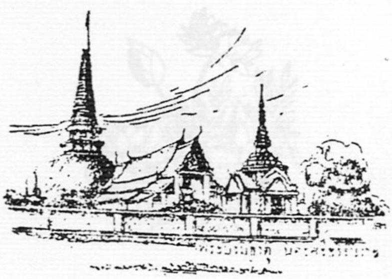
ครั้นพระราชกุมารตกใจกลัว ก็ทูลว่า "อาตมา คือ พระเทวทัต" แล้วเจรจาเล้าโลมให้พระราชกุมารหายกลัว สำแดงกายเป็นพระสงฆ์ทรงไตรจีวรและบาตร ยืนอยู่ตรงพระพักตร์พระราชกุมาร เมื่อพระราชกุมารเห็นปฏิหาริย์เช่นนั้น ก็ทรงเลื่อมใส เคารพนับถือ ถวายลาภสักการบูชาเป็นอันมาก

ภายหลัง พระเทวทัตเกิดบาปจิตคิดใฝ่สูงด้วยอำนาจตัณหา มานะครอบงำจิตคิดผิดไปว่า เราสมควรจะเป็นผู้ครองพระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง พอดำริดังนั้นปุถุชนฤทธิ์ของตนก็เสื่อมสูญพร้อมกับจิตตุบาท ครั้นคิดดังนั้นแล้วก็เดินทางมาเฝ้าพระบรมศาสดา ซึ่งเสด็จประทับอยู่ที่พระเวฬุวันวิหาร ณ เมืองราชคฤห์ ในเวลาที่พระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมแก่มวลพุทธบริษัทซึ่งพระเจ้าพิมพิสารมหาราชประทับเป็นประธานอยู่ เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้ว พระเทวทัตได้กราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บัดนี้ พระองค์ทรงชราภาพแล้ว จงเสวยทิฏฐธรรมสุขวิหาร สำราญพระกมล มีความขวนขวายน้อยเถิด ข้าพระองค์จะได้ว่ากล่าวสั่งสอนแทนพระองค์สืบไป"

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสดับ จึงตรัสห้ามว่า "ไม่ควร" ไม่ทรงอนุญาตให้เป็นไปตามความปรารถนาของพระเทวทัต พระเทวทัตก็โทมนัส

ผูกอาฆาตในพระบรมศาสดา จำเดิมแต่นั้นมา พระบรมศาสดาได้ทรงประกาศความประพฤติอันไม่ดีงามของพระเทวทัต ซึ่งเกิดขึ้นด้วยจิตลามกให้พระสงฆ์ทั้งหลายทราบ เพื่อให้ภิกษุที่ยังเป็นปุถุชนอยู่จะได้สังวรระวังจิตมิให้วิปริตไปตาม

ต่อมาพระเทวทัตคิดการใหญ่ ปรารถนาจะทำอันตรายแก่พระผู้มีพระภาคจึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าอชาตสัตตุราชกุมาร แล้วอุบายทูลว่า "แต่ก่อนมนุษย์ทั้งหลายมีอายุยืน บัดนี้ อายุของมนุษย์น้อยถอยลง หากพระองค์สิ้นพระชมน์เสียก่อนพระราชบิดาแต่เวลายังหนุ่มอยู่แล้ว ไฉนพระองค์จะได้รับราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ เสวยพระราชสมบัติสมดังพระทัยที่ปรารถนาไว้เล่า ฉะนั้นพระองค์จงปลงพระชนม์ชีพพระราชบิดาจัดการสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ เสวยราชย์สมบัติเสียตั้งแต่บัดนี้เถิด แม้อาตมาก็จะฆ่าพระสมณโคดมเสีย จะได้เป็นพระบรมศาสดาปกครองพระสงฆ์สาวกทั้งปวงเช่นเดียวกัน

พระเจ้าอชาตศัตรู ปลงพระชนม์พระบิดา

เมื่อพระอชาตสัตตุราชกุมาร ยังเยาว์พระวัย พระทัยเบาหลงเชื่อถ้อยคำของพระเทวทัต จึงทรงทำปิตุฆาต ปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์พระเจ้าพิมพิสารพระชนกนาถ ให้อภิเษกพระองค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์สำเร็จดังปรารถนา

พระเทวทัตได้พยายามทำร้ายพระบรมศาสดา โดยคบคิดกับพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นการใหญ่ ครั้งที่หนึ่ง ได้ใช้ให้นายขมังธนูทั้งหลายเข้าไปทำอันตรายยิงพระบรมศาสดา แต่นายขมังธนูกลับมีจิตศรัทธาสดับพระธรรมเทศนาได้บรรลุโสดาบัตติผลด้วยกันสิ้น

พระเทวทัต
กลิ้งศิลาทำร้ายพระพุทธเจ้า

ครั้งที่สอง พระเทวทัตลอบขึ้นไปบนภูเขาคิชฌกูฏ กลิ้งก้อนศิลาใหญ่ลงมา หวังจะให้ประหารพระบรมศาสดา ในเวลาเสด็จขึ้น ก็ไม่อาจทำอันตรายพระบรมศาสดาได้ เป็นเพียงสะเก็ดศิลาได้กระเด็นไปกระทบพระบาทจนห้อพระโลหิต นับเป็นครั้งแรก และครั้งเดียว ที่พระผู้มีพระภาค ผู้เป็นนาถะของโลก เป็นพระบรมครูของเทพยดาและมวลมนุษย์ ต้องประสบอันตรายถึงเสียพระโลหิตจากพระกาย เพราะพระเทวทัตกระทำอนันตริยกรรมพุทธโลหิตุบาท

พระเทวทัตปล่อยช้างนาฬาคีรี

ครั้งที่สาม พระเทวทัตให้ปล่อยช้างนาฬาคีรี ช้างพระที่นั่งกำลังซับมันดุร้าย เพื่อให้ทำอันตรายพระชนมชีพพระบรมศาสดาในเวลาเสด็จออกมาบิณฑบาตในเวลาเช้า แต่ช้างนาฬาคีรีก็ไม่ทำร้ายพระองค์

ครั้งนั้น พระอานนทเถรเจ้า มากด้วยความกตัญญู สละชีวิตถวายเป็นพุทธบูชา โดยกลัวว่าช้างนาฬาคีรีจะทำร้ายพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ออกไปยืนกั้นหน้าช้างนาฬาคีรีไว้เพื่อให้ช้างทำลายชีวิตท่านปรารถนาจะป้องกันพระบรมศาสดา ในทันใดนั้น พระบรมศาสดาได้ทรงทรมานช้างนาฬาคีรีให้หมดพยศร้ายกาจ หมอบยอบกายเข้าไปถวายบังคมพระบรมศาสดาฟังพระบรมศาสดาตรัสสอน แล้วเดินกลับเข้าสู่โรงช้าง ด้วยอาการอันสงบปรากฏแก่มหาชนที่ประชุมกันดูอยู่เป็นอันมาก เป็นมหาอัศจรรย์

ครั้นพระผู้มีพระภาค พาพระสงฆ์เสด็จกลับยังพระเวฬุวันวิหาร มหาชนก็พากันแซ่ซ้องสาธุการ ติดตามไปยังพระเวฬุวันวิหาร จัดมหาทานถวาย ครั้นเสร็จภัตตกิจแล้ว พระบรมศาสดาได้ตรัสอนุปุพพิกถาอนุโมทนา

เมื่อได้ทรงสดับคำของมหาชนพรรณนาถึงคุณของพระอานนทเถรเจ้าที่ได้สละชีวิตออกไปยืนกั้นช้างนาฬาคีรี สมเด็จพระชินศรี จึงประทานพระธรรมเทศนามหาหังสชาดก และจุลลหังสชาดก ยกคุณของพระอานนทเถรเจ้าที่ได้สละชีวิตถวายพระองค์ แม้ในอดีตชาติ

แท้จริง การที่พระเทวทัตเกิดมีจิตบาปหยาบช้าลามก ทำร้ายพระบรมศาสดามาก่อนนั้นก็ดี แนะนำให้พระเจ้าอชาตศัตรู ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารก็ดี มิสู้จะปรากฏแพร่หลายนัก ต่อเมื่อปล่อยช้างนาฬาคีรีให้ประทุษร้ายพระบรมศาสดาครั้งนั้นแล้ว ความชั่วร้ายแต่หนหลังของพระเทวทัตก็ปรากฏทั่วไป ชาวพระนครราชคฤห์พากันโพนทนากันโกลาหลว่า พระเทวทัตคบคิดด้วยพระเจ้าอชาตศัตรูปลงพระชมม์พระเจ้าพิมพิสารทำร้ายพระสัมพุทธเจ้า ทำกรรมชั่วช้าลามกสิ้นดี

ครั้นพระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงสดับข่าวติฉินร้ายแรงเช่นนั้น ก็ละอายพระทัย จึงเลิกโรงทานที่จัดอาหารบำรุงพระเทวทัตและศิษย์ของพระเทวทัตเสียสิ้น ทั้งไม่เสด็จไปหาพระเทวทัตเหมือนแต่ก่อน แม้ชาวเมืองทั้งหลายก็ไม่ศรัทธาเลื่อมใส ไม่พอใจถวายการบำรุง แม้พระเทวทัตจะไปสู่บ้านเมืองใด ๆ ก็ไม่มีใครต้อนรับ เพียงแต่อาหารทัพพีหนึ่งก็ไม่ได้ พระเทวทัตได้เสื่อมเสียจากลาภสักการะทั้งปวง

พระเทวทัต ทำสังฆเภท

ภายหลัง พระเทวทัตปรารถนาจะเลี้ยงชีพด้วยโกหัญญกรรม คือการหลอกลวงสืบไป เพื่อจะแสดงว่าตนเป็นผู้เคร่งครัด ได้เข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดา ทูลขอวัตถุ ๕ ประการ เพื่อให้พระบรมศาสดาบัญญัติให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติโดยเคร่งครัด คือ.–

๑. ให้อยู่ในเสนาสนะป่า เป็นวัตร
๒. ให้ถือบิณฑบาต เป็นวัตร
๓. ให้ทรงผ้าบังสุกุล เป็นวัตร
๔. ให้อยู่โคนไม้ เป็นวัตร
๕. ให้งดฉันมังสาหาร เป็นวัตร

ในวัตถุทั้ง ๕ ภิกษุรูปใด จะปฏิบัติข้อใด ให้ถือข้อนั้นโดยเคร่งครัด คือให้สมาทานเป็นวัตร ปฏิบัติโดยส่วนเดียว

พระบรมศาสดาไม่ทรงอนุญาต ตรัสว่า "ไม่ควร ควรให้ปฏิบัติได้ตามแต่ศรัทธา" ด้วยทรงเห็นว่า ยากแก่การปฏิบัติ เป็นการเกินพอดีไม่เป็นทางสายกลางสำหรับบุคคลทั่วไป

พระเทวทัตโกรธแค้น ไม่สมประสงค์ กล่าวยกโทษพระบรมศาสดาประกาศว่า คำสอนของตนประเสริฐกว่า ทำให้ภิกษุที่บวชใหม่มีปัญญาน้อยหลงเชื่อ ยอมตนเข้าเป็นสาวก ครั้นพระเทวทัตได้ภิกษุยอมเข้าเป็นบริษัทของตนบ้างแล้ว ก็พยายามทำสังฆเภท แยกจากพระบรมศาสดา

เมื่อพระบรมศาสดาทรงทราบ ก็ได้โปรดให้หาพระเทวทัตมาเฝ้ารับสั่งถาม พระเทวทัตก็ทูลตามความสัตย์ จึงทรงตรัสพระพุทธโอวาทห้ามปรามว่า "ดูกรเทวทัต ท่านอย่าพึงทำเช่นนั้น อันสังฆเภท นี้เป็นครุกรรมใหญ่หลวงนัก" พระเทวทัตมิได้เอื้อเฟื้อในพระโอวาท ไปจากที่นั้น พบพระอานนท์ในพระนครราชคฤห์ ได้บอกความประสงค์ของตนว่า *"ท่านอานนท์*

จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าเลิกจากพระบรมศาสดา ข้าพเจ้าเลิกจากหมู่สงฆ์ทั้งปวง ข้าพเจ้าจะทำอุโบสถสังฆกรรมเป็นการภายในแต่พวกของเราเท่านั้น"

พระอานนท์ได้นำความนั้นมากราบทูลพระบรมศาสดา เมื่อพระองค์ทรงทราบแล้ว ก็บังเกิดธรรมสังเวช ทรงพระดำริว่า "พระเทวทัตจะกระทำอนันตริยกรรม อันจะนำตัวให้ไปไหม้ทนทุกข์อยู่ในอเวจีมหานรก" แล้วทรงอุทานว่า "กรรมใด ไม่ดีด้วย ไม่เป็นประโยชน์ด้วย กรรมนั้นทำได้ง่าย ส่วนกรรมใด ดีด้วย มีประโยชน์ด้วย กรรมนั้น ทำได้ยากยิ่งนัก"

ในที่สุด พระเทวทัตก็ประชุมภิกษุ ส่วนมากเป็นชาววัชชี บวชใหม่ ในโรงอุโบสถ ประกาศทำสังฆเภท จักรเภท แยกออกจากหมู่สงฆ์ทั้งปวง แล้วพาภิกษุเหล่านั้นไปยังตำบลคยาสีสะประเทศ

ครั้นพระบรมศาสดาได้ทราบเหตุนั้นแล้วทรงดำรัสให้พระสารีบุตรเถระและพระโมคคัลลานเถระ ไปนำภิกษุพวกนั้นกลับ อัครสาวกทั้งสองรับพระบัญชาแล้วไปที่คยาสีสะประเทศนั้น แนะนำพร่ำสอนภิกษุเหล่านั้นให้กลับใจด้วยอำนาจปาฏิหาริย์ ทั้งอาเทศนา อนุสาสนีและอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ให้ภิกษุเหล่านั้นได้บรรลุอมตธรรม แล้วพาภิกษุเหล่านั้นกลับมาเฝ้าพระบรมศาสดา

พระโกกาลิกะ ซึ่งเป็นศิษย์ผู้ใหญ่ของพระเทวทัต มีความโกรธกล่าวโทษแก่พระเทวทัต ที่ไปคบค้าด้วยพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ให้พระอัครสาวกทั้งสองพาภิกษุทั้งหลายกลับไปหมดสิ้น แล้วประหารพระเทวทัตที่ทรวงอก ด้วยเท้าอย่างแรง ด้วยกำลังโทสะ เป็นเหตุให้พระเทวทัตเจ็บปวดอย่างสาหัส ถึงอาเจียนเป็นโลหิต ได้รับความทุกขเวทนากล้า

[45]เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จจากพระนครราชคฤห์ ไปประทับยังพระเชตวันวิหาร พระนครสาวัตถีแล้ว ต่อมาพระเทวทัตก็อาพาธหนักลงไม่ทุเลาถึง ๙ เดือน กลับหวนคิดถึงพระบรมศาสดา ใคร่จะเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นครั้งสุดท้าย ด้วยแน่ใจในชีวิตสังขารของตนคงจะดับสูญในกาลไม่นานนี้เป็นแน่แท้ จึงได้ขอร้องให้ภิกษุที่เป็นสาวกของตนให้ช่วยพาไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า

ภิกษุพวกนั้นกล่าวว่า *"ท่านอาจารย์เป็นเวรอยู่กับพระบรมศาสดาหนักนัก ข้าพเจ้าทั้งหลาย หาอาจพาไปเฝ้าได้ไม่"*

พระเทวทัตจึงกล่าวว่า "ท่านทั้งปวงอย่าให้เราพินาศฉิบหายเสียเลยแม้เราจะได้ทำเวรอาฆาตให้พระผู้มีพระภาค แต่พระผู้มีพระภาคจะได้อาฆาตตอบเราแม้แต่น้อยหนึ่งก็มิได้มี เราจะไปขมาโทษ ขอให้พระองค์อดโทษให้สิ้นโทษ เพราะปกติน้ำพระทัย พระผู้มีพระภาคเปี่ยมด้วยพระกรุณาทรงพระการุญในพระเทวทัตก็ดี ในองคุลิมาลโจรก็ดี ในช้างนาฬาคีรีก็ดีและในพระราหุลผู้เป็นพระโอรสก็ดีเสมอกัน" เหตุนั้นพระเทวทัตจึงขอร้องวิงวอนแล้ว ๆ เล่า ๆ ให้ภิกษุผู้เป็นศิษย์ช่วยนำตัวไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า

บรรดาภิกษุผู้เป็นศิษย์มีความสงสาร จึงพร้อมกันยกพระเทวทัตขึ้นนอนบนเตียง แล้วช่วยกันหามมา ตั้งแต่เมืองราชคฤห์ จนถึงเมืองสาวัตถี

ครั้นพระสงฆ์ทั้งหลายรู้ข่าว จึงเข้าไปกราบทูลพระบรมศาสดา พระองค์ตรัสว่า *"ภิกษุทั้งหลาย พระเทวทัตได้ทำกรรมหนัก ไม่อาจเห็นตถาคตในอัตภาพนี้ได้เลย"* แม้ภิกษุทั้งหลายจะได้เข้ากราบทูลให้ทรงทราบเป็นระยะ ๆ หลายหน ถึงครั้งสุดท้าย พระเทวทัตถูกหามมาใกล้พระเชตวันวิหารแล้ว พระผู้มีพระภาค ก็ยังทรงรับสั่งเช่นเดิมอยู่อย่างนั้นอีกว่า *"ภิกษุทั้งหลาย แม้พระเทวทัตจะเข้ามาในพระเชตวัน พระเทวทัตก็จะไม่ได้เห็นตถาคตเป็นแน่แท้"*

พระเทวทัตถูกแผ่นดินสูบ

เมื่ออันเตวาสิกทั้งหลาย หามพระเทวทัตมาถึงสระโบกขรณี ซึ่งอยู่นอกพระเชตวันวิหาร จึงวางเตียงลงในที่ใกล้สระ แล้วก็ชวนกันลงอาบน้ำในสระนั้น ส่วนพระเทวทัตก็ลุกขึ้นนั่งอยู่บนเตียง ห้อยเท้าทั้งสองถึงพื้นดินประสงค์จะเหยียบยันกายขึ้นยืนบนพื้นปฐพี ในขณะนั้นพื้นปฐพีก็แยกออกเป็นช่อง สูบเอาเท้าทั้งสองของพระเทวทัตลงไปในแผ่นดินโดยลำดับ พระเทวทัตได้จมหายไปในภาคพื้น ตราบเท่าถึงคอและกระดูกคาง วางอยู่บนพื้นปฐพี

ในเวลานั้น พระเทวทัตได้กล่าวคาถาสรรเสริญบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า *"พระผู้มีพระภาค เป็นอัครบุรุษ ยอดแห่งมนุษย์และเทพยดาทั้งหลาย พระองค์เป็นสารถีฝึกบุรุษอันประเสริฐ พระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยบุญญลักษณ์ถึงร้อย และบริบูรณ์ด้วยสมันตจักษุญาณ หาที่เปรียบมิได้ ข้าพระองค์ ขณะนี้มีเพียงกระดูกคางและศีรษะ กับลมหายใจเป็นครั้งสุดท้ายแล้ว ขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ"*

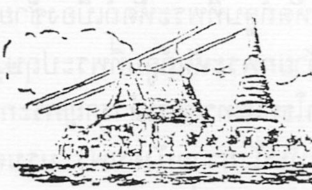
พอสิ้นเสียงแห่งคำนี้เท่านั้น ร่างพระเทวทัตก็จมหายลงไปในพื้นปฐพีไปบังเกิดในอเวจีมหานรก ด้วยบาปไม่เคารพในพระรัตนตรัย ประทุษร้ายในพระบรมศาสดา ทำสังฆเภท อันเป็นอนันตริยกรรม

ข่าวพระเทวทัตถูกแผ่นดินสูบ เป็นข่าวใหญ่เกรียวกราว ได้แพร่สะพัดไปในชาวนครสาวัตถี ไม่นานก็รู้กันทั่วกรุง โจษจันกันไปทั่วชุมนุมชน ด้วยเพิ่งจะรู้เพิ่งจะได้ยิน เพิ่งจะปรากฏ ผู้หนักในธรรมก็สังเวชสลดใจ คนใจบุญก็สะดุ้งต่อบาป เห็นบาปเป็นภัยใหญ่หลวง คนที่เกลียดชังพระเทวทัต ก็พากันดีใจโลดเต้นสาปเช่ง สมน้ำหน้าพระเทวทัตหนักขึ้น

ภิกษุทั้งหลายทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "บัดนี้ พระเทวทัตไปบังเกิดในที่ไหน? พระบรมศาสดาตรัสว่า **"ไปบังเกิดในอเวจีมหานรก** ภิกษุทั้งหลาย **คนทำบาป ย่อมเดือดร้อนในโลกนี้ เมื่อละจากโลกนี้ไปโลกอื่นก็ย่อมทวีความเดือดร้อนยิ่งขึ้น"**

พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นพุทธมามกะ

ภายหลัง พระเจ้าอชาตศัตรูทรงรู้สึกในความผิดของพระองค์ทรงเดือดร้อนพระทัย โปรดให้หมอชีวกโกมารภัจจ์ พาพระองค์ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคซึ่งประทับอยู่ที่พระวิหารกลม ในชีวกัมพวนาราม ครั้นสดับพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดาแล้ว ทรงเลื่อมใส ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ เป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นกำลังอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนาต่อไป

พระพุทธบิดาเสด็จนิพพาน

ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน ใกล้พระนครไพศาลี ทรงทราบว่า พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา ซึ่งประทับอยู่กบิลพัสดุ์นคร ทรงประชวรหนัก อาศัยที่ทรงสมบูรณ์ด้วยพระกตัญญูกตเวทิตาธรรม จึงเสด็จไปเยี่ยมพระพุทธบิดา พร้อมด้วยพระสาวกเป็นอันมาก ทรงบำเพ็ญปิตุปัฏฐานธรรมถวายการพยาบาลตามพุทธวิสัย

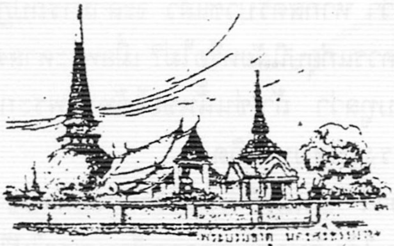
ขณะนั้น พระเจ้าสุทโธทนะ ได้รับการบีบคั้นจากอาพาธกล้าเกิดทุกขเวทนายิ่งนัก มีพระอาการทุรนทุรายหมดสติ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกพระหัตถ์ตั้งพระทัยอธิษฐานจิตบำบัดโรคาพาธ แล้วทรงลูบลงที่พระเศียรพระเจ้า-สุทโธทนะ ขณะนั้นอาพาธกล้าก็ทุเลาลงด้วยพระบารมี พระอานนทเถรเจ้ายกพระหัตถ์ลูบที่พระหัตถ์เบื้องขวา อาพาธกล้าข้างขวาก็ทุเลาลง พระ-อานนทเถรเจ้า ยกพระหัตถ์ลูบที่พระหัตถ์เบื้องซ้าย อาพาธกล้าข้างซ้ายก็เพลาลง พระราหุลเถรเจ้ายกพระหัตถ์ลูบที่พระปฤษฎางค์อาพาธกล้าที่พระ-กายก็ทุเลาลง พระเจ้าสุทโธทนะทรงพระสำราญพระกายคลายความทุกขเวทนาอันสาหัสทรงลุกขึ้นประทับนั่งถวายบังคมพระบรมศาสดา ด้วยความรู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณ ที่เสด็จมาทรงอนุเคราะห์

พระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนา โปรดให้พระพุทธบิดาบรรลุพระอรหัตผล แต่ด้วยพระเจ้าสุทโธทนะทรงพิจารณาเห็นชนมายุของพระองค์ถึงอวสานสุดสิ้นเพียงนั้นแล้ว ก็ทูลลาพระบรมศาสดาเสด็จนิพพานและลาพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งสิ้นด้วยกันแล้ว พระองค์ก็เสด็จนิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน

พระบรมศาสดาทรงเคารพในขัตติยประเพณีนิยม ทรงเป็นประธานอำนวยการพระศพในฐานะที่พระองค์เป็นพระโอรสและเป็นพระญาติผู้ใหญ่ จึง

โปรดให้พระมหากัสสปเถรเจ้าไปตรวจที่ประดิษฐานจิตกาธาน เพื่อถวายพระเพลิงพระศพพระพุทธบิดา และโปรดให้พระสารีบุตรเถรเจ้าเป็นภาระจัดถวายน้ำสรงพระศพพระพุทธบิดา ตามขัตติยประเพณี เมื่อเจ้าพนักงานอัญเชิญพระศพไปประดิษฐาน ณ พระจิตกาธาน ที่จัดถวายสมพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ บรรดาพระประยูรญาติทั้ง ๖ พระนคร คือ เมืองกบิลพัสดุ์ ๑ เมืองเทวทหะ ๑ เมืองโกลิยะ ๑ เมืองสักกะ ๑ เมืองสุปวาสะ ๑ เมืองเวรนคร ๑ ก็ประชุมกันบำเพ็ญกุศลมหายัญญ์อุทิศถวายด้วยความเคารพ และความอาลัยอย่างยิ่ง

ครั้นได้เวลา พระบรมศาสดาก็ทรงประทานจุดเพลิงถวายพระศพพระพุทธบิดา บรรดาพระประยูรญาติทั้งหลายพากันโศกเศร้าพิลาปไห้ปริเทวนาการ พระบรมศาสดาจารย์ ก็ทรงตรัสธรรมีกถาเล้าโลมระงับความเศร้าโศกแห่งมหาชนโดยควรแก่อุปนิสัย

พระนางประชาบดีโคตมี ออกบวช[46]

ส่วนพระนางมหาปชาบดี มีพระทัยน้อมไปในบรรพชา จึงเสด็จไปเฝ้าพระบรมศาสดายังนิโครธาราม ทูลขอบรรพชา พระศาสดาไม่ทรงอนุญาต แม้พระนางเจ้าจะทูลวอนขอถึงสามครั้ง ก็ไม่สมพระประสงค์ ทรงโทมนัส ทรงพระกันแสง เสด็จกลับพระนิเวศน์

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จกลับไปประทับยังกูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน ณ พระนครไพศาลีแล้ว พระนางมหาปชาบดีโคตมี พร้อมด้วยนางกษัตริย์ศากยราชวงศ์เป็นอันมาก ก็ยินดีในการบรรพชา ปลงพระเกศานุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ พากันเสด็จออกจากพระนครกบิลพัสดุ์ ไปเมืองไพศาลีด้วยพระบาท ตั้งพระทัยขอประทานบรรพชา ทรงดำเนินไปจนถึงกูฏาคารศาลา ประทับยืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตูกูฏาคารศาลา ที่พระบรมศาสดาทรงประทับนั้น

ขณะนั้น พระอานนท์ออกมาพบไต่ถาม ทราบความแล้ว ก็รับเป็นภาระนำความกราบทูลขอประทานอุปสมบทให้พระนางมหาปชาบดี ในครั้งแรกพระบรมศาสดาไม่ทรงอนุญาต ตรัสว่า สตรีไม่ควรอุปสมบท ภายหลังพระอานนท์ทูลถามว่า หากสตรีบวชแล้ว จะสามารถปฏิบัติธรรมได้บรรลุอริยมรรค อริยผล โดยควรแก่อุปนิสัยหรือไม่? เมื่อพระศาสดา ตรัสว่า “สามารถ” พระอานนท์ก็กราบทูลว่า ถ้าเช่นนั้นขอได้ทรงพระกรุณาประทานโอกาสให้พระเจ้าน้าได้ทรงอุปสมบทเถิด

ทรงรับสั่งว่า “อานนท์ ผิว่าพระนางมหาปชาบดีโคตมี จะทรงรับปฏิบัติครุธรรม ๘ ได้บริบูรณ์ ตถาคตก็อนุญาตให้ได้”

อานนท์ ครุธรรม ๘ ประการนั้น ดังนี้

๑. ภิกษุณีแม้จะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็พึงให้ทำอัญชลีเคารพนบนอบภิกษุ แม้บวชในวันเดียวกัน

๒. ภิกษุณีอย่าอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ

๓. ภิกษุณี จะต้องทำอุโบสถกรรม และรับโอวาท แต่สำนักสงฆ์ทุกกึ่งเดือน

๔. ภิกษุณีจำพรรษาแล้ว ให้พึงทำปวารณาในสำนักอุภโตสงฆ์

๕. ภิกษุณี หากต้องอยู่ปริวาสกรรม พึงประพฤติปักขมานัต (คืออยู่มานัตถึงกึ่งเดือน) ในสำนักอุภโตสงฆ์

๖. ภิกษุณี อุปสมบทในสำนักอุภโตสงฆ์ พึงสมาทานซึ่งวัตรปฏิบัติในธรรม ๖ ประการ คือ เว้นจากปาณาติบาต ถึงวิกาลโภชนะ เป็นต้น มิให้ล่วง และศึกษาให้รู้วัตรปฏิบัติต่าง ๆ สิ้นกาลสองพรรษาเต็ม

๗. ภิกษุณี อย่าพึงด่าบริภาษภิกษุสงฆ์ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง

๘. ภิกษุณี นับแต่วันบรรพชาเป็นต้นไป พึงสดับโอวาทของภิกษุกล่าวสั่งสอนฝ่ายเดียว ห้ามโอวาทสั่งสอนภิกษุฯ

พระอานนท์เถระเรียนจำครุธรรม ๘ ประการนั้น จากพระบรมศาสดาแล้วก็ออกมาแจ้งพระพุทธบัญชาแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระนางเจ้าทรงน้อมรับที่จะปฏิบัติด้วยความยินดีทุกประการ พระอานนท์ก็เข้ามากราบทูลพระบรมศาสดาให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงโปรดประทานบรรพชาอุปสมบทแก่พระนางปชาบดีโคตมี กับศากยขัตติยนารีด้วยกันทั้งสิ้น

ครั้นออกพระวัสสา ปวารณาแล้ว พระบรมศาสดากับทั้งพระสงฆ์สาวกทั้งหลายก็เสด็จจากเมืองไพศาลี ไปพระนครสาวัตถี ประทับอยู่ที่พระเชตวันวิหาร

ฝ่ายข้างพระนครกบิลพัสดุ์ เมื่อพระนางเจ้ามหาปชาบดีโคตมีทรงผนวชแล้ว บรรดามหาอำมาตย์และราชปุโรหิตทั้งหลาย ได้ประชุมพร้อมกันยก "เจ้าศากยมหานาม" โอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าอมิโตทนะพระอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะ ขึ้นเป็นกษัตริย์ เสวยราชสมบัติ สืบราชสันตติวงศ์

ต่อมาพระนางพิมพาเทวี มารดาราหุลกุมาร ก็เข้าเฝ้าพระเจ้ามหานามทูลลาออกบรรพชา แล้วทรงพาบรรดาขัตติยนารีทั้งหลาย เดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าที่พระเชตวันวิหาร ทูลขอประทานบรรพชาอุปสมบท สมเด็จพระบรมสุคตก็ทรงประทานบรรพชาอุปสมบทแก่พระนางเจ้าและบรรดาขัตติยนารีทั้งหลาย ด้วยครุธรรม ๘ ประการนั้น

ยมกปาฏิหาริย์[47]

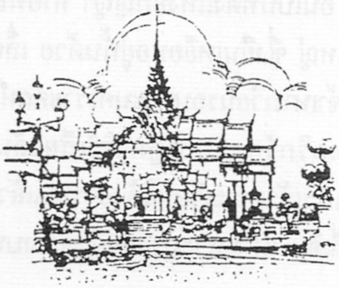
ในครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จจากพระนครไพศาลี มาประทับยังพระเวฬุวันวิหาร ณ พระนครราชคฤห์ อีกวาระหนึ่ง

เศรษฐีผู้หนึ่ง ซึ่งอยู่ในพระนครราชคฤห์ได้ไม้จันทน์แดงท่อนใหญ่มาท่อนหนึ่ง มีค่ามาก ดำริว่า บัดนี้มีมหาชนโจษจันกันทั่วไปว่า ผู้นั้นเป็นพระอรหันต์ ผู้นี้เป็นพระอรหันต์ แม้สมณะก็มีหลายท่าน ที่ประกาศตนว่าเป็นพระอรหันต์ เราไม่อาจรู้ได้ว่าผู้ใดเป็นพระอรหันต์ที่เราควรจะเคารพนบไหว้ แล้วยอมตนเป็นสาวก บัดนี้ เห็นควรจะทดลองให้ปรากฏชัดแก่ตาของเราเอง จึงให้ช่างไม้กลึงไม้จันทน์แดงท่อนนั้นเป็นบาตร ให้เอาไม้ไผ่มาปักลงที่หน้าเรือน ต่อไม้ไผ่ให้สูงถึง ๑๕ วา แล้วให้เอาบาตรผูกแขวนไว้บนปลายไม้นั้น ให้ประกาศว่า ท่านผู้ใดเป็นพระอรหันต์ในโลกนี้ ขออัญเชิญให้ท่านผู้นั้นจงเหาะมาในอากาศแล้วถือเอาบาตรไม้จันทน์เดงนี้ตามปรารถนา และข้าพเจ้าพร้อมด้วยบุตรภรรยาจะเคารพนบนอบยอมตนลงเป็นสาวก นับถือบูชาตลอดชีวิต หากภายใน ๗ วันนี้ ไม่มีผู้ใดที่ทรงคุณ เป็นพระอรหันต์เหาะมาถือเอาบาตรแล้ว เราจะถือว่า ในโลกนี้ ไม่มีพระอรหันต์ดังที่มหาชนกล่าวขวัญถึงเลย

ในเวลานั้น ได้มีบุคคลหลายคนที่แสดงตนว่า เป็นพระอรหันต์ด้วยอุบายต่าง ๆ และจะขอรับบาตรไป แต่มิได้เหาะไปถือเอาตามประกาศ ท่านเศรษฐีก็ยืนกรานไม่ยอมให้ทุกราย แม้เวลาจะล่วงเลยไป ๖ วัน จนเข้าถึงวันที่ ๗ แล้ว ก็ยังไม่ปรากฏว่า มีผู้ใดได้เหาะมาถือเอาบาตรตามประกาศของท่านราชคฤห์เศรษฐีนั้น

ประจวบกับในเช้าวันนั้น ท่านมหาโมคคัลลานเถระ กับพระปิณโฑลภารทวาชเถระ ได้ร่วมเดินทางมารับบาตรในพระนครราชคฤห์หยุดยืนห่มจีวรอยู่ที่พื้นก้อนหินใหญ่ในภายนอกเมือง พระมหาเถระทั้งสองได้ยินเสียงมหาชนสนทนากันว่า วันนี้เป็นวันที่ ๗ วันสุดท้ายของวันประกาศของท่านราชคฤห์

เศรษฐีแล้ว ยังไม่ปรากฏว่า มีพระอรหันต์องค์ใด เหาะมาถือเอาบาตรไม้จันทน์แดงไปเลย พระอรหันต์คงจะไม่มีอยู่ในโลกนี้แน่แล้ว วันนี้แหละเราจะได้รู้ทั่วกันว่า ในโลกนี้จะมีพระอรหันต์จริงหรือไม่?

พระปิณโฑลภารทวาชะทำปาฏิหาริย์[48]

พระมหาโมคคัลลานะได้ปราศรัยกับพระปิณโฑลภารทวาชะว่า "ได้ยินไหมท่าน? ผู้คนกำลังกล่าวดูหมิ่นพระศาสนา เป็นการเสื่อมเสียถึงเกียรติพระบรมศาสดา ตลอดถึงพระอรหันต์ทั้งหลายด้วย ฉะนั้นนิมนต์ท่านเหาะไปเอาบาตรไม้จันทน์แดงลูกนั้นเสียเถิดจะได้เปลื้องคำนินทาว่าร้ายนั้นเสีย" เมื่อพระปิณโฑลภารทวาชะได้โอกาสจากพระมหาโมคคัลลานะผู้เป็นอัครสาวกเช่นนั้นแล้ว ก็เข้าสู่จตุตถฌาน อันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญญา ทำอิทธิปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปในอากาศ กับทั้งแผ่นหินใหญ่ ซึ่งยืนเหยียบอยู่นั้นด้วย เลื่อนลอยไปดุจปุยนุ่นปลิวไปตามสายลม พระเถรเจ้าเหาะเวียนรอบพระนครราชคฤห์ ปรากฏแก่มหาชนทั่วไป ชนทั้งหลายพากันเอิกเกริกร้องชมปาฏิหาริย์เสียงลั่นสนั่นไป

ครั้นพระมหาเถรเจ้าเหาะเวียนได้ ๗ รอบแล้ว ก็สลัดแผ่นหินที่เหยียบอยู่นั้นให้ปลิวตกไปยังที่เดิม แล้วเหาะมาลอยอยู่เบื้องบนแห่งเรือนท่านราชคฤห์เศรษฐีนั้น

เมื่อท่านเศรษฐีได้เห็นเช่นนั้น ก็เกิดปีติเลื่อมใสสุดที่จะประมาณได้หมอบกราบจนอุระจดถึงพื้น แล้วร้องอาราธนาพระเถรเจ้าให้ลงมาโปรด เมื่อพระปิณโฑลภารทวาชะลงมานั่งบนอาสนะ ที่ท่านเศรษฐีได้จัดตกแต่งไว้เป็นอันดีแล้ว ท่านเศรษฐีก็ให้เอาบาตรไม้จันทน์แดงนั้นลงมาบรรจุอาหารอันประณีตลงในบาตรนั้นจนเต็ม แล้วน้อมถวายพระเถรเจ้าด้วยคารวะอันสูง พระเถรเจ้ารับบาตรแล้ว ก็บ่ายหน้ากลับยังวิหาร

ฝ่ายชนทั้งหลายที่ไปธุรกิจในที่อื่นเสีย กลับมาไม่ทันได้เห็นปาฏิหาริย์นั้น ก็รีบพากันติดตามพระเถรเจ้าไปเป็นอันมาก ร้องขอให้ท่านเมตตาแสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ให้ชมบ้าง พระเถรเจ้าก็แสดงปาฏิหาริย์ให้ชนทั้งหลายนั้นชมตามปรารถนา แล้วไปสู่วิหาร

พระบรมศาสดาได้ทรงสดับเสียงมหาชนอื้ออึง ติดตามพระปิณโฑลภารทวาชะมาเช่นนั้น จึงตรัสถามพระอานนท์ว่า "เสียงอะไร" พระอานนท์

ก็กราบทูลให้ทรงทราบ จึงรับสั่งให้หาพระปิณโฑลภารทวาชะมาถาม ครั้นทรงทราบความแล้ว ก็ทรงตำหนิว่า เป็นการไม่สมควรแล้วโปรดให้ทำลายบาตรไม้จันทน์แดงนั้น ย่อยให้เป็นจุณ แจกแก่พระสงฆ์ทั้งหลายบดให้เป็นโอสถใส่จักษุ ทั้งทรงบัญญัติห้ามสาวกทำปาฏิหาริย์สืบไป

ฝ่ายเดียรถีย์ทั้งหลายได้ทราบเหตุนั้นแล้ว ก็พากันดีใจ คิดเห็นไปว่าตนได้โอกาสจะยกตนแล้ว ก็ให้เที่ยวประกาศว่า "เราจะทำปาฏิหาริย์แข่งฤทธิ์กับพระสมณโคดม"

ครั้นพระเจ้าอชาตศัตรูราชทรงสดับข่าวนั้น ก็เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระ-ภาคเจ้า กราบทูลว่า *"ได้ทราบว่า พระองค์ทรงบัญญัติห้ามพระสาวกทำปาฏิหาริย์หรือประการใด?"* เมื่อพระบรมศาสดาทรงรับว่า *"เป็นจริงอย่างที่ทรงทราบ"* ก็ทูลต่อไปอีกว่า *"บัดนี้ พวกเดียรถีย์ทั้งหลายกำลังเตรียมการทำปาฏิหาริย์ พระองค์จะทำประการใด?" "ดูกรมหาบพิตร"* ทรงรับสั่ง *"ถ้าเดียรถีย์ทำปาฏิ-หาริย์ ตถาคตก็จะทำบ้าง" "ข้าแต่พระสุคตก็พระองค์ทรงบัญญัติห้ามทำปาฏิหาริย์แล้วมิใช่หรือ?" "จริงอย่างมหาบพิตรรับสั่ง แต่ตถาคตห้ามเฉพาะพระสาวกเท่านั้น หาได้ห้ามการทำของตถาคตเองไม่"* ข้าแต่พระบรมครู พระองค์ทรงบัญญัติห้ามผู้อื่น แต่พระองค์เว้นไว้เช่นนั้นหรือ?"

"ดูกรมหาบพิตร ผิฉะนี้ ตถาคตจะถามพระองค์บ้าง พระราชอุทยานของมหาบพิตรทั้งหลายนั้น ถ้าคนทั้งหลายมาบริโภคผลไม้ต่าง ๆ มีผลมะม่วงเป็นต้น ในพระราชอุทยานนั้น พระองค์จะทำอันใดแก่ชนทั้งหลายเหล่านั้น" "ข้า-แต่พระสุคต ข้าพระองค์ก็จะให้ลงทัณฑ์แก่คนเหล่านั้น" "ดูกรมหาบพิตรผิว่าพระ-องค์เสวยผลไม้ ในพระราชอุทยานนั้นเล่า ควรจะได้รับอาชญาหรือไม่ประการใด?" "ข้าแต่พระบรมครูข้าพระองค์เป็นเจ้าของบริโภค ได้ไม่มีโทษ" "ดูก่อนมหาบพิตร ตถาคตก็เป็นฉันนั้นเหมือนกัน เหตุนั้น ตถาคตจึงจะทำยมกปาฏิหาริย์ ตามเยี่ยงอย่างพุทธประเพณีสืบมา"

พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทูลถามว่า *"เมื่อใด พระองค์จะทรงทำปาฏิหาริย์"*

"นับแต่นี้ไปอีก ๔ เดือน ถึงวันเพ็ญอาสาฬหมาศ เดือน ๘ ตถาคตจึงจะทำปาฏิหาริย์"

"พระองค์จะทรงทำ ณ สถานที่ใด พระเจ้าข้า"

"ดูกรมหาบพิตร ตถาคตจะทำปาฏิหาริย์ ณ สถานที่ใกล้พระนครสาวัตถี"

ครั้นเดียรถีย์ทั้งหลายได้ทราบข่าวนั้น ก็เตรียมพร้อมที่จะติดตามไปทำปาฏิหาริย์ ณ ที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมกับประกาศให้มหาชนทราบด้วยว่า พระสมณโคดมจะหนีเราไปทำปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัตถีเราทั้งหลายจะพากันติดตาม ไม่ยอมให้หนีไปไหนพ้น

ส่วนพระบรมศาสดาเสด็จกลับจากบิณฑบาตในพระนครราชคฤห์แล้ว ก็เสด็จพระพุทธดำเนินไปพระนครสาวัตถี โดยลำดับแห่งมรรคาด้วยความสบายไม่รีบร้อน ประทับพักแรมตามระยะทาง แม้เหล่าเดียรถีย์ทั้งหลายก็พากันติดตามพระบรมศาสดาจนถึงพระนครสาวัตถี ครั้นถึงพระนครสาวัตถีแล้ว ได้จัดสร้างมณฑป ประกาศแก่ชาวเมืองว่า จะทำปาฏิหาริย์ที่มณฑปนั้น

ครั้งนั้น พระเจ้าปัสเสนทิโกศล ทรงทราบข่าวว่า พระบรมศาสดาเสด็จมาประทับยังพระเชตวันวิหารแล้ว จึงเสด็จออกมาเฝ้าแล้วกราบทูลว่า *"บัดนี้ เหล่าเดียรถีย์จัดทำมณฑป เพื่อจัดแสดงปาฏิหาริย์ หม่อมฉันจะทำมณฑปถวาย เพื่อเป็นที่แสดงปาฏิหาริย์"* ครั้นพระบรมศาสดาทรงห้าม ก็ได้ทูลถามว่า *"พระองค์จะทรงทำปาฏิหาริย์ ณ สถานที่ใด?"* พระบรมศาสดาตรัสว่า *"ตถาคตจะทำปาฏิหาริย์ ณ ที่ร่มไม้มะม่วง"*

เมื่อเดียรถีย์ได้ล่วงรู้ข่าวนั้นแล้ว ก็ให้จัดการทำลายบรรดาต้นมะม่วงในบริเวณนั้นทั้งสิ้น แม้แต่เมล็ดมะม่วงที่เพิ่งงอกขึ้น ก็มิให้มีเพื่อมิให้เป็นโอกาสแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าทำปาฏิหาริย์ ดังพระวาจาที่ทรงรับสั่งแก่พระเจ้าปัสเสนทิโกศล

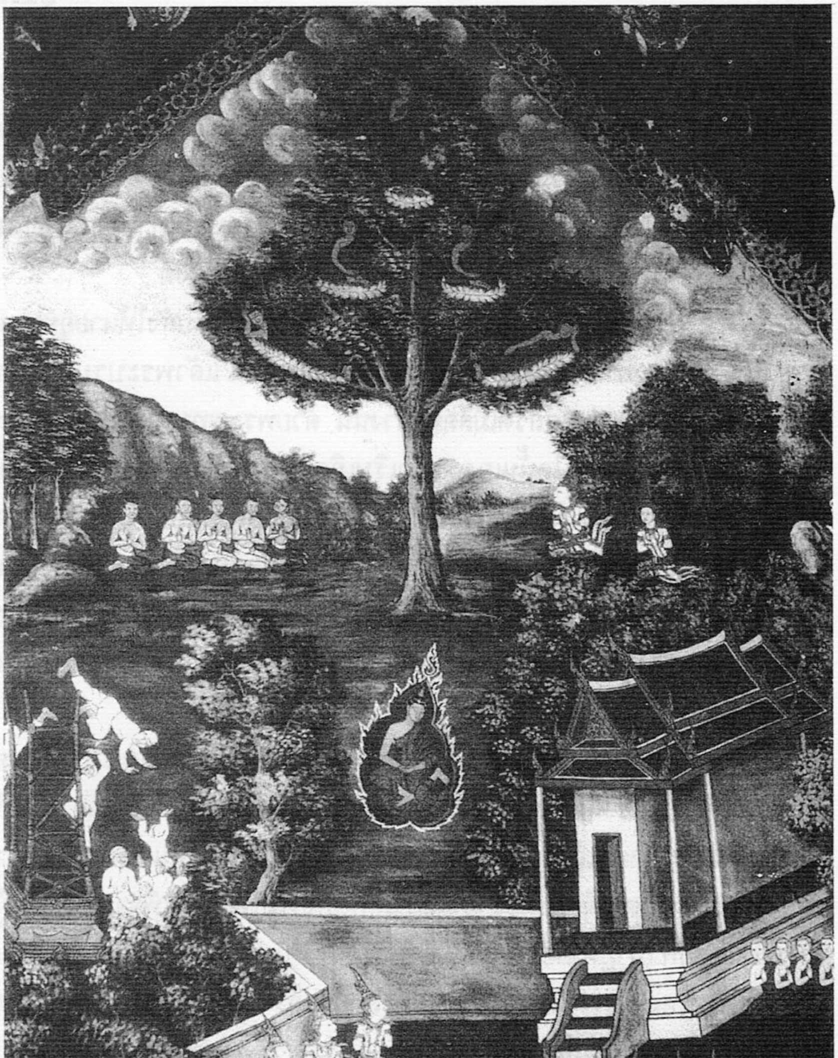
ครั้นถึงวันเพ็ญเดือน ๘ เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกเสด็จเข้าไปบิณฑบาต ยังมิทันจะถึงพระนคร ขณะนั้น นายอุทยานบาลชื่อว่า คัณฑะ ผู้รักษาสวนหลวง ได้เห็นผลมะม่วงผลใหญ่ผลหนึ่ง สุกอยู่บนต้น มีกิ่งใบบังอยู่ มดแดงตอมอยู่โดยรอบกาก็กำลังจ้องจะเข้าจิกกิน นายคัณฑะดีใจจึงไล่กาให้บินหนีไปแล้ว สอยผลมะม่วงสุกนั้นลงมา มุ่งจะเอาไป

ถวายพระเจ้าปัสเสนทิโกศล เดินมาในระหว่างทาง ก็ประจวบพบพระผู้มีพระภาคเจ้า มีศรัทธาเลื่อมใส จึงได้น้อมผลมะม่วงสุกผลนั้นเข้าไปถวายพระบรมศาสดา ครั้นพระองค์ทรงรับแล้วประสงค์จะประทับนั่งเสวยผลมะม่วง ณ ที่ตรงนั้น พระอานนท์เถรเจ้าก็ปูลาดอาสนะถวาย พร้อมกับเอาผลมะม่วงนั้นทำเป็นอัมพปานะถวายให้ทรงเสวย ตามพระพุทธประสงค์

ครั้นพระบรมศาสดาทรงเสวยอัมพปานะแล้ว จึงรับสั่งให้นายอุทยานบาลนั้น เอาเมล็ดมะม่วงนั้นปลูกลงที่พื้นดิน ณ ที่ตรงนั้น แล้วพระบรมศาสดาก็ทรงอธิษฐานล้างพระหัตถ์รดเมล็ดมะม่วงนั้น ด้วยพระพุทธานุภาพ เมล็ดมะม่วงก็เริ่มแตกงอกในทันใดนั้นเอง แล้วเริ่มเกิดเป็นลำต้นแตกใบแตกกิ่งก้านสาขาโดยลำดับ จนต้นมะม่วงใหญ่สูงได้ ๑๒ วา ๒ ศอก พร้อมกับตกช่อ ออกดอก ออกผล อ่อน แก่ สุกถึงงอม หล่นตกลงภาคพื้นออกเกลื่อนกล่น มหาชนเดินผ่านมาก็เก็บบริโภค มีรสหวานสนิท ไม่ช้าข่าวมะม่วงพิเศษ ซึ่งเป็นของอัศจรรย์ก็แพร่ไปทั่วพระนคร ประชาชนก็พากันสัญจรหลั่งไหลมาชมเป็นอันมากสุดที่จะประมาณ

ลำดับนั้น พระเจ้าปัสเสนทิโกศล จึงโปรดให้จัดรักษาต้นมะม่วงตลอดที่ในบริเวณนั้น ป้องกันมิให้ใครเข้าทำอันตราย คนทั้งหลายมาชมแล้ว บ้างก็เก็บกินตามประสงค์ แล้วก็ชวนกันด่าแช่งเหล่าเดียรถีย์ว่าเป็นคนชั่วช้า มีเจตนาร้าย จ้างให้คนทำลายต้นมะม่วง แม้แต่เมล็ดที่งอกก็ไม่ให้เหลือ เพื่อจะมิให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทำปาฏิหาริย์ให้สมจริงดังพระวาจา บัดนี้ คัณฑามพฤกษ์เกิดขึ้นเป็นลำดับสูงใหญ่ยิ่งกว่าที่เคยเห็นมาแต่กาลก่อนแล้ว พวกเจ้าจะว่าประการใด บางคนที่คะนองกาย ก็เอาเมล็ดมะม่วงขว้างเดียรถีย์ เย้ยหยันให้ได้อาย

ในเวลาเที่ยงวันนั้นเอง ท้าวสักกอมรินทราธิราชได้บันดาลให้เกิดพายุใหญ่พัดเป็นธุลีรอบบริเวณนั้น พัดมณฑปของเดียรถีย์ทำลายลงสิ้น ทั้งบันดาลให้ฝนลูกเห็บใหญ่ตกถูกเดียรถีย์ทั้งหลาย ไม่สามารถจะทนทานอยู่ได้ ต้องพากันหนีไปจากที่นั้นสิ้น ปูรณกัสสปหัวหน้าเดียรถีย์ทั้งหลายได้รับความอับอายน้อยใจเป็นที่สุด ได้ใช้เชือกผูกหม้อข้าวยาคูพันเข้ากับคอของตนแล้วกระโดดลงแม่น้ำ ทำลายชีวิตตนเองเสีย

ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ ทรงทรมานเดียรถีย์ที่ต้นคัณฑามพฤกษ์ (ต้นมะม่วง)
ณ พระนครราชคฤห์

ภาพที่ ๔๓

ทรงทำยมกปาฏิหาริย์

ครั้นเพลาบ่าย ประชาชนทั้งหลายได้มาประชุมกัน ณ บริเวณรอบต้นคัณฑามพพฤกษ์เป็นอันมาก จึงพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากพระคันธกุฎีเพื่อทรงทำยมกปาฏิหาริย์ ประทับยืน ณ ที่หน้าพระวิหาร ขณะนั้น พระสาวกและสาวิกาทั้งหลาย ที่มีฤทธิ์ต่างก็เข้าเฝ้า ขอประทานโอกาสทำปาฏิหาริย์ถวาย พระบรมศาสดาไม่ทรงประทาน ต่อนั้นพระบรมศาสดาก็ทรงเข้าจตุตถฌานอันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญญา ทรงทำปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปบนอากาศเสด็จดำเนินไปมา ณ พื้นรัตนจงกรม แล้วทรงนิรมิตพระพุทธนิรมิต เหมือนพระองค์ขึ้นองค์หนึ่ง แสดงอิริยาบถให้ปรากฏสลับกับพระองค์ คือพระองค์เสด็จประทับยืน พระพุทธนิรมิต เสด็จประทับนั่ง พระองค์ประทับนั่ง พระพุทธนิรมิตประทับยืน ทุก ๆ อิริยาบถสลับกัน บางทีพระพุทธนิรมิตตรัสถาม พระองค์ตรัสตอบ พระองค์ตรัสถามบ้าง พระพุทธนิรมิตตรัสตอบบ้าง ในที่สุดทรงทำปาฏิหาริย์ให้เกิดท่อน้ำท่อไฟ พวยพุ่งออกจากพระกายเป็นคู่ ๆ รอบ ๆ พระกาย เป็นสาย ๆ ไม่ระคนกัน สว่างงามจับท้องฟ้านภากาศ เป็นมหาอัศจรรย์ยิ่งนัก

ครั้งนั้น เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ประชุมกันชมพระพุทธปาฏิหาริย์มากมายสุดที่จะคณนา พระบรมศาสดาทรงทำปาฏิหาริย์แล้วก็ทรงแสดงธรรมโปรดพุทธบริษัทที่สันนิบาตประชุมกันอยู่ในที่นั้น ในเวลาจบพระธรรมเทศนาพุทธบริษัททั้งเทพยดาและมนุษย์ ได้บรรลุอริยมรรคผล เป็นอันมาก

โปรดพระพุทธมารดา

ในลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพระดำริว่า "พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนนั้น หลังจากทรงทำยมกปาฏิหาริย์แล้ว เสด็จไปจำพรรษา ณ ที่ใด?" ครั้นทรงทราบด้วยพระอตีตังสญาณว่า "พระพุทธเจ้าทั้งหลาย แต่ปางก่อนทุก ๆ พระองค์ เมื่อได้ทรงทำยมกปาฏิหาริย์แล้ว ย่อมเสด็จขึ้นไปจำพรรษา ณ ดาวดึงส์สุราลัยเทวโลก แสดงธรรมโปรดพระพุทธมารดา สนองพระคุณด้วยกตัญญูกตเวทิตาธรรม อันบริบูรณ์อยู่ในพระหฤทัย" แล้วทรงดำริสืบไปว่า "แม้พระองค์ก็จะทรงปฏิบัติเช่นนั้น" ก็แหละครั้นทรงดำริแล้ว ในขณะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จลุกจากรัตนบัลลังก์อันตั้งอยู่เหนือยอดคัณฑามพพฤกษ์เสด็จจากสถานที่นั้นไปโดยพลันเหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญ หลบหายเข้าไปในกลีบเมฆแผ่นใหญ่ขึ้นไปปรากฏพระกายประทับนั่งบนปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ภายใต้ร่มไม้ปาริชาติ ณ ดาวดึงส์สวรรค์เทวโลก

ในลำดับนั้น ท้าวสหัสสนัยน์เทวราช ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จขึ้นมาประทับยังเทวโลกสถาน ก็ทรงเกษมศานต์โสมนัส ประนมหัตถ์ถวายอภิวาทแล้วก็ขอประทานโอกาสออกไปประกาศให้เทพยดาทั้งหลายทุกชั้นฟ้า มาสันนิบาตประชุมกันเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า รอบพระแท่นปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์เพื่อสดับรับพระธรรมเทศนา

ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประสงค์จะให้พระพุทธมารดาเสด็จมาสู่ที่ประชุมเทพยดานั้น ครั้นมิได้ทอดพระเนตรเห็น จึงตรัสถามท้าวโกสีย์ว่า *"พระพุทธมารดาของตถาคตอยู่ ณ ที่ใด?"* เมื่อท้าวสักกะทราบถึงพระพุทธอัธยาศัยเช่นนั้น จึงได้ทูลลาขึ้นไปดุสิตเทวพิภพเข้าเฝ้าพระมหามายาเทพเจ้าทูลอัญเชิญให้เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ตามพุทธประสงค์

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธมารดาเสด็จมาประทับในเทวสมาคมเช่นนั้นแล้ว ก็ทรงโสมนัส ตรัสอัญเชิญให้เสด็จมาในที่

ใกล้ แล้วทรงประกาศซึ่งพระคุณของมารดา อันยิ่งใหญ่ไพศาลสุดจะคณนา ให้ปรากฏในเทวสมาคม

ในลำดับนั้นก็ทรงแสดง อภิธรรม ๗ พระคัมภีร์ โปรดพระพุทธมารดาตลอดไตรมาส ให้เทพยดาในโลกธาตุที่มาประชุมฟังธรรมอยู่ในที่นั้นได้บรรลุมรรคผลสุดที่จะประมาณ ในอวสานกาลเป็นที่จบคัมภีร์มหาปัฏฐาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ ๗ พระมหามายาเทวี พระพุทธมารดาได้บรรลุพระโสดาปัตติผลสมพระประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ได้ทรงตั้งพระทัยเสด็จขึ้นมาสนองพระคุณพระพุทธมารดา

เสด็จลงจากดาวดึงส์

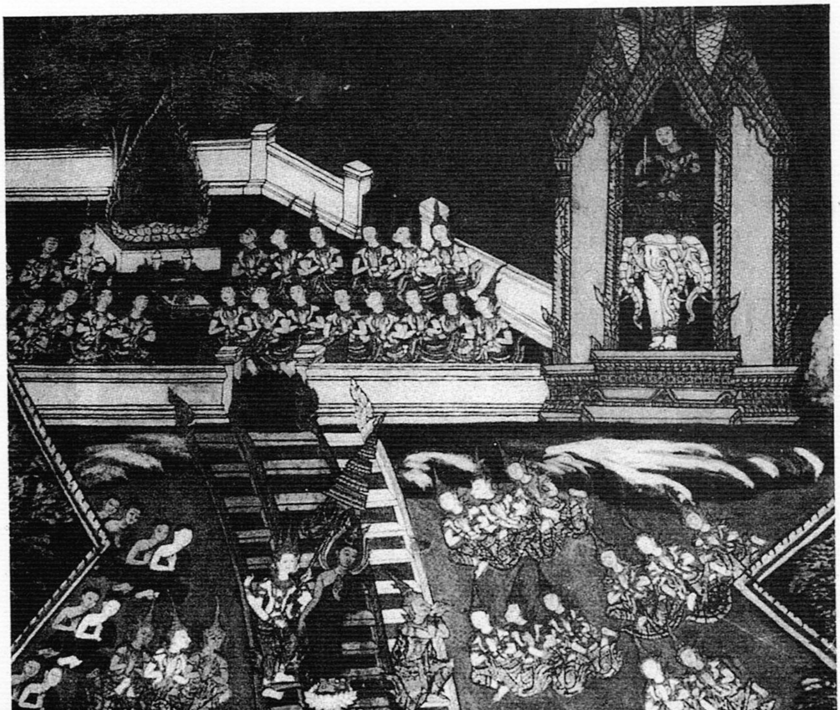
กาลเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำยมกปาฏิหาริย์แล้ว เสด็จขึ้นไปจำพรรษา ณ เทวโลกดาวดึงส์สถานโดยฉับพลัน ครั้งนั้นมหาชนที่ประชุมกันชมปาฏิหาริย์ กำลังมีความเบิกบานเลื่อมใส ครั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปโดยฉับพลันเช่นนั้น ย่อมเป็นเหมือนดังดวงอาทิตย์ หรือดวงจันทร์ หลบหายเข้าไปในผืนแผ่นเมฆอันหนาแน่น มัวมืดลงในทันทีทันใดนั้น ชนทั้งหลายก็เศร้าโศกปริเทวนาการ พากันเข้าไปถามพระมหาโมคคัลลานเถระว่า "พระผู้มีพระภาคเสด็จไปอยู่ที่ใด"

พระมหาโมคคัลลานเถระ แม้จะรู้ดีอยู่แล้ว แต่เพื่อประกาศเกียรติคุณของพระอนุรุทธเถระ จึงกล่าวว่า *"ขอท่านทั้งหลายไปถามพระอนุรุทธเถระดูเถิด"* คนทั้งหลายเหล่านั้น จึงพากันไปหาพระอนุรุทธเถระ แล้วเรียนถามท่าน พระเถระเจ้าจึงบอกว่า *"พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จขึ้นไปจำพรรษาที่ปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ในดาวดึงส์เทวโลก เพื่อตรัสพระธรรมเทศนา อภิธรรม ๗ คัมภีร์โปรดพระพุทธมารดา" "ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าเมื่อใดเล่า พระองค์จึงจะเสด็จลงมา?" "ดูก่อนท่านทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้า จะต้องแสดงธรรมแก่ทวยเทพยดาในดาวดึงส์เทวโลกถึง ๓ เดือน ต่อเมื่อวันมหาปวารณา จึงจะเสด็จลงมาสู่มนุษย์โลก"*

ชนทั้งหลายจึงกล่าวแก่พระมหาโมคคัลลานเถระว่า *"ถ้าพวกข้าพเจ้ามิได้เห็นองค์พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จะไม่ไปจากที่นี่"* แล้วก็ชวนกันตั้งทับและโชมโรมที่อาศัยตามอัธยาศัยของตน ๆ ตั้งจิตอธิษฐานปาฏิหาริย์อุโบสถตลอดไตรมาสเสมอกัน

แท้จริง ก่อนแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จขึ้นไปเทวโลก ก็ทรงทราบถึงเหตุการณ์นี้ดีแล้ว ฉะนั้น จึงได้ตรัสสั่งให้พระมหาโมคคัลลานเถระเอาเป็นธุระแสดงธรรม และให้จุลอนาถบิณฑิกะเอาธุระสงเคราะห์ด้วยโภชนาหารแก่มหาชน อันประชุมอยู่ ณ ที่นั้นตลอดเวลา

21

พระพุทธเจ้า เสด็จลงจากดาวดึงส์เทวโลก โดยบันไดแก้ว, ทอง, เงิน ที่ประตูเมืองสังกัสสนคร ในท่ามกลางเทพยดาและประชาชนมากกว่ามาก

ภาพที่ ๔๔

ครั้นกาลใกล้จะถึงวันปวารณายังอีก ๗ วัน ชนเหล่านั้นจึงพากันไปหาพระมหาโมคคัลลานเถระ เรียนถามอีกว่า *"พระผู้เป็นเจ้าควรจะกรุณาให้พวกข้าพเจ้าได้ทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จลง ณ ที่ไหน เมื่อใดแน่?* หากข้าพเจ้าทั้งหลายมิได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จะไม่ไปจากที่นี้

พระโมคคัลลานเถระกล่าวว่า *"เรื่องนี้จะต้องทูลพระบรมศาสดาจึงจะทราบได้"* พระมหาโมคคัลลานเถระจึงสำแดงปาฏิหาริย์ขึ้นไปบนเทวโลกเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ทูลถามว่า *"บัดนี้บริษัททั้งหลายใคร่จะเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า หากไม่ได้เห็นแล้วก็จะไม่ไปจากที่นั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในกาลใดพระเจ้าข้า พระองค์จะเสด็จลงสู่มนุษย์โลกและจะเสด็จลงที่สถานที่ใด?"*

พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า *"โมคคัลลานะ เวลานี้พระสารีบุตรพี่ชายของท่านอยู่ ณ ที่ใดเล่า?"*

"ท่านจำพรรษาอยู่ที่เมืองสังกัสสนคร พระเจ้าข้า"

"โมคคัลลานะ ถ้าเช่นนั้น ตถาคตจะลง ณ ที่ใกล้ประตูเมืองสังกัสสนครในวันมหาปวารณา นับแต่นี้ไปอีก ๗ วัน โมคคัลลานะ ถ้าชนทั้งหลายใคร่จะเห็นตถาคต ก็จงไปสู่ที่นั้นในเวลานั้นเถิด"

พระมหาโมคคัลลานเถระรับพระพุทธบัญชาแล้ว ก็ลงมาแจ้งข้อความนั้นแก่ชนทั้งหลาย ผู้ต้องการทราบเรื่องนี้อยู่

ครั้นถึงวันปุรณมี แห่งอัสสยุชมาส เพ็ญเดือน ๑๑ พระบรมศาสดาทรงปวารณาพระวัสสาแล้ว จึงตรัสบอกแก่ท้าวสักกเทวราชว่า "ตถาคตจะลงไปสู่มนุษย์โลกในวันนี้ ท้าวโกสีย์จึงนิรมิตบันไดทิพย์ ๓ บันไดลงจากเทวโลก คือบันไดทองอยู่เบื้องขวา บันไดเงินอยู่เบื้องซ้าย บันไดแก้วอยู่ท่ามกลาง เชิงบันไดทั้ง ๓ ประดิษฐานอยู่ภาคพื้นปฐพีที่ใกล้ประตูเมืองสังกัสสนคร ศีรษะบันไดเบื้องบนจดยอดภูเขาสิเนรุราช บันไดแก้วนั้นเป็นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลง บันไดทองเป็นที่เทพยดาทั้งหลายตามลงมาส่งเสด็จ บันไดเงินเป็นที่พรหมทั้งหลายตามลงมาส่งเสด็จ ขณะนั้นเทพยดาและพรหมทั้งหลาย ได้มาประชุมพร้อมกันบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าเต็มทั่วจักรวาล

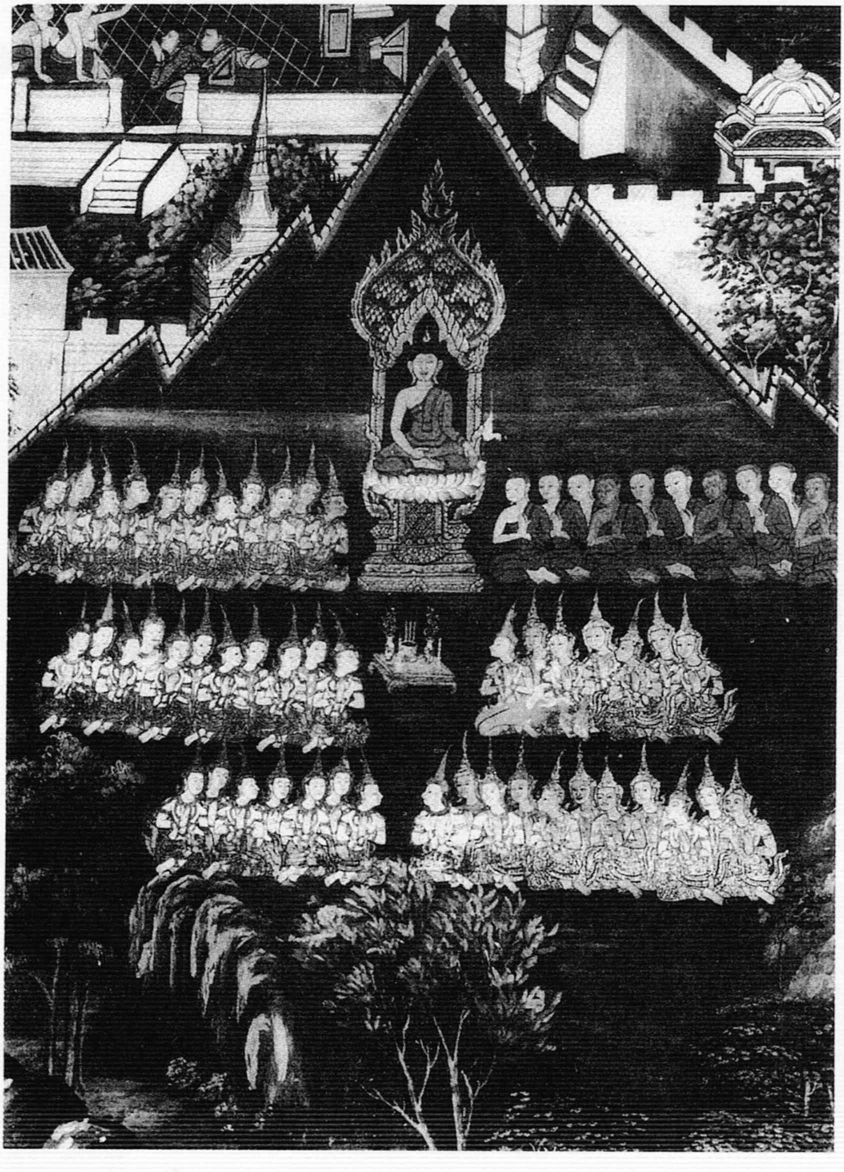
ทรงเปิดโลก

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับยืนที่ฐานศีรษะบันได ในท่ามกลางเทพพรหม บริษัทซึ่งแวดล้อมเป็นบริวาร จึงได้ทรงทำ "โลกวิวรณะปาฏิหาริย์" เปิดโลกโดยอาการทอดพระเนตรไปในทิศต่าง ๆ รวมทั้งเบื้องบนและเบื้องล่างเป็น ๑๐ ทิศด้วยกัน และในทันใดนั้น ทุกทิศทุกทางจะแลโล่งตลอดหมด ไม่มีอันใดกีดบัง เทวดาในสวรรค์จะมองเห็นมนุษย์ และเห็นถึงยมโลก เห็นนรก และมนุษย์ก็จะเห็นเทวดาในสวรรค์ เห็นสัตว์นรก แม้สัตว์นรกก็จะเห็นมนุษย์ตลอดเทวดาในสวรรค์ ไม่มีสิ่งใดปิดบัง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำปาฏิหาริย์เปิดโลกพร้อมกับเปล่งฉัพพรรณรังสีรัศมี ๖ ประการ เป็นมหาอัศจรรย์

เทพยดาในหมื่นจักรวาลได้มาประชุมกันในจักรวาลนี้ เพื่อชมพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำปาฏิหาริย์ พร้อมกับทำสักการบูชา สมโภชพระผู้มีพระ-ภาคเจ้าด้วยทิพยบุบผามาลัย เป็นอเนกประการ

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลงจากเทวโลก โดยบันไดแก้วมณีมัยในท่ามกลางเทพยดาในหมื่นจักรวาล มีท้าวสักกะ เป็นต้น ลงโดยบันไดทองสุวรรณ-มัย ในเบื้องขวา ท้าวสหัมบดีพรหมกับหมู่พรหมเป็นอันมาก ลงโดยบันไดเงิน หิรัญญมัย ในเบื้องซ้าย ปัญจสิขรคนธรรพ์เทพบุตร ทรงพิณมีสีดังผลมะตูมสุก ดีดขับร้องด้วยมธุระศัพท์อันไพเราะ มาในเบื้องหน้าพระบรมศาสดา ท้าวสันตุสิตเทวราช กับท้าวสุยามเทวราช ทรงทิพยจามรถวายพระ-บรมศาสดา ทั้ง ๒ ข้าง ท้าวมหาพรหมปชาบดีทรงทิพย์เศวตฉัตรกั้นถวายพระ-บรมศาสดา ท้าวโกสีย์อมรินทราธิราชประคองบาตรเสลมัยของพระบรมศาสดาเสด็จเป็นมัคคุเทศก์นำพระบรมศาสดาลงมา ในท่ามกลางของทวยเทพยดาและพรหมทั้งหลายแวดล้อมเป็นบริวาร

ฝ่ายมหาชนทั้งหลาย ที่ตั้งใจคอยเฝ้าพระบรมศาสดาเสด็จลงจากดาว-

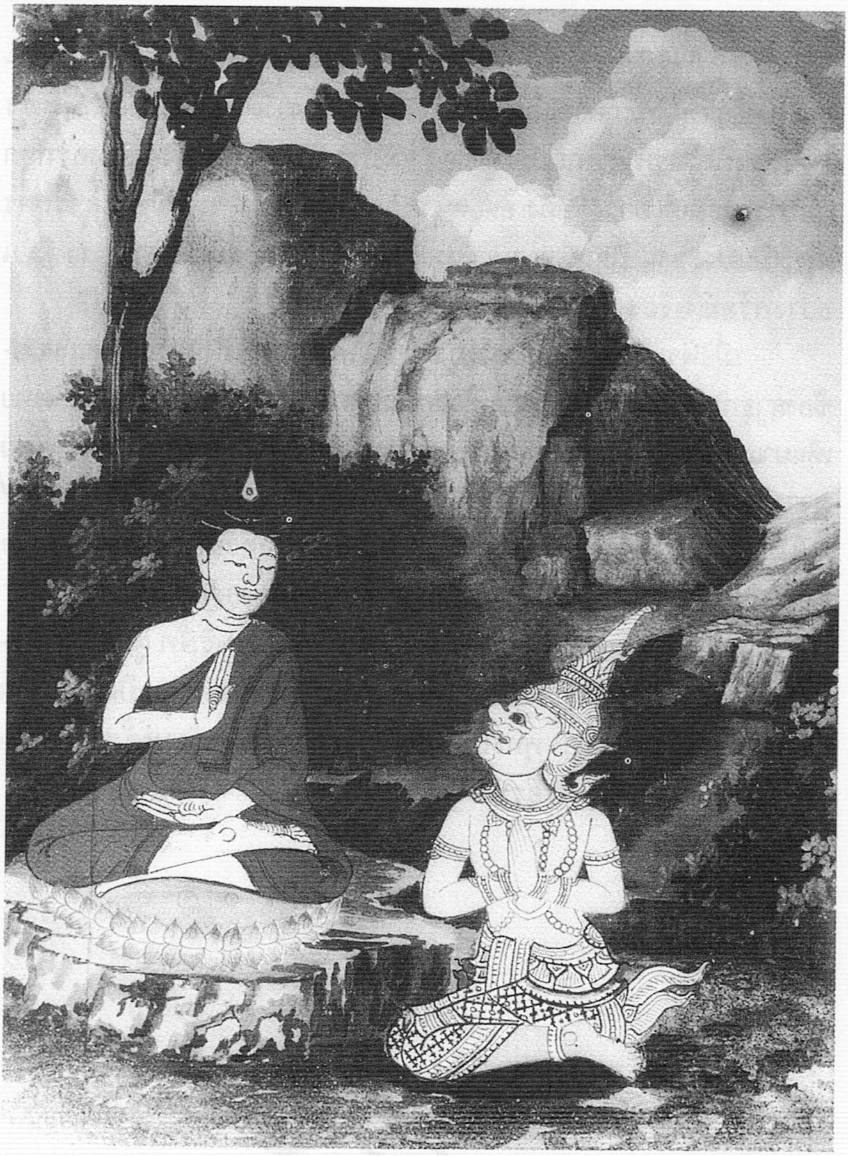
พระพุทธเจ้า ทรงแสดงธรรมแก่เทพยดาและพุทธบริษัท ๔ ที่เมืองสังกัสสนคร หลังจากเสด็จลงจากเทวโลกแล้วในวันนั้น

ภาพที่ ๔๕

ดึงส์ ในบริเวณสถานที่ร่มไม้คัณฑามพฤกษ์ทั้งหมด เมื่อได้ทราบข่าวจากพระ-มหาโมคคัลลานเถระก็พากันดีใจ พร้อมกันออกเดินทางมาจนถึงเมืองสังกัสสนคร ไปประชุมกันอยู่ในที่ใกล้ประตูเมือง แม้บรรดาชาวเมืองสังกัสสนครก็พากันประชุมกันอยู่อย่างคับคั่ง ตลอดพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายอันมีพระสารีบุตรเถระเป็นประธาน ก็สันนิบาตประชุมกันต้อนรับพระบรมศาสดาอยู่ ณ ที่นั้นอย่างพร้อมเพรียง

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จถึงเชิงบันได มหาชนทั้งหลายได้พากันแซ่-ซ้องสาธุการเสียงสนั่นหวั่นไหว ด้วยความงามจับอกจับใจอย่างที่ไม่เคยคิดเคยเห็นมาแต่ก่อน แม้แต่พระสารีบุตรพุทธสาวก ก็ยังได้กล่าวคาถาสรรเสริญด้วยความยินดียิ่งว่า "น เม ทิฏฺโฐ อิโต ปุพฺเพ เป็น อาทิ ความว่า *ข้าพระองค์ไม่เคยได้เห็น ไม่เคยได้ยินมาแต่ก่อนเลย พระบรมศาสดาซึ่งงามด้วยสิริโสภาคยิ่งกว่าเทพเจ้าทั้งมวล มีพระสุรเสียงอันไพเราะอย่างนี้ เสด็จลงมาจากสวรรค์"*

พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงธรรมโปรดพุทธบริษัท ผู้กำลังมีโสม-นัสพึงตาพึงใจพระรูปพระโฉมอยู่ในท่ามกลางเทพยดาและพรหมเป็นอันมากในเวลาจบพระธรรมเทศนา พุทธบริษัทได้บรรลุอริยมรรคอริยผลตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงเบื้องปลาย คือพระอรหัตผลเป็นอันมาก

พญามาร อาราธนาให้พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานในวันปลงอายุสังขาร พระพุทธเจ้ารับสั่งว่า อีก ๓ เดือน จะเสด็จปรินิพพาน.

ภาพที่ ๔๖

ลำดับพรรษายุกาล[49]

จำเดิมแต่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสรู้อนุตตราภิ–เษกสัมโพธิญาณ คำนวณพระชนมพรรษายุกาลได้ ๓๕ พระวัสสาแล้ว ก็เริ่มบำเพ็ญปรหิตประโยชน์โปรดเวไนยสัตว์ แต่ปฐมโพธิสมัย ในพรรษาแรกเสด็จจำพรรษา ณ ที่ป่าอิสิปตนมิคทายวันพรรษาที่หนึ่ง

ในพรรษาที่ ๒ ที่ ๓ และ ที่ ๔ เสด็จจำพรรษา ที่พระเวฬุวันวิหาร ณ นครราชคฤห์ รวม ๓ พรรษา

ในพรรษาที่ ๕ เสด็จจำพรรษา ที่กูฏาคารศาลาป่ามหาวัน ใกล้พระนครไพศาลี

ในพรรษาที่ ๖ เสด็จจำพรรษา บนมกุลบรรพต

ในพรรษาที่ ๗ เสด็จขึ้นไปจำพรรษาบน ปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ภายใต้ร่มไม้ปาริชาต ในดาวดึงส์เทวโลก แสดงอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดา

ในพรรษาที่ ๘ เสด็จจำพรรษาที่ เภสกลาวัน ป่าไม้สีเสียดใกล้กรุงสุง–สุมารคีรี ในภัคคราฐ

ในพรรษาที่ ๙ เสด็จจำพรรษาที่ โฆษิตาราม เมืองโกสัมพี

ในพรรษาที่ ๑๐ เสด็จไปจำพรรษาที่ ปาริไลยวันสถาน อาศัยกุญชรชาติชื่อว่า ปาริไลยหัตถี ทำวัตรปฏิบัติ

ในพรรษาที่ ๑๑ เสด็จจำพรรษาที่บ้าน นาลายพราหมณ์

ในพรรษาที่ ๑๒ เสด็จจำพรรษาที่ ภายใต้ร่มไม้ปุจิมันทพฤกษ์ (ไม้สะ–เดา) อันเป็นรุกขพิมานของ นเฬรุยักษ์ ใกล้พระนครเวรัญชา

ในพรรษาที่ ๑๓ เสด็จจำพรรษาอยู่ใน จาลิยบรรพต

ในพรรษาที่ ๑๔ เสด็จจำพรรษาที่ พระเชตวันวิหาร ณ พระนครสาวัตถี

ในพรรษาที่ ๑๕ เสด็จไปจำพรรษาที่ นิโครธารามมหาวิหาร ใกล้พระ–นครกบิลพัสดุ์ อนุเคราะห์ระงับการวิวาทระหว่างพระประยูรญาติทั้งหลาย ทั้งสองพระนคร

ในพรรษาที่ ๑๖ เสด็จจำพรรษาที่ อัคคาฬวเจดีย์ ใกล้อาฬวีนคร หลังจากทรงทรมานอาฬวกยักษ์ ให้สิ้นพยศแล้ว

ในพรรษาที่ ๑๗ ที่ เสด็จกลับไปจำพรรษาที่ เวฬุวันวิหาร ณ นครราชคฤห์ อีก รวม ๓ พรรษา

ในพรรษาที่ ๑๘ และที่ ๑๙ เสด็จจำพรรษาที่จาลิยบรรพต

ในพรรษาที่ ๒๐ เสด็จจำพรรษาที่ เวฬุวันวิหาร

ในพรรษาที่ ๒๑ ถึงพรรษาที่ ๔๔ รวม ๒๔ พรรษา ทรงจำพรรษาที่พระเชตวันวิหาร และ บุพพาราม สลับกัน คือประทับที่ พระเชตวันวิหารของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี สร้างถวายคราวนี้ ๑๘ พรรษา (รวมกับก่อนนี้อีก ๑ พรรษา รวมเป็น ๑๙ พรรษา) ประทับที่ บุพพารามของท่านมหาอุบาสิกาวิสาขา สร้างถวาย ๖ พรรษา

ครั้นในพรรษาที่ ๔๕ ซึ่งเป็นพรรษาสุดท้าย พระบรมศาสดา ทรงจำพรรษา ณ บ้านเวฬุคาม ใกล้พระนครไพสาลี ภายในพรรษาทรงประชวรอา-พาธหนักครั้งหนึ่ง ทรงเยียวยาบำบัดพระโรคาพาธนั้นให้ระงับด้วยโอสถ คือ สมาบัติ ครั้นออกพรรษา ทรงทำปวารณากับด้วยพระสงฆ์สาวกทั้งปวง ได้รับสั่งแก่พระสารีบุตรเถระว่า *"ไม่ช้าแล้วตถาคตก็จะปรินิพพาน ดูกรสารีบุตร ตถาคตจะไปพระนครสาวัตถี"* พระสารีบุตรเถระรับพระบัญชาออกมาสั่งพระสาวกให้เตรียมการตามเสด็จพระบรมศาสดาพร้อมด้วยพระ-สงฆ์สาวก เสด็จไปประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร

อัครสาวกปรินิพพาน

ฝ่ายพระสารีบุตรเถระถวายวัตรแก่พระบรมศาสดาแล้ว ถวายบังคมลาไปที่พักในทิวาวิหาร ขึ้นบัลลังก์สมาธิ เข้าสู่วิมุตติผลสมาบัติ ครั้นออกจากสมาบัติแล้ว พิจารณาดูอายุสังขารของตนก็ทราบชัดว่ายังดำรงชนมายุอยู่ได้อีก ๗ วันเท่านั้น จึงได้ดำริต่อไปว่าอาตมาจะไปปรินิพพานในสถานที่ใด พระราหุลเถระก็ไปปรินิพพานที่ปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ในดาวดึงส์เทวโลก พระอัญญาโกณฑัญญเถระ ก็ไปปรินิพพานที่ฉัททันตะสระ ในหิมวันตประเทศ

ต่อนั้น พระเถรเจ้าปรารภถึงมารดาว่า มารดาของอาตมานี้ได้เป็นมารดาพระอรหันต์ถึง ๗ องค์ แม้อย่างนั้นแล้ว มารดาก็ยังไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ก็อุปนิสัยในมรรคผลจะพึงมีแก่มารดาบ้างหรือไม่หนอ? ครั้นพระเถรเจ้าพิจารณาไป ก็ทราบชัดว่า มารดามีอุปนิสัยแห่งพระโสดาบัน ด้วยธรรมเทศนาของอาตมา มหาชนเป็นอันมาก จะได้พลอยมีส่วนได้มรรคผลด้วย ควรอาตมาจะไปปรินิพพานที่เรือนมารดาเถิด ครั้นดำริแล้ว พระเถรเจ้าจึงเรียกพระจุนทเถระผู้เป็นน้องชายมาสั่งว่า "จุนทะ เรามาไปเยี่ยมมารดากันเถิด ท่านจงออกไปบอกภิกษุบริษัททั้ง ๕๐๐ ว่า พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรมีความประสงค์จะไปบ้านนาลันทคาม" พระจุนทเถระรับพระบัญชาพระเถรเจ้าแล้ว ออกไปแจ้งแก่พระสงฆ์ทั้งปวง

ครั้นพระสงฆ์ทั้งหลายมาพร้อมกันแล้ว พระสารีบุตรก็พาพระสงฆ์ทั้งปวงไปเฝ้าพระบรมศาสดายังพระคันธกุฎี กราบทูลว่า *"ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระภาคเป็นอันงาม บัดนี้ ชีวิตของข้าพระองค์เหลือ ๗ วันเท่านั้น เพราะฉะนั้นข้าพระองค์ขอถวายบังคมลาปรินิพพาน"*

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า *"สารีบุตร เธอจะไปปรินิพพาน ณ ที่ใด"*

"ข้าพระองค์จะไปปรินิพพาน ณ ห้องประสูติ ในเคหสถานของมารดาพระเจ้าข้า"

"สารีบุตร เธอจงกำหนดกาลนั้นโดยควรเถิด" แล้วทรงรับสั่งต่อไปอีกว่า *"สารีบุตร บรรดาภิกษุทั้งหลายชั้นน้อง ๆ จะเห็นพี่เหมือนอย่างเธอหาได้ยาก ฉะนั้น เธอจงแสดงธรรมแก่ภิกษุน้อง ๆ ของเธอ เพื่อเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกสำหรับครั้งนี้ก่อนเถิด"*

เมื่อพระเถรเจ้าได้รับประทานโอกาสเช่นนั้น จึงสำแดงปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปในอากาศ สูงประมาณชั่วลำตาลหนึ่ง กลับลงมาถวายนมัสการพระบรมศาสดาอีกครั้งหนึ่ง ครั้งที่สองเหาะขึ้นไปสูงได้ ๒ ชั่วลำตาลกลับลงมาถวายนมัสการอีกครั้งหนึ่ง ครั้งที่สามเหาะขึ้นไปถึง ๓ ชั่วลำตาล จนถึงครั้งที่ ๗ เหาะขึ้นไป ๗ ชั่วลำตาล ลอยอยู่บนอากาศ แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายในท่ามกลางอากาศ ขณะนั้น ชาวพระนครสาวัตถีได้มาสโมสรสันนิบาตอยู่เป็นอันมาก แล้วพระเถรเจ้าก็ลงมาจากอากาศถวายอภิวาทบังคมลาคลานคล้อยถอยออกมาจากพระคันธกุฎี

ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระมหากรุณา เสด็จลุกจากพระพุทธาอาสน์ ออกมาส่งพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ถึงหน้าพระคันธกุฎีประทับยืนอยู่ที่พื้นแก้วมณี หน้าพระคันธกุฎีนั้น

พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ทำประทักษิณพระบรมศาสดา ๓ รอบ แล้วประคองอัญชลีกราบทูลว่า *"ในที่สุดอสงไขยแสนกัลป์ล่วงมาแล้วนั้น ข้าพระองค์ได้หมอบลงแทบบาทมูลแห่งพระสัมพุทธเจ้าโนมทัสสี ตั้งปณิธานปรารถนาพบพระองค์ และแล้วมโนรถของข้าพระองค์ก็พลันได้สำเร็จสมประสงค์ตั้งแต่ได้เห็นพระองค์เป็นปฐมทรรศนะ บัดนี้เป็นปัจฉิมทรรศนะแห่งการได้เห็นพระองค์ผู้เป็นนาถะของข้าพระองค์แล้ว"* ทูลเพียงเท่านั้นแล้วก็ประนมหัตถ์ถอยหลังบังคมลาออกไปพอควรแล้ว ก็ถวายนมัสการกราบลงที่พื้นพสุธา บ่ายหน้าออกไปจากพระเชตวนาราม

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า *"ภิกษุทั้งหลาย เธอจะตามไปส่งพี่ใหญ่ของเธอ ก็ตามใจเถิด"*

ภิกษุทั้งหลายได้พากันไปส่งพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเป็นอันมาก ครั้นถึงซุ้มประตูพระเชตวนาราม พระเถรเจ้าจึงกล่าวห้ามว่า *"ท่านทั้งหลายจงหยุดแต่เพียงนี้เถิด"* พร้อมกับได้ให้โอวาท ด้วยวาจาที่นิ่มนวล ควรดื่มไว้ในใจให้ตั้งมั่นอยู่ในความไม่ประมาทเป็นนิรันดร แล้วพาภิกษุผู้เป็นบริวารพ้นจากพระเชตวนาราม มุ่งหน้าไปบ้านนาลันทคาม

ในครั้งนั้น ชนทั้งหลายร้องไห้รำพัน ด้วยความอาลัยในพระเถระเจ้าติดตามไปเป็นอันมาก พระเถระเจ้าได้ให้โอวาท ให้เห็นความไม่จีรังของสังขารทั้งหลาย พร้อมกับเตือนใจให้มั่นอยู่ในความไม่ประมาทในอริยธรรมแล้วให้ชนเหล่านั้นพากันกลับไปสิ้น

พระเถระเจ้าเดินทางไป ๗ วัน ก็ถึงบ้านนาลันทคาม แคว้นมคธรัฐในเวลาเย็น จึงพาภิกษุทั้งหลายพักที่ร่มไทรใหญ่ใกล้ประตูบ้าน บังเอิญอุปเรวัตมาณพ หลานชายของพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร เดินเที่ยวออกมานอกบ้านเห็นพระเถระเจ้าเข้าก็ดีใจ เข้าไปนมัสการ

พระเถระเจ้าถามว่า *"อุปเรวัต ยายของเธออยู่หรือไปไหน?"*

"อยู่ที่เรือน เจ้าข้า" อุปเรวัตเรียนพระเถระเจ้าด้วยเคารพ

"ถ้าเช่นนั้น เธอจงกลับเข้าไปบอกยาย ขอห้องที่ประสูติให้ลุงพักกับขอให้จัดที่สำหรับสงฆ์ ๕๐๐ ที่มานี้พอได้พักอาศัยในวันนี้ด้วย"

อุปเรวัตมาณพรีบกลับเข้าบ้าน ตรงเข้าไปหานางสารีพราหมณีผู้เป็นยายด้วยความดีใจ บอกตามคำที่พระเถรเจ้าสั่งมา

"เวลานี้ลุงของเจ้าอยู่ที่ไหน"

"อยู่ที่ประตูบ้านจ้ะ ยาย"

"เจ้ารู้ไหมว่า ลุงเจ้ามาทำไม?"

"ไม่ทราบจ้ะ"

นางสารีพราหมณีคิดว่า "อุปดิส ลูกเรา ขอพักที่ห้องประสูติ เธอบวชมานานแล้ว ชะรอยจะเบื่อบวช มาคราวนี้อาจจะสึกก็ได้" คิดแล้วก็ดีใจสั่งให้คนใช้รีบจัดแจงห้องประสูติ และสถานที่สำหรับพระสงฆ์ห้าร้อยพอพักอาศัย

ภายในบ้าน แล้วให้อุปเรวัตมาณพออกไปอาราธนาพระเถระเจ้าให้เข้ามาสู่เรือน

พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร พาพระสงฆ์บริวารขึ้นเรือนมารดาให้พระสงฆ์ทั้งหลายพักอาศัยอยู่ยังที่จัดแจงไว้ภายนอก ส่วนพระเถระเจ้าเข้าไปพักภายในห้องประสูติของท่าน พอเวลาค่ำ โรคาพาธกล้าได้เกิดแก่พระมหาเถระ ถึงอาเจียนเป็นโลหิต พระภิกษุเข้าถวายปฏิบัติ นำภาชนะอาเจียนและภาชนะอาจมออกมาชำระผลัดเปลี่ยนอยู่เนือง ๆ

นางสารีพราหมณีเป็นทุกข์ใจในอาการอาพาธของพระมหาเถระเจ้าเป็นอันมาก นั่งคอยดูอยู่ที่ประตูห้อง

ในค่ำคืนนั้น เทพยดาในเทวโลกได้พากันมาเยี่ยมพระเถระเจ้าเป็นอันมาก เริ่มต้นแต่ท้าวโลกบาลทั้ง ๔ องค์ ท้าวโกสีย์เทวราชท้าวสุยามเทวราช และท้าวสันตุสิตเทวราช ตลอดท้าวมหาพรหม ต่างเข้ามาขอโอกาสปฏิบัติพยาบาลเช่นเดียวกันโดยลำดับ

พระเถระเจ้าให้คำตอบแก่เทพยดาทั้งหลายว่า *"ภิกษุคิลานุปัฏฐากผู้ปฏิบัติพยาบาลของอาตมามีแล้ว ขอให้ท่านกลับไปเถิด"*

ฝ่ายนางสารีพราหมณี เห็นเทวดาไปมาไม่ขาด แต่ละองค์ล้วนมีรัศมีโอภาสงามยิ่งนัก เพียบพร้อมด้วยทิพยรัตน์สรรพาภรณ์ล้ำค่าทั้งสิ้นต่างเข้าไปหาพระเถรเจ้าด้วยอาการคารวะเป็นอันดี มีความสงสัยเทพยดานั้นคือใคร มีธุระอันใดหนอ? จึงเข้าไปถามอาการไข้กะพระจุนทเถระบุตรชายคนน้อยว่า *"พ่อจุนทะ อาการไข้ของอุปดิสพี่ชายของพ่อ เป็นอย่างไรบ้าง"*

"ยังพอทนได้อยู่ดอก แม่" พระจุนทะตอบ แล้วแจ้งอาการไข้ให้มารดาฟัง *"ขณะนี้อาการไข้สงบแล้ว ทั้งว่างคนเยี่ยมด้วย แม่ เข้าไปหาสนทนากับพี่ใหญ่เถิด"*

นางพราหมณีได้โอกาสเข้าไปหาพระเถระเจ้า แล้วถามว่า *"บุคคลที่เข้ามาหาพ่อก่อนนั้น คือผู้ใด"*

"ท้าวจตุโลกบาล จ๊ะ แม่"

นางพราหมณีตะลึงในเกียรติอันสูงของพระลูกชาย พลางปราศรัยต่อไปว่า *"พ่ออุปดิส พ่อยังเป็นใหญ่กว่าท้าวจตุโลกบาลอีกหรือนี่?"*

"ท้าวจตุโลกบาลก็เหมือนคนอุปัฏฐาก บำรุงวัด เท่านั้นแหละแม่! เมื่อครั้งพระบรมศาสดาของลูกปฏิสนธิในครรภ์ของพระพุทธมารดา ท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่พระองค์นี้ ยังลงมาถวายอารักขาเป็นนิตย์"

"บุคคลที่สองเล่าพ่ออุปดิส คือผู้ใด?"

"นั่นท้าวโกสีย์ อมรินทราธิราช จ๊ะ แม่"

"พ่ออุปดิส ลูกยังสูงกว่าจอมเทพยดาชั้นดาวดึงส์สวรรค์อีกหรือ?"

"ท้าวโกสีย์ ก็เหมือนกับสามเณรถือบริขารของพระบรมศาสดาเท่านั้นแหละ แม่! เมื่อครั้งบรมศาสดาของลูกเสด็จลงจากเทวโลก ที่ประตูเมืองสังกัสสนคร ท้าวโกสีย์องค์นี้ยังถือบาตรนำเสด็จพระบรมครูของลูกเลย แม่"

"ใครกันเล่า พ่ออุปดิส ที่เข้ามาหาลูก หลังจากท้าวโกสีย์เทวราชและใครต่อใครกลับไปแล้ว ท่านผู้นั้นก็ช่างมีรัศมีรุ่งเรืองยิ่งนัก"

"นั่นท้าวมหาพรหม จ้ะ แม่"

"พ่ออุปดิส ลูกยังเหนือท้าวมหาพรหมอีกหรือลูก?"

"ท้าวมหาพรหมองค์นี้แหละแม่ ในวันที่พระบรมศาสดาของลูกประสูติได้ถือเอาข่ายทองเข้ารองรับพระกุมาร ถวายการบำรุงรักษาพระบรมศาสดาอยู่เนืองนิตย์ แม้ในวันที่พระบรมศาสดาเสด็จลงจากเทวโลก ก็ยังกั้นเศวตฉัตรถวายปรากฏแก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลายที่ประชุมอยู่แทบประตูเมืองสังกัสสนครทั่วทุกคน"

นางสารีพราหมณี ฟังพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรบรรยายแล้วเห็นคุณอันมหัศจรรย์ในพระมหาเถระว่า อานุภาพบุตรเรายังปรากฏถึงเพียงนี้แล้ว และอานุภาพของพระชินศรีสัมพุทธเจ้าผู้เป็นครูของบุตรเราคงจะสูงยิ่งกว่านี้เป็นแน่ เกิดปีติเบิกบานใจ

ต่อนั้น พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรก็แสดงธรรมพรรณนาพุทธคุณโปรดมารดา ให้นางสารีพราหมณีมารดา ตั้งอยู่ในพระโสดาปัตติผลเป็นพระอริยบุคคลในพระศาสนา สมมโนรถที่อุตสาหะมาสนองพระคุณมารดาแล้วพระเถระเจ้าก็เชิญให้มารดาออกไปพัก ด้วยดึกมากแล้ว ครั้นนางสารีพราหมณีออกไปแล้ว พระเถระเจ้าจึงถามพระจุนทเถระว่า *"เวลาเท่าใดแล้ว"* เมื่อได้รับคำ

ตอบว่า *"ใกล้รุ่งแล้ว"* จึงสั่งให้พระสงฆ์ทั้งหลายเข้ามาประชุมพร้อมกัน ให้พระจุนทเถระพยุงกายท่านขึ้นนั่ง แล้วกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลาย *"ตลอดเวลา ๔๔ พรรษา ที่ท่านทั้งหลายติดตามมา หากกรรมอันใดที่มิชอบใจท่านทั้งหลายจะพึงมี ท่านทั้งหลายจงอดโทษแก่ข้าพเจ้าเสียเถิด"*

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ได้เรียนท่านว่า *"ข้าแต่พระเถระเจ้าตลอดเวลาที่บรรดาข้าพเจ้าติดตามพระเถระเจ้า ไม่มีกรรมอันใดของพระเถระเจ้าเลย ที่มิชอบใจข้าพเจ้าทั้งหลาย หากข้าพเจ้าทั้งหลายพึงมีความประมาทสิ่งใดสิ่งหนึ่งในพระเถระเจ้าแล้ว ขอพระเถระเจ้าได้กรุณาอดโทษแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายด้วย"*

พอเวลาอรุณปรากฏ พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ก็ดับขันธปรินิพพานในเวลาวารปุรณมี แห่งกัตติกมาส เพ็ญเดือน ๑๒

ครั้นรุ่งเช้า เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย ได้มาสโมสรสันนิบาตทำสักการะศพพระมหาเถระในที่ปรินิพพาน ทำที่ประดิษฐานศพประชุมเพลิงงามวิจิตร ทำฌาปนกิจถวายเพลิงสรีระศพของพระมหาเถระตามประเพณีนิยม พระจุนทเถระได้รวบรวมอัฐิธาตุห่อผ้าขาว แล้วถือเอาบาตรและจีวรของพระมหาเถระกับพระธาตุมาสู่พระเชตวันวิหาร ชวนพระอานนท์เถระเจ้านำเข้าไปทูลถวายพระบรมศาสดา

พระบรมศาสดาทรงรับเอาพระธาตุแล้ว ตรัสสรรเสริญคุณพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรในท่ามกลางพุทธบริษัทเป็นอันมาก แล้วโปรดให้ก่อพระเจดีย์บรรจุพระธาตุพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรไว้ในพระเชตวนาราม ครั้นสำเร็จแล้ว เสด็จไปพระนครราชคฤห์พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายเป็นบริวาร ประทับที่พระเวฬุวนาราม

ในกาลนั้น พระมหาโมคคัลลานเถระสถิตอยู่ที่กาฬศิลาประเทศในมคธชนบท หมู่เดียรถีย์ทั้งหลายเห็นร่วมกันว่า "พระโมคคัลลานเถรเจ้ามีอานุภาพมาก สามารถไปสวรรค์ได้ ไปนรกได้ ครั้นไปแล้วก็นำเอาข่าวสารจากเทพยดาในสวรรค์ จากสัตว์นรกในแดนพวกนั้น ๆ มาบอกแก่มนุษย์ทั้งหลายผู้เป็นญาติ เป็นมิตรสหายในโลกนี้ มนุษย์ทั้งหลายที่เป็นบิดามารดาและญาติ

มิตรของเทพยดาและสัตว์นรกนั้น ๆ ก็เลื่อมใสอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา หากพระสมณโคดมก็ดี พระสงฆ์ทั้งหลายก็ดี เว้นพระโมคคัลลานเถระ-เจ้า ก็จะตั้งอยู่ไม่ได้ คือไม่อาจยึดเหนี่ยวใจชนทั้งหลายได้เลย พวกเราทั้งหลายต้องเสื่อมคลายความนับถือของมหาชน เสื่อมจากผล ก็เพราะพระเถระเจ้าองค์นี้ ดังนั้น ตราบใดที่พระเถระเจ้าองค์นี้ยังมีชีวิตอยู่ ตราบนั้นชื่อเสียงลาภผลของพวกเราจะดีขึ้นไม่ได้เลย ควรหาอุบายจ้างคนฆ่าพระเถระเจ้าเสียเถิด”

ครั้นแล้วจึงจัดการเรี่ยไรทรัพย์จากอุปัฏฐากของตน ๆ จ้างโจรทั้งหลายที่โลภในทรัพย์ ให้ไปฆ่าพระเถระเจ้า ซึ่งอยู่ ณ กาฬศิลาประเทศ พวกโจรเหล่านั้นรับเอาทรัพย์ค่าจ้างแล้ว พาพวกไปล้อมจับพระเถระเจ้ายังที่อยู่ พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้าได้ทำปาฏิหาริย์หนีไปได้ทุกครั้ง แต่โจรพวกนั้นพยายามล้อมจับอยู่ถึงสองเดือนก็ไม่เป็นผลสำเร็จ ครั้นถึงเดือนที่สาม พระเถระเจ้าพิจารณาเห็นกรรมของท่าน ที่ทำในชาติก่อนติดตามมาเห็นควรจะรับผลแห่งกรรมที่ตามมาสนองนั้น จึงยอมให้โจรล้อมจับตามประสงค์ ครั้นพวกโจรจับพระเถระเจ้าได้แล้ว จึงได้ทุบตีจนอัฏฐิหัก แตกแหลกไม่มีดีโดยเกรงว่าจะไม่ตาย แล้วจะกลับฟื้นคืนชีพได้ ครั้นแน่ใจว่าพระเถระเจ้าไม่อาจจะฟื้นคืนชีพได้แล้ว จึงเอาสรีระของท่านไปทิ้งไว้ในที่แห่งหนึ่ง ซึ่งเห็นว่าพอจะลับตาคนได้ แล้วพากันหนีไปจากที่นั้น

พระมหาโมคคัลลานเถระดำริว่า อาตมะควรจะไปทูลลาพระบรม-ศาสดาเสียก่อนจึงปรินิพพาน ครั้นดำริแล้วก็เรียงลำดับสรีระกาย ผูกเข้าให้มั่นด้วยกำลังฌาน แล้วเหาะไปโดยอากาศวิถี เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า *“ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอถวายบังคมลาปรินิพพาน”*

มีพระพุทธดำรัสว่า *“เธอจะปรินิพพานละหรือ? โมคคัลลานะ”*

“พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ขอถวายบังคมลาปรินิพพานในวันนี้แล้ว”

“โมคคัลลานะ เธอจะปรินิพพาน ณ ที่ใด?

“ที่กาฬศิลาประเทศ พระเจ้าข้า” พระมหาโมคคัลลานะ กราบทูล

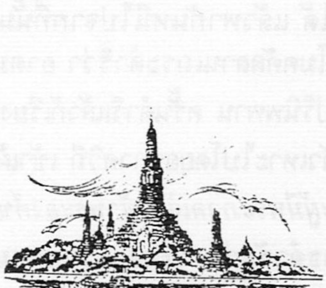
“ถ้าเช่นนั้น เธอจงแสดงธรรมแก่ตถาคตก่อน” พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับสั่ง *“ด้วยการที่จะเห็นพระสาวกเหมือนอย่างเธอ จะไม่มีต่อไปแล้ว”*

พระมหาโมคคัลลานเถระ รับพระพุทธบัญชาแล้ว ได้ทำปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปในอากาศ โดยอาการเช่นเดียวกับพระสารีบุตรเถระ ครั้นแสดงธรรมแล้ว ลงมาจากอากาศ ถวายอภิวาท ทูลลาพระบรมศาสดาไปยังกาฬศิลาประเทศ ปรินิพพานในที่นั้น ในวันสิ้นเดือน ๑๒ หลังจากพระสารีบุตรเถระปรินิพพาน ๑๕ วัน

ในกาลนั้น เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย ได้ไปสโมสรประชุมกันถวายสักการบูชาสรีรศพพระเถระเจ้าด้วยดอกไม้ ธูป เทียน และไม้หอมอันวิจิตรมีประการต่าง ๆ

พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยพระสาวกทั้งหลาย ได้เสด็จไปเป็นประธานจุดเพลิงทำฌาปนกิจสรีรศพพระเถระเจ้า ในท่ามกลางเทพยดาและมนุษย์ ซึ่งได้พร้อมเพรียงกันมามากยิ่งนัก ขณะนั้น ฝนดอกไม้ทิพย์ได้ตกลงมาในบริเวณถวายเพลิงพระเถระเจ้า ประมาณโยชน์หนึ่งโดยรอบ มหาชนได้มาประชุมสักการะศพพระเถระเจ้าถึง ๗ วัน

พระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดให้เก็บอัฏฐิธาตุพระเถระเจ้ามาก่อเจดีย์บรรจุไว้ที่ซุ้มประตูพระเชตวนาราม

ทรงปรารภชราธรรม[50]

วันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทับนั่ง ณ พุทธอาสน์ซึ่งปูลาด ณ ร่มเงาแห่งพระวิหาร พระอานนท์เถรเจ้าเข้าเฝ้าถวายนมัสการแล้วกราบทูลว่า "ข้าพระองค์ได้เห็นความผาสุกแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว และความอดกลั้น ทนทานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ได้เห็นแล้ว เมื่อได้เห็นพระองค์ทรงพระประชวร ข้าพระองค์รู้สึกว่า กายของข้าพระองค์จะหนัก จะงอมระงมไปด้วย แม้ทิศานุทิศทั้งหลาย ก็ดูมืดมนไป แม้ธรรมทั้งหลายก็ไม่สว่างแก่ดวงจิต เพราะมาวิตกคิดถึงความไข้ที่ทรงพระประชวรนั้น แต่ยังอุ่นใจอยู่หน่อยหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ปรารภพระภิกษุสงฆ์ แล้วตรัสพระพุทธวจนะอันใดอันหนึ่งแล้ว ยังจักไม่ทรงปรินิพพานก่อน ข้าพระองค์มีความดีใจอยู่หน่อยหนึ่งฉะนี้"

"ดูกรอานนท์ ภิกษุสงฆ์ยังมาหวังอะไรในตถาคตอีกเล่า ธรรมที่ตถาคตแสดงแล้วทั้งปวง ตถาคตแสดงโดยเปิดเผย ไม่มีภายในภายนอกไม่มีการปกปิดซ่อนความสำคัญในธรรมใด ๆ เลย"

"อานนท์ ตถาคตเป็นศาสดาของเทพยดาและมนุษย์ทั้งหลายโดยจิตบริสุทธิ์ พ้นจากตัณหา มานะ ทิฏฐินิสัย ด้วยประการทั้งปวง

ข้อซึ่งลี้ลับ จะปกปิดซ่อนบังไว้ โดยแสดงเฉพาะแก่สาวกบางรูปบางเหล่า ไม่ทั่วไปก็ดี หรือจะเก็บไว้แสดงต่ออวสานกาลสุดท้ายก็ดี ข้อนั้นมิได้มีแก่ตถาคตเลย"

"อานนท์ ผู้ใดยังมีฉันทะ อาลัยอยู่ว่า จะรักษาภิกษุสงฆ์ ผู้นั้นแหละจะพึงปรารภภิกษุสงฆ์ แล้วกล่าวคำอันใดอันหนึ่ง แสดงความห่วงใย อันฉันทะปริวิตกเช่นนั้น ไม่มีแก่ตถาคตเลย"

"อานนท์ บัดนี้ ตถาคตเจริญวัย อายุตถาคตถึง ๘๐ ปีแล้ว กายของ

ตถาคตปรากฏวิปริต โดยอาการเห็นปานนี้ อินทรีย์ทั้งหลายมีจักษุเป็นต้น ก็วิกลแปรปรวน ไม่ปกติเหมือนแต่ก่อน ทุกประการเหมือนเกวียนเก่าคร่ำคร่า อาศัยไม้ไผ่ผูกกระหนาบ คาบ ค้ำ อุปถัมภ์บำรุงไว้ ฉันใด กายของตถาคต ก็ฉันนั้น เมื่อล่วงลุถึงชรา อาศัยสมาธิภาวนาอุปถัมภ์บำรุงไว้ จึงค่อยพอเป็นไป"

"อานนท์ เธอจงอาศัยตนของตนเองเป็นที่พึ่งที่พำนักเถิด สิ่งอื่นซึ่งจักเป็นที่พึ่งที่แน่นอนแก่ตนไม่มี"

พระผู้มีพระภาคเจ้า แสดงธรรมปรารภความชรา ซึ่งเบียดเบียนกายของพระองค์แก่พระอานนท์เถระเจ้าด้วยประการฉะนี้ เทพยดาที่มาสดับพระธรรมเทศนาในที่นั้น ได้บรรลุธรรมาภิสมัยเป็นอันมาก

ครั้นวันรุ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองสาวัตถี เมื่อเสด็จกลับมาทำภัตตกิจแล้ว เสด็จไปเมืองไพศาลี พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ประทับที่กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน

ฝ่ายบรรดากษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลาย ได้สดับข่าว พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา ต่างมีความยินดีเลื่อมใส ได้นำสักการะออกไปเฝ้าถวายบังคมพระบรมศาสดา สดับพระธรรมเทศนา แล้วทูลอาราธนาให้เสด็จเข้าไปรับอาหารบิณฑบาต

ครั้นรุ่งเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก เสด็จเข้าไปในพระราชนิเวศน์ ทรงทำภัตตกิจแล้ว ประทานธรรมานุศาสน์แก่กษัตริย์ลิจฉวีทั้งปวง แล้วเสด็จออกจากพระนคร ทรงประทับยืนอยู่หน้าประตูเมืองไพศาลี เยื้องพระกาย ผันพระพักตร์มาทอดพระเนตรเมืองไพศาลีเป็นครั้งสุดท้ายรับสั่งแก่พระอานนท์เถระว่า *"อานนท์ การเห็นเมืองไพศาลีของตถาคตครั้งนี้เป็นปัจฉิมทรรศนะ"* แล้วเสด็จไปยังกูฏาคารศาลา สถานที่ประทับยืนนั้น เรียกว่า "นาคาวโลกเจดีย์สถาน"

ทรงทำนิมิตโอภาส[51]

ครั้นเสด็จถึงกูฏาคารศาลาแล้ว รับสั่งแก่พระอานนท์เถระว่า "เธอจงถือเอานิสีทนะสันถัตตามไป ตถาคตจะไปพักทิวาวิหาร ณ ปาวาลเจดีย์ พระ–อานนท์ก็เอานิสีทนะสันถัตตามพระบรมศาสดาไปปูลาดถวายยังที่พระประสงค์ ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งแล้ว ก็ถวายพระอภิวาทนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรับสั่งว่า *"อานนท์ เมืองไพศาลีนี้ เป็นรมณีย-สถาน ทั้งปาวาลเจดีย์และโคตมเจดีย์ เป็นที่รื่นรมย์สำราญทุกตำบล ถ้าบุคคลผู้ใดได้เจริญซึ่งอิทธิบาทธรรม ๔ ประการ และมีกมลสันดานปรารถนาจะให้อายุดำรงคงอยู่ประมาณกัลปหนึ่ง หรือมากกว่านั้นไป บุคคลนั้นก็สามารถจะมีอายุยืนต่อไปได้ดังปรารถนา"*

เมื่อพระบรมศาสดาตรัสนิมิตโอภาสดังนี้ พระอานนท์สดับแล้วก็มิได้ทราบพระพุทธอัธยาศัย จึงมิได้กราบทูลอาราธนาให้พระบรมศาสดาดำรงพระชนม์อยู่จนสิ้นกัลป์ เพื่อประโยชน์สุขแก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลายเพราะมารเข้าดลใจพระอานนท์ ทำให้รู้ไม่ทัน จึงมิได้ทูลอาราธนา แม้พระบรมศาสดาจะทรงทำโอภาสนิมิตดังนี้ถึง ๓ ครั้ง พระอานนท์ได้ฟังแล้วก็นิ่งอยู่

ลำดับนั้น พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า *"อานนท์ เธอจงไปนั่งยังวิเวกสถาน เจริญฌานสมาบัติโดยควรเถิด'*

ทรงปลงอายุสังขาร[52]

ครั้นพระอานนท์รับพระพุทธบัญชา ถวายบังคมลาออกไปนั่งอยู่ที่ร่มไม้แห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นวิเวก ไม่ไกลจากพระบรมศาสดาแล้ว ลำดับนั้น พญาวัสวดี–มาร ผู้ใจบาป ก็ถือโอกาสเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทูลอาราธนา ปรารภถึงความหลัง เมื่อครั้งแรกตรัสรู้ เสด็จอยู่ ณ ร่มไม้อชปาลนิโครธว่า เมื่อครั้งนั้น ได้ทูลอาราธนาให้เสด็จปรินิพพานแล้ว แต่พระองค์ทรงห้ามว่า ตราบใดบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา สาวกของตถาคตยังไม่เจริญมั่นคงก็ดี ศาสนาของตถาคตยังไม่แผ่ไพศาลไปทั่วโลกธาตุก็ดี ตราบนั้น ตถาคตจะยังไม่ปรินิพพานก่อน ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า บัดนี้ บริษัท ๔ ของพระผู้มีพระ–ภาคได้เจริญแพร่หลายแล้ว พระศาสนาได้ดำรงมั่นเป็นหลักฐาน สมดังมโนปณิ–ธานแล้ว ขออาราธนาพระองค์เสด็จปรินิพพานเถิด

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่า *"ดูกรมาร ท่านจงมีความขวนขวายน้อยเถิด อย่าทุกข์ใจไปเลย ไม่ช้าแล้ว ตถาคตก็จักปรินิพพาน กำหนดกาลแต่นี้ล่วงไปอีก ๓ เดือนเท่านั้น"* ครั้นพญามารได้สดับพระพุทธบัญชาเช่นนั้น ก็มีจิตโสมนัสยินดี แล้วก็อันตรธานจากสถานที่นั้นไป

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า กำหนดพระทัย ทรงปลงพระชนมายุสัง-ขาร ณ ปาวาลเจดีย์ ในวันมาฆปุรณมี เพ็ญเดือน ๓ ครั้งนั้น ก็บังเกิดมหัศ-จรรย์บันดาล พื้นแผ่นพสุธาธารโลกธาตุ ก็กัมปนาทหวั่นไหวประหนึ่งว่าแสดงความทุกข์ใจ อาลัยในพระผู้มีพระภาคเจ้า จะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานในกาลไม่นาน ต่อนี้ไปอีก ๓ เดือนเท่านั้น

ขณะนั้น พระอานนท์เถระ ได้เห็นความอัศจรรย์ในเพราะแผ่นดินไหวใหญ่นั้น ก็มีความพิศวง จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลถามถึงเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหวใหญ่ พระบรมศาสดาตรัสบอกเหตุแห่งแผ่นดินไหวใหญ่แก่พระ-

อานนท์เถระว่า "อานนท์ แผ่นดินไหวด้วยเหตุ ๘ ประการคือ ๑. ลมกำเริบ ๒. ท่านผู้มีฤทธิ์บันดาล ๓. พระโพธิสัตว์ จุติจากดุสิตลงสู่พระครรภ์ ๔. พระโพธิสัตว์ประสูติ ๕. พระตถาคต เจ้าตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ๖. พระตถาคตเจ้าแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ๗. พระตถาคตเจ้าปลงอายุสังขาร ๘. พระตถาคตเจ้าปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ อานนท์ เหตุ ๘ ประการนี้แลแต่ละอย่าง ย่อมทำให้แผ่นดินไหวได้"

ต่อนั้น พระบรมศาสดาได้ทรงตรัสเล่าถึงเรื่องพญามาร ได้อาราธนาให้พระองค์ปรินิพพาน เริ่มแต่แรกตรัสรู้ จนถึงอาราธนาให้ปรินิพพานในวันนี้อีก ในที่สุดก็ตรัสว่า *"บัดนี้ ตถาคตได้รับอาราธนาพญามารกำหนดปลงอายุสังขาร อีก ๓ เดือน ก็จักปรินิพพานแล้ว เพราะเหตุนั้นแผ่นดินจึงไหว"*

พระอานนท์เถระจึงกราบทูลว่า *"ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงได้ทรงพระกรุณาดำรงพระขนมายุกัลป์[๑]หนึ่งเถิด เพื่อประโยชน์สุขเป็นอันมากแก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย"*

"อย่าเลย อานนท์ เธออย่าวิงวอนตถาคตเลย บัดนี้ มิใช่เวลาอันควรที่เธอจะวิงวอนตถาคตเสียแล้ว"

แม้พระบรมศาสดาจะตรัสห้ามเช่นนั้นแล้ว พระอานนท์ก็ยังได้ทูลวิงวอนอยู่อีกถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง พระองค์จึงตรัสว่า *"อานนท์ เธอยังเชื่อปัญญาความตรัสรู้ของตถาคตอยู่หรือ?"*

"เชื่อพระเจ้าข้า ข้าพระองค์เชื่อมั่นในความตรัสรู้ของพระองค์"

"ก็เมื่อเธอเชื่อมั่นเช่นนั้น ไฉนเธอจึงมาแค่นได้ วิงวอนตถาคตซึ่งห้ามเธออยู่ถึง ๓ ครั้งฉะนี้เล่า?"

"ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยข้าพระองค์ได้สดับรับรู้มาจากพระองค์ว่า "ผู้ใดได้เจริญอิทธิบาทภาวนา ๔ ประการนี้ ทำให้มากให้ชำนาญดีแล้ว ผิวะผู้นั้นประสงค์จะดำรงขนมายุอยู่นาน เขาก็จะพึงตั้งอยู่ได้ถึงกัลป์[๑] หรือเกินกว่า ก็อิทธิบาทภาวนานั้น พระองค์ทรงเจริญได้ดียิ่งแล้ว หากพระองค์ทรงพระประสงค์จะดำรงพระขนมายุอยู่ ก็จะดำรงอยู่ได้ถึงกัลปหนึ่ง หรือยิ่งกว่า เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงได้กราบทูลวิงวอนอาราธนาถึง ๓ ครั้งดังนี้"

"อานนท์ เธอเชื่อว่า อิทธิบาทภาวนามีอานุภาพถึงเช่นนั้นหรือ"

"เชื่อ พระเจ้าข้า"

"แล้วเพราะอะไรเล่า อานนท์ เมื่อตถาคตทำนิมิตโอภาสอันชัดซึ่งพอจะรู้ได้ อานนท์ก็กลับไม่รู้ไม่อาราธนา ไม่วิงวอนตถาคต ในกาลอันควรจะอาราธนา เป็นความผิดของอานนท์ผู้เดียว"

"อานนท์ ถ้าในคราวนั้น หากเธอจะรู้ทัน และอาราธนาตถาคตแล้ว ตถาคตก็จะพึงห้ามสัก ๒ ครั้ง แล้วในครั้งที่ ๓ ตถาคตก็จะรับคำวิงวอนอาราธนานั้น ก็เมื่ออานนท์ไม่วิงวอนอาราธนาในเวลานั้น จึงเป็นความผิดพลาดของอานนท์ผู้เดียว"

"อานนท์ ความจริง นิมิตโอภาสอันนี้ มิใช่ตถาคตจะแสดงแก่เธอในครั้งเดียว ในที่นี้ก็หาไม่ ตถาคตได้แสดงแก่อานนท์ถึง ๑๖ ครั้ง ๑๖ ตำบล อานนท์คงจะยังระลึกได้อยู่ คือ ที่เมืองราชคฤห์ ๑๐ ตำบล คือ ๑. ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ๒. ที่โคตมนิโครธ ๓. ที่เหวสำหรับทิ้งโจร ๔. ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต ๕. ที่กาฬศิลา ข้างภูเขาอิสิคิลิบรรพต ๖. ที่สัปปิโสณฑิกา ณ สีตวัน ๗. ที่ตโปทาราม ๘. ที่เวฬุวนาราม ๙. ที่ชีวกัมพวนาราม ๑๐. ที่มัททกุจฉิวัน กับที่เมืองไพศาลี ๖ ตำบล คือ ๑. ที่อุทเทนเจดีย์ ๒. ที่โคตมเจดีย์ ๓. ที่สัตตัมพเจดีย์ ๔. ที่พหุปุตตเจดีย์ ๕. ที่สารันทเจดีย์ ๖. ที่ปาวาลเจดีย์นี้เป็นครั้งสุดท้าย รวมเป็น ๑๖ ตำบลด้วยกัน

อานนท์ ในวาระทั้ง ๑๖ ครั้งนั้น เป็นการที่ควรจะอาราธนาวิงวอนตถาคต อานนท์ก็ไม่รู้ ไม่อาราธนา ไม่วิงวอน หากใน ๑๖ ครั้งนั้นอานนท์จะพึงอาราธนาวิงวอนตถาคต ณ สถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งตถาคตก็จะพึงห้ามเสีย ๒ ครั้ง แล้วในครั้งที่ ๓ ตถาคตก็จะรับอาราธนาของอานนท์ เพราะอานนท์ไม่รู้ ไม่อาราธนา ไม่วิงวอน ปล่อยให้ล่วงเลยเวลาอันควรมา นั่นเป็นความผิดพลาดของอานนท์ผู้เดียว

"ตถาคตได้บอกเธอมาแต่เดิมแล้วมิใช่หรือ อานนท์ว่า "บรรดาสัตว์สังขารที่รักใคร่เจริญใจทั้งปวง ล้วนไม่คงทนถาวรอยู่ได้ตามใจประสงค์ ย่อมพลัดพรากจากไปเป็นอย่างอื่นสิ้น จะหาสิ่งซึ่งเที่ยง ยั่งยืนถาวร ในสังขารนี้ได้ที่

ไหน ทุกสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมมีความสลายตัวไปเป็นธรรมดา การที่จะร่ำร้องว่า ขอสิ่งนั้นอย่าได้ฉิบหายเลยย่อมไม่เป็นฐานะที่พึงได้ เป็นได้ ดังประสงค์โดยแท้"

"ดูกรอานนท์ สิ่งใดที่ตถาคตได้สละแล้ว คายแล้ว ปล่อยเสียแล้ว ละเสียแล้ว วางเสียแล้ว การที่ตถาคตจักคืนกลับมารับสิ่งนั้นเข้าไว้อีกเพราะเหตุแห่งชีวิต ไม่เป็นฐานะที่จะมีขึ้นได้เลย"

อานนท์ ทั้งคนหนุ่ม ทั้งคนแก่ ทั้งคนโง่ คนฉลาด คนจนคนมี ล้วนแต่มีความตายเป็นที่ไปในเบื้องหน้าด้วยกันสิ้น เหมือนภาชนะดิน ถึงจะเล็กใหญ่ ดิบ สุก ประการใด ก็ย่อมมีความแตกทำลายเป็นที่สุดเหมือนกันหมดฉะนั้น

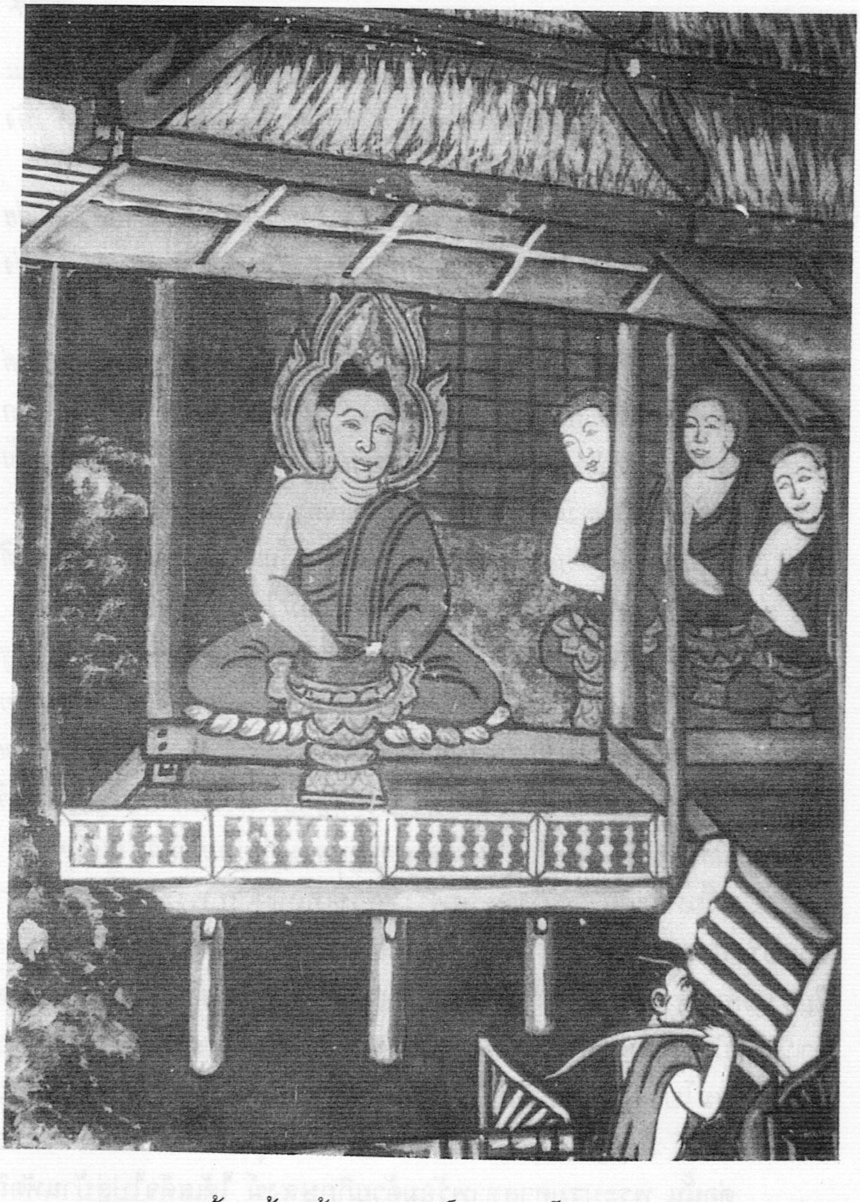
สังขารทั้งหลาย มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา มีความเกิดในเบื้องต้นแปรปรวนในท่ามกลาง และดับสลายลงในที่สุด พระนิพพานเป็นคุณชาติดับเสียซึ่งชาติชรา มรณะ เป็นเอกันตสุข ประเสริฐ หาสิ่งเสมอมิได้

อานนท์ วัยของตถาคตล่วงลุถึงความชราแล้ว ชีวิตของตถาคตเหลืออยู่น้อยแล้ว ไม่ช้าก็จะละท่านทั้งปวงไป ท่านทั้งหลายจงมีสติ อย่าได้ประมาทพยายามกระทำที่พึ่งแก่ตน พึงรักษาจตุปาริสุทธิศีล มากอยู่ด้วยการเจริญสมณธรรมเป็นอันดี ผู้ใดมั่นอยู่ในอัปปมาทธรรม ประพฤติธรรมวินัยนี้ให้บริสุทธิ์ด้วยดีผู้นั้นจักละเสียได้ซึ่งชาติสงสาร ถึงซึ่งฝั่งแห่งนิพพานอันเป็นที่สุดแห่งวัฏฏทุกข์"

ครั้นพระผู้มีพระภาคตรัสพระธรรมเทศนา แก่พระอานนทเถรเจ้าด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงรับสั่งแก่พระอานนท์ว่า *"อานนท์ เราพร้อมกันจะไปบ้านภัณฑุคาม ณ บัดนี้"* เมื่อพระภิกษุสงฆ์พร้อมกันแล้ว ก็เสด็จพระพุทธดำเนินไปยังบ้านภัณฑุคาม ประทับสำราญพระอิริยาบถโดยควรแก่พระอัธยาศัยแสดงธรรมโปรดพุทธบริษัท ณ บ้านภัณฑุคามนั้นให้ตั้งอยู่ในอริยธรรมคือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุติ อันเป็นธรรมนำให้หลุดพ้นจากอาสวะทั้งมวล

ต่อนั้น พระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ได้เสด็จไปสู่บ้านหัตถีคามและอัมพคาม และชัมพุคาม และเมืองโภคนคร โดยลำดับ ประทับอยู่ที่แสดงธรรมโปรดพุทธบริษัทชาวเมืองนั้น

ต่อนั้น จึงได้เสด็จไปยังเมืองปาวานคร เสด็จเข้ายับยั้งอาศัยที่อัมพวันสวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร คือบุตรนายช่างทอง ซึ่งอยู่ใกล้เมืองนั้น

พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก เสด็จประทับบ้านนายจุนทกัม-
มารบุตร เสวยภัตตาหารบิณฑบาตครั้งสุดท้าย ในวันเสด็จปรินิพพาน

ภาพที่ ๔๗

บิณฑบาตครั้งสุดท้าย

ในกาลนั้น นายจุนท์ ได้สดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาสถิตอยู่ในสวนของตน ก็มีความยินดี ได้นำสักการะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคยังที่ประทับ ถวายนมัสการแล้วนั่ง ณ ที่ควร พระบรมศาสดาตรัสพระธรรมเทศนาโปรดให้นายจุนท์ชื่นชมโสมนัสและบรรลุโสดาปัตติผล นายจุนท์ได้กราบทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคกับทั้งพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ให้เข้าไปรับอาหารบิณฑบาตยังนิเวศน์ของตน พระบรมศาสดาทรงรับด้วยดุษณีภาพ

ครั้นนายจุนท์ทราบในพุทธอัธยาศัยแล้ว ก็กลับคืนสู่นิเวศน์ ให้ตกแต่งขาทนียะและโภชนียาหาร กับทั้งสุกรมัทวะ (เนื้อสุกรอ่อน๑) ประกอบด้วยรสอันเอมโอชแต่ในเวลาราตรี ครั้นรุ่งเช้านายจุนท์ได้ออกไปทูลอัญเชิญเสด็จพระบรมศาสดา

พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ได้เสด็จไปยังนิเวศน์ของนายจุนท์ ประทับนั่งบนพุทธาอาสน์แล้ว ตรัสแก่นายจุนท์ว่า *"สุกรมัทวะซึ่งท่านตกแต่งไว้นั้น จงอังคาสเฉพาะแต่ตถาคตผู้เดียว ที่เหลือนั้นให้ขุดหลุมฝังเสีย และจงอังคาสภิกษุสงฆ์ทั้งหลายด้วยอาหารอย่างอื่น ๆ เถิด"* นายจุนท์ก็กระทำตามพระพุทธบัญชา ครั้นเสร็จภัตตกิจแล้วก็ตรัสอนุโมทนา ให้นายจุนท์ปสาทะเบิกบานในไทยทานที่ถวายแล้ว ก็เสด็จกลับไปสู่อัมพวัน

เมื่อพระพุทธองค์ ทรงเสวยภัตตาหารของนายจุนท์ในวันนั้นก็ทรงประชวรพระโรค "โลหิตปักขันทิกาพาธ" มีกำลังกล้า ลงพระโลหิตเกิดทุกขเวทนามาก แสดงปุพพกรรมที่ทรงทำไว้ในชาติก่อนแก่พระอานนท์แล้วตรัสว่า *"อานนท์ มาเราจะไปสู่เมืองกุสินารานคร"* พระอานนท์รับพระบัญชาแจ้งให้พระสงฆ์ทั้งหลายเตรียมตามเสด็จพร้อมแล้ว

ทรงขอน้ำเสวย

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเยียวยาพระโรคาพาธด้วยโอสถคือสมาบัติภาวนา เสด็จจากเมืองปาวา พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ตามมรรคาโดยลำดับ ขณะที่เสด็จพระพุทธดำเนินตามทางนั้นให้บังเกิดระหายน้ำเป็นกำลัง จึงเสด็จแวะเข้าพักยังร่มไม้ริมทางพลางตรัสเรียกพระอานนท์ว่า "อานนท์ ตถาคตระหายน้ำมาก เธอจงไปตักน้ำมาให้ตถาคตดื่มระงับความระหายให้สงบ"

เป็นครั้งแรกและเป็นครั้งเดียว ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเรียกขอน้ำเสวยในขณะเดินทางยังไม่ถึงที่พัก เนื่องด้วยพระองค์ทรงประชวรมาก ใกล้อวสานพระชนม์ ต้องเสวยทุกขเวทนาซึ่งเกิดแต่สังขาร สมดังกระแสพระโอวาทที่ตรัสว่า *"สังขารเป็นมารทำลายความสงบสุข ไม่เลือกว่าสังขารของผู้ใดทั้งสิ้น"*

พระอานนท์ ได้กราบทูลว่า *"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม เพิ่งข้ามแม่น้ำนี้ไป แม่น้ำนี้เป็นแม่น้ำเล็ก น้ำในแม่น้ำก็น้อยเมื่อล้อเกวียนมากด้วยกัน บดไปตลอดทุกเล่ม น้ำขุ่นนัก ไม่ควรจะเป็นน้ำเสวย ถัดนี้ไปไม่ไกลนัก แม่น้ำกกุธานที มีน้ำจืด ใส เย็น ทั้งมีท่ารื่นรมย์ เชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคไปยังแม่น้ำกกุธานทีโน้นเถิด ผิวะเสวยหรือจะสรงก็จะเย็นเป็นสุขสำราญ"*

"ไปเถอะ อานนท์" ทรงรับสั่ง *"ไปนำน้ำในแม่น้ำนี้แหละมาให้ตถาคตดื่มบรรเทาความระหาย"*

พระอานนท์ได้กราบทูลทัดทานถึง ๒ ครั้ง เมื่อได้สดับกระแสรับสั่งครั้งที่ ๓ พระเถระเจ้าก็อนุวัตรตามพระบัญชาทันที ด้วยได้สติรู้ทันในพระบารมีของพระสัมพุทธเจ้าว่า *"อันธรรมดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จะดำรงคงพระวาจามั่นในสิ่งซึ่งหาสาเหตุมิได้ เป็นไม่มี"* จึงรีบนำบาตรเดินตรงไปยังแม่น้ำนั้น ครั้นเข้าไปใกล้แม่น้ำนั้นก็พลันได้ปีติโสมนัส ด้วยพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้า หากมาบันดาลน้ำในแม่น้ำซึ่งขุ่นข้นได้กลับกลายเป็นน้ำใสสะอาดปราศ-

จากมลทิน

เมื่อพระอานนท์ได้เห็นเช่นนั้น ก็เกิดอัศจรรย์ใจ พิศวงในอานุภาพของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดำริว่า "อานุภาพอันใหญ่หลวงของพระพุทธเจ้าเห็นปานนี้เป็นความอัศจรรย์ ไม่เคยมีมาในกาลก่อน" พระเถระเจ้าได้ลงไปตักน้ำด้วยโสมนัสแล้วเดินมาด้วยความบันเทิง น้อมเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงเสวยตามพระพุทธประสงค์แล้ว ได้กราบทูลถึงเหตุอัศจรรย์ที่ได้ประสบมานั้น

ครั้งนั้น ปุกกุสะ บุตรแห่งมัลลกษัตริย์ ผู้เป็นสาวกของท่านอาฬารดาบส กาลามโคตร เดินทางจากเมืองกุสินารา เพื่อจะไปยังปาวานครโดยทางนั้น ครั้นมาถึงที่นั้น เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ร่มไม้ใหญ่ริมทางจึงเข้าไปเฝ้าถวายบังคม แล้วนั่ง ณ ที่ควร พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงสันติวิหารธรรมโปรด ปุกกุสะได้สดับแล้วเกิดความเลื่อมใสได้น้อมคู่ผ้าสิงคิวรรณอันมีเนื้อละเอียด มีสีดังทองสิงคี งาม ประณีต มีค่ามากถวายพระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยกราบทูล *"ขอพระผู้มีพระภาคได้ทรงอนุเคราะห์ รับคู่ผ้าสิงคิวรรณนี้ เพื่อประโยชน์สุขแก่ข้าพระองค์สิ้นกาลนานเถิด"*

"ปุกกุสะ ถ้าเช่นนั้น เธอจงคลุมกายตถาคตเพียงผืนเดียว อีกผืนหนึ่งจงให้อานนท์เถิด"

ปุกกุสะ ได้น้อมผ้าเข้าถวายเป็นพุทธบริโภคผืนหนึ่ง ถวายพระอานนท์เถระผืนหนึ่ง ตามพระพุทธบัญชา

พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงธรรมีกถาให้ปุกกุสะมัลลบุตร เบิกบานรื่นเริงในกุศลจริยาตามสมควร แล้วปุกกุสะได้อภิวาททูลลาไป

ผิวกายของพระพุทธเจ้า ผ่องใสยิ่งใน ๒ เวลา

เมื่อปุกกุสะมัลลบุตรหลีกไปแล้ว พระอานนท์เถระได้นำผ้าสิงคิวรรณทั้ง ๒ ผืนเข้าถวายพระผู้มีพระภาค ทรงนุ่งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง ผ้าสิงคิวรรณสีดุจถ่านไฟที่ปราศจากเปลวงาม เมื่อพระเถระเจ้านำเข้าถวายปกคลุมพระกายเป็นพุทธบริโภคทั้งคู่ ในทันใดนั้น ผิวกายของพระผู้มีพระภาค ก็งามบริสุทธิ์ผุดผ่องยิ่งนัก

พระอานนท์ได้กราบทูลสรรเสริญ ความอัศจรรย์ของพระฉวีวรรณงามผ่องใส สมกับคู่ผ้าสิงคิวรรณที่ปกคลุมพระกายยิ่งนัก

"จริงดังอานนท์สรรเสริญ" พระผู้มีพระภาคทรงรับสั่ง *"กายของตถาคตย่อมงามบริสุทธิ์ผุดผ่องยิ่งใน ๒ เวลา คือ* เวลาราตรีที่จะตรัสรู้อนุตตรสัม–มาสัมโพธิญาณ ๑ และเวลาราตรีที่จะปรินิพพาน ๑ อานนท์ เวลานี้แล กายของตถาคตงามบริสุทธิ์ยิ่งนัก"

"อานนท์ ในยามที่สุดแห่งราตรีวันนี้แหละ ตถาคตจะปรินิพพาน ณ ระหว่างไม้สาละทั้งคู่ ณ สาลวัน แห่งมัลลกษัตริย์ ใกล้เมืองกุสินารา อานนท์ เรามาไปพร้อมกันยังแม่น้ำกกุธานที" พระอานนท์รับพระบัญชามาแจ้งให้พระสงฆ์ทราบทั่วกัน

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จไปโดยมรรคานั้น จนถึงแม่น้ำกกุธานทีเสด็จลงเสวยและสนานสำราญพระกายตามอัธยาศัยแล้ว เสด็จขึ้นมาประทับยังร่มไม้ รับสั่งให้พระจุนท์เถระลาดสังฆาฏิถวาย ด้วยขณะนั้น พระอานนท์กำลังบิดผ้าชุบสรงอยู่ แล้วสมเด็จพระบรมครูก็เสด็จบรรทมระงับความลำบากกายที่ตรากตรำมาในระยะทาง

ผลแห่งบิณฑบาตทาน

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพักผ่อน พอบรรเทาความเหน็ดเหนื่อยแล้ว จึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า "อานนท์ ต่อไปภายหน้าหากจะพึงมีใคร ทำความร้อนใจแก่นายจุนทกัมมารบุตรว่า "เพราะบิณฑบาตที่ท่านถวายพระผู้มีพระภาคครั้งสุดท้ายแล้ว เสด็จปรินิพพาน" ท่านทั้งหลายพึงช่วยระงับเสียให้สงบพึงทำความสบายใจให้แก่นายจุนท์ว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรรเสริญว่า อันบิณฑบาตทานที่ถวายพระตถาคตใน ๒ ครั้ง คือ ครั้งที่พระตถาคตเจ้าเสวยแล้ว ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ[๑] ๑ ครั้งที่พระตถาคตเจ้าเสวยแล้วเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน[๒] ๑ เป็นทานมีผลมากมีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตทานทั้งหลาย เป็นกุศลกรรม ทำให้เจริญอายุ วรรณ สุข ยศ และสวรรค์ ดังนี้เถิด"

---

๑. ได้แก่บิณฑบาตทาน ที่นางสุชาดาถวายในวันตรัสรู้

๒. ได้แก่บิณฑบาตทานที่นายจุนทกัมมารบุตรถวายในวันปรินิพพาน

อนุฏฐานไสยา

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ได้เสด็จพระพุทธดำเนินข้ามแม่น้ำหิรัญญวดี ไปเมืองกุสินารานครแล้วเสด็จเข้าไปยังสาลวันอุทยานของมัลลกษัตริย์ ใกล้นครกุสินารา โปรดให้พระอานนท์ปูลาดเตียงที่บรรทม ณ ระหว่างไม้รังทั้งคู่[๑] แล้วเสด็จขึ้นบรรทมสีหไสยา[๒] มีสติสัมปชัญญะ แต่มิได้มีอุฏฐานสัญญามนสิการ คือไม่คิดว่าจะลุกขึ้นอีกแล้ว เพราะเหตุเป็นไสยาอวสาน คือ นอนครั้งสุดท้าย นิยมเรียกว่า อนุฏฐานไสยา (นอนไม่ลุก)

---

๑. สาละ แปลกันว่า ไม้รัง เรียกว่า ไม้สาละยังเพราะกว่า

๒. สีหไสยา นอนตะแคงข้างขวา ตั้งพระบาทเหลื่อมด้วยพระบาท

ทรงปรารภสักการบูชา

ครั้งนั้น ต้นรังทั้งคู่ เผล็ดดอกบานเต็มต้น ร่วงหล่นมายังพระพุทธสรีระบูชาพระตถาคตเจ้า เป็นมหัศจรรย์ แม้ดอกมณฑาในเมืองสวรรค์ ตลอดทิพย–สุคนธชาติ ก็ตกลงมาจากอากาศ บูชาพระตถาคตเจ้า ใช่แต่เท่านั้น ยังเทพเจ้าทั้งหลายก็ประโคมดนตรีทิพย์บันลือลั่นเป็นมหานฤนาท บูชาพระตถาคตเจ้าในอวสานกาล

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่พระอานนท์เถระว่า *"อานนท์การบูชาพระตถาคตด้วยอามิสบูชา แม้มากเห็นปานนี้ ก็ไม่ เชื่อว่าบูชาพระตถาคตอันแท้จริง อานนท์ ผู้ใดแล มาปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่งในธรรม ผู้นั้นชื่อว่า บูชาพระตถาคตด้วยการบูชาอย่างยิ่ง"* พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพระกรุณาเตือนพุทธบริษัทให้หนักแน่นในธรรมานุธรรมปฏิบัติ เพื่อประสงค์ให้พระศาสนาสถิตสถาพรดำรงอยู่ในโลก ตลอดกาลนิรันดร ด้วยประการฉะนี้

ครั้งนั้น พระอุปวาณเถระ ยืนถวายงานพัดอยู่เฉพาะพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ตรัสสั่งให้พระอุปวาณะถอยออกไปเสีย พระอานนท์เกิดปริวิตกว่า *"ความจริง พระอุปวาณะองค์นี้ก็เป็นพุทธอุปัฏฐากใกล้เคียงพระ-บรมศาสดามานานแล้ว ไฉนหนอในกาลสุดท้ายนี้พระบรมศาสดาจึงไม่ทรงพอพระ-หัยให้ถวายปฏิบัติดังเช่นเคย น่าจะมีเหตุอะไรจึงได้เข้าเฝ้าทูลถาม"*

พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า *"อานนท์ ขณะนี้ เทพยดาทั้งหมด ทุกห้องสวรรค์ชั้นฟ้า ได้มาประชุมกันบูชาพระตถาคต โดยหวังจะเห็นพระตถาคตในครั้งสุดท้ายนี้ แต่พระอุปวาณะได้มายืนกั้นอยู่ ณ เบื้องหน้าเสียเทพยดาทั้งหลายพากันยกโทษด้วยไม่สมใจที่ตั้งใจมา ดังนั้น ตถาคตจึงสั่งให้พระอุปวาณะถอยออกไปเสียจากที่เบื้องหน้านี้"*

ทรงแสดงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

ครั้งนั้น พระอานนท์เถระเจ้าได้กราบทูลว่า *"ในกาลก่อน เมื่อออกพรรษาแล้ว บรรดาพุทธบริษัททั้งหลายในทิศต่าง ๆ ย่อมเดินทางเข้ามาเฝ้าพระผู้มีพระ-ภาคเจ้า ได้เข้าใกล้สนทนาปราศรัยได้ความเจริญใจ ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลายจักไม่ได้โอกาสอันดีเช่นนั้น เหมือนกับเมื่อพระ-องค์ยังทรงพระชนม์อยู่อีกต่อไป"*

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "อานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ ตำบลนี้ คือ สถานที่พระตถาคตเจ้าบังเกิดแล้ว คือที่ประสูติจากพระครรภ์ ๑ สถานที่พระ-ตถาคตเจ้าตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ๑ สถานที่พระตถาคตเจ้าแสดงธรรม-จักร ๑ สถานที่พระตถาคตเจ้าปรินิพพาน ๑ สถานที่ทั้ง ๔ ตำบลนี้แล ควรที่พุทธบริษัท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีความเชื่อความเลื่อมใสในพระตถาคตเจ้า จะดูจะเห็น และควรจะให้เกิดความสังเวชทั่วกัน

"อานนท์ ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้เที่ยวไปยังเจดีย์สังเวชนียสถานเหล่านี้ด้วยความเลื่อมใส ชนเหล่านั้น ครั้นทำกาลกิริยาลง จักเข้าถึงสุคติ-โลกสวรรค์"

วิธีปฏิบัติในพระพุทธสรีระ

ลำดับนั้น พระอานนท์เถระเจ้าได้ทูลถามถึงวิธีปฏิบัติในพระพุทธสรีระว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติในพระพุทธสรีระเป็นไฉน"

"ดูกรอานนท์ ท่านทั้งหลายอย่าขวนขวายเลย จงตั้งหน้าบำเพ็ญเพียรมุ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์เถิด บรรดากษัตริย์ พราหมณ์ คหบดีทั้งหลายที่เลื่อมใสในพระตถาคตเจ้า มีอยู่มาก จักทำซึ่งการบูชาสรีระแห่งพระตถาคตเจ้า"

"ก็กษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้น จะพึงปฏิบัติในพระสรีระโดยวิธีเช่นใดเล่าพระเจ้าข้า"

"อานนท์ ผู้รู้ทั้งหลายย่อมปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคตเจ้าเป็นแบบเดียวกันกับวิธีปฏิบัติในพระสรีระแห่งพระเจ้าจักรพรรดิราชนั้นแล"

"ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็วิธีปฏิบัติในพระสรีระแห่งจักรพรรดิราชเจ้านั้น มีแบบอย่างเป็นไฉนเล่า พระเจ้าข้า"

"ดูกรอานนท์ ชนทั้งหลายย่อมพันพระสรีระแห่งพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าขาวซับด้วยสำลี แล้วห่อด้วยผ้าขาว ๕๐๐ คู่ แล้วเชิญพระสรีระลงในหีบทองอันเต็มไปด้วยน้ำมันหอม เชิญขึ้นสู่จิตกาธาน ซึ่งทำด้วยไม้หอมถวายพระเพลิงแล้วเชิญพระอัฐิธาตุไปทำพระสถูปบรรจุไว้ ณ ที่ประชุมแห่งถนนใหญ่ทั้ง ๔ เพื่อเป็นที่ไหว้สักการบูชาแห่งมหาชนผู้สัญจรไปมาแต่ทิศทั้ง ๔ เพื่อประโยชน์แก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน

ถูปารหบุคคล

"อานนท์ บุคคลผู้ควรแก่การประดิษฐานในสถูป เรียกว่า ถูปารหบุคคล มี ๔ ประเภท คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระปัจเจกพุทธเจ้า ๑ พระสาวกอรหันต์ ๑ พระเจ้าจักรพรรดิ ๑ บุคคลพิเศษทั้ง ๔ นี้ ควรที่บรรจุอัฐิธาตุไว้ในสถูป เพื่อเป็นที่สักการบูชากราบไหว้ ด้วยความเลื่อมใส ด้วยสามารถเป็นพลวปัจจัย นำให้ผู้กราบไหว้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ตามกำลังศรัทธาเลื่อมใส

ประทานโอวาทแก่พระอานนท์

ครั้งนั้น พระอานนท์เถระ เข้าไปในวิหาร ยืนเหนี่ยวกลอนประตูวิหาร ร้องไห้ คิดสังเวชตัวว่าอาภัพ อุตส่าห์ติดตามปฏิบัติพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประดุจเงาติดตามพระองค์ โดยมุ่งยึดเอาพระองค์เป็นนาถะ เพื่อทำความสิ้นทุกข์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นก็จะเสด็จปรินิพพานในราตรีนี้แล้ว ทั้งที่เราเองก็ยังเป็นเสขบุคคลอยู่

พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทอดพระเนตรเห็นพระอานนท์ในที่นั้นรับสั่งถามภิกษุทั้งหลาย ครั้นทรงทราบความแล้ว ตรัสให้ไปตามพระอานนท์เข้ามายังที่เฝ้า แล้วตรัสว่า "อานนท์ อย่าเลย เธออย่าเศร้าโศก อย่าร่ำไรเลย เราได้บอกแก่เธอแล้วมิใช่หรือว่า *สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยงถาวร จะหาความเที่ยงแท้จากสังขารได้แต่ที่ไหน ทุกสิ่งที่มีเกิดในเบื้องต้นแล้ว จะต้องแปรปรวนในท่ามกลาง ที่สุดก็ต้องสลายลงเช่นเดียวกันหมด*"

"อานนท์ เธอเป็นบุคคลที่มีบุญได้สั่งสมไว้แล้ว เธอจงอุตส่าห์บำเพ็ญเพียรเถิด ไม่ช้าเธอก็จักถึงความสิ้นอาสวะ คือจักได้เป็นพระอรหันต์ ก่อนวันพระสงฆ์ทำปฐมสังคายนานั้นแล

ตรัสสรรเสริญพระอานนท์

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอนาคตังสญาณอันวิเศษ ได้ทรงพยากรณ์พระอานนท์ในที่ประชุมสงฆ์เช่นนั้นแล้ว ก็ตรัสสรรเสริญพระอานนท์ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานแล้วก็ดี แม้ที่จะมาตรัสรู้ข้างหน้าอีกก็ดี บรรดาภิกษุผู้อุปัฏฐากของพระสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ก็เป็นเหมือนเช่นอานนท์อุปัฏฐากของเราในบัดนี้แหละ"

"ภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นบัณฑิต ประกอบธุรกิจด้วยปัญญารอบรู้ว่า กาลใด บริษัทใดจะเข้าเฝ้า อานนท์ก็จัดให้เข้าเฝ้า ตามสมควรแก่สถานะวิสัยแห่งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี และเดียรถีย์ได้ถี่ถ้วนทุกประการ

อนึ่ง เมื่อบริษัทได้เข้าไปใกล้ ได้เห็นอานนท์ ก็มีจิตยินดี เมื่อฟังอานนท์แสดงธรรม ก็ชื่นชม ไม่อิ่ม ไม่เบื่อด้วยธรรมกถาของอานนท์เลย เมื่ออานนท์หยุดพักธรรมกถา บริษัทก็ยินดีเบิกบานในธรรมกถาที่แสดงแล้ว ประหนึ่งพระเจ้าจักรพรรดิ ประทานความชื่นชม ไม่เบื่อด้วยภาษิตแก่กษัตริย์ พราหมณ์ เป็นต้นฉะนั้น

ตรัสเรื่องเมืองกุสินารา

พระอานนท์เถระเจ้าได้กราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เมืองกุสินาราเป็นเมืองเล็ก เมืองดอน ไม่ควรเป็นเมืองที่พระองค์จะเสด็จปรินิพพาน ข้าพระองค์ขออาราธนาให้ไปปรินิพพานในเมืองใหญ่ ๆ เช่น พระนครราชคฤห์พระนครสาวัตถี เป็นต้นนั้นเถิด กษัตริย์ พราหมณ์ และคหบดี ผู้มหาศาล จักได้จัดการสักการบูชาพระสรีระเป็นมโหฬาร ควรแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นอัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตนดิลกเลิศในโลก"

"อานนท์ เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น" ทรงรับสั่ง "อานนท์ เมืองกุสินารา

นี้แต่ปางก่อนเคยเป็นมหานครราชธานี มีนามว่า "กุสาวดี" เป็นนครใหญ่ไพศาล พระเจ้ามหาสุทัศน์จักรพรรดิราช เป็นพระมหากษัตริย์ครอบ-ครอง เป็นเมืองที่มีผู้คนมาก ประชาชนสงบสุข สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สรรพสิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอุปกรณ์แก่ชีวิตของมนุษย์ทุกประการเสียงร้องเรียกหา ค้าขายสัญจรไปมาหาสู่กันไม่หยุดหย่อน ทั้งกลางวันกลางคืน

โปรดให้แจ้งข่าวปรินิพพาน แก่พวกมัลลกษัตริย์

ครั้นพระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องเมืองกุสินารา บรรเทาความข้องใจหายความปริวิตกแก่พระอานนท์เถระเจ้าแล้ว ทรงรับสั่งว่า "อานนท์จงเข้าไปบอกพวกมัลลกษัตริย์ให้ทราบว่า "บัดนี้ พระตถาคตเจ้าจักปรินิพพาน ณ ยามที่สุดแห่งราตรีในวันนี้ อย่าให้มัลลราชทั้งหลายมีความเดือดร้อนในภายหลังว่า พระตถาคตเจ้า มาปรินิพพานในคามเขตของเราทั้งหลาย ๆ สิกลับไม่ได้เห็นพระองค์ในกาลสุดท้าย"

พระอานนท์ทรงรับพระบัญชาแล้ว รีบเข้าไปแจ้งความนั้นแก่มัลล-กษัตริย์ทั้งหลาย ตามพระประสงค์ของพระตถาคตเจ้าทุกประการ

เมื่อมัลลกษัตริย์ทั้งหลายได้ทราบแล้ว ต่างมีความทุกข์โทมนัสพร้อมด้วยโอรส สุณิสา และปชาบดี กับทั้งอำมาตย์ พร้อมด้วยบุตรและภริยารีบเสด็จออกไปยังสาลวันอุทยาน เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า

พระอานนท์เถระเจ้าดำริว่า "ถ้าจะให้มัลลกษัตริย์ทั้งหลายเรียงองค์กันเข้าเฝ้า ราตรีก็จะสว่างเปล่าไม่สิ้นเสร็จ จึงได้จัดให้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสกุล ๆ เป็นคณะ ๆ แล้วกราบทูลชื่อและวงศ์ตระกูลถวายโดยลำดับ ให้มัลลกษัตริย์ได้เข้าถวายอภิวาทเสร็จภายในปฐมยามเบื้องต้นแห่งราตรีนั้น

โปรดสุภัททปริพาชก

สมัยนั้น ปริพาชกผู้หนึ่ง ชื่อว่า สุภัททะ ชาวเมืองกุสินารา สุภัทท–ปริพาชกนั้น ได้ยินข่าวว่า พระสมณโคดมจักปรินิพพานในที่สุดแห่งราตรีนี้แล้วจึงคิดว่า "ความสงสัยของเรามีอยู่ ควรจะรีบออกไปเฝ้าทูลถามให้พระองค์ตรัสบอกบรรเทาความในใจของเรานั้นเสีย" แล้วสุภัททปริพาชก ก็ออกจากเมืองกุสินารา เข้าไปพบพระอานนท์ยังอุทยานสาลวัน เพื่อขอโอกาสได้เข้าเฝ้า

พระอานนท์เถระเจ้าได้ทัดทานว่า *"อย่าเลย สุภัททะ ท่านอย่าเบียดเบียนพระตถาคตเจ้าเลย"* ขณะนั้นพระตถาคตเจ้าก็ทรงลำบากพระกายหนักอยู่แล้ว แม้สุภัททปริพาชกจะได้วิงวอนแล้ว ๆ เล่า ๆ อยู่ถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง พระ-อานนท์เถระเจ้าก็ไม่ยอมให้เข้าเฝ้า

ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้สดับเสียงพระอานนท์ และสุภัททปริ-พาชกเจรจากันอยู่ จึงตรัสเรียกพระอานนท์ว่า *"อานนท์ อย่าห้ามสุภัททะเลย ให้สุภัททะได้เห็นตถาคตเถิด แม้สุภัททะจะถามปัญหาอันใดกับตถาคตก็จะไม่เบียดเบียนตถาคตให้ลำบาก สุภัททะจักตรัสรู้ทั่วถึงธรรมในปัญหาทั้งปวงที่ตถาคตได้พยากรณ์แล้ว"*

ลำดับนั้น พระอานนท์จึงบอกปริพาชกว่า *"สุภัททะ บัดนี้ พระผู้มีพระ-ภาคเจ้า ทรงพระกรุณาประทานโอกาสให้แก่ท่านแล้ว ท่านจงเข้าไปเฝ้าเถิด"*

สุภัททะปริพาชก มีความเบิกบานใจ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคมแล้ว ได้ทูลถามถึงครูทั้ง ๖ ซึ่งเป็นเจ้าลัทธิ มีปูรณกัสสปเป็นต้น ปฏิญญาว่าเป็นผู้วิเศษ ได้ตรัสรู้ยิ่งด้วยปัญญานั้น สมจริงดังคำปฏิญญาหรือไม่?

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "อย่าเลย สุภัททะ เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงตั้งใจฟัง แล้วทำไว้ในใจให้สำเร็จประโยชน์เถิด" แล้วพระผู้มีพระ-ภาคได้ตรัสอริยมรรค ๘ ประการ ว่าเป็นมรรคาประเสริฐมีอยู่ในธรรมวินัยใด

แล้ว สมณะคือท่านผู้สงบระงับดับกิเลสได้จริง ย่อมมีอยู่ในธรรมวินัยนั้นอนึ่ง อริยมรรคทั้ง ๘ นั้น ก็มีอยู่เฉพาะในธรรมวินัยนี้เท่านั้น แม้สมณะดังกล่าวแล้ว ก็มีอยู่แต่ในธรรมวินัยนี้แห่งเดียว *"สุภัททะ หากภิกษุทั้งหลายจะพึงปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ในธรรมนี้แล้วไซร้ โลกนี้ก็จักไม่พึงว่างเปล่าจากพระอรหันต์"*

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสแสดงธรรมนี้ สุภัททะปริพาชกมีความเชื่อเลื่อมใส ทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนา พร้อมกับขอปฏิญญาตนเป็นอุบาสก และทูลขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาค

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสให้พระอานนท์รับธุระจัดให้สุภัททะอุบาสกบรรพชาอุปสมบทตามความปรารถนา เมื่อพระสุภัททะได้อุปสมบทแล้ว หลีกออกไป บำเพ็ญสมณธรรม ก็ได้บรรลุพระอรหัตผลในราตรีวันนั้น ได้เป็นพระอรหันต์ปัจฉิมสาวกของพระผู้มีพระภาคทันพระชนม์ชีพของพระบรมศาสดา

โปรดให้ลงพรหมทัณฑ์พระฉันนะ

พระอานนท์เถระ ได้ทูลถามพระบรมศาสดาว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระฉันนะ ถือตัวว่า เป็นข้าเก่า ติดตามพระองค์คราวเสด็จสู่มหาภิเนษกรมณ์ เป็นผู้ว่ายาก ไม่รับโอวาทใคร ๆ แม้จะกรุณาเตือน เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว จักเป็นผู้ว่ายากยิ่งขึ้นด้วยหาผู้ยำเกรงมิได้ ข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติแก่ท่านอย่างไร ในกาลเมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว"

"อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์พึงลงพรหมทัณฑ์แก่ฉันนะเถิด"

"พรหมทัณฑ์ เป็นไฉนเล่าพระเจ้าข้า"

"อานนท์ การลงพรหมทัณฑ์นั้น คือ ภิกษุทั้งหลายไม่พึงว่ากล่าว ไม่พึงโอวาท ไม่พึงสั่งสอนเลย ไม่พึงเจรจาคำใด ๆ ด้วย ทั้งสิ้น เว้นแต่คำอันเป็นกิจธุระโดยเฉพาะ อานนท์ เมื่อฉันนะถูกสงฆ์ลงพรหมทัณฑ์แล้ว จักสำนึกในความผิด และสำเหนียกในธรรมวินัยเป็นผู้ว่าง่าย ยอมรับโอวาท ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล"

ประทานโอวาท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ประทานโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "อานนท์ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว หากจะมีภิกษุบางรูปดำริว่าพระศาสดาของเราปรินิพพานแล้ว บัดนี้ ศาสดาของเราไม่มี อานนท์! ท่านทั้งหลายไม่ควรดำริอย่างนั้นไม่ควรเห็นอย่างนั้น *แท้จริง วินัยที่เรา ได้บัญญัติแก่ท่านทั้งหลายก็ดี ธรรมที่เรา ได้แสดงแล้วแก่ท่านทั้งหลายก็ดี เมื่อเราล่วงไป ธรรมและวินัยนั้น ๆ แล จักเป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย"*

ปัจฉิมโอวาท

ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนท่านทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมความสิ้นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลาย จงบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้บริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเถิด"

นิพพาน

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระโอวาทประทาน เป็นวาระสุดท้ายเพียงเท่านี้แล้ว ก็หยุด มิได้ตรัสอะไรอีกเลย ทรงทำปรินิพพานบริกรรมด้วยอนุปุพพ–วิหารสมาบัติทั้ง ๙ โดยอนุโลมเป็นลำดับดังนี้คือ

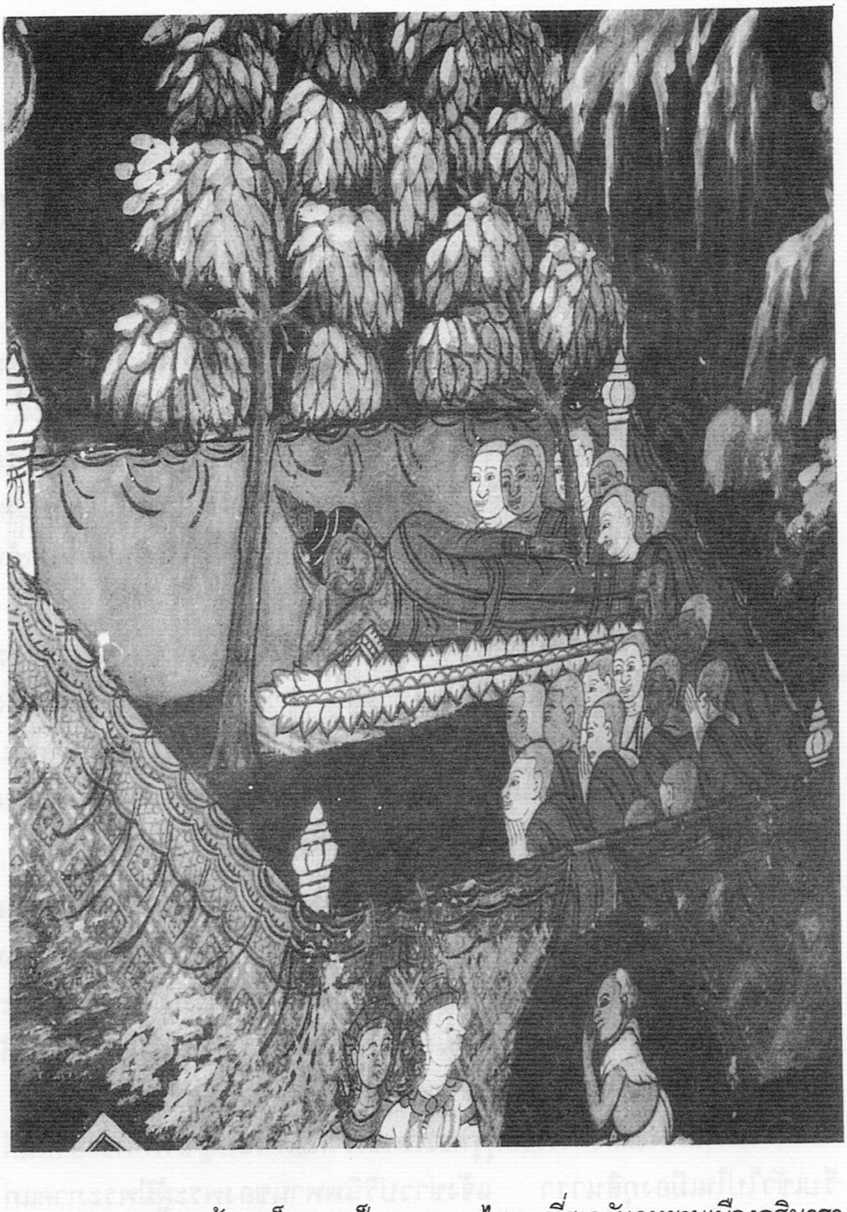
ทรงเข้าปฐมฌาน	*ออกจากปฐมฌานแล้ว*
ทรงเข้าทุติยฌาน	*ออกจากทุติยฌานแล้ว*
ทรงเข้าตติยฌาน	*ออกจากตติยฌานแล้ว*
ทรงเข้าจตุตถฌาน	*ออกจากจตุตฌานแล้ว*
ทรงเข้าอากาสานัญจายตนะ	*ออกจากอากาสานัญจายตนะแล้ว*
ทรงเข้าวิญญาณัญจายตนะ	*ออกจากวิญญาณัญจายตนะแล้ว*
ทรงเข้าอากิญจัญญายตนะ	*ออกจากอากิญจัญญายตนะแล้ว*
ทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญา-ยตนะ	*ออกจากเนวสัญญานาสัญญา-ยตนะแล้ว*

ทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติที่ ๙

สัญญาเวทยิตนิโรธนี้ มีอาการสงบที่สุด ถึงดับสัญญาและเวทนา ไม่รู้สึกทั้งกายทั้งใจทุกประการ แม้ลมหายใจเข้าออกก็หยุดสงบยิ่งกว่านอนหลับ ผู้ไม่คุ้นเคยกับสมาบัตินี้ อาจคิดเห็นไปว่าตายแล้ว ดังนั้น พระอานนท์เถระเจ้าผู้นั่งเฝ้าดูพระอาการอยู่ตลอดทุกระยะได้เกิดวิตกจิตคิดว่า พระบรมศาสดาคงจะเสด็จนิพพานแล้ว จึงได้เรียนถามพระอนุรุทธเถระเจ้า ผู้เชี่ยวชาญในสมาบัตินี้ว่า "ข้าแต่ท่านอนุรุทธะ พระบรมศาสดาเสด็จนิพพานแล้วหรือยัง?"

"ยัง ท่านอานนท์ ขณะนี้พระบรมศาสดา กำลังเสด็จอยู่ในสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ" พระอนุรุทธะบอก

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ในสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติตามเวลาที่พระองค์ทรงกำหนดแล้ว ก็เสด็จออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ

พระพุทธเจ้า เสด็จผทมเป็นอนุฏฐานไสยา ที่สาลวันอุทยานเมืองกุสินารา

ใต้ร่มไม้สาละ และเสด็จปรินิพพาน ณ ที่นี้ ในวันวิสาขมาสเพ็ญเดือน ๖

ภาพที่ ๔๘

สมาบัติเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะ ออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนะ ถอยออกจากสมาบัตินั้น โดยปฏิโลมเป็นลำดับ จนถึงปฐมฌาน

ต่อจากนั้น ก็ออกจากปฐมฌานแล้วทรงเข้าทุติยฌาน อีกวาระหนึ่ง
ออกจากทุติยฌานแล้ว ทรงเข้าตติยฌาน
ออกจากตติยฌานแล้ว ทรงเข้าจตุตถฌาน

เมื่อออกจากจตุตถฌานแล้ว ก็เสด็จปรินิพพาน[๑] ณ ปัจฉิมยาม แห่งราตรีวิสาขปุรณมี เพ็ญเดือน ๖ มหามงคลสมัย ด้วยประการฉะนี้

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว ก็บังเกิดมหัศจรรย์ แผ่นดินไหว กลองทิพย์ก็บันลือลั่น กึกก้องสัททสำเนียงเสียงสนั่นในอากาศ เป็นมหาโกลาหล ในปัจฉิมกาล พร้อมกับขณะเวลาปรินิพพานของสมเด็จพระอรหันตสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นนาถะของโลก

ขณะนั้น ท้าวสหัมบดีพรหม ท้าวโกสีย์สักกเทวราช พระอนุรุทธะเถระเจ้า และพระอานนท์เถระเจ้า ได้กล่าวคาถาสรรเสริญพระคุณ ของพระสัมพุทธเจ้า แสดงความไม่เที่ยงถาวรของสัตว์สังขารทั่วไป ด้วยความเลื่อมใสและความสลดใจ ในการปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระบรมศาสดาของมวลเทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ขณะนั้น บรรดาพุทธบริษัททั้งหลายทั้งปวง ที่ประชุมอยู่ในอุทยานสาลวันนั้น ต่างก็เศร้าโศก ร่ำไร รำพัน ปริเทวนาการ คร่ำครวญถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นที่น่าสลดใจยิ่งนัก พระอนุรุทธะเถระเจ้าและพระอานนท์เถระเจ้าได้แสดงธรรมีกถาปลุกปลอบ บรรเทาจิตบริษัทให้เสื่อมสร่างจากความเศร้าโศก ตามควรแก่วิสัยและควรแก่เวลา

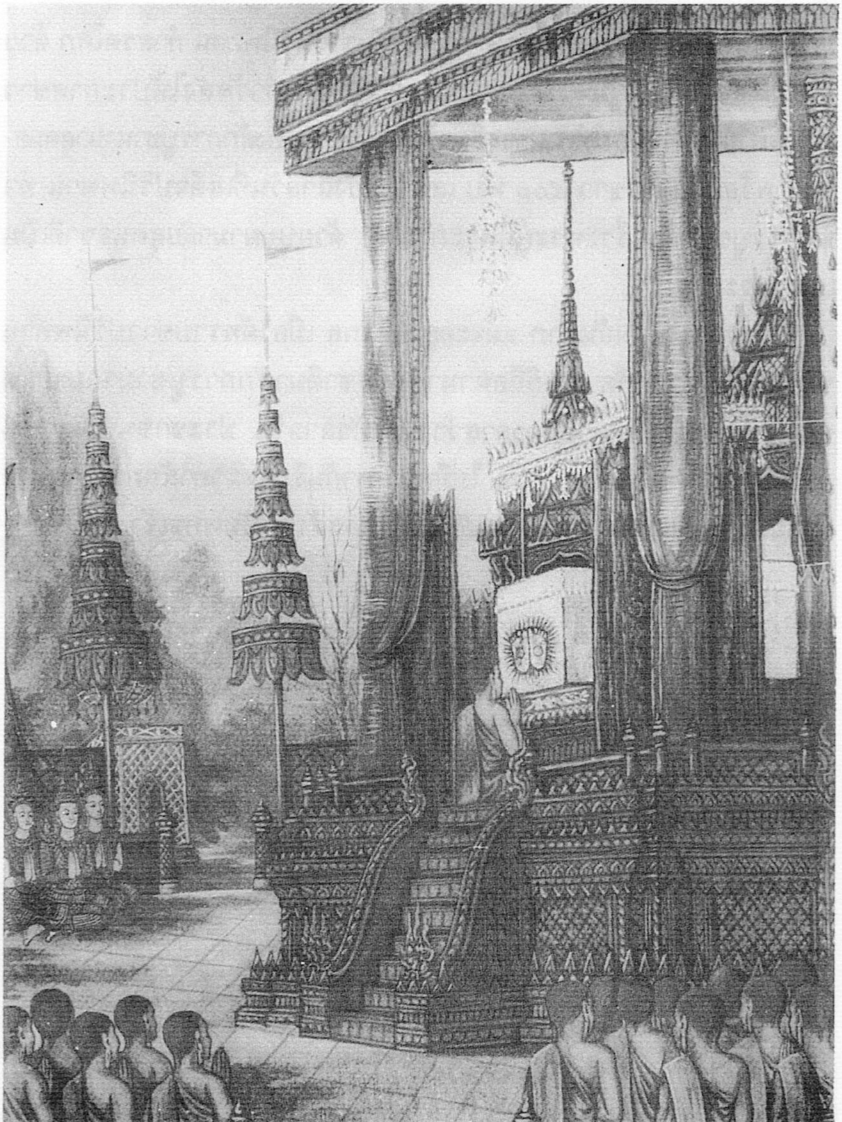
ครั้นสว่างแล้ว พระอนุรุทธะเถระเจ้าก็มีเถระบัญชาให้พระอานนท์รีบเข้าไปในเมืองกุสินารา แจ้งข่าวปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคแก่

---

๑. ออกจากฌานแล้ว จึงปรินิพพาน มิได้ปรินิพพานอยู่ในฌาน นี้เป็นธรรมนิยมทั่วไป เพราะขณะอยู่ในฌาน อานุภาพของฌานย่อมรักษาตลอดเวลา ที่ยังดำรงอยู่ในฌานนั้น ๆ จะปรินิพพานในฌาน

มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย เมื่อมัลลกษัตริย์ได้สดับข่าวปรินิพพาน กำสรดโศก ด้วยความอาลัยในพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นกำลัง จึงดำรัสสั่งให้ประกาศข่าวปรินิพพานแก่ชาวเมืองให้ทั่วนครกุสินารา แล้วนำเครื่องสักการบูชานานาสุคนธชาติ พร้อมด้วยผ้าขาว ๕๐๐ พับ เสด็จไปยังสาลวันที่เสด็จปรินิพพาน ทำสักการบูชาพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยบุบผามาลัยสุคนธชาติเป็นเอนกประการ

มหาชนเป็นอันมาก แม้จะอยู่ในที่ไกล เมื่อได้ทราบข่าวปรินิพพานของพระผู้มีพระภาค ต่างก็ถือนานาสุคนธชาติมาสักการบูชามากมายสุดจะคณนา เวลาค่ำก็ตามชวาลาสว่างไสวทั่วสาลวัน ประชาชนต่างพากันมาไม่ขาดสายตลอดเวลา ๖ วัน ไม่มีหยุด พากันรีบรุดมาทำสักการบูชาด้วยความเลื่อมใสถวายความเคารพอันสูงในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในวันถวายพระเพลิงพุทธสรีระพระพุทธเจ้า ที่มกุฎพันธนเจดีย์เมืองกุสินารา พระมหากัสสป เข้าถวายบังคมพระยุคลบาทพระพุทธเจ้า แล้วเพลิงก็ลุกขึ้น.

ภาพที่ ๔๙

พระสรีระศพไม่เคลื่อนจากที่

ครั้นวันที่ ๗ มัลลกษัตริย์ทั้งหลายได้ปรึกษาพร้อมใจกัน ในการจะอัญเชิญพระสรีระของพระผู้มีพระภาค ไปโดยทิศทักษิณแห่งพระนคร เพื่อถวายพระเพลิงยังภายนอกพระนคร เมื่อได้ปรึกษาตกลงกันแล้ว ก็เตรียมอัญเชิญพระสรีระศพ แต่ก็ไม่สามารถจะอัญเชิญไปได้ แม้แต่จะขยับเขยื้อนให้เคลื่อนจากสถานที่สักน้อยหนึ่ง มัลลกษัตริย์พากันตกตะลึงในเหตุอัศจรรย์ที่ไม่เคยประสบเช่นนั้น จึงได้พร้อมกันไปเรียนถามท่านพระอนุรุทธะเถระเจ้าซึ่งเป็นประธานสงฆ์อยู่ ณ ที่นั้นว่า "ข้าแต่ท่านพระอนุรุทธะ ด้วยเหตุไฉนข้าพเจ้าทั้งหลาย จึงจะสามารถเขยื้อนเคลื่อนพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้าจากสถานที่ประดิษฐานนั้นได้เล่า พระคุณเจ้า"

"เพราะพระองค์ทำไม่ต้องประสงค์ของเทวดา" พระอนุรุทธะเถระกล่าว "เทวดาจึงไม่ยอมให้พระพุทธสรีระเขยื้อนจากที่"

"เทวดาทั้งหลายมีความประสงค์เป็นฉันใดเล่า ท่านพระอนุรุทธะผู้เจริญ"

"เทวดาทุกองค์ มีความประสงค์ให้อัญเชิญพระสรีระศพของพระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าพระนครก่อน โดยเข้าทางประตูทิศอุดร เชิญไปในท่ามกลางพระนคร แล้วออกจากพระนคร โดยทางประตูทิศบูรพา แล้วอัญเชิญไปประดิษฐานถวายพระเพลิงที่มกุฏพันธนเจดีย์ ด้านทิศตะวันออก แห่งกุสินารานคร เทวดามีความประสงค์ดังนี้ เมื่อพระองค์ทำขัดกับความประสงค์ของเทวดา จึงไม่สำเร็จ"

ครั้นมัลลกษัตริย์ได้ทราบเถราธิบายเช่นนั้น ก็ทรงผ่อนผันอนุวัตรให้เป็นไปตามประสงค์ของเทวดา จัดการอัญเชิญพระสรีระศพของพระผู้มีพระภาคเขยื้อนเคลื่อนจากสถานที่นั้นไปอย่างง่ายดาย แล้วก็อัญเชิญพระพุทธ

สรีระศพขึ้นประดิษฐานบนเตียงมาลาอาสน์ ซึ่งตกแต่งด้วยอาภรณ์อันวิจิตร แล้วเคลื่อนขบวนอันเชิญไปโดยทางอุตรทิศ เข้าไปภายในแห่งพระนคร ประชาชนพากันสโมสรเข้าขบวนแห่ตามพระสรีระศพสุดประมาณ เสียงดุริยางค์ดนตรีแซ่ประสานกับเสียงมหาชนดังสนั่นลั่นโกลาหลเป็นมหัศจรรย์ ทั้งดอกมณฑาอันเป็นของทิพย์ในสรวงสวรรค์ ก็ร่วงหล่นลงมาสักการบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า ขบวนมหาชนอัญเชิญพระพุทธสรีระศพ ได้ผ่านไปในวิถีทางท่ามกลางพระนครกุสินารา ประชาชนทุกถ้วนหน้าพากันสักการบูชาทั่วทุกสถาน ตลอดทางที่พระพุทธสรีระศพจะแห่ผ่านไปตามลำดับ

นางมัลลิกา ถวายเครื่องมหาลดาประสาธน์

ขณะนั้น นางมัลลิกา ผู้เป็นภรรยาของท่านพันธุละเสนาบดี ซึ่งมีนิเวศน์อยู่ในนครนั้น ครั้นได้ทราบว่า ขบวนอัญเชิญพระพุทธสรีระศพจะผ่านมาทางนั้น นางก็มีความยินดี ที่จะได้อัญชลีอภิวาทเป็นครั้งสุดท้าย นางจึงดำริด้วยความเลื่อมใสว่า "นับตั้งแต่ท่านพันธุละล่วงลับไปแล้ว เครื่องประดับอันมีชื่อว่า มหาลดาประสาธน์ เราก็มิได้ตกแต่งคงเก็บรักษาไว้เป็นอันดี ควรจะถวายเป็นอาภรณ์ประดับพระพุทธสรีระพระชินศรีในอวสานกาลบัดนี้เถิด

อันเครื่องอาภรณ์มหาลดาประสาธน์นี้ งามวิจิตร มีค่ามากถึง ๙๐ ล้าน เพราะประกอบด้วยรัตนะ ๗ ประการ ในสมัยนั้นมีอยู่เพียง ๓ เครื่อง คือ ของนางวิสาขา ๑ ของนางมัลลิกา ภรรยาของท่านพันธุละ ๑ ของเศรษฐีธิดา ภรรยาท่านเทวทานิยสาระ ๑ ซึ่งเป็นอาภรณ์ที่ได้รับยกย่องว่าเป็นของสำหรับผู้มีบุญ

ครั้นเมื่อขบวนอัญเชิญพระพุทธสรีระศพ ผ่านมาถึงหน้าบ้านนางมัลลิกา นางจึงได้ขอร้องแสดงความประสงค์จะบูชาด้วยอาภรณ์มหาลดาประสาธน์ มหาชนผู้อัญเชิญพระพุทธสรีระศพ ก็วางเตียงมาลาอาสน์

ที่ประดิษฐานพระพุทธสรีระลง ให้นางมัลลิกาถวายอภิวาท เชิญเครื่องมหาลดาประสาธน์มาสวมพระพุทธสรีระศพ เป็นเครื่องบูชา ขณะนั้นพระพุทธสรีระศพก็งามโอภาสเป็นที่เจริญตาเจริญใจ ปรากฏแก่มหาชนทั้งหลายต่างพากันแซ่ซ้องสาธุการเป็นอันมาก แล้วมหาชนก็อัญเชิญพระพุทธสรีระศพเคลื่อนจากที่นั้น ออกจากประตูเมืองบูรพทิศ ไปสู่มกุฏพันธนเจดีย์

ครั้นถึงยังที่จิตกาธาน อันสำเร็จด้วยไม้จันทน์หอม งามวิจิตรซึ่งได้จัดทำไว้ ก็จัดการห่อพระพุทธสรีระศพด้วยทุกุลพัสตร์ภูษา ๕๐๐ ชั้น แล้วก็อัญเชิญลงประดิษฐานในหีบทองซึ่งเต็มไปด้วยน้ำมันหอมตามคำพระอานนท์เถระแจ้งสิ้นทุกประการ

ถวายพระเพลิงแต่เพลิงไม่ติด

ครั้นเรียบร้อยแล้ว ก็อัญเชิญหีบทองนั้นขึ้นประดิษฐานบนจิตกาธาน ทำการสักการะบูชา แล้วกษัตริย์มัลลราชทั้ง ๘ องค์ ผู้เป็นประธานกษัตริย์ทั้งปวงก็นำเอาเพลิงจุดเพื่อถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระศพพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่พระเพลิงก็ไม่ติดตามประสงค์แม้จะพยายามจุดเท่าใดก็ไม่บรรลุผล มัลลกษัตริย์มีความสงสัย จึงได้เรียนถามพระอนุรุทธะเถระเจ้าว่า

"ข้าแต่ท่านพระอนุรุทธะ ด้วยเหตุอันใด เพลิงจึงไม่ติดโพลงขึ้น"

"เป็นเหตุด้วยเทวดาทั้งหลาย ยังไม่พอใจให้ถวายพระเพลิงก่อน" พระอนุรุทธะเถระกล่าว "เทวดาต้องการให้คอยท่าพระมหากัสสปะเถระ หากพระมหากัสสปะเถระยังไม่ถึงตราบใด ไฟจะไม่ติดตราบนั้น"

"ก็พระมหากัสสปะเถระเจ้า ขณะนี้อยู่ที่ไหนเล่า ท่านผู้เจริญ"

"ดูก่อนพระมหาบพิตร ขณะนี้ พระมหากัสสปะเถระ กำลังเดินทางมาใกล้จะถึงอยู่แล้ว" พระเถระกล่าว

กษัตริย์มัลลราชทั้งหลาย ก็อนุวัตรตามความประสงค์ของเทวดาพักคอยท่าพระมหากัสสปะเถระเจ้าอยู่

ดอกมณฑาตก

เวลานั้น พระมหากัสสปะเถระเจ้า พาพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ เดินทางจากเมืองปาวา ไปเมืองกุสินารา เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ขณะนั้นเป็นเวลาเที่ยงวัน แสงแดดกล้า พระเถระเจ้าจึงพาพระภิกษุสงฆ์เข้าหยุดพักร่มไม้ริมทาง ด้วยดำริว่า ต่อเพลาตะวันเย็นจึงจะเดินทางต่อไป

ครั้นพระเถระเจ้าพักพอหายเหนื่อย ก็เห็นอาชีวกผู้หนึ่ง เดินถือดอกมณฑากั้นศีรษะมาตามทาง ก็นึกฉงนใจ ด้วยดอกมณฑานี้ หามีในมนุษย์โลกไม่ เป็นของทิพย์ในสุราลัยเทวโลก จะตกลงมาเฉพาะในเวลาอันสำคัญ ๆ คือ เวลาพระบรมโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ เวลาประสูติ เวลาเสด็จออกสู่มหาวิเนษกรมณ์ เวลาพระสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ เวลาแสดงธรรมจักร เวลาทรงทำยมกปาฏิหาริย์ เวลาเสด็จลงจากเทวโลก เวลาปลงอายุสังขาร และเวลาพระสัมพุทธเจ้าปรินิพพาน เท่านั้น ในกาลบัดนี้ จึงเกิดมีดอกมณฑาอีกเล่า ทำให้ปริวิตกถึงพระบรมศาสดา หรือพระบรมศาสดาจักเสด็จปรินิพพานแล้ว นึกสงสัยจึงได้ลุกขึ้นเดินเข้าไปใกล้อาชีวกผู้นั้น แล้วถามว่า "ดูกร อาชีวก ท่านมาแต่ที่ใด"

"เมืองกุสินารา พระผู้เป็นเจ้า"

"ท่านยังได้ทราบข่าวคราวพระบรมครูของเราบ้างหรือ อาชีวก" พระเถระเจ้าถามสืบไป

"พระสมณโคดม ครูของท่านนิพพานเสียแล้ว ได้ ๗ วัน ถึงวันนี้" อาชีวกกล่าว "ดอกมณฑานี้ เราก็ได้มาแต่เมืองกุสินารา เนื่องในการนิพพานของพระมหาสมณโคดมพระองค์นั้น"

เมื่อภิกษุทั้งหลายที่เป็นปุถุชน ได้ฟังถ้อยคำของอาชีวกบอกเช่นนั้นก็ตกใจ มีหฤทัยหวั่นไหวด้วยกำลังแห่งโทมนัส เศร้าโศก ปริเทวนาการร่ำไห้

ถึงพระบรมศาสดา ฝ่ายพระสงฆ์ที่เป็นพระขีณาสพก็เกิดความสังเวชสลดจิต

เวลานั้น มีภิกษุรูปหนึ่ง บวชเมื่อภายแก่ ชื่อ สุภัททะ เป็นวุฑฒบรรพชิต มีจิตดื้อด้าน ด้วยสันดานพาลชน เป็นอลัชชีมืดมน ย่อหย่อนในธรรมวินัย ลุกขึ้นกล่าวห้ามภิกษุว่า **"ท่านทั้งปวง อย่าร้องไห้ร่ำไรไปเลย บัดนี้ เราพ้นอำนาจพระมหาสมณะแล้ว เมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ย่อมจู้จี้ เบียดเบียน บังคับบัญชาห้ามปรามเราต่าง ๆ นานา ว่าสิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร บัดนี้ พระองค์ปรินิพพานแล้ว เราปรารถนาจะทำสิ่งใด ก็จะทำได้ตามใจชอบ ไม่มีใครบังคับบัญชาห้ามปรามแล้ว"**

พระมหากัสสปะเถระเจ้า ได้ฟังคำของพระสุภัททะ กล่าวคำจ้วงจาบพระบรมศาสดาเช่นนั้น ก็สลดใจยิ่งขึ้น ดำริว่า **"ดูเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานไปเพียง ๗ วันเท่านั้น ก็ยังเกิดมีอลัชชี มิจฉาจิต คิดลามก เป็นได้ถึงเช่นนี้ ต่อไปเมื่อหน้า จะหาผู้คารวะในพระธรรมวินัยไม่ได้ หากไม่คิดหาอุบายแก้ไข ป้องกัน ให้ทันท่วงทีเสียแต่แรก เราจะพยายามทำสังคายนา ยกพระธรรมวินัยขึ้นไว้เป็นที่เคารพ แทนองค์พระผู้มีพระภาคเจ้าให้จงได้"** พระเถระเจ้าทำไว้ในใจเช่นนั้นแล้ว ก็กล่าวธรรมกถา เล้าโลมภิกษุทั้งหลายให้ระงับดับความโศกแล้ว รีบพาพระสงฆ์บริวารเดินทางไปยังนครกุสินารา ตรงไปยังมกุฏพันธนเจดีย์

ครั้นถึงยังพระจิตกาธาน ที่ประดิษฐานพระพุทธสรีระศพพระบรมศาสดาแล้ว ก็ทำจีวรเฉวียงบ่า ประคองอัญชลี กระทำประทักษิณเวียนพระจิตกาธานสามรอบแล้ว เข้าสู่ทิศเบื้องพระยุคลบาท น้อมถวายอภิวาทและตั้งอธิษฐานจิตว่า *"ขอให้พระบรมบาททั้งคู่ของสมเด็จพระบรมครู ผู้ทรงพระเมตตา เสด็จไปประทานอุปสมบทแก่ข้าพระพุทธเจ้าผู้มีนามว่ากัสสปะ ณ ร่มไม้พหุปุตตนิโครธ ทั้งยังทรงพระมหากรุณาโปรดพระประทานมหาบังสุกุลจีวรส่วนพระองค์ ให้ข้าพระองค์ได้ร่วมพระพุทธบริโภคโดยเฉพาะ จงออกจากหีบทองรับอภิวาทแห่งข้าพระพุทธเจ้ากัสสปะ ซึ่งตั้งใจมาน้อมถวายคารวะ ณ กาลบัดนี้เถิด"*

ขณะนั้น พระบรมบาททั้งคู่ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้แสดงอาการ

ประหนึ่งว่าพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ได้ทำลายคู่ผ้าทุกุลพัสตร์ที่ห่อหุ้มอยู่ทั้ง ๕๐๐ ชั้น กับทั้งพระหีบทองออกมาปรากฏในภายนอก ในลำดับแห่งคำอธิษฐานของพระมหากัสสปะเถระเจ้า ดุจดวงอาทิตย์ที่แลบออกมาจากกลีบเมฆฉะนั้น พุทธบริษัททั้งปวงเห็นเป็นอัศจรรย์พร้อมกัน

ทันใดนั้น พระมหากัสสปะเถระ ก็ยกมือขึ้นประคองรองรับพระยุคลบาทของพระบรมศาสดาขึ้นชูเชิดทูนไว้บนศีรษะ แล้วก็กราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์มิได้อยู่ปฏิบัติพระองค์ไปอยู่เสียในเสนาสนะป่าอรัญญิกาวาส แม้พระองค์จะทรงพระกรุณาประทานโอกาสว่า "กัสสปะชราแล้ว ทรงบังสุกุลจีวรเนื้อหนา พาลจะหนัก จะทรงคหบดีจีวรอันทายกถวายบ้าง ก็ตามอัธยาศัย จงอยู่ในสำนักตถาคต แม้จะทรงมหากรุณาถึงเพียงนี้ กัสสปะก็มิได้อนุวัตรตามพระมหากรุณา ได้ประมาทพลาดพลั้งถึงดังนี้ ขอภควันตมุนีได้ทรงพระกรุณาโปรดอดโทษานุโทษแก่ข้าพระองค์ อันมีนามว่ากัสสปะ ณ กาลบัดนี้"

ครั้นพระมหากัสสปะ กับพระสงฆ์บริวาร ๕๐๐ และมหาชนทั้งหลายกราบนมัสการพระบรมยุคลบาทโดยควรแล้ว พระบาททั้งสองก็ถอยถดหดหายจากหัตถ์พระมหากัสสปะ นิวัตนาการคืนข้าพระหีบดังเก่า ทุกสิ่งทุกอย่างได้ตั้งอยู่เป็นปกติ มิได้ขยับเขยื้อนเคลื่อนไหวจากที่แต่ประการใด เป็นมหัศจรรย์อันยิ่งใหญ่อีกวาระหนึ่ง ขณะนั้น เสียงโศกาปริเทวนาการของมวลเทพยดาและมนุษย์ ซึ่งได้หยุดสร่างสะอื้นแล้วแต่ต้นวัน ก็ได้พลันดังสนั่นขึ้นอีก เสมอด้วยวันเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ขณะนั้น เตโชธาตุ ก็บันดาลติดพระจิตกาธานขึ้นเองด้วยอานุภาพเทพยดา เพลิงได้ลุกพวยพุ่งโชตนาเผาพระพุทธสรีระศพ พร้อมคู่ผ้า ๕๐๐ ชั้น กับหีบทองและจิตกาธานหมดสิ้น ยังมีสิ่งซึ่งเพลิงมิได้เผาให้ย่อยยับไปด้วยอานุภาพพุทธอธิฐาน ดังนี้ :-

๑. ผ้าห่อหุ้มพระพุทธสรีระชั้นใน ๑ ผืน

๒. ผ้าหุ้มภายนอก ผ้าห่อหุ้มพระพุทธสรีระ ๑ ผืน กับทั้ง

๓. พระเขี้ยวแก้วทั้ง ๔

๔. พระรากขวัญทั้ง ๒

๕. พระอุณหิส ๑ รวมพระบรมธาตุ ๗ องค์นี้ ยังคงปกติอยู่ดี มิได้แตกกระจัดกระจาย และพระบรมสรีรธาตุทั้งหลาย นอกนั้นแตกฉานกระจัดกระจายทั้งสิ้น มีสัณฐานต่างกันเป็น ๓ ขนาด คือ :-

๑. ขนาดโต มีประมาณเท่าเมล็ดถั่วแตก

๒. ขนาดกลาง มีประมาณเท่าเมล็ดข้าวสารหัก

๓. ขนาดเล็ก มีประมาณเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด

แท้จริง โดยปกติพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงมีพระชนมายุยืนยาวไม่แตกทำลาย คงอยู่เป็นแท่ง แต่พระบรมศาสดาทั้งหลายทรงดำริว่า "ตถาคตจะมีชนมายุน้อย ประกาศพระศาสนาอยู่ไม่นาน ก็จะปรินิพพาน พระศาสนาจะไม่แผ่ไพศาลไปนานาประเทศ เหตุดังนี้ จึงขออธิษฐานว่า เมื่อตถาคตปรินิพพานเสร็จการถวายพระเพลิงแล้ว พระธาตุทั้งหลายจงแตกกระจายออกเป็น ๓ สัณฐาน มหาชนจะได้เชิญไปนมัสการ ทำสักการบูชาในนานาประเทศที่อยู่ของตน ๆ จะเป็นทางให้เข้าถึงกุศล อันอำนวยผลให้บังเกิดในสุคติภพต่อไป

ครั้นเสร็จการถวายพระเพลิงแล้ว ท่ออุทกธารแห่งน้ำทิพย์ก็ตกลงจากอากาศดับเพลิงให้อันตรธาน มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ก็มีความชื่นบานได้อัญเชิญมาซึ่งถาดทอง อันเต็มไปด้วยสุคนธวารี มาโสรจสรงลงที่พระจิตกาธานแล้วก็เก็บพระบรมสารีริกธาตุทั้งหลายใส่ไว้ในพระหีบทองน้อย กับให้ตกแต่งซึ่งพระราชสัณฐาคารในท่ามกลางพระนคร ให้งามวิจิตรตระการด้วยสรรพาภรณ์ ควรเป็นที่สถิตประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่คารวะอันสูงแล้วให้อัญเชิญพระหีบทองพระบรมสารีริกธาตุขึ้นเหนือคชาธารช้างพระที่นั่งอันตกแต่งด้วยเครื่องอลังการ อันมีเกียรติสูง ทำการสักการบูชาด้วยธูปเทียนสุคนธมาลาบุปผชาติ แล้วแห่เข้าสู่ภายในพระนคร อันเชิญขึ้นประดิษฐานณ เบื้องบนรัตนบัลลังก์ ภายใต้เศวตฉัตร ณ พระโรงราชสัณฐาคารนั้น

มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย พากันกริ่งเกรงว่า อรินทรราชทั้งหลายจักยกแสนยากรมาช่วงชิงพระบรมสารีริกธาตุ จึงให้จัดตั้งจาตุรงคเสนาโยธา

หาญพร้อมสรรพด้วยศัสตราวุธ ป้องกันรักษาพระบรมสารีริกธาตุ ทั้งภายในและภายนอกพระนครอย่างมั่นคง แล้วให้จัดการสมโภชบูชาพระบรมสารีริกธาตุด้วยเครื่องดุริยางค์ดนตรี ฟ้อนรำ ขับร้อง ทั้งกีฬานักษัตรนานาประการ เป็นมโหฬารยิ่งนัก ตลอดกาลถึง ๗ วัน

ครั้งนั้น พระเจ้าอชาตสัตตุราช ผู้ครองนครราชคฤห์ พระเจ้าลิจฉวีแห่งพระนครไพศาลี พระเจ้ามหานาม แห่งกบิลพัสดุ์นคร พระฐูลิยราชแห่งเมืองอัลลกัปปนคร พระเจ้าโกลิยราช แห่งเมืองรามคาม พระเจ้ามัลลราชแห่งเมืองปาวานคร และ มหาพราหมณ์ ผู้ครองเมืองเวฏฐทีปกนคร รวม ๗ นครด้วยกัน ล้วนมีความเลื่อมใส และความเคารพนับถือมั่นในพระพุทธศาสนา ครั้นได้ทราบข่าวปรินิพพานของพระบรมศาสดา มีความเศร้าโศกอาลัยอาวรณ์ในพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอันมาก จึงได้แต่งราชทูตส่งไปขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ณ เมืองกุสินารานคร เพื่อจะได้สร้างพระสถูปบรรจุไว้ที่สักการบูชาเป็นสิริมงคลแก่พระนครของพระองค์สืบไป

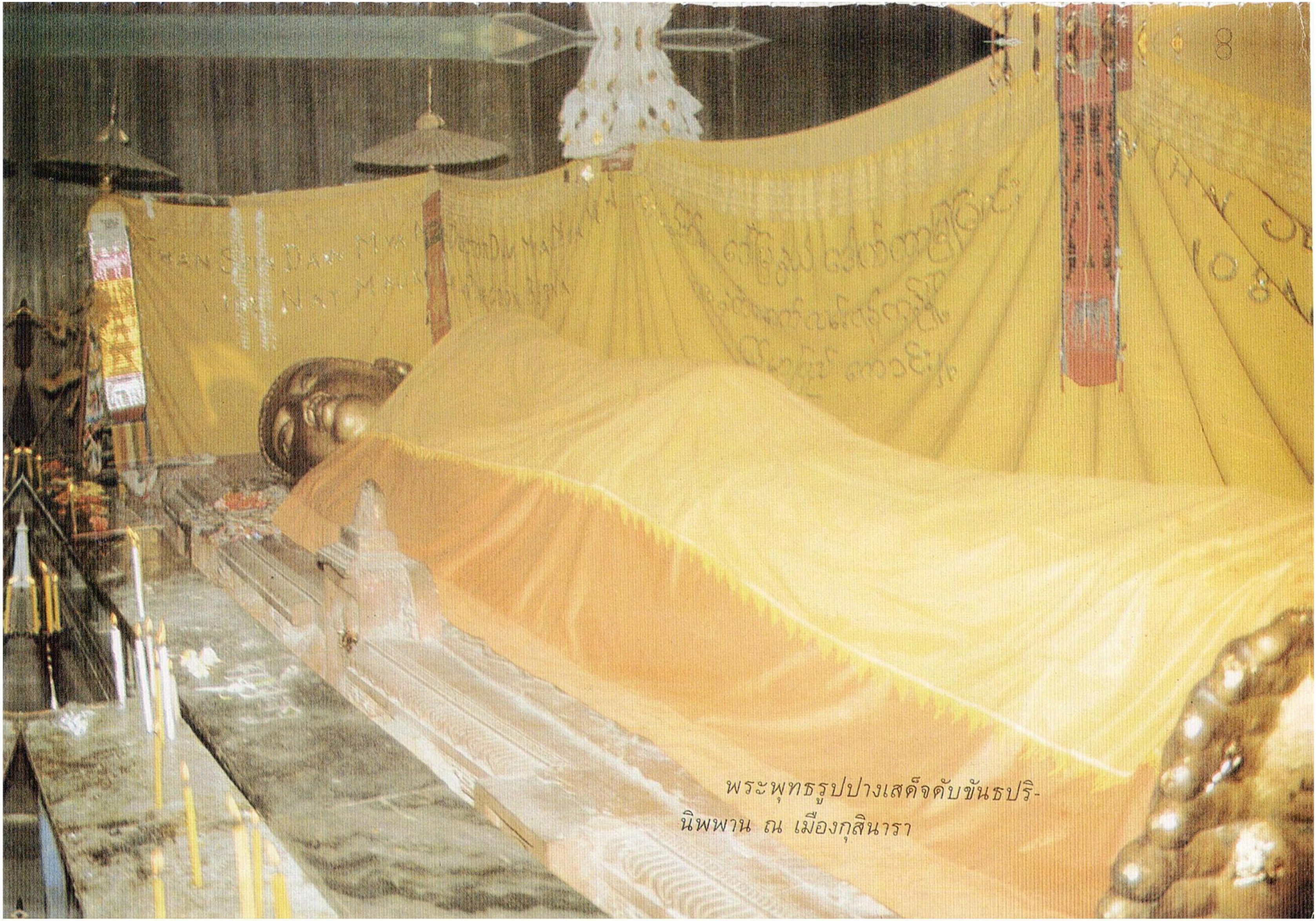
ครั้นส่งราชทูตไปแล้ว ก็ยังเกรงไปว่า กษัตริย์มัลลราช แห่งกุสินารานั้น จะขัดขืนไม่ยอมดังปรารถนา จึงให้จัดโยธาแสนยากรเป็นกองทัพ พร้อมด้วยจาตุรงคโยธาเสนาหาญครบถ้วนด้วยศัสตราวุธเต็มกระบวนศึก เดินทัพติดตามราชทูตไป ด้วยทรงตั้งพระทัยว่า หากกษัตริย์มัลลราช แห่งนครกุสินาราขัดขืน ไม่ยอมให้ด้วยไมตรี ก็จะยกพลเข้าโหมหักบีบบังคับ เอาพระบรมธาตุด้วยกำลังทหาร

เมื่อกษัตริย์ทั้งหลาย มีพระเจ้าอชาตสัตตุราช เป็นอาทิ ต่างยกจาตุรงคเสนาโยธาหาญมาถึงชานเมืองกุสินารา โดยลำดับ ครั้นทราบข่าวจากราชทูตว่า มัลลกษัตริย์แห่งกุสินารา ไม่ยอมให้พระบรมสารีริกธาตุของพระบรมศาสดาดังประสงค์ ก็ไม่พอพระทัย ต่างก็ยกทัพเข้าประชิดกำแพงพระนคร จัดตั้งพลับพลาและตั้งค่ายเรียงรายพระนครกุสินารา รวม ๗ ทัพด้วยกัน แล้วให้ทหารร้องประกาศเข้าไปในเมืองว่า ให้มัลลกษัตริย์เร่งปันส่วนพระบรมสารีริกธาตุให้โดยดี แม้มิให้ ก็จงออกมาชิงชัยยุทธนาการกัน

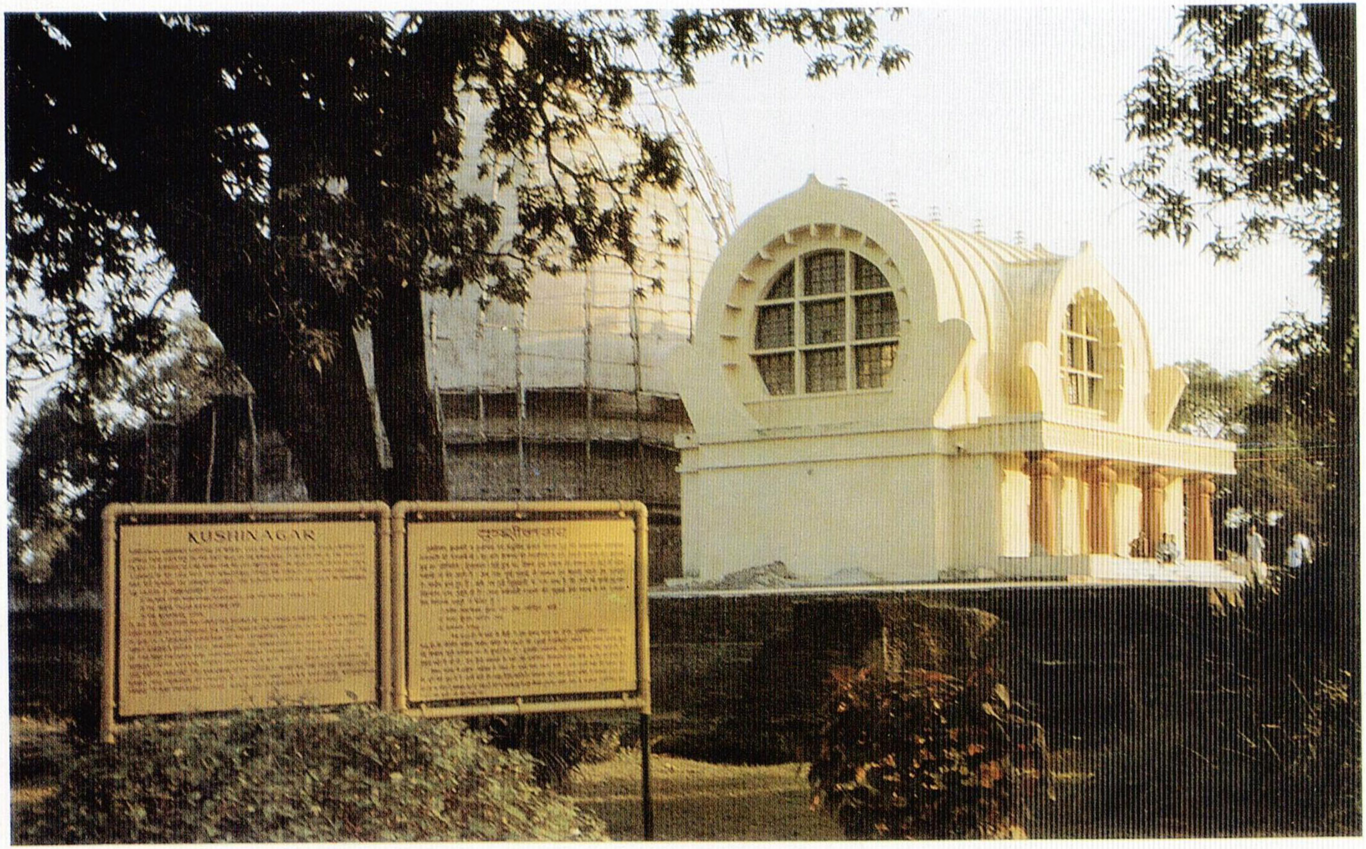
ฝ่ายมัลลกษัตริย์ในเมืองกุสินารานั้น เห็นกองทัพยกมาผิดรูปการณ์

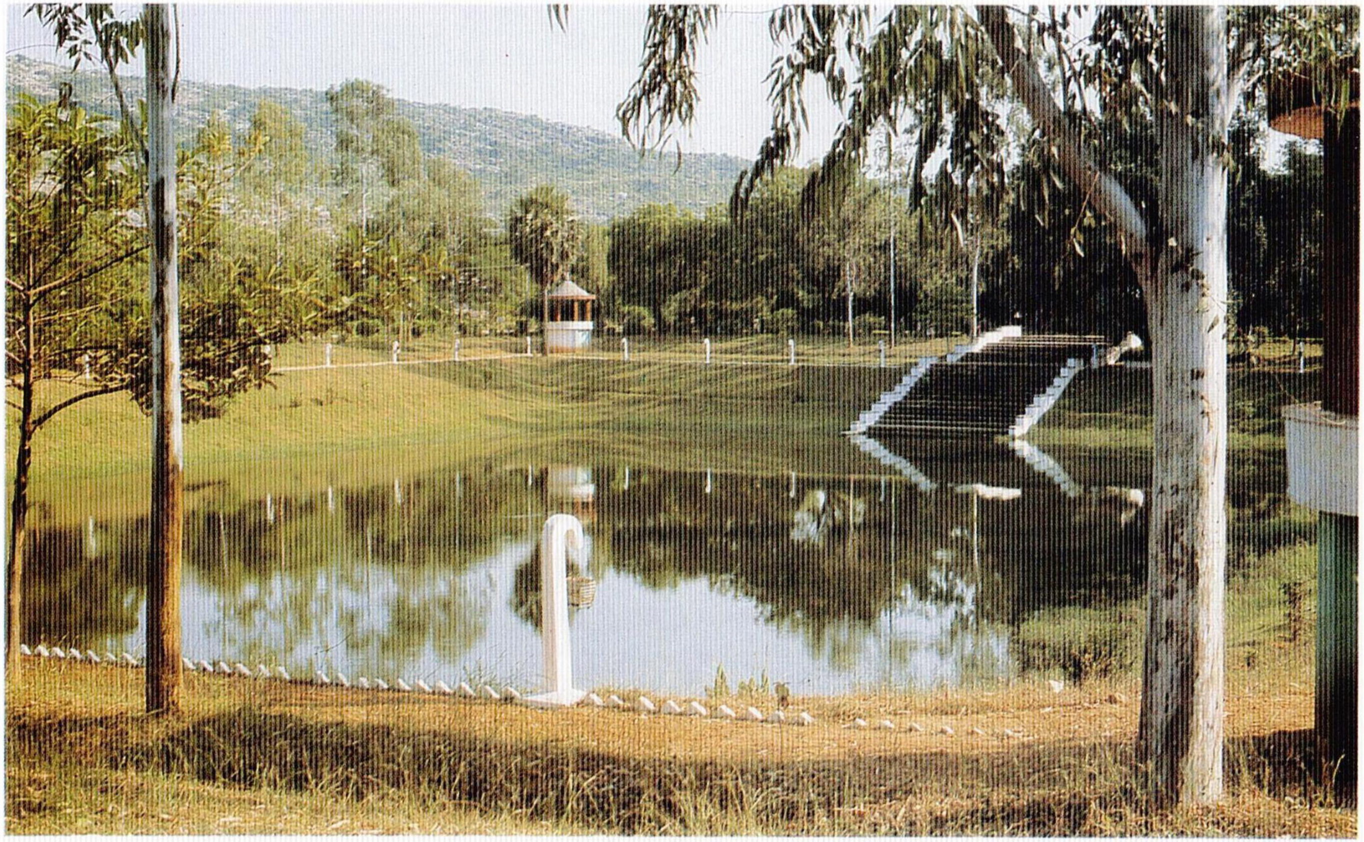
มกุฏพันธนเจดีย์ สถานที่ถวายพระเพลิง ณ เมืองกุสินารา

พระพุทธรูปปางเสด็จดับขันธปริ-
นิพพาน ณ เมืองกุสินารา

วิหารพระพุทธรูปปางเสด็จดับขันธปรินิพพานที่เมืองกุสินารา

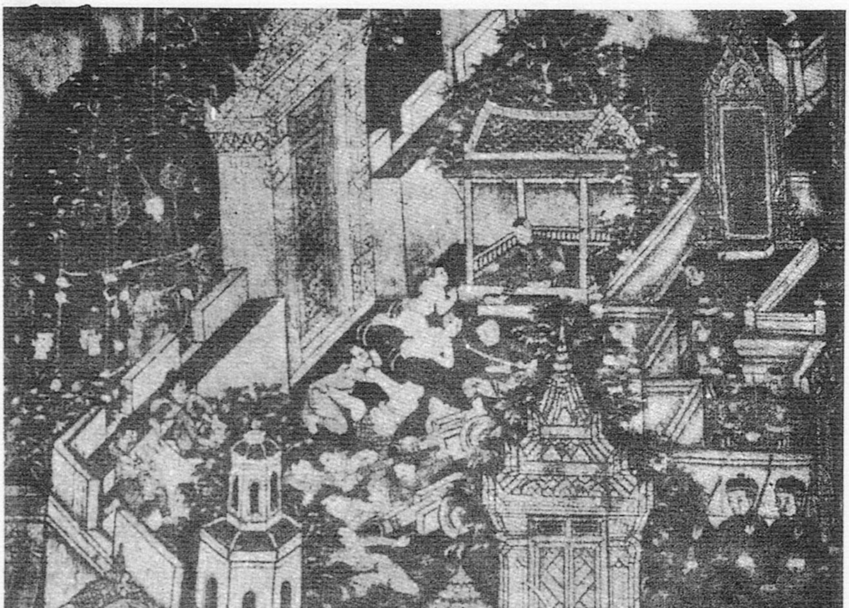
เวฬุวันมหาวิหาร วัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารสร้างถวาย

เป็นไมตรีเช่นนั้น ก็ตกใจ สั่งให้ทหารประจำที่ รักษาหน้าที่เชิงเทินปราการรอบพระนครให้มั่นคง เมื่อได้ยินทหารร้องประกาศเข้ามาดังนั้นก็ให้ทหารบนเชิงเทินร้องตอบไปว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาปรินิพพานในพระนครของเรา ความจริง เราก็มิได้ไปทูลอัญเชิญให้เสด็จ และเราก็มิได้ส่งข่าวสารไปเชิญทูลเสด็จ พระองค์เสด็จมาเอง แล้วส่งพระอานนท์พุทธอุปัฏฐาก ให้มาบอกให้เราไปสู่สำนักพระองค์ แม้เพียงดวงแก้วอันมีค่าเกิดในเขตแคว้นแดนเมืองของท่าน ท่านก็มิได้ให้แก่เรา ก็แล้วแก้วอันใดเล่าจะประเสริฐเสมอด้วยแก้วคือ พระพุทธรัตนะ และก็เมื่อเราได้ซึ่งปฐมอุดมรัตนะเช่นนี้แล้ว ที่จะให้แก่ท่านทั้งปวงอย่าพึงหวังเลย ใช่ว่าจะดื่มน้ำนมมารดา และเป็นบุรุษแต่เฉพาะท่านทั้งหลาย ก็หาไม่ แม้เราก็ดื่มน้ำนมมารดา เป็นบุรุษเหมือนกัน จะขยาดเกรงกลัวท่านเมื่อไรมี" กษัตริย์ทั้งสองฝ่ายต่างทำอหังการแก่กันและกัน ด้วยขัตติยมานะคุกคามท้าทายด้วยถ้อยคำมีประการต่าง ๆ ใกล้จะทำสงครามสัมประหารซึ่งกันและกันอยู่แล้ว

ในกาลนั้น โทณพราหมณ์ ผู้เป็นบัณฑิต เป็นทิศาปาโมกข์อาจารย์สอนไตรเพทแก่กษัตริย์ทั้งหลาย พิจารณาเห็นเหตุอันพึงจะมี ในสิ่งซึ่งมิใช่เหตุอันควรสัมประหารซึ่งกันและกัน จึงดำริว่า เราควรจะระงับเสียซึ่งการวิวาทของกษัตริย์ทั้งปวง และชี้ให้เห็นประโยชน์แห่งความสามัคคีเถิด ครั้นโทณ-พราหมณ์ดำริเช่นนั้นแล้ว จึงขึ้นยืนอยู่บนที่สูง ปรากฏร่างแก่กษัตริย์ทั้งหลายพร้อมกับกล่าววาจาห้ามว่า "ข้าแต่ท่านทั้งหลาย ขอทุกท่านจงสงบใจฟังคำของข้าพเจ้า ซึ่งเป็นคำที่ท่านทั้งหลายจะต้องปฏิบัติตามโดยส่วนเดียวเถิด"

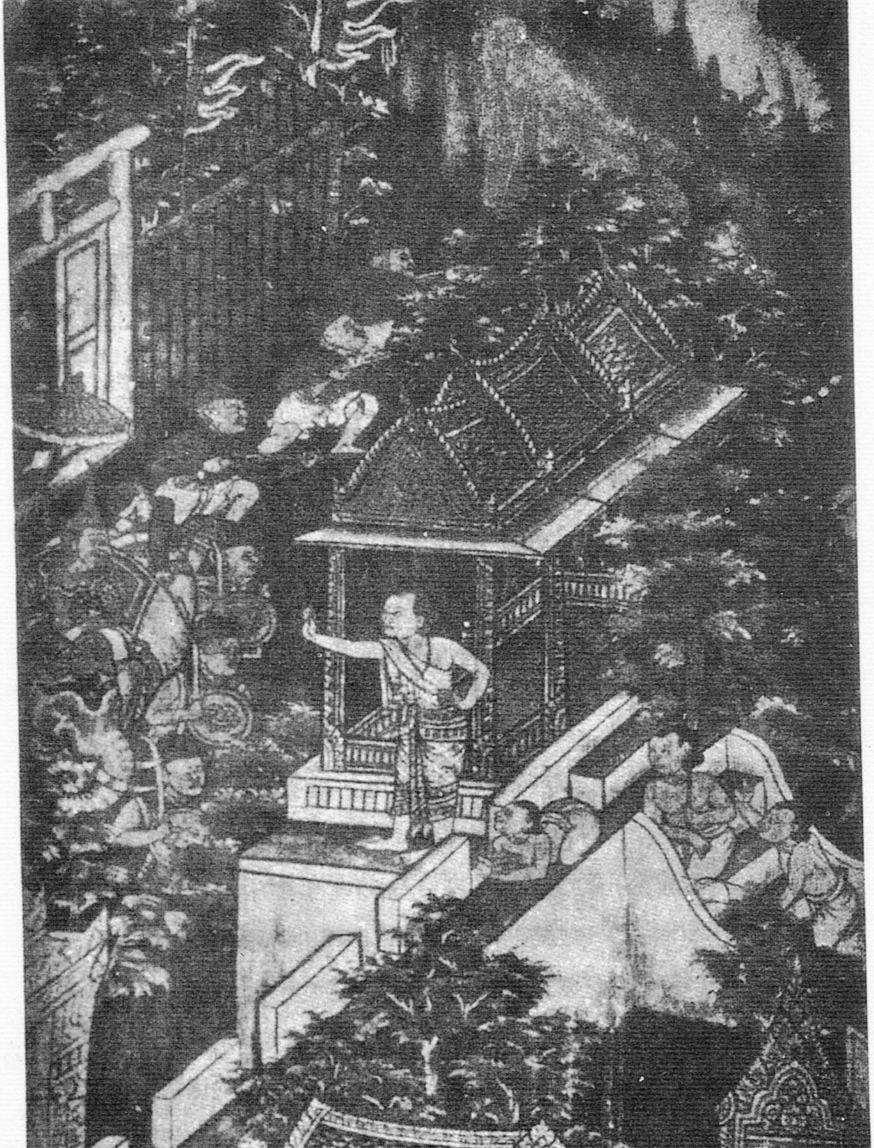
ครั้นโทณพราหมณ์ เห็นกษัตริย์ทั้งหลายตั้งใจสดับฟังถ้อยคำของตนเช่นนี้แล้ว จึงกล่าวต่อไปว่า "ข้าแต่ท่านผู้จอมแห่งประชาราษฎร์ทั้งหลายแท้จริงทุก ๆ ท่าน ก็มิใช่สักการะ เคารพ บูชา พระผู้มีพระภาคเจ้า โดยฐานที่พระองค์เป็นกษัตริย์ที่สูงโดยชาติ และโคตร หรือสูงโดยเกียรติ ยศ ศักดิ์และทรัพย์สมบัติแต่ประการใดเลย ปรากฏว่า เราทั้งหลายสักการะ เคารพบูชา พระผู้มีพระภาคเจ้า โดยธรรม ด้วยความเชื่อถือในธรรม ที่พระองค์ทรงประทานไว้ทั่วกัน

ก็ธรรมทั้งหลาย ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานไว้นั้น พระองค์

กษัตริย์ทั้ง ๗ พระนคร ยกทัพมาล้อมเมืองกุสินารา เพื่อขอรับพระบรม
สารีริกธาตุพระพุทธเจ้า ไปสักการะบูชา

ภาพที่ ๕๐

โทณพราหมณ์ห้ามทัพกษัตริย์ โดยขอให้ประนีประนอมกันแบ่งพระบรมธาตุไปเท่า ๆ กัน

ภาพที่ ๕๑

ทรงสรรเสริญขันติ ความอดทน อหิงสา ความไม่เบียดเบียนและสามัคคี ความพร้อมเพรียงกัน อันเป็นธรรมทรงคุณค่าอันสูง ควรที่คนทั้งหลายจะพึงปฏิบัติทั่วกัน เมื่อเป็นดังนั้นแล้วเหตุอันใดเล่า เราควรจะพึงวิวาทกัน ข้อนั้น ไม่เป็นการสมควรเลย

เพราะฉะนั้น ขอท่านทั้งหลาย จงสามัคคีปรองดองกันเถิด ขอทุกท่านจงมีส่วนได้พระบรมสารีริกธาตุ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าอัญเชิญไปสักการะจงทั่วกันเถิด ขอพระบรมสารีริกธาตุ ที่เคารพบูชาอันสูง จงแพร่หลายออกไปยังพระนครต่าง ๆ เพื่อเป็นที่สักการะ เคารพ บูชา ของมหาชนทั้งปวงเถิด"

เมื่อกษัตริย์ทั้งปวง ได้สดับคำของโทณพราหมณ์อันชอบด้วยธรรมอันสอดคล้องต้องกันกับรัฐประศาสโนบายเช่นนั้น ก็ได้สติ ดำริเห็นสอดคล้องต้องตามคำของโทณพราหมณ์ เลื่อมใสในถ้อยคำนั้นแล้วพร้อมกันตรัสว่า "ชอบแล้ว ท่านอาจารย์ ขอท่านอาจารย์จงแบ่งปันพระบรมสารีริกธาตุออกเป็นส่วน ๆ ให้เป็นส่วน ๆ ให้เป็นของควรแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายจะพึงอัญเชิญไปสักการบูชาตามปรารถนาเถิด"

เมื่อโทณพราหมณ์ได้สดับคำยินยอมพร้อมเพรียง ของกษัตริย์ทั้งปวงเช่นนั้น ก็ให้เปิดประตูเมืองกุสินารา อัญเชิญกษัตริย์ทั้งปวงเข้ามาในภายในแล้ว ให้อัญเชิญไปประชุมพร้อมกันยังพระโรงราชสัณฐาคารที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ แล้วให้เปิดพระหีบทองน้อย ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุให้กษัตริย์ทั้งปวง พร้อมกันถวายอภิวาท สมตามมโนรถ

ขณะนั้น พระบรมสารีริกธาตุ อันทรงพรรณพิลาศงามโอภาสด้วยรัศมีซึ่งปรากฏอยู่ในพระหีบทอง เฉพาะพระพักตร์ ได้เตือนพระทัยกษัตริย์ทั้งปวงให้ระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระผู้มีพระภาคกษัตริย์ทั้งปวงจึงได้ทรงกันแสงปริเทวนาการต่าง ๆ ครั้งนั้นโทณพราหมณ์เห็นกษัตริย์ทั้งหลายมัวแต่โศกศัลย์รันทดอยู่เช่นนั้น จึงหยิบพระทักษิณทาฐธาตุ คือพระเขี้ยวแก้วข้างขวา เบื้องบน ขึ้นซ่อนไว้ในมวยผม แล้วจัดการตักตวงพระบรมสารีริกธาตุด้วยทะนานทอง ถวายกษัตริย์ทั้ง ๘ พระนคร ซึ่งประทับอยู่ ณ ที่นั้น ได้พระนครละ ๒ ทะนานเท่า ๆ กันพอดี รวมพระบรมธาตุเป็น ๑๖ ทะนานด้วยกัน

ท้าวสักกะ
อัญเชิญพระทักษิณทาฐธาตุไปเทวโลก

ขณะที่โทณพราหมณ์กำลังตักตวงพระบรมธาตุ ถวายกษัตริย์ทั้งหลายอยู่นั้น ท้าวสักกอมรินทราธิราช ทราบด้วยทิพยจักษุว่าโทณพราหมณ์ลอบหยิบเอาพระทักษิณทาฐธาตุซ่อนไว้ในมวยผม จึงทรงดำริว่า "กำลังโทณพราหมณ์ ไม่สามารถจะทำที่สักการบูชาเชิดชูพระบรมธาตุนั้นให้สมแก่พระเกียรติอันสูงได้ สมควรจะเอาไปประดิษฐานไว้ยังเทวโลก ให้เทวดาและพรหมทั้งหลายสักการบูชาเถิด" ครั้นดำริแล้วก็แฝงพระกายลงมาหยิบเอาพระทักษิณทาฐธาตุเชิญลงสู่พระโกษทองน้อย ยกขึ้นทูลพระเศียรเกล้าอัญเชิญไปบรรจุไว้ที่พระจุฬามณีเจดีย์ ณ สุราลัยเทวสถาน

ฝ่ายโทณพราหมณ์ ครั้นแบ่งปันพระบรมสารีริกธาตุ ถวายกษัตริย์ทั้งปวงเสร็จแล้ว ก็ยกมือขึ้นค้นหาพระทักษิณทาฐธาตุบนมวยผมไม่พบก็เสียใจเป็นอันมาก ครั้นจะไต่ถามหาตัวคนเอาไป ว่าผู้ใดมาลอบเอาพระทักษิณทาฐธาตุบนมวยผมไป ก็ไม่กล้าออกปาก ด้วยละอายแก่ใจ เกรงว่ากษัตริย์ทั้งหลายจะยกโทษ ทำให้เสื่อมเสียเกียรติของตน จึงสงบใจไว้ ไม่แสดงอาการอันใดออกมา แต่แล้วก็ดำริสืบต่อไปว่าทะนานทองใบนี้ ก็มีส่วนนับเนื่องในพระบรมสารีริกธาตุ เป็นของวิเศษควรแก่การสักการบูชาอยู่ ควรที่อาตมาจะนำไปสร้างพระเจดีย์บรรจุไว้เป็นที่สักการบูชาเถิด

ครั้นตกลงใจเช่นนั้นแล้ว จึงกล่าวแก่กษัตริย์ทั้งปวงว่า "ข้าแต่บพิตรทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอประทานทะนานทองตวงพระบรมธาตุใบนี้เพื่อจะอัญเชิญไปสร้างพระสถูปเจดีย์บรรจุไว้เป็นที่สักการบูชา กษัตริย์ทั้งหลายก็พร้อมใจกันยินยอมพระราชทานแก่โทณพราหมณ์ เพื่อไปสร้างพระตุมพเจดีย์บรรจุตามปรารถนา

ภายหลังกษัตริย์ในเมืองโมรีนคร ได้ทราบข่าวพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพาน จึงส่งราชทูตให้มาทูลขอพระบรมสารีริกธาตุ ณ เมืองกุสินารานคร ทั้งยกพลพยุหเสนาตามมาภายหลัง กษัตริย์กุสินาราจึงแจ้งว่า พระบรมสารีริกธาตุนั้น กษัตริย์ทั้งแปดพระนครได้ไปประชุมแบ่งปันกันหมดสิ้นแล้ว ยังอยู่แต่พระอังคาร ขอให้อัญเชิญพระอังคารไปทำการสักการบูชาเถิด กษัตริย์โมรีนคร ก็อัญเชิญพระอังคารไปทำสักการบูชายังพระนครของตน

พระสถูปเจดีย์สถาน

ในสมัยนั้น บรรดากษัตริย์ทั้งหลาย เมื่อได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุแล้ว ต่างองค์ต่างก็จัดขบวนอันมโหฬาร อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปยังพระนครของตนด้วยเกียรติยศอันสูง แล้วให้ก่อพระสถูปเจดีย์ขึ้นบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้เป็นที่สักการบูชาของมหาชน จึงปรากฏว่ามีพระสถูปเจดีย์ที่บรรจุพระสารีริกธาตุ ดังนี้.–

๑. พระธาตุเจดีย์ ที่เมืองราชคฤห์
๒. " ที่เมืองไพศาลี
๓. " ที่เมืองกบิลพัสดุ์
๔. " ที่เมืองอัลลกัปปนคร
๕. " ที่เมืองรามนคร
๖. " ที่เมืองเวฏฐทีปกนคร
๗. " ที่เมืองปาวานคร
๘. " ที่เมืองกุสินารานคร
๙. พระอังคารเจดีย์ที่เมืองโมรีนคร
๑๐. พระตุมพเจดีย์ ที่เมืองกุสินารานคร

รวมเป็น ๑๐ เจดีย์ด้วยกัน ยังส่วนต่าง ๆ ที่เป็นส่วนพระบรมธาตุบ้าง ที่เป็นส่วนบริขารพุทธบริโภคบ้าง ก็ปรากฏว่าได้รับอัญเชิญไปสร้างพระสถูปเจดีย์บรรจุไว้ในเมืองต่าง ๆ ดังนี้ :-

๑. พระเขี้ยวแก้วเบื้องบนขวา กับพระรากขวัญเบื้องขวาขึ้นไปประดิษฐานอยู่ในพระจุฬามณีเจดีย์สถาน ณ ดาวดึงสเทวโลก

๒. พระเขี้ยวแก้วเบื้องต่ำขวา เดิมไปประดิษฐาน ณ เมืองกาลิงคราฐ

โทณพราหมณ์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้แบ่งพระบรมธาตุ โดยใช้ทะนานทองคำตวง แบ่งออกเป็น ๘ ส่วน

ภาพที่ ๕๒

แต่บัดนี้ไปสถิตอยู่ในลังกาทวีป

๓. พระเขี้ยวแก้วเบื้องบนซ้าย ไปประดิษฐานอยู่ ณ เมืองคันธารราฐ

๔. พระเขี้ยวแก้วเบื้องต่ำซ้าย ไปประดิษฐานอยู่ในนาคพิภพ

๕. พระรากขวัญเบื้องซ้าย กับพระอุณหิส ขึ้นไปประดิษฐานอยู่ในทุสสเจดีย์ ณ พรหมโลก

ส่วนพระทนต์ทั้ง ๓๖ และพระเกศา พระโลมา กับทั้งพระนขาทั้ง ๒๐ นั้น เทพยดาอัญเชิญไปองค์ละองค์ สู่จักรวาฬต่าง ๆ

อนึ่ง พระบริขารพุทธบริโภคทั้งหลายนั้น ก็ได้รับอัญเชิญไปบรรจุไว้ในสถูปตามนครต่าง ๆ ดังนี้ :-

๑. พระกายพันธ์	สถิตอยู่ที่เมืองปาฏลีบุตร
๒. พระอุทกสาฎก	สถิตอยู่ที่เมืองปัญจาลราฐ
๓. พระจัมมขันธ์	สถิตอยู่ที่เมืองโกสลราฐ
๔. ไม้สีฟัน	สถิตอยู่ที่เมืองมิถิลา
๕. พระธมกรก	สถิตอยู่ที่เมืองวิเทหราฐ
๖. มีดกับกล่องเข็ม	สถิตอยู่ที่เมืองอินทปัตถ์
๗. ฉลองพระบาท และถลกบาตร	สถิตอยู่ที่เมืองอุสิรพราหมณคาม
๘. เครื่องลาด	สถิตอยู่ที่เมืองมกุฏนคร
๙. ไตรจีวร	สถิตอยู่ที่เมืองภัททราฐ
๑๐. บาตร	เดิมสถิตอยู่ที่เมืองปาฏลีบุตร ภายหลังไปอยู่เมืองลังกาทวีป
๑๑. นิสีทนะสันถัต	สถิตอยู่ที่เมืองกุรุราฐ

พระสังคีติกาจารย์ได้พรรณนาประมวลพระสถูปเจดีย์ ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และพระบริขารพุทธบริโภคไว้ด้วยประการฉะนี้.

นิยายโกลิยวงศ์ [๑]

มีเรื่องเล่าว่า พระเชฏฐภคินีพระองค์นี้ ประชวรเป็นโรคเรื้อน มีความอาย ไม่ประสงค์จะอยู่ในพระนคร จึงได้ทูลขอโอกาสพระราชอนุชาไปซ่อนตัวอยู่ในถ้ำในป่าโดยให้เป็นภาระช่วยเพียงให้ราชบุรุษนำเสบียงอาหารไปส่งนาน ๆ ครั้ง พระนางจัดทำอาหารเสวยเอง ที่ถ้ำนั้นมีประตูเปิดปิดได้เรียบร้อย

แม้พระเจ้ากรุงเทวทหะ ก็ทรงพระประชวรเป็นโรคเรื้อนเช่นกัน ทรงละอายประชาราษฎร์ ทั้งเกรงจะเป็นที่รังเกียจของพระประยูรญาติและอำมาตย์ราชบริพารใกล้ชิด จึงมอบราชสมบัติให้ราชโอรส แล้วพระองค์ทรงศรขรรค์หลีกไปประทับอยู่ในป่ากระเบา (โกละ) แต่พระองค์เดียว บังเอิญต้นกระเบาต้นหนึ่งต้นใหญ่มาก มีโพรงพอเป็นที่อาศัยได้จึงทรงจัดแจงตกแต่งโพรงไม้กระเบาให้เป็นที่อาศัยสืบมา ทรงเบื่อหน่ายในพระชนม์ชีพที่มีโรคเบียดเบียนทั้งว้าเหว่เปลี่ยวเปล่าพระหฤทัย จึงทรงเสวยผลโกละ (กระเบา) อันมีรสเมาซึ่งมีชุมในป่านั้น ปรารถนาจะปลิดพระชนม์ชีพเสีย หากแต่คุณภาพของผลโกละกลับเป็นยารักษาโรคเรื้อนได้อย่างดีจนทรงรู้สึกสบายพระกายโรคทุเลาลงเป็นลำดับ เลยทรงยึดเอาเป็นพระโอสถบำบัดโรคเรื้อนประจำทีเดียว ครั้นทรงกำลังดีแล้ว เสด็จเที่ยวไปในป่า เพลินในการชมนกชมไม้และสัตว์ รวมทั้งทิวเขาถ้ำเหวเป็นลำดับ จนใกล้ถึงถ้ำอันเป็นที่อยู่ประทับของพระเชฏฐภคินี พระพี่นางกษัตริย์ศากยวงศ์ ในราตรี บังเอิญเสือโคร่งมฤคราชเดินแสวงหาอาหาร ไปถึงถ้ำนั้น ได้กลิ่นมนุษย์อยู่ในถ้ำนั้น จึงใช้เท้าตะกุยประตูถ้ำ เพื่อจะเข้าไป พระนางเจ้าตกพระทัย กลัวภัยแต่มฤคราชนั้น ทรงร้องกรีดด้วยเสียงอันดัง เสือโคร่งตกใจเสียงนั้น หนีไป

เสียงของพระนางที่ร้องในป่ากลางดึกสงัด ก้องไปไกล **กระทบ**

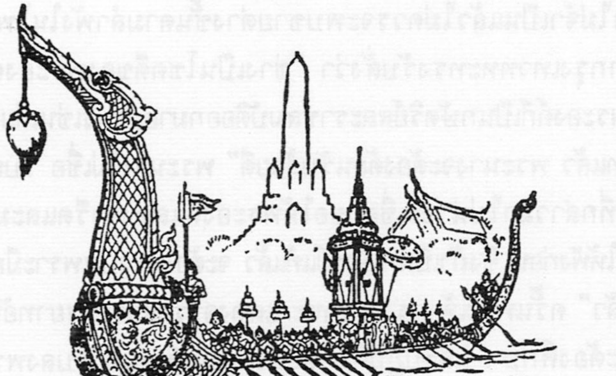
---

๑ นี่เป็นนิยายประกอบเรื่องศากยวงศ์ ตามที่ได้บอกไว้ในเชิงอรรถ หน้า ๒

โสดพระเจ้ากรุงเทวทหะ ทำให้สนพระทัยในเสียงนั้น ทรงหมายพระทัยว่า "เสียงที่ร้องนั้น เป็นเสียงมนุษย์หญิง อยู่ในที่ไม่ไกลนัก" ครั้นเพลารุ่งเช้าก็เสด็จดำเนินไปตามทางเสียงนั้นไม่ช้าก็ถึงทางเข้าถ้ำพระเชฏฐภคินี ทรงกำหนดเห็นรอยเท้ามนุษย์เดินเข้าออก กับมีรอยเท้าเสือก็เสด็จตามเข้าไป ครั้นถึงประตูถ้ำก็ทรงทราบว่า ในถ้ำมีมนุษย์อาศัยด้วยมีประตูปิดอยู่ จึงเคาะประตูถ้ำและตรัสเรียก เมื่อได้ยินเสียงคนถามว่า "ใคร?" จึงทรงตรัสบอกว่า "พระองค์เป็นคนเดินป่า ไม่ใช่สัตว์ร้ายขอให้เปิดรับ" พระนางเจ้าตรัสว่า "พระนางเป็นโรคเรื้อน เป็นที่น่ารังเกียจ ไม่ควรจะพบกัน" พระเจ้ากรุงเทวทหะก็ทรงรับสั่งว่า "แม้พระองค์ก็ทรงเป็นโรคเรื้อนเช่นกัน มีความละอายญาติมิตร ต้องหลีกมาอยู่ป่า พระนางไม่น่าจะรังเกียจ" แม้เช่นนั้นแล้ว พระนางยังอิดเอื้อน ว่า "พระนางเป็นกษัตริย์ ซึ่งจำต้องสงวนเกียรติของสกุลไว้ เมื่อไม่จำเป็นแล้วไม่ควรจะพบชายต่างชั้นตามลำพังในไพรชัฏเช่นนี้" พระเจ้ากรุงเทวทหะทรงรับสั่งว่า "ช่างเป็นโชคดีของพระองค์อีก เพราะเพราะพระองค์ก็เป็นกษัตริย์สละราชสมบัติออกมาอยู่ไพรเช่นเดียวกัน ซึ่งโดยมารยาทแล้ว พระนางจะต้องต้อนรับด้วยดี" พระนางไม่เชื่อ รับสั่งว่า "เพียงถ้อยคำที่กล่าวมาไม่น่าจะเชื่อ ขอให้พระองค์แสดงจารีตและมารยาทของกษัตริย์ให้ฟังก่อน ซึ่งถ้าเป็นกษัตริย์แท้แล้ว จะต้องทราบ เพราะมีการศึกษามาด้วยดีแล้ว" ครั้นพระเจ้ากรุงเทวทหะ แสดงจารีตและมารยาทอันกษัตริย์ทั้งหลายจะต้องศึกษา และปฏิบัติมาดีแล้วเสมอกันหมด จบลงพระนางก็วางพระหฤทัยเปิดประตูถ้ำออกมาทูลเชิญเข้าไปต่างก็ได้สนทนาถามถึงความเดือดร้อน เพราะโรคเรื้อนอันเป็นเหตุร้าย จำต้องละบ้านเมืองมา พระเจ้ากรุงเทวทหะก็ทรงแนะนำให้รักษาด้วยให้เสวยผลโกละ ยิ่งกว่านั้น ยังทรงรับอาสาไปจัดทำมาถวายการรักษาแก่พระนางตลอดเวลาที่พระเจ้ากรุงเทวทหะทรงอุปการะช่วยรักษาพระนางในไม่ช้าโรคเรื้อนก็สงบ เมื่อพระนางหายจากโรคมีผิวพรรณผ่องใสมีความสุข ภายหลังมีความปฏิพัทธ์ในพระเจ้ากรุงเทวทหะได้สมสู่อยู่ร่วมกันด้วยความผาสุก

ต่อมา พรานป่าชาวเมืองเทวทหะมาพบเข้า จึงนำเอาข่าวนี้เข้าไปใน

เมือง พระโอรสของพระเจ้ากรุงเทวทหะ และอำมาตย์ราชบริพารล้วนแต่มีความจงรักภักดีในพระเจ้ากรุงเทวทหะ จึงปรึกษาและตกลงพร้อมใจกันไปทูลอัญเชิญให้กลับมาครองราชสมบัติอีก แต่พระเจ้ากรุงเทวทหะไม่สมัครใจในอันไปอยู่ครองสมบัติ ซึ่งประทานให้พระโอรสแล้ว ทั้งเกรงว่าพระราชโอรสกับพระมเหสีใหม่จะไม่สามัคคีกัน ก็จะเป็นความเดือดร้อน จึงเป็นแต่เพียงขอกำลังโยธาทหาร จึงจัดสร้างพระนครขึ้นใหม่อีกนครหนึ่งตรงที่ต้นกระเบาใหญ่ ซึ่งพระองค์ได้เคยอาศัยรักษาพระองค์มาด้วยความสวัสดี ถือเป็นนิมิตมงคลอันดีด้วย ต่อมาทรงได้พระโอรส อันประสูติแต่พระนางเจ้าเชฏฐภคินี แห่งกษัตริย์ศากยวงศ์ผู้มีเชื้อสายสูงเช่นนั้น จึงได้ทรงจัดตั้งวงศ์กษัตริย์นี้ขึ้นเรียกว่า โกลิยวงศ์ สืบมา

วนฺทามิ เจติยํ สพฺพํ สพฺพฏฺฐาเน สุปติฏฺฐิตํ
สารีริกธาตุมหาโพธึ พุทฺธรูปํ สกลํ สทา ฯ

(แปล)

ข้าฯ ขอน้อมไหว้ พระเจดีย์ใน ทั่วทุกสถาน
ทั้งพระปะระมะ ธาตุพระทรงญาณ ซึ่งประดิษฐาน โอฬารรูจี
ไหว้พระมหาโพธิ์ พวยพุ่งรุ่งโรจน์ ร่มรื่นฤดี
เป็นไม้พระตรัส จำรัสรัศมี ของพระชินศรี ศาสดาจารย์
ไหว้พระปฏิมา รูปพระตถา – คตเจ้าทรงญาณ
ทั้งน้อยทั้งใหญ่ เก่าใหม่ทุกสถาน ข้าขอนมัสการ เป็นนิรันดรฯ

ขอเสร็จอภิเษกสร้อย สัพพัญู - ญูเอย
พระปัญญาธิกะบรรพ์ แบบไว้
ขอทรงปิฎกธรรม์ ทุกชาติ
หนึ่งนึกถึงสิ่งใดได้ เสร็จสิ้นดังประสงค์ ข้าฯ เทอญ.

เชิงอรรถ

๑. ที.ม. ๙/๑๔๙

๒. ม.อุ. ๑๔/๓๖๐ - ๓๖๔ ; ม.อ. ๓/๕๗๙ - ๕๘๒ ข้อความตั้งแต่นี้ไปถึงตรัสรู้ส่วนมากมาในอรรถกถาชาดกเล่ม ๑ อวิทูเรนิทาน ชา.อ. ๑/๗๕ - ๑๒๐; ตั้งแต่ตรัสรู้แล้วจนถึงอนาถปิณฑิกเศรษฐีถวายวัดพระเชตวัน มาในสันติเกนิทาน ชา.อ. ๑/๑๒๑ - ๑๔๗

๓. ม.อ. ๑๔/๓๗๑; ม.อ. ๓/๕๘๒ - ๕๙๐

๔. ที.ม. ๑๐/๒๒ - ๒๕; ที.อ. ๒/๑ - ๙๙; ม.อ. ๓/๕๙๑

๕. ที.ม. ๑๐/๒๖; ที.อ. ๒/๔๓ ; ม.อ. ๑๔/๓๗๗

๖. ที.อ. ๒/๒๔ - ๒๕

๗. ม.อ. ๒/๓๙๑ - ๓๙๒

๘. อง.ติก. ๒๐/๕๗๘

๙. ตั้งแต่นี้ไปจนถึงโปรดพระปัญจวัคคีย์มาในปาสราสิสูตร; ม.มู. ๑๒/๓๑๖ และในมหาสัจจกสูตร ม.มู. ๑๒/๔๐๕

๑๐. ม.อ. ๒/๒๔๕

๑๑. ม.มู. ๑๒/๔๑๔ - ๔๑๖

๑๒. ม.มู. ๑๒/๔๒๒ - ๔๒๔; ม.อ. ๒/๓๙๐

๑๓. ม.อ. ๒/๒๔๕ - ๒๔๖

๑๔. ม.อ. ๒/๒๔๖

๑๕. ม.อ. ๒/๒๔๗

๑๖. ขุ.ธ. ๒๕/๒๑

๑๗. ม.อ. ๒/๒๔๗ - ๒๕๐; ข้อความจากนี้ไปจนถึงสร้างวัดพระเชตวันมีปรากฏอยู่ในอรรถกถาชาดกเล่ม ๑ สันติเก ชา.อ. ๑/๑๒๑ - ๑๔๗

๑๘. ขุ.อุ. ๒๕/๗๗; วินย. ๔/๕

๑๙. วินย.อ. ๓/๑๐

๒๐. ขุ.อุ. ๒๕/๘๖; วินย ๔/๖

๒๑. วินย. ๔/๖

๒๒. วินย. ๔/๗

๒๓. วินย ๔/๘ - ๙; ม.มู. ๑๒/๓๒๓

๒๔. ม.อ. ๒/๒๓๘ - ๒๔๔, ๒๕๐ - ๒๕๓

๒๕. ม.มู. ๑๒/๓๒๔ - ๓๒๖

๒๖. ม.อ. ๒/๒๕๔ - ๒๕๕

๒๗. ม.อ. ๑/๒๕๗ - ๒๕๙

๒๘. วินย. ๔/๑๓ - ๑๘

๒๙. วินย. ๔/๑๙ - ๒๔

๓๐. วินย. ๔/๒๕ - ๓๑

๓๑. วินย. ๔/๓๒ - ๓๓

๓๒. วินย. ๔/๓๖

๓๓. วินย. ๔/๑๗ - ๕๕

๓๔. วินย. ๔/๕๗ - ๕๙; ชา.อ. ๑/๑๐๐

๓๕. วินย. ๔/๖๓

๓๖. วินย. ๔/๖๔

๓๗. วินย. ๔/๖๔

๓๘. วินย. ๔/๖๔ - ๖๖

๓๙. วินย. ๔/๖๗ ๗๐

๔๐. วินย. ๔/๗๐

๔๑. วินย. ๔/๗๑

๔๒. วินย. ๔/๑๑๘

๔๓. ม.อ. ๑/๘๒ - ๘๓

๔๔. เทวทตฺตวตฺถุ ยมกวคฺควณฺณนา ธมฺมปทฏฺฐกถา; ข้อความจากนี้ไป จนถึงพระเทวทัตอาเจียนเป็นโลหิต มาในวินย. ๗/๓๓๗ - ๓๙๙

๔๕. ธ.อ. ยมกวคฺค เทวทตฺตวตฺถุ

๔๖. วินย. ๗/๕๑๓ - ๕๑๘

๔๗. ธ.อ. พุทฺธวคฺควณฺณนา

๔๘. วินย. ๗/๓๑ - ๓๓; พุทฺธ อ. ๕

๔๙. อํ.อ. ๒/๓๘-๓๙ ; พุทธวงศ์ ๕

๕๐. ข้อความตั้งแต่นี้จนถึงแจกพระ-

๕๑. บรมธาตุ ปรากฏอยู่ในมหาปรินิพพานสูตร ที่.ม. ๑๐/๙๓-๑๒๒

ที.ม. ๑๐/๙๔

๕๒. กัลป์ หมายถึงอายุกัลป์ในสมัยพุทธกาลหมายถึง ๑๐๐ ปี (ที.อ. ๒/๒๑๑)

ก. ข้อความจากนี้ไป ได้จัดใหม่ให้ตรงกับบาลี ม.มู. ๑๒/๔๑๓-๔๒๔

ประมวลคำอธิบายศัพท์

ก

กฎุมพี คหบดีผู้มั่งคั่ง, คนมีเงิน

กเถตุกามยตาปุจฉา คำถามที่ตั้งขึ้นตอบเอง

กนกวิมาน วิมานทอง

กนิฏฐภคินี น้องสาว

กปณา เป็นกำพร้า

กรรณภาคทักษิณ หูข้างขวา

กรรมฐานภาวนานุโยค การบำเพ็ญกรรมฐาน, การปฏิบัติกรรมฐาน

กรัชกายินทรีย์ อินทรีย์ คือ กรัชกาย (กายอันเกิดแต่ธุลีในน้ำ), ร่างกาย

กรุงสุทัสสนเทพธานี สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

กฤษฎาภินิหาร บารมีที่ได้กระทำมาแล้ว

กฤษดาธิการ บุญบารมีที่ได้กระทำมาแล้ว

กวพิงการาหาร อาหารรับประทาน

กัจฉประเทศ รักแร้

กัตติกมาส,กติกมาส เดือน ๑๒

กันทรธารา ห้วย,ละหาน

กันทรวารี น้ำในห้วย, น้ำในละหาน

กัมปนาท หวั่นไหวและกึกก้อง, เสียงหวั่นไหว

กัมปนาการ การหวั่นไหว

กัมลาสน์ ผู้มีดอกบัวเป็นอาสนะ,ท้าวมหาพรหม

กากชาติ กา

กาญจนบรรพต สุวรรณคีรี, ภูเขาทอง

กาญจนบัฏ แผ่นทอง

กาญจนพิสุทธรัศมี สีทองบริสุทธิ์

กาญจโนภาส สีทองคำ

กายพันธ์ ประคตเอว,สายรัดเอว

การุญภาพ ความกรุณา,ความสงสาร

กาลวิโยค เวลาพลัดพราก

กาสาวพัสตร์ ผ้าย้อมฝาด,ผ้าเหลือง

กาสิกพัสตร์ ผ้าแคว้นกาสี, ผ้าเนื้อดีพิเศษ

กาหลนฤนาท เสียงกึกก้องวุ่นวาย

กาฬปักข์ ปัญจมีดิถี วันแรมห้าค่ำ

กิจคมนาการ การไปด้วยธุระ

กุกกุรอสุภ ซากหมาเน่า

กุญชรชาติพาชี ช้างและม้า

กูฏสักขี พยานเท็จ

กุลุปกาจารย์ อาจารย์ประจำตระกูล

กุศลโกฏฐาส ส่วนแห่งกุศล

กุศลราศี กองกุศล

กุสุม ดอกไม้

กุสุมชาติมีข้าวตอกเป็นที่ ๕ เครื่องบูชา ๕ อย่าง

กุสุมพรรษ ฝนดอกไม้

กุสุมมาลัย พวงดอกไม้

กุสุมเสาวคนธชาติ ดอกไม้มีกลิ่นหอม

เกตุมาลา เปลวรัศมีบนศีรษะ
เกลศัคคี ไฟ คือ กิเลส
เกศธาตุ ผม
เกศโมลี มวยผม
โกกนุทปทุมบุปผาชาติ ดอกบัวแดงและดอกบัวหลวง
โกกนุทมาลา ดอกบัวแดง
โกญจนาท เสียงร้องแห่งนกกะเรียน, เสียงกึกก้อง
โกมลบุปผชาติ ดอกบัว
โกลาหล ความอลหม่าน, ความเอิกเกริก
โกสีย์สุเรนทรมเหสักข์มัฆวาน ท้าวโกสีย์ผู้เป็นจอมเทพ หรือท้าวมัฆวาน ผู้มเหสักข์, พระอินทร์
โกสุมภ ดอกคำ

ข

ขณิกพรรษ ฝนตกชู่หนึ่ง,ฝนตกชั่วครู่
ขัชชกาหาร อาหารขบเคี้ยว
ขัตติยคณา หมู่กษัตริย์
ขัตติยนารีราชภูษิต เครื่องทรงสำหรับนางกษัตริย์
ขัตติยพันธุวงศ์ เผ่าพงศ์กษัตริย์
ขัตติยมณฑลสันนิบาต ที่ประชุมเหล่ากษัตริย์
ขัตติยมานะ มานะว่าตนเป็นกษัตริย์
ขัตติยราชูปโภค เครื่องใช้สอยของกษัตริย์
ขัตติยสุขุมาลชาติ กษัตริย์ผู้ละเอียดอ่อน
ขัตติยาพิภูษิต เครื่องประดับสำหรับกษัตริย์
ขัตติยาสัมภินชาติ ผู้ไม่เสื่อมเสียหายวงศ์กษัตริย์
ขันธปัญจกเทศนา แสดงเรื่องขันธ์ ๕
ขีณาสพสาวก สาวกผู้สิ้นอาสวกิเลส
ขีรธารา, ขีรวารีรส น้ำนม
ขีรมูล ค่าน้ำนม
ขีรสาคร ทะเลน้ำนม
ขุททกนคร เมืองเล็ก

ค

คชพยุหโยธา ขบวนทัพช้าง
คชหัย ช้างและม้า
คชาชาติ ช้าง
คชาธาร ช้างทรง, ช้างต้น, ช้างพระที่นั่ง
คณิกา หญิงแพศยา, หญิงค้าประเวณี
คมนวิถี ทางไป
คมนาคม ไป
คมิกวัตร ระเบียบการเตรียมเดินทาง
คฤหสถาน บ้าน
คัคนัมพรประเทศ ท้องฟ้า
คัคนาดลประเทศ, คัคนา ท้องฟ้า
คัคนาดลวิถี ท้องฟ้า
คัณฑบุรุษ นายคัณฑะ คนเฝ้าสวนของพระเจ้าปเสนทิโกศล
คันธกุฎี วิหารหอม, กุฎีที่ประทับของพระพุทธเจ้า
คัพภทวาร ประตูห้อง
คัพภปริหาร เครื่องบำรุงรักษาครรภ์
คาพยุต ชั่ววัวร้อง, มาตราวัดความยาว (=๑๐๐ เส้น)
คามทวาร ประตูบ้าน

คามทารก เด็กชาวบ้าน
คิชฌ แร้ง
คิมหฤดู ฤดูร้อน
คิหิภาพ ความเป็นคฤหัสถ์
คีรีเมขลคชินทร พญาช้างคีรีเมขลา
คีวาประสาธน์ เครื่องประดับคอ (สร้อย)
คีวาลังการาภรณ์ เครื่องตกแต่งและประดับคอ
คุยหะ อวัยวะที่ปกปิด, ของลับเพศชาย
เคหฐาน ที่บ้าน ที่เรือน
เคหประเวศนมงคล มงคลขึ้นบ้านใหม่
โคตรภูสงฆ์ สงฆ์รุ่นสุดท้ายในพระพุทธศาสนา, สงฆ์เมื่อจะสิ้นศาสนา

จ

จตุชาติสุคนธ์ ของหอมธรรมชาติ ๔ ชนิด
จตุชาติสุคนธรส ของหอมธรรมชาติ ๔ อย่าง (กลิ่นดอกไม้ กลิ่นจันทน์ กฤษณา กะลำพัก)
จตุบททวิบาท สัตว์ ๔ เท้า ๒ เท้า
จตุปฏิสัมภิทาญาณ ปฏิสัมภิทาญาณ ๔
จตุปทิกคาถา คาถามีเนื้อความเพียง ๔ บาท
จตุปัจจัยลาภ ลาภคือปัจจัย ๔, การได้ปัจจัย ๔
จตุเพทางคศาสตร์ คัมภีร์วิชาประกอบการศึกษาพระเวททั้ง ๔
จตุมธุรส ของหวาน ๔ อย่าง
จตุมธุรสธารา ของหวาน ๔ อย่าง (เนยใส เนยข้น น้ำผึ้ง น้ำอ้อย)
จตุรอัสสดร ม้าทั้ง ๔ ตัว
จตุรโอฆกันดาร กันดารคือห้วงน้ำใหญ่ ๔ ห้วง
จตุสัญฐีอิตถีลักษณะ ลักษณะหญิงที่ดี ๖๔ อย่าง
จตุโอฆสงสาร สงสารคือห้วงน้ำทั้ง ๔ (กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา)
จักรวรรดิสมบัติ สมบัติคือความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
จักษุธารา น้ำตา
จันทโนทกธารา สายน้ำหอมกลิ่นจันทร์
จันทรมณฑล ดวงจันทร์
จันทาโลกมณฑล มณฑลแสงจันทร์, วงแสงจันทร์
จาตุททสี วัน ๑๔ ค่ำ
จาตุรงคนิกร ทหาร ๔ เหล่า ช้าง ม้า รถ และ ราบ (เดินเท้า)
จาตุรงคโยธา ———,,———
จิตกาธาน เชิงตะกอนที่เผาศพ
จิตกาอาสน์ เชิงตะกอน, กองฟอน
จิตรกรรม การเขียนลวดลาย
จิตตุปบาท ขณะจิตคิดขึ้น, ขณะเกิดความคิดขึ้นในใจ
จิตรมาสบุรณมีทิวากาล เวลากลางวันแห่งวันเพ็ญเดือน ๕
จิรัฏฐิติกาล ดำรงอยู่ชั่วกาลนาน
จุติ เคลื่อน, ตาย
เจโตปริยญาณ ญาณหยั่งรู้ใจคนอื่น

ฉ

ฉกามาพจรเทวราช เทพเจ้าผู้สถิตอยู่ในกามาพจรภพ คือ สวรรค์ ๖ ชั้น

ฉพิธพุทธประภาพรโณภาส พระพุทธรัศมี ๖ ประการ

ฉฬาภิญญา อภิญญา ๖

ฉันนวุติโรค โรค ๙๖ ชนิด

ฉันทปริวิตก ความวิตกกังวลด้วยความพอใจรักใคร่

ฉายาชมพูพฤกษ์ ร่มเงาต้นหว้า

ฉิมพลีพฤกษ์ ต้นงิ้ว

ช

ชาติกันดาร ความกันดารคือ ชาติ

ชาติสัมเภท ความเสื่อมเสียชาติตระกูล

ชานุมณฑล บริเวณเข่า

ชีวกัมพวนาวาส วัดป่ามะม่วงของหมอชีวก

ชุณหปักษ์ ข้างขึ้น (ของเดือน)

เชฏฐนฬการเทพบุตร เทพบุตรผู้เคยเป็นช่างสานผู้ใหญ่

ด

ดรุณภาพ ภาวะเป็นหนุ่มสาว

ดรุณรุกขชาติ ต้นไม้กำลังรุ่น, ต้นไม้อ่อน

ดัชนี นิ้วชี้

ดาวดึงส์ สุราลัยเทวโลก, สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ดุรงค์ ม้า

ดุรงครถ รถม้า

ดุรงคราช พญาม้า

ต

ตรุณรุกขฉายา ร่มไม้หนุ่ม (ไม้รุ่น)

ตรุราชมณฑลประเทศ บริเวณพญาไม้ (ลานมหาโพธิ์)

ตัชนกถา คำขู่

ตัณหาทิฏฐินิสัย นิสัยคือตัณหาและมิจฉาทิฏฐิ

ตัมพารุณสมัย เวลาอรุณสีแดง

ตาทิคุณ คุณความดีคือความคงที่ สม่ำเสมอ มั่นคง

ติกขญาณ ญาณเฉียบแหลม, ญาณแก่กล้า

ติกขิณาวุธ อาวุธอันคมกล้า

ติพพโรคพยาธิ ไข้แรง, โรคร้ายแรง

ไตรจริยา จริยา ๓

ไตรเพท คัมภีร์พระเวททั้ง ๓

ไตรลักษณ์ ลักษณประจำสังขาร ๓ อย่าง (ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความมิใช่ตัวตน)

ถ

ถีนมิทธารมณ์ ความท้อแท้และง่วงเหงาหาวนอน

ถูติกถา คำสดุดี, คำชมเชย

ถูติมงคล มงคลคือการกล่าวสดุดี

โถมนาการ การสดุดี, การชมเชย

ท

ทวาทศปัจจยาการ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒

ทวาทสี วัน ๑๒ ค่ำ

ทวารวามนาสา ช่องจมูกซ้าย

ทวิชาจารย์ พราหมณ์

ทวีชาติ พราหมณ์

ทศจักรวัตติวัตร ทศพิธราชธรรม

ทศนขสโมธาน การยกมือบรรจบทั้ง ๑๐ นิ้ว

ทศพลญาณ ญาณอันเป็นกำลังของพระพุทธเจ้า ๑๐ อย่าง (การหยั่งรู้: ฐานะและอฐานะ, ผลของกรรม, ข้อ

ปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง, สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ เป็นอเนก, อธิมุติ รู้อัธยาศัยของสัตว์ที่เป็นไปต่าง ๆ, ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย, ความเศร้าหมอง ผ่องแผ้ว วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติทั้งหลาย, ระลึกภพที่เคยอยู่ในหนหลัง, จุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม, ความสิ้นไปแห่งอาสวะ)

ทสางคุลีหัตถ์ มือ ๑๐ นิ้ว

ทักขิณาทาน การให้ทาน (อุทิศผลแก่ผู้ตาย)

ทักขิณาวัฏ เวียนขวา

ทักษิณทาฐธาตุ พระเขี้ยวแก้วเบื้องขวา

ทักษิณนาสิกทวาร ช่องจมูกขวา

ทักษิณปรัศว์ ข้างขวา

ทักษิณาวรรต เวียนขวา

ทัณฑปทุมชาติ บัวมีก้าน

ปุริสทัมมสารถีศรีสุคต ผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึก, พระพุทธเจ้า

ทัศนวิสัย วิสัยที่มองเห็นได้, ขอบเขตแห่งการเห็น

ทัฬหปฏิญาณ การปฏิญาณอย่างมั่นคง

ทานพ อสูร

ทานไวยาวัฏฏิกะ ผู้ขวนขวายในการให้ทาน

ทานไวยาวัฏฏิกกรรมกร คนงานที่คอยขวนขวายรับใช้ในการให้ทาน

ทายัชทรัพย์ มรดก

ทายัชธนสาร ทรัพย์มรดก

ทายัชสมบัติ มรดก

ทิฆัมพร ท้องฟ้า

ทิฆัมพรคัคนาดล ท้องฟ้า

ทิฆัมพรากาศ อากาศ

ทิฏฐธรรม เวลาปัจจุบันทันตา

ทิฏฐิ ๖๒ ความเห็น ๖๒ อย่าง

ทิพยกัทลี กล้วยทิพย์, กล้วยทอง

ทิพยพฤกษชาติ ต้นไม้ทิพย์, ต้นไม้สวรรค์

ทิพยสังคีต เพลงขับทิพย์

ทิพยกุสุมชาติ ดอกไม้ทิพย์

ทิพากรรังสี แสงตะวัน

ทิวาทัศนาการ การมองดูในเวลากลางวัน

ทิวาวิหาร การพักผ่อนกลางวัน

ทีฆชาติ งู, นาค

ทุกูลพัสตร์ ผ้าเนื้อดี

ทุคันธชาติ กลิ่นเหม็น

ทุนนิมิต ลางร้าย

ทุมินทรพฤกษ์ พญาไม้ คือ ต้นมหาโพธิ์

ทุรพนัส ป่าไกล

เทพยพรหมบรรษัท หมู่เทพเจ้าและพระพรหม

เทวจาริก เที่ยวไปบนสวรรค์

เทววาจิกสรณคมน์ การถึงสรณะ ๒ (เปล่งวาจาถึงพระพุทธเจ้าและพระธรรม)

ธ

ธชบรรฎาก ธงชัยและธงแผ่นผ้า

ธรมานชนม์ มีอายุอยู่

ธรรมทาน การให้ธรรมเป็นทาน

ธรรมภัณฑาคาริก ผู้เป็นคลังพระธรรม

ธรรมมหาเมฆ เมฆฝนห่าใหญ่คือพระ-

ธรรม

ธรรมสากัจฉา การสนทนาธรรม

ธรรมาภิสมัย การบรรลุธรรม

ธรรโมวาทานุศาสน์ การกล่าวสอนธรรม, สั่งสอนธรรม

ธาตุนิธานกรรม การบรรจุพระบรมธาตุ

ธาตุเวไนย ผู้มีธาตุที่ควรสอนให้มีอุปนิสัยที่จะบรรลุธรรมต่อไปได้

น

นราสภมุนี ปราชญ์ผู้ประเสริฐกว่านรชน

นฤโฆษณาการ เสียงกึกก้อง

นฤนาท เสียงกึกก้อง

นลาฏ หน้าผาก

นวานุปุพพวิหาร อนุบุพวิหาร ๙

นักขัตตดารา ดาวฤกษ์

นัจจคีตวาทิตอุปหารกิจ การบูชาด้วยฟ้อนขับร้องและประโคมดนตรี

นัยนามพุธารา น้ำตา

นาคาวโลกนาการ การเหลียวหลังดูเหมือนช้างเหลียวหลัง

นานัครสโภชนา อาหารที่มีรสเลิศนานาชนิด

นิคมคาถา คาถาจบเรื่อง

นิโครธตรุราช ต้นไทรใหญ่

นิปัชนาการ นั่ง

นิพพานสุบินนิมิต ฝันอันเป็นนิมิตจะได้เปิดประตูนิพพาน

นิพันธเสน่หา ความรักที่ผูกพันอยู่ในใจ

นิยยานิกธรรม ธรรมเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์

นิรวเศษ ไม่มีส่วนเหลือ

นิโรธสมาบัติ สมาบัติสูงสุดซึ่งดับสัญญาและเวทนา

นิลกิริณี ช้างพังดำ

นิลคเชนทรชาติ พญาช้างดำ

นิวัตนาการ กลับไป

นิวัตปลาต กลับหนีไป

นิวาสกิจ การอยู่อาศัย

นิวาสฐาน ที่อยู่อาศัย

นิสัชนาการ, นิสินนาการ นั่ง

เนกขัมมบรรพชา การบวชเพื่อออกจากกาม

เนมิตกโหราจารย์ หมอโหรผู้ทำนาย

เนมิตตกาจารย์ อาจารย์ทำนายฝัน, โหร

บ

บงกชบาท เท้ามีดอกบัวรองรับ

บรมโลกเชษฐ์ ผู้ยิ่งใหญ่ในโลก, พระพุทธเจ้า

บรรฎากธวัช ธงแผ่นผ้าและธงชัย

บวรบาทบงกช ดอกบัวคือพระบาท

บวรรูปสิริโสภาคย์ มีรูปโฉมสวยงาม, มีสง่าเลอเลิศ

บวรสรรเพชญ์ ผู้รู้ธรรมทั้งปวง, พระพุทธเจ้า

บัลลังก์สมาธิ นั่งขัดสมาธิ

บุญโกฏฐาส ส่วนบุญ

บุพประโยค การประกอบความดีในกาลก่อน

บุพพัณหสมัย เวลาเช้า

บุพเพสันนิวาส การเคยอยู่ร่วมกันในชาติก่อน
บุรพทิศาภาค ทิศตะวันออก
บุรพาภิมุข หันหน้าสู่ทิศตะวันออก
บุรุษพยัญชนะ กิริยามรรยาทของชาย
เบญจกามคุณ กามคุณ ๕ คือรูป (สี) เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ (สิ่งสัมผัสทางกาย)
เบญจกุมุท ดอกบัว ๕ ชนิด
เบญจโครส รสแห่งโคทั้ง ๕, ผลผลิตจากโค ๕ อย่าง คือ นมสด นมส้ม เปรียง เนยใส และเนยข้น
เบญจปทุมชาติ ดอกบัว ๕ ชนิด
เบญจพิธเวร เวร ๕ อย่าง (การล่วงละเมิดศีล ๕)
เบญจมหาบริจาค การบริจาคที่สำคัญ ๕ ประการ (อวัยวะ ทรัพย์ บุตร เมีย ชีวิต)
เบญจางคิกศีล ศีล ๕
เบญจางคสังคีต เพลงขับประกอบด้วยองค์ ๕
โบกขรพรรษ ฝนพิเศษ มีสีแดง ตกมาแล้วไม่เปียกทั่วไป

ป

ปฏิคาหก ผู้รับทาน
ปฏิจจสมุปบาท ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น, กฎเกณฑ์แห่งชีวิต
ปฏิทินเสาวคนธรส มีกลิ่นหอมตลอดวัน
ปฏิเวธธรรม ธรรมที่ควรรู้แจ้งแทงตลอด
ปฏิเวธาภิสมัย การบรรลุโดยการรู้แจ้งแทงตลอด
ปฏิสนธิ การเกิด, การหยั่งลงสู่ครรภ์
ปฏิสันถารกถา การพูดต้อนรับ
ปฐมวันทนา การไหว้ครั้งแรก
ปฐมาภิสัมโพธิสมัย คราวตรัสรู้ใหม่
ปฐวีโอชะ ง้วนดิน
ปณามคาถา คาถาแสดงความนอบน้อม
ปณีตโภชนาหาร อาหารการกินอันประณีต
ปณีตอาสน์ ที่นั่งอันประณีต
ปถวีกัมปนาการ แผ่นดินไหว
ปทุฏฐบีฑา ทำร้ายและเบียดเบียน
ปรมสัมพาธฐาน ที่คับแคบยิ่ง
ปรมาภิเษกสมโพธิ์ การตรัสรู้ซึ่งเป็นอภิเษกชั้นยอด
ประจันตประเทศ ส่วนภูมิภาคของประเทศ
ประเทศวามโสตทวาร หูข้างซ้าย
ประภัสสรประภา รัศมีสีแพรวพราว
ปรามาส ลูบคลำ
ปริจาริกบุรุษ คนบริการ, มหาดเล็ก
ปริจาริกา นางบำเรอ, นางรับใช้
ปริเทวนาการ การร้องไห้รำพัน
ปริภัณฑบรรพต เขาบริภัณฑ์ มี ๗ คือ สุทัศน กรวิก อิสินธร ยุคนธร เนมินธร วินตก อัสกัณ
ปริวิตก ความตรึกตรอง
ปลาตนาการ การหนีไป
ปวัตนาการ ดำเนินไป, เป็นไป
ปสังสกถา คำสรรเสริญ
ปสันนจิต ใจเลื่อมใส
ปสันนาการ เลื่อมใส
ปสาธนอลังการาภรณ์ เครื่องประดับตกแต่ง

ปักษี สัตว์ปีก, นก
ปัจจยาการ ความเป็นไปตามปัจจัย ที่เป็นกฎเกณฑ์แห่งชีวิต (ปฏิจจสมุปบาท)
ปัจจุปการ การตอบแทนคุณ, สนองคุณ
ปัจจุสมัย เวลาจวนสว่าง
ปัจฉาสมณะ พระติดตาม, พระอนุจร
ปัจฉิมชนตา ชุมชนผู้เกิดมาสุดท้ายภายหลัง
ปัจฉิมชาติ ชาติสุดท้ายแห่งชีวิต
ปัจฉิมทัศนา การเห็นครั้งสุดท้าย
ปัจฉิมภวิกชาติ การเกิดครั้งสุดท้าย
ปัจฉิมภวิกสัตว์ สัตว์ผู้เกิดมาในภพสุดท้ายแห่งชีวิต
ปัจฉิมภาค เบื้องหลัง
ปัจฉิมโลกธาตุ ตะวันตก
ปัญจกัลยาณี ความงาม ๕ อย่าง (ความงาม ๕ อย่าง คือ ผม เนื้อ (เหงือกริมฝีปากแดง) ฟัน ผิว วัยงาม (ดูงามทุกวัย)
ปัญจบุพนิมิตร ลางบอกเหตุก่อน ๕ ประการ
ปัญจมหาวิโลกนะ ข้อควรตรวจดู ๕ ประการ (กาล ทวีป ประเทศ ตระกูล มารดา)
ปัญจอภิญญา อภิญญาฝ่ายโลกิยะ ๕
ปัณณรสีอุโบสถ วันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ
ปัณณัตติวัชชะ โทษตามพระบัญญัติ
ปัสสาวมรรค ทวารเบา
ปาจีนโลกธาตุ ทิศตะวันออก
ปาฏิปุคลิกทักษิณาทาน การให้ทานเฉพาะบุคคล
ปาณาติปาตกรรม กรรมคือการฆ่าสัตว์ (+ มนุษย์)
ปาไถยกิจ การเตรียมเสบียง
ปาโมกขพราหมณ์ พราหมณ์ชั้นหัวหน้า
ปาริฉัตตกตรุราช พญาไม้สวรรค์
ปาวารพัสตร์ ผ้าห่ม
ปาสาณมงคล แผ่นหินมงคล
ปิฏฐิอูรุชานุบาท หลัง ขา เข่า และเท้า
ปิตุลาธิบดี พระเจ้าลุง
ปิยวิปโยคทุกข์ ความทุกข์เพราะพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก
ปิลันธนาภรณ์ เครื่องประดับ
ปุราณทุติยิกา ภรรยาเก่าของคนที่ออกบวช
ปุริมภาค เบื้องหน้า
ปุเรชาติ ชาติก่อน
ปุสสบุรณมี วันเพ็ญ เดือนยี่
ปุสสมาส เดือนยี่
ปูชนียวัตถุ สิ่งที่ควรบูชา
เปสกานารี นางรับใช้ทั่วไป
เปสุญวาท การพูดส่อเสียด
โปสาวนิกมูล ค่าป้อนข้าว, ค่าเลี้ยงดู

ผ

ผาสุกวิหาร การอยู่อย่างสำราญ

พ

พนัสประเทศฐาน ที่ป่า
พยัคฆทีปิชาติ เสือโคร่งและเสือเหลือง
พรหมสมบัติ ความเป็นพรหมเป็นสมบัติ
พราหมณาจารย์ พราหมณ์ชั้นอาจารย์

พฤกษลดาชาติ ต้นไม้และเถาวัลย์

พฤษภ วัว

พลาหกเทพอัปสรกัญญา นางอัปสรเทพเจ้าแห่งฝน

พสุธาดล พื้นดิน, พื้นแผ่นดิน

พาลพิปลาส เป็นพาลและคลาดเคลื่อน

พาหุเหมวลัย กำไลทองต้นแขน

พิพิธมาลาวิกัติ ดอกไม้ชนิดต่าง ๆ หลายอย่าง

พุทธการกธรรม ธรรมที่ทำให้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า

พุทธโกลาหล ความเอิกเกริกเกี่ยวกับการอุบัติของพระพุทธเจ้า

พุทธปมุขสงฆ์ พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข

พุทธโพธิสมัย เวลาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

พุทธภูมิบารมี บารมีเพื่อสำเร็จพุทธภูมิ

พุทธเวไนย ผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้บรรลุธรรมได้

พุทธานุศาสนกถา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

พุทธางกูร หน่อพระพุทธเจ้า, พระโพธิสัตว์

เพชรปาณีเทวราช เทวราชผู้มีเพชรในมือ, พระอินทร์

เพลิง ๑๑ กอง ไฟราคะ โทสะ โมหะ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส

ภ

ภควันตมุนินทร์ จอมปราชญ์ คือพระผู้มีพระภาค

ภพไตร ภพ ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ

ภมร เครื่องกลิ่ง

ภวัครพรหมพิภพ พรหมโลกชั้นยอด

ภัตตการชน คนทำอาหาร

ภัพพบุคคล บุคคลที่ควรโปรดให้บรรลุธรรมได้

ภัศมธุลี ขี้เถ้า

ภาณุมาศ พระอาทิตย์

ภาวนานุโยค การประกอบภาวนา, การทำสมาธิ

ภิกขาจาร การเที่ยวขออาหาร, การบิณฑบาต

ภินทนา แตกทำลาย

ภุชงคชาติ นาค

ม

มกฎสังวัจฉร ปีวอก

มคธาธิบดี ผู้เป็นเจ้ามคธรัฐ

มงคลกถา ถ้อยคำที่เป็นมงคล

มงคลสาลพฤกษ์ ต้นรังอันเป็นมงคล

มณฑกชาติ กบ (ครึ่งบกครึ่งน้ำ)

มณีกาญจนอุณหิศปัฏ กระบังหน้าประดับแก้วมณีและทอง

มณีปิลันธนะ แก้วมณีอันเป็นเครื่องประดับ

มธุรกถา ถ้อยคำอันไพเราะ

มธุรศัพท์ เสียงไพเราะ

มนทารว์ ดอกไม้สวรรค์, ดอกไม้มนทารพ

มโนศิลา หินอ่อน

มยุรหงสโกญจาโกกิลาชาติ นกยูง, หงส์ นกกะเรียน, โพระดก

มยุระโกกิลา นกยูงและนกโพระดก
มรรควิถี ถนนหนทาง
มฤคชาติ เนื้อ, สัตว์ป่า
มฤคินทรราช พญาเนื้อ, ราชสีห์
มหรรณพสงสาร สังสารวัฏอันเป็นเสมือนห้วงมหาสมุทร
มหัคฆวิจิตรบรรจถรณ์ เครื่องปูลาดอันงดงามและราคาแพง
มหันตบรรษัทสมาคม ชุมนุมชนจำนวนมหาศาล
มหันตอุสสาหะ ความอุตสาหะอย่างใหญ่หลวง
มหากรุณาสมาบัติ การเข้าฌานอันประกอบด้วยพระมหากรุณา
มหากลหยุทธสงคราม การรบและทะเลาะกันครั้งใหญ่
มหาปธานกิจทุกรกรรม ทำความเพียรอย่างเคร่งครัดซึ่งทำได้ยาก
มหาปธานวิริย ความเพียรอย่างแรงกล้า, ทำทุกรกิริยา
มหาภินิกขมันตราย อันตรายต่อการออกบวช
มหาวาต พายุใหญ่
มหาสันนิบาตสมาคม ที่ประชุมใหญ่
มหาหสิตาการ การร่าเริงอย่างยิ่ง
มหาอัคคีขันธ์ กองไฟใหญ่
มหาอุสสวะ มหรสพครั้งยิ่งใหญ่
มหิจฉภาพเจตนา เจตนามักมาก
มหิทธานุภาพ อานุภาพมาก
มหินธรา ภูเขา
มหิศร์ พระเจ้าแผ่นดิน
มหิส ควาย
มเหศักดานุภาพ มีศักดิ์และอานุภาพมาก
มไหศวริยสมบัติ สมบัติคือความยิ่งใหญ่, ราชสมบัติ
มัคคันตรวิถี ระหว่างถนนหนทาง
มัชฌันติกราตรี เวลาเที่ยงคืน
มัชฌันติกสมัย เวลาเที่ยงวัน
มัญจอาสน์ เตียง
มัญชุสรัตนามัย หีบแก้ว
มัตติกาชาติ ดินเหนียว
มันทวาตะ ลมพัดอ่อน ๆ
มาฆบุรณมี วันเพ็ญเดือน ๓
มาตุคัพโภทร ท้องแห่งมารดา
มาตุจฉา น้าสาว, น้องสาวของแม่
มารสมบัติ สมบัติคือความเป็นพญามาร
มุขประเทศ ปาก
มุขมงคล มงคลที่กล่าวกันด้วยปาก
มุทุสัมผัส สัมผัสอ่อนนุ่ม
มุรธาภิสิตธารา น้ำมุรธาภิเษก
มุหุต ครู่หนึ่ง
มุหุติกกาล เวลาชั่วครู่
โมไนยปฏิบัติ ข้อปฏิบัติเพื่อเป็นปราชญ์
โมรกลาป แพนหางนกยูง
โมรคณา ฝูงนกยูง

ย

ยติโยคาพจร ผู้ประพฤติสำรวม, ผู้บำเพ็ญเพียร, นักปฏิบัติธรรม
ยถาสุขอัชฌาศัย ตามอัธยาศัยที่สบาย
ยักขคาหอาพาธ โรคผีสิง
ยาคู ข้าวต้ม
ยาจนกถา คำขอ

ยุคลพัสตร์ ผ้าทั้งคู่
ยุคันตวาต พายุพัดเมื่อสิ้นยุค
ยุคันธรนคินทร์ ขุนเขายุคันธร
ยุคันธรบรรพต เขายุคันธร
ยุทธกลหะ การรบและทะเลาะกัน
ยุทธวิวาท การรบแก่งแย่งกัน

ร

รมณียฐาน สถานน่ารื่นรมย์ใจ
รมณียสุขสันนิวาส ที่อยู่ร่วมกันอย่างน่ารื่นรมย์และมีสุข
รัชดาขันธ์ ท่อนเงิน, ต้นเงิน
รัชตบรรพต เขาเงิน
รัชนีกร พระจันทร์
รัตตกัมพล ผ้าขนสัตว์สีแดง
รัตตวลาหก เมฆฝนสีแดง
รัตติภาคสมัย เวลากลางคืน
รัตนกัมพล ผ้าขนสัตว์แก้ว
รัตนกุณฑล ต่างหูแก้ว
รัตนจังโกฏก์ ผอบแก้ว
รัตนภิงคาร เต้าแก้ว
รัตนมัญจาอาสน์ เตียงทอง
รัตปทุมาวิกสิตชาติ ดอกบัวแดงกำลังแย้มบาน
ราคาทิกิเลสบาปธรรม บาปธรรมคือกิเลสมีราคะ เป็นต้น
ราคาภิรัติ ยินดียิ่งด้วยอำนาจของความติดใจ
ราชมาตุจฉา พระน้านาง
ราตรีทิวากาล ทั้งกลางคืนและกลางวัน
รุกขาฉายา เงาไม้, ร่มไม้
รุจิเรข สวยงาม, น่าชื่นใจ
รุจิโรภาส สว่างเจิดจ้างดงาม
รุธิร เลือด

ล

ลัทธยาเทศ ได้รับการพยากรณ์
โลกเชฏฐ์ ผู้เป็นใหญ่กว่าโลก, พระพุทธเจ้า
โลกวัชชะ โทษทางโลก, โลกตำหนิ
โลกสันนิวาส ชุมนุมชนในโลก
โลกุตตรทายัช มรดกอันเป็นโลกุตตระ
โลโณทกวารี น้ำเค็ม
โลภเจตนา เจตนาอยากได้
โลมหังสนะ อาการขนลุกขนพอง
โลหิตปักขันทิกโรค อาเจียนเป็นเลือด

ว

วราหสิงคาลกุกกุรชาติ หมู หมาจิ้งจอก หมาบ้าน
วลาหกเทวราช เทพเจ้าแห่งฝน
วสุนธรานารี นางธรณี
วัชรินทรเทพ พระอินทร์
วัปปมงคล พิธีมงคลแรกนาขวัญ
วัสสวลาหก เทพเจ้าแห่งฝน, ฝน
วัสสิกธารา น้ำฝน
วัสสูปนายิกสมัย เวลาเข้าพรรษา
วัสโสทกธารา น้ำฝน
วาตวลาหกเทพบุตร เทพเจ้าแห่งลม
วามกรรณ หูซ้าย
วายประเวศ ลมพัดเข้าไป
วิกสิตบุปผา ดอกไม้บาน
วิกุพนาอิทธิ การแผลงฤทธิ์
วิชุลดา สายฟ้า
วิภัชนา การแบ่ง

วิภูษณะ, วิภูษณาลังการ เครื่องประดับ
วิสัญญีภาพ สลบ
วิสาขนักขัตฤกษ์ ดาวฤกษ์วิสาขะ
วิสาขมาส เดือน ๖
วิหคชาติ นก
วิเหสภาคี ผู้มีส่วนแห่งความลำบาก
วิฬาร์ แมว
เวฐนพัสตรา ผ้าโพกศีรษะ
เวไนยชน คนที่ควรแนะนำสั่งสอนให้บรรลุธรรมได้
เวไนยสัตว์ คนที่ควรแนะนำสั่งสอนให้บรรลุธรรมได้

ศ

ศศิธร พระจันทร์
ศศิมณฑล ดวงจันทร์, วงพระจันทร์
ศศิรังสี แสงจันทร์
ศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ วิชาการ ๑๘ ประการ (ความรู้ทั่วไป ความรู้กฎธรรมเนียม คำนวณ การช่างยนต์ นิติศาสตร์ ความรู้การอันให้เกิดมงคล วิชาร้องรำ วิชาบริหารร่างกาย วิชายิงธนู โบราณคดี วิชาแพทย์ ตำนานหรือประวัติศาสตร์ ดาราศาสตร์ ตำราพิชัยสงคราม การประพันธ์ วิชาพูด วิชามนต์ วิชาไวยากรณ์)
ศีลาจารวัตร ข้อปฏิบัติ คือ ศีล และความประพฤติชอบ
ศุกลปักษ์ ข้างขึ้น
เศวตกุญชร ช้างเผือก

ส

สกสกสังวาส การสมสู่กับพี่น้องของตน
สกลทิวสภาค ภาคกลางวันทั้งสิ้น, วันยังค่ำ
สงสารวัฏกันดารภัย ภัยเกิดแต่สิ่งกันดาร คือ สังสารวัฏ
สงสารสมุทร ทะเลชีวิต, ทะเลคือสงสาร
สงสารสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ในสงสาร
สงสารสันนิวาส ชุมนุมชนในสงสาร, ชาวโลก
สเตกิจฉา แก้ไขได้
สนธโยบาต เวลาพลบค่ำ
สปทานจาริก การเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอก
สภังคมณฑล บริเวณที่ประชุม
สมดึงสบารมี บารมี ๓๐ ทัศ (ถ้วน) คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา ที่เป็นบารมีชั้นสามัญ ๑๐ ที่เป็นอุปบารมี (ขั้นจวนสูงสุด) ๑๐ และที่เป็นปรมัตถบารมี (ขั้นสูงสุด) ๑๐
สมุจเฉทประหาณ ละได้โดยตัดได้เด็ดขาด
สมุชลิต อันเรืองงาม, สล้างสลอน
สรีราพยพ อวัยวะต่าง ๆ ในร่างกาย
สวนาการ, เสาวนาการ ได้ยิน, ได้ฟัง
สหัสสรังสี รัศมี ๑,๐๐๐
สักกสมบัติ ความเป็นพระอินทร์เป็นสมบัติ
สัคคโมกขมัคควิถี ทางสวรรค์และนิพพานที่พ้นทุกข์
สังคหวัตถุ ๔ การสงเคราะห์ ๔ อย่าง

สังฆนวก ผู้ใหม่ในสงฆ์
สังฆเภท ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน
สังวรรณนากถา คำกล่าวสรรเสริญ
สังสรณาการ เวียนว่ายตายเกิด
สังสารธรรม ธรรมในสงสาร
สังสารวัฏ การวนเวียนอยู่ในสงสาร
สัตตนิกาย หมู่สัตว์โลก
สัตตปทวีติหาร การก้าวเท้าไป ๗ ก้าว
สัตตพิธอริยทรัพย์ อริยทรัพย์ ๗ (ศรัทธา ศีล ละอายต่อบาปทุจริต สะดุ้งกลัวต่อบาป จำทรงธรรม รู้ศิลปวิทยามาก ให้ปันแก่คนควรให้ปัน ความรอบรู้สิ่งที่เป็นและไม่เป็นประโยชน์)
สัตตมหาสระ สระใหญ่ ๗ แห่ง
สัตตรัตน แก้ว ๗ ประการ (จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว ขุนพลแก้ว)
สัตตรัตนปราสาท ปราสาทแก้ว ๗ ประการ
สัตถวาหเชฏฐะ พ่อค้าเกวียนผู้ใหญ่
สัทธรรมบูชานิรามิส การบูชาพระสัทธรรมอันปราศจากอามิส
สันถัต เครื่องปูลาด
สัพพัญญุตญาณ ญาณคือความเป็นผู้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวง
สัพพัตถสาธกามาตย์ อำมาตย์ผู้สำเร็จราชการ
สัมผัปปลาปวาท พูดเพ้อเจ้อ เหลวไหล
สัมภาวนกถา คำยกย่องสรรเสริญ
สัมมัชชนกรรม การปัดกวาด
สัมมานวิธี การนับถือ
สัลเลขสันโดษ การประพฤติขัดเกลากิเลส และความยินดีตามมีตามได้
สัสสทาน การให้ข้าวกล้าเป็นทาน
สัสสุราธิบดี (ราช) ปู่, พ่อผัว (กษัตริย์)
สาขานคร เมืองกิ่ง
สามุกกังสิกเทศนา เทศนาที่พระองค์ทรงแสดงเอง หมายถึง เรื่องอริยสัจจ์ ๔
สารณียกถา ถ้อยคำที่ชวนให้ระลึกถึงกัน
สารีริกธาตุ ธาตุที่เป็นส่วนในสรีระ, กระดูก
สาวัชชะ มีโทษ
สิญจนาการ การรดน้ำ
สิตุบาท การยิ้ม (ของพระอรหันต์)
สินธพชาติ ม้าพันธุ์ดี
สินธุพิสัย แม่น้ำ
สิริขันธ์ ส่วนแห่งความสง่างาม
สิริครรภ ห้องอันสง่างาม
สิริครรภไสยาสน์ ห้องนอนอันสง่างาม
สิริคัพภ์ ห้องนอนอันสง่างาม
สิริวิลาศอุฬาร สง่างามยิ่ง
สิริสยนบัลลังก์ บัลลังก์สำหรับนอนอันสง่างาม
สิริสุขาภิรมย์ ความภาคภูมิใจ ความสุขรื่นเริง
สิริไสยาสน์ ที่นอนอันสง่างาม
สีตสมัย หน้าหนาว
สีโตทกวารี น้ำเย็น
สีหนาทเจรจา การพูดด้วยความองอาจดุจราชสีห์
สีหบัญชร หน้าต่าง

สีหพยัคฆ์ สิงห์และเสือโคร่ง
สีหพยัคฆทีปิชาติ ราชสีห์ เสือโคร่ง และเสือเหลือง
สีหไสยาศ นอนตะแคงอย่างราชสีห์
สุขสัมผัส สัมผัสที่เป็นสุข
สุขุมคัมภีรภาพ อันละเอียดลึกซึ้ง
สุขุมพัสตร์ ผ้าเนื้อละเอียด
สุขุมวัตถทาน การให้ผ้าเนื้อละเอียด
สุขุมวัตถาลังการ ผ้าเนื้อละเอียดและเครื่องประดับ
สุขุมอัตตภาวะ ร่างกายที่ละเอียด
สุขุมาลชาติสกุล ตระกูลที่ละเอียดอ่อน
สุคนธกฤษณา ไม้กฤษณาอันมีกลิ่นหอม
สุคนธวิเลปนาการ เครื่องไล้ทามีกลิ่นหอมยิ่ง
สุคันโธทก น้ำหอม
สุณิสา สะใภ้
สุตมงคล มงคลที่ได้ศึกษามาอ่านอวยพร
สุทธาวาสมหาพรหม ท้าวมหาพรหมในชั้นสุทธาวาส
สุทัสสนเทพธานี สวรรค์ชั้นดาวดึงส์
สุบรรณ ครุฑ
สุพรรณมโนศิลา หินอ่อนสีทอง
สุพรรณวิจิตรภูษา ผ้านุ่งห่มอันวิจิตรด้วยลายทอง
สุมนบุปผชาติ ดอกมะลิ
สุเมรุคิรินทร ขุนเขาพระสุเมรุ
สุรศัพทกถา เสียงพูด
สุราธิปไตย ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์
สุราลัยเทวโลก สวรรค์
สุราลัยโลก โลกสวรรค์
สุวรรณกทลี กล้วยทอง
สุวรรณนิกขสิงคิชาติ ทองแท่งเนื้อดี
สุวรรณนิธิ ขุมทอง
สุวรรณบัฏ แผ่นทองคำ
สุวรรณบาทุกา รองเท้าทอง
สุวรรณปฏิมา รูปปั้นทองคำ
สุวรรณปาทุกา รองเท้าทอง
สุวรรณภิงคาร เต้าทอง, คนทีทอง
สุวรรณมัญชูสภาชนะ หีบทอง
สุวรรณราชวิหคหงส์ พญาหงส์ทอง
สุวรรณวัตถยุคล ผ้าสีทองทั้งคู่
สุวรรณวิสูตร ม่านทอง
สุวรรณหิรัญรัตนดารา ดาวทอง ดาวเงิน ดาวแก้ว
สุวรรณโอภาส สีทอง
สุวัณโณทกธารา สายน้ำทองคำ
สูปพยัญชนวิกัติ แกงและกับชนิดต่าง ๆ
เสาวคนธรสมาลี ดอกไม้หอม
เสาวคนธเลปนะ เครื่องไล้ทาที่มีกลิ่นหอม
เสาวรส มีรสอร่อย
โสกาดุรพิลาป ร้องไห้รำพัน เพราะเร่าร้อนด้วยความเศร้าใจ
โสตทักษิณ หูขวา
โสปาณมณี บันไดแก้ว
โสฬสมหาพรหม พรหมโลก ๑๖ ชั้น (พรหมปาริสัชชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมา ปริตตาภา อัปปมาณาภา อาภัสสรา ปริตตสุภา อัปปมาณสุภา

ห

หริจันทร์ รัศมีพระจันทร์,เย็น
หฤหรรษ์ ความร่าเริง

หัตถประหาร การตบมือ
หัตถีชาติ ช้าง
หัยราช พญาม้า
หิตาทิคุณ คุณมีประโยชน์เกื้อกูล เป็นต้น

อ

อกาลผกา ดอกไม้ไม่ใช่ฤดูกาล
อกาลเมฆ เมฆฝนอันตั้งเค้าผิดฤดูกาล
อจลปสาทศรัทธา ความเลื่อมใสและและความเชื่ออันไม่หวั่นไหว
อจินเตยยานุสรพิลาส อันงามสง่าเหลือที่จะคิด และระลึกได้
อชินจัมมาชาติ หนังเสือ (หนังชะมด)
อดุลอุปมา หาอุปมาเปรียบเทียบมิได้
อเตกิจฉา แก้ไขไม่ได้
อธิมัตตทุกข์ ทุกข์อย่างยิ่ง
อธิวาสนขันติคุณ คุณคือความอดทนด้วยความอดกลั้น
อโธทิศ,อโธภาค เบื้องล่าง เบื้องต่ำ
อโธทิศภาค ภายใต้
อโธทิศาภาค ส่วนทิศเบื้องล่าง
อนวัชชะ ไม่มีโทษ
อนัคฆปิลันธน เครื่องประดับอันล้นค่า
อนัคฆมหารหสัยนาสถาน ที่นอนอันสง่างามหาค่ามิได้
อนัคฆสัตตรัตนมหาทาน การให้ทานแก้ว ๗ ประการอันล้นค่า
อนันตญาณมุนี ปราชญ์ผู้มีญาณเป็นอนันต์, พระพุทธเจ้า
อนาลัยนคร เมืองไม่มีอาลัย, นิพพาน
อนาวรญาณ พระญาณที่หาสิ่งขวางกั้นมิได้
อนิจจตาทิปฏิสังยุต เกี่ยวด้วยไตรลักษณ์มีความเป็นอนิจจัง เป็นต้น
อนิฏฐารมณ์ อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา
อนิลบถ อากาศ, ท้องฟ้า
อนุกรม ลำดับ
อนุฏฐานสัญญามนสิการ การทำไว้ในใจหมายใจว่าจะไม่ลุกขึ้น
อเนกคณามาตยมนตรี หมู่อำมาตย์ราชมนตรีจำนวนมาก
อเนกราชบรรษัท เหล่ากษัตริย์เป็นจำนวนมาก
อเนญชาสมาบัติวิหาร การเข้ารูปสมาบัติ ๔
อปรภาคสมัย เวลาต่อมา
อปราชิตบัลลังก์ บัลลังก์ที่ไม่รู้แพ้
อภิโทสเวลา เวลาพลบค่ำ
อภินทนาการ การไม่แตก, การไม่ทำลาย
อภิวันทนาการ กราบไหว้
อภิวาทนาการ กราบไหว้
อภิสมัย การรู้,การสำเร็จ,การบรรลุ
อมตเภรี กลองประกาศอมตธรรม
อมรคณา หมู่เทพยดา
อรหัตคุณ คุณคือพระอรหัตผล
อรัญญวิถี ทางเดินในป่า
อรัญญิกเสนาสน์ เสนาสนะป่า, ที่อยู่ในป่า
อรัญวิหารเสนาสน์ วัดป่า
อริยญาณทัศนวิเสส ความรู้ความเห็นวิเศษชั้นอริยะ

อริยภูมิ ภูมิแห่งอริยบุคคล
อริยสงฆ์ พระสงฆ์ผู้หมดกิเลส
อรุณคมนสมัย เวลารุ่งอรุณ
อลงกตบุปผา ดอกไม้ประดับประดา
อลังกตจิตกาอาสน์ เชิงตะกอนที่ประดับประดาแล้ว
อลิกกถา คำเหลาะแหละ
อเวจประสาทศรัทธา ความเลื่อมใสศรัทธาอย่างไม่หวั่นไหว
อสนีบาต ฟ้าผ่า
อสัมภินพงศ์กษัตริย์ กษัตริย์ผู้ไม่เสื่อมเสียวงศ์ตระกูล
อสีติมหาสาวก พระมหาสาวก ๘๐ องค์
อสุจิพันธนาการ เครื่องผูกอันสกปรก
อสุจิมลทิน สิ่งไม่สะอาดอันเป็นมลทิน
อสุภสุนัข ซากหมาเน่า
อักโกสกถา การด่า
อัคคสัสสทาน การให้ข้าวกล้าเป็นทานชั้นเลิศ
อัคคีหุตกรรม การบูชาไฟ
อังคาพยพ อวัยวะน้อยใหญ่
อังคุฏฐ์ นิ้วโป้ง
อัชฌัตติกสันดาน จิตสันดาน, สันดานภายใน
อัญชลีสามิจิ การประนมมือคารวะ
อัฏฐสมาบัติ สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔
อัฏฐุตตรสตมงคล มงคล ๑๐๘
อัฐิหนุ กระดูกคาง
อัฑฒรัตติกสมัย เวลาเที่ยงคืน
อัตตจริยา ความประพฤติอันควรแก่ตน
อันตรธาน เสื่อมสูญ
อันเตปุเรปริจาริกราชนารี นางกษัตริย์ผู้บำเรอในวัง
อันนปานาหาร อาหารคือข้าวและน้ำ
อัปโปสุกภาพ ความเป็นผู้ขวนขวายน้อย, ความไม่กระตือรือร้น
อัมพบาน น้ำผลมะม่วงคั้น
อัมพพฤกษ์ ต้นมะม่วง
อัมพรประเทศ ท้องฟ้า
อัมพรานิลบถ ท้องฟ้า
อัสดงคต ตก
อัสส ม้า
อัสสยุชปุณณมี วันเพ็ญเดือน ๑๑
อัสสาชาไนย ม้าแสนรู้
อัสสาส ลมหายใจเข้า
อาการดุษณี อาการนิ่ง
อาเกียรณ์ ดาดดื่น
อาทีนว โทษ, ความต่ำทราม
อาทีนวชาติ โทษ
อาทีนวญาณ ญาณหยั่งรู้โทษของนามรูป
อานาปานสติกรรมฐาน กรรมฐานใช้สติกำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์
อาโภค ความคำนึง, ความปรารถนา
อาโภคจินดา การคิดคำนึง
อาโภคจินตนา ความคิดคำนึง
อามกสุสาน ป่าช้าผีดิบ
อายาจนกถา คำขอ, คำวิงวอน
อาราธนา เชิญ
อาวัชนาการ คำนึง,นึกถึง,ใคร่ครวญ
อาวาหมงคล มงคลสมรสที่นำหญิงมาสู่ชาย

อาสพกขัย การสิ้นอาสวกิเลส
อาสภิวาจา วาจาแสดงความเป็นผู้ประเสริฐ
อาสยานุสัย อัธยาศัยและอุปนิสัยแห่งสัตว์โลก
อาสวขัย การสิ้นอาสวกิเลส
อาสาฬหปุณณมี วันเพ็ญเดือน ๘
อาสาฬหปุรณมี วันเพ็ญเดือน ๘
อิทธานุภาพ อานุภาพแห่งฤทธิ์
อิทธาภิสังขาร การแผลงฤทธิ์
อิทธิวิกุพนาปาฏิหาริย์ การทำปาฏิหาริย์ด้วยการแผลงฤทธิ์
อินทนิลคีรี เขาเขียว
อิสรชน คนผู้เป็นใหญ่, ผู้มีอำนาจ
อิสสาจิต จิตคิดริษยา
อุกกาบาต ลูกอุกกาบาต
อุกฤษฏวิริยะ ความเพียรอย่างแรงกล้ายิ่ง
อุกฤษฎ์สมาทาน การถือข้อปฏิบัติอย่างเคร่งครัดยิ่ง
อุชังคลนคร เมืองดอน
อุฏฐาการ ลุกขึ้น
อุณหสมัย หน้าร้อน
อุณหิสปัฏ กระบังหน้า
อุดมเพศ เพศประเสริฐ
อุดมมหุติฤกษ์ ฤกษ์อันเป็นอุดมมงคล
อุตมังคศิโรตม์ ศีรษะ
อุตมังคสิโรตม์ ศีรษะ
อุตมางคโมลี มวยผม
อุตริมนุสธรรม ธรรมอันยิ่งของมนุษย์
อุทกขันธ์ ท่อน้ำ
อุทธังคทิศอังคาพยพ อวัยวะส่วนบน
อุทธังคทิศาภาค ส่วนทิศเบื้องบน
อุทยานภูมิ ที่สวนหลวง
อุทรนาภี ท้องและสะดือ
อุทรประเทศ ท้อง
อุทรพันธปิลันธนา เครื่องประดับคือเข็มขัด
อุทยานมณฑล บริเวณอุทยาน
อุทัยทิพากร พระอาทิตย์ขึ้น
อุทานุเทสกถา การกล่าวคำอุทาน
อุบายโกศล ฉลาดในอุบายวิธี
อุปริกายโกฏฐาส กายส่วนบน
อุปริทิศาภาค ส่วนเบื้องบน
อุปริมรรคตรัย มรรคชั้นสูงทั้งสาม คือ สกทาคามิ อนาคามิ และอรหัตมรรค
อุปหาร การบูชา
อุปหารกรรม การบวงสรวง, บูชา
อุภโตสงฆ์ สงฆ์ทั้งสองฝ่าย ทั้งภิกษุและภิกษุณี
อุภัยปรัศว์ ข้างทั้งสอง (ซ้าย ขวา)
อุมมัตตกเพศ คนบ้า
อุรคินทร จอมนาค, พญานาค
อุสุภกาย วัว
อุสุภกาสร วัวและควาย
อุสุภราช พญาโค
อุฬารมงคล มงคลอันยิ่งใหญ่
เอกันตสุข สุขโดยส่วนเดียว, สุขที่แท้จริง
โอฆสงสารวัฏ ห้วงน้ำคือสังสารวัฏ
โอลัมพกปทุมชาติ ดอกบัวห้อยระย้า

พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้รับพระราชโองการแต่งตั้งให้เป็นราชบัณฑิตสำนักศิลปกรรม สาขาวรรณศิลป์ ๒๕๓๐ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นชั้นหิรัญญบัตร รองสมเด็จพระราชาคณะที่ พระพิมลธรรม

กิจกรรมพิเศษ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้เสนอให้ตั้งวันอาสาฬหบูชา เป็นวันสำคัญทางพระศาสนา ได้ถือปฏิบัติกันมาจนถึงทุกวันนี้ พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้ขอจัดตั้งโรงเรียนราษฎร์ของวัด เปิดสอนระดับประถม จนขยายต่อถึงระดับมัธยมศึกษา พ.ศ. ๒๕๐๓ เสนอให้กระทรวงศึกษาธิการจัดพระภิกษุเข้าเป็นครูสอนศีลธรรมในโรงเรียน พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้ร่วมกับคณะสงฆ์ เป็นผู้แทนคณะสงฆ์ไทยไปร่วมงานฉัฏฐสังคายนาที่ประเทศพม่า และได้ไปช่วยอำนวยการสร้างวัดไทยในอเมริกาหลายวัด เริ่มจากวัดไทยในลอสแอนเจลิส เป็นต้น

ในด้านวรรณกรรม ได้แต่งหนังสือไว้มากมาย ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น พุทธประวัติทัศนศึกษา, ตำนานพุทธสาวก, ตำนานพุทธสาวิกา, พระอานันทเถระ, พระอรหันต์ ๘ ทิศ, ปริทัศน์เวสสันดรชาดก, สมบัติรัตนกวี, เมื่อเราบวช, โยมแม่, คำสั่งพ่อ, ยอดกตัญญู, ลูกชายรู้ใจแม่, หนังสือพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก (ได้รับพระราชทานรางวัลที่ ๑ ต่อมาได้เป็นกรรมการตรวจด้วย) เรื่องคนดี, สามัคคีธรรม, วชิรสาร, คนดีมีศีลธรรมรวบรวมนิพนธ์ ๖ เรื่อง ฯลฯ

พุทธประวัติทัศนศึกษา นิพนธ์ของ พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถระ ร.บ.)